

147

Літение Ревалюцїі

ЖУРНАЛ
ІСЛІАРЛУ
ЦККП(Б)У

№ 1

РІК ВИДАННЯ ДЕВ'ЯТИЙ

1930

ДЕКАБРІ ПІДГОТОВИЛИ
У Б. Г. А. С. П.

Пролетарі всіх країн, єднайтеся!

ЦК КП(б)У
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ ПАРТІЇ ТА ЖОВТНЕВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ
НА УКРАЇНІ (ІСТПАРТ)

ЛІТОПИС РЕВОЛЮЦІЇ

ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ КП(б)У ТА ЖОВТ-
НЕВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ НА УКРАЇНІ

№ 1 (40)

СІЧЕНЬ — ЛЮТИЙ

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

1930

Бібліографічний опис цього видання вміщено в „Літописі Укр Друку“, „Картковому репертуарі“ та інш. покажчиках Української Книжкової Палати

Укрголовліт № 20/жб. 8/II 1929. 1^а
Зам. № 827. Тираж. 2.500.

ЗМІСТ

	Стор.
Від редакції.—На вищий шабель	УІІ
Микола Скрипник.—До справи українізації „Літопису Революції“	VІІІ
П. Любченко.—За дальші більшовицькі досягнення . . .	XІІ

I. СТАТТІ

Коган С. і Межберг Н.—Другий період радвлади на Одещині	5
Ерде Д.—Політична програма анархо-махновщини	41
Лобачин В.—З історії робітничого руху в Харкові напе- редодні Лютневої революції	64
Агурський С.—Єврейське робітництво в Жовтневій ре- волюції	78

II. СПОГАДИ

Антонов-Овсієнко—В боротьбі проти Директорії . .	103
Зеленський Т.—Основ'янська організація 1917—1918 р.р.	133
Батов А.—В донбасівському підпіллі	146
Максименко Я.—До історії боротьби з денікінцями й петлюрівщиною 1919 р.	161
Биструков—Галаківщина	174
Нагорний І.—До десятиріччя звільнення Донбасу від денікінщини	194
Левензон Ф.—До дванадцятиріччя окупації Басарабії .	198
Геншафт—Партійна експедиція	216

III. МАТЕРІЯЛИ Й ДОКУМЕНТИ

КП(б)У за денікінщини. Місцеві підпільні парторганізації— київська та одеська	221
Редін М.—Чотири документи епохи скоропадщини	242

КРИТИКА Й БІБЛІОГРАФІЯ

Критичні статті. Гехтман І.—Нова книжка з історії ро- бітничого руху на Україні	265
Рецензії. Беркович В.—Ленинський збірник ІХ. М. В-ва— А. Е. Бадаев. Большевики в Государственной думе. Гуревич З.—М. Свідзінський. Курс історії України в його методичній розробці. Н. Б.—С. Покровский. Теория	

пролетарской революци. П о с с е С.—Збірник „Социал-демократическое движение в России“. Г е х т м а н І.—М. Нечкіна. Декабристы. Щ у к і н Д.— Популярна історико - революційна бібліотечка в нарисах, спогадах, біографіях.	271
По журналах. Р о х н і н Г.—„Летописи марксизма“, кн. І—VIII.	301
З. Г.— „Историк - Марксист“, т. XIII, 1929.	313
Нові книжки.	319

ХРОНІКА

Б а р а н и к С.— На історичному марксівському фронті . .	322
Резолюция, принятая первым Всесоюзным совещанием по вопросам преподавания Ленинизма, Истории ВКП(б) и Коминтерна	324
Резолюція загальних зборів українського т-ва „Історик - Марксист“	327
Про роботу українського т-ва „Историк - Марксист“	329
Про роботу катедри історії партії й Жовтневої революції на Україні при УІМЛ	330
Листи до редакції. Лист Г. Янкової „Про неточності“ тов. Колеснікова	332
Показник матеріалів, уміщених в „Л. Р.“ за 1929 р.	335

ПОЧИНАЮЧИ З ЦЬОГО ЧИСЛА
„ЛІТОПИС РЕВОЛЮЦІЇ“
ЦІЛКОМ ПЕРЕХОДИТЬ
НА УКРАЇНСЬКУ МОВУ

НА ВИЩИИ ЩАБЕЛЬ

До 1928 р. „Летопись Революции“ виходила російською мовою.

Починаючи з 1928 р. „Літопис Революції“ почав виходити наполовину українською мовою.

Починаючи з 1930 р., з цього числа, „Л. Р.“ цілком переходить на українську мову.

„Літопис Революції“ — бойовий більшовицький орган партійної думки в галузі дослідження, вивчення й освітлення історії партії і пролетарської революції на Україні і один з основних засобів озброєння широких партійних кадрів КП(б)У знаннями минулого для перемог в сучасному.

Отже цілковита українізація „Літопису Революції“ в значній мірі підсилює його вплив на бойове революційне марксо-ленінське виховання, теоретичне й політичне озброєння широких кіл українських партійних кадрів. Цілковита українізація „Л. Р.“ в великій мірі підсилює його органічну участь (поруч з усією партійною пресою, що вже давно українізована) в боротьбі за успішне розв'язання актуальних політичних проблем, що стоять перед партією, шляхом історичного освітлення й вивчення останніх, шляхом виявлення історичних коріннів, вивчення й освітлення історичного минулого, всіляких ухилів в КП(б)У. Без цього неможливе ані правильне ленінське розуміння сучасності, ані усунення перешкод (подолання різних ухилів тощо) на шляху переможної боротьби партії за соціалізм.

Поєний перехід на українську мову „Літопису Революції“ є нове досягнення в розвитку пролетарської за змістом, національної за формою української культури, в широкому розумінні останньої.

Отже цілковита українізація „Літопису Революції“ ще більш зміцнює й підсилює значіння „Л. Р.“, як бойового більшовицького теоретичного знаряддя КП(б)У в її боротьбі за остаточну перемогу соціалістичного будівництва УСРР.

ДО СПРАВИ УКРАЇНІЗАЦІЇ „ЛІТОПІСУ РЕВОЛЮЦІЇ“

У нас було досить поширене поверхове і в певній мірі скептичне ставлення до історії взагалі та й до історії партії. Мовляв, немає часу займатися історією. Занадто жагучі потреби сучасності для того, щоб можна було відволікати увагу до розмов про минуле; минуле відбуло, треба дбати про сучасне і про підготовку наступних часів. Цей примітивний погляд однак цілковито відкинений партією. Урозуміти сучасні завдання можна лише беручи процеси в їх діалектичному розвитку, досліджуючи минулі коріння сучасних явищ. Історія революційного руху і комуністичної партії стає для нашого вивчання як конча потреба для кожного; хто хоче повнотою урозуміти, як і відкіля, з яких коріннів розвивався сучасний стан пролетарського руху.

Ми кепсько знаємо навіть факти нашої минувшини, навіть тої, що була лише років десяток тому. Першим завданням історичного дослідження пролетарського руху та історії партії є установа фактів, перевірка даних, намічення історичного кістяка, фактичного матеріялу, що на базі його вивчання лише й можна скласти правильне розуміння історичного процесу розвитку революційної пролетарської боротьби. Це завдання особливо стоїть у нас на Україні, де вогонь громадянської війни спалив документи часів пролетарської революції, і тим паче майже цілковито понищив документальні відомості про попередні десятиріччя. Я згадую, як 8 років тому, коли я ще приймав безпосередню участь в Істпарті ЦК КП(б)У і організовував видання перших чисел „Літопису Революції“, з якими труднощами удавалося притягти до співробітництва в часопису товаришів, як важко було звернути їхню увагу до того, щоб написати хоч якісь спогади, а тим паче якісь пояснення якихось історичних подій. За 8 років пророблено велику роботу. Зараз партійна думка цілковито визнала доцільність і значенність дослідження історії нашої партії. Виросло

певне коло робітників у цій галузі. Для виявлення підбору і перевірки документарій історії нашої партії і нашого пролетарського руху зроблено уже чимало. Зрозуміло, ще далеко недосить. Роботи ще непочатий край.

Ще складніше завдання з теоретичним дослідженням історії нашої партії. Виявити класове підґрунтя історичних подій, вияснити соціальну зумовленість і причинний зв'язок різних етапів розвитку, виробити правильне марксістське розуміння історичних подій і процесів, таке є головне завдання Істпарту і його теоретичного органу „Літопису Революції“. Тут ми лише починаємо, лише першими невірними кроками йдемо, намагаючись шляхи. І це цілком природно. Треба було, поперше, перевести попередню роботу історичного дослідження виявлення і засвоєння документального матеріалу. Лише тепер така можливість складається на базі певного нагромадження документального матеріалу і певного нагромадження більш-менш підготовлених сил.

Орган Істпарту КП(б)У до 1928 року видавався як „Літопись Революции“, а з того часу прийняв назву „Літопис Революції“, перейшовши частково на українську мову. Останніми часами часопис виходив наполовину українською мовою. Тепер з 40 - го числа часопис остаточно виходить виданням на українську мову. Це треба привітати, цей факт має велике історичне значіння. Він свідчить про глибокі і глибинні процеси, що відбуваються в нашій країні і в її комуністичній партії. Важка артилерія партії, її історичні органи переходять на українську мову видання. В тому цілковито виявилася конча потреба, для того цілковито склалися всі можливості і умови. Характерне те є, що проти українізації „Літопису Революції“ ні з чийого боку немає заперечень, а ще характерніше те, що серед тих партійних робітників, що безпосередньо працюють в галузі історичного дослідження для історії нашої партії та історії нашого пролетарського руху, — багато тих, що активно ставлять це питання і переводять його в життя (хоча, напевно, знайдуться і такі, що „благочестиво мовчать“). В українізації „Літопису Революції“ немає нічого такого, щоб викликало щодо цього розмови і суперечки.

Партійна думка цього чекала, бо це є неминучий наслідок цілої переведеної від комуністичної партії роботи. Це є перелім в історичній роботі, хоча це і не є перелім в цілій партійній роботі. Партійний розвиток вже давно санкціонував такий перехід партійних органів на українську мову видання. Можна було б навіть сказати, що українізація

„Літопису Революції“ могла б відбутися уже років зо два тому, але, гадаю я, ця думка невірна. Років зо два тому потреба в українізації „Літопису Революції“ цілковито виявилася, як цілковито визначилося і визнання цієї потреби від широких кіл нашої партії. Але ще тоді недостатньо визначилися ті сили, що для того потрібні були. Можна лише констатувати, що швидкі темпи нашого життя виявили себе і в тому, що таким швидким темпом нарости і визначилися потрібні для остаточної українізації „Літопису Революції“ сили. Мовна українізація „Літопису Революції“, кажу я, є факт цілковито продиктований життям і партійною думкою.

Визнаймо значіння і вагу цього факту. Але хай ця мовна українізація „Літопису Революції“ ніяк не закриває від нас тих суттєвих питань, що їх до розробки і розвинення на чергу порядку денного поставлено. До них звернімо увагу, їм віддаймо сили і час. Я хотів би зазначити зараз лише два такі питання, які стоять на терені історичного дослідження нашої партії і пролетарської революції.

Де кілька років тому тов. Равіч - Черкаський написав спробу історії нашої партії, що її побудував на своїй невірній і хибній „теорії двоєкорінності КП(б)У“. КП(б)У базується на двох історичних процесах, що зливаються в єдиний струмінь лише після пролетарської революції: рух індустріального пролетаріату і рух пролетаріату селянського. Ці два великі загони пролетарської армії відрізнялися так своїм економічним станом і умовами своєї праці, як і своєю національною ознакою. Індустріальний пролетаріат, майже виключно російський за національною і мовною ознакою, провадить свою боротьбу за керівництвом місцевих організацій більшовицької партії. Селянські пролетарі і напівпролетарі, українські за своєю національною ознакою, були організовані і керовані українськими соціалістичними партіями — спочатку РУП'ом (Революційна українська партія), а потім Українською соціал - демократичною партією. Більшовицькі організації індустріального пролетаріату мали правильні позиції в питанні класової боротьби, але були чужі українському національному питанню. Українська соціал - демократична партія, що мала невірні позиції в питаннях взаємин між більшовиками і меншовиками, однак мала правильні позиції в національному питанні і представляла щодо українського національного питання правильні класові пролетарські засади. Дореволюційний пролетарський рух

пину розходження цих двох пролетарських ліній загальноклясових і в питаннях національних. після пролетарської революції ці два струмені зли- в один, складаючи комуністичну партію більшо- країни. Отже комуністична партія більшовиків має два історичні коріння, що мають рівноцінне і що обидва в своєму попередньому історичному ві визначили сучасний пролетарський рух і суть ок його комуністичної партії. Непевність і хибність погляду, цієї історичні концепції тов. Равіча - Чер- було уже тоді зазначено. Ця теорія затушковує ірисуазний класовий характер РУП'у і меншови- райнської соціал-демократичної партії. Ця теорія а ді.і перефарбування історичної минушини. Треба значити, що наша історична думка недостатньо увагу на цю теорію і недостатньо її скритикувала. м і далі поглиблено вивчати і критикувати цю спр- зести своєрідну „українізацію“ історії нашої партії. чи зараз українізацію органу Істпарту КП(б)У су Революції“, ми маємо знову попередити проти с спроб „українізації нашої партії.

то зазначити і другий, протилежного татіunku, о історії нашої партії, що виявився останніми ча- ідчас дебатів про питання ідеологічної боротьби на ному теоретичному фронті мали місце виступи з такого характеру. Ніякої „історії КП(б)У“ не іс- не могло існувати. Треба поставити питання лише роблення „історії роботи ВКП(б), а перед тим (б) на Україні“. Говорити про написання історії як такої є націоналізм. Історична думка на Україні ставити перед собою загальних проблем про історич- оцес в масштабі національно - територіяльному, а лше розробляти часткові проблеми загальноросій- порії так до пролетарського руху, як і до історії

Я не маю можливості розбирати ці високомудрі і концепції людей, що хочуть інтернаціоналізм пи звичайнісіньким дрібнобуржуазним космополі- і ці властиві їм риси хочуть нав'язати цілому цу історичному процесові. Я хотів би лише зазначити, борецня цих хибних поглядів стоїть на черзі порядку нашої комуністичної партії.

аїнізація „Літопису Революції“ підкреслює завдання ренної боротьби і проти вищезазначеної „україні-

зації“ історії КП(б)У і проти вище вказаного гат зукраїнізації“ історії КП(б)У. Обидва ці „теструміння хай не несуть чужого нам теоретичного до пролетарського струміння нашої комуністичної ної думки.

Перед Істпартом і цілою нашою ленінською ко ною думкою на терені історичного дослідження стоя і важливі завдання. Питома вага цього історичн дження зараз відчувається все більше цілою нашою Питання кадрів історичного дослідження стоїл повноті. Щоб забезпечити дальший розвиток наших процесів, треба забезпечити ленінсько - марксистсь дження нашої минувшини.

Микола Скри

ЗА ДАЛЬШІ БІЛЬШОВИЦЬКІ ДОСЯГІ

„Літопис Революції“ — орган теоретично - дослід думки, орган Інституту історії партії та Жовт волюції на Україні при ЦК КП(б)У через укр.аквізм до повної українізації.

Це є ще одне свідчення про бурхливе зростання ської пролетарської держави й української радянсь тури, що її за проводом комуністичної партії буд таріят і бідняцько - середняцькі маси селянств свідчення, що в процесі революції опанували україн вою старі комуністичні наукові кадри, зроста нові ські кадри, українською мовою озброєні, зріс масові фікований читач, що українською науково дослід книжкою користується.

Переходом на українську мову „Літопис Революції“ ментує ці досягнення, творить умови для найусп озброєння українських робітників і трудящого с марксієвсько - ленінським розумінням історії України робітничого руху, історії КП(б)У і пролетарської р зокрема і особливо.

П. Любчи

КОГАН С. І МЕЖБЕРГ Н.

ДРУГИЙ ПЕРІОД РАДВЛАДИ НА ОДЕЩИНІ

(Квітень — серпень 1919 р.)

Центральною проблемою вивчення другого періоду радвлади в Одесі, як і на Україні, є виявлення умов і обставин, по суті, перших спроб здійснення пролетарської революції на Україні, зокрема, перенесення її на село, а також причин недовгочасности цього періоду, причин тимчасової перемоги денікінщини восени 1919 р.

Як перше, так і друге в основному є спільне для Одещини і цілої України. Розставлення класових сил, проміслова арчова й земельна політика в основному — кажемо— були різь (по Україні) однакові. Але, поряд цих загальних моментів в їх відбитку на Одещині, треба виявити й ряд інших специфічних особливостей Одещини, що так чи інакше впливали на хід подій 1919 р.

На весні 1919 року під Одесою висіла солідна англо-французька ескадра. В самому місті розташувався союзницький десант на чолі з генералом д'Ансельмом та частини добровольчої армії.

Громадська влада формально належала міській думі, на чолі якої стояв кадет Брайкевич. Не зважаючи на те, що міська дума іноді дозволяла собі виявляти опозиційність до військової влади, проте її керівництво фактично підтримувало союзників і добровольців, а згаданий Брайкевич навіть виголошував промови в оборону білого терора. Так чи інак влада міської думи була надзвичайно примарна. Незабаром із представників міської думи, союзного командування, добровольчої армії утворено було особливу раду за головування генерала д'Ансельма.

Завдання союзницького десанту в Одесі та Херсоні досить одверто й красномовно визначив відомий французький політичний діяч тих часів Клемансо. У своїй промові в французькому парламенті 6 лютого 1919 року він їх формулював так:

„Стратегічна мета десанта це відрізати більшовиків від хліба та вугілля“. Головний командувач військ держав згоди в Румунії та Південній Росії генерал Бартелло у своїй відозві до жителів Південної Росії розтлумачив програму Клемансо „демократичною“ мовою так: „Військо союзників відряджається до вас тільки для того, щоб дати вам лад, свободу і безпеку“.

До того ж в період окупації союзне командування у Одесі, видаючи свою газету „Геральд“, досить виразно в ній висловлювало мету своєї „подорожі“. „Більшовики, — писала газета, — звичайні злочинці і їх треба знищити всіма способами“¹⁾.

Вже з кінця 1918 року серед Одеського пролетаріату помітно наростає революційний настрій. Приміром, у грудні 1918 року в міському циркові відбувся багатисячний мітинг робітників, що, як відомо, закінчився звільненням політичних в'язнів із тюрми²⁾. Масові розстріли контр-розвідки викликали хвилі протестів і обурення дійшло свого кульмінаційного пункту в загальному страйкові 4 квітня 1919 р.

Останні дні пробування англо-французького окупаційного війська в Одесі (на весні 1919 р.) ознаменувалися грізними симптомами перенесення революційної „зарази“ до армії союзників. В кінці березня 1919 р. союзному командуванню довелося переконатися, що армія і фльота мають недостатній імунітет проти „бацил“ революції. Цьому у великій пригоді стала закордонна колегія Одеського Губкому, що розпочала енергійну діяльність серед окупаційного війська, провадячи комуністичну пропаганду, широко розповсюджуючи листівки на французьких кораблях і т. д. Спогади Андре Марті подають картину деморалізації союзних окупаційних загонів останніми днями їхнього пробування в Одесі.

„Чутки про революцію у Франції остаточно розклали французьке військо: салдати окупаційної армії цілими час-

¹⁾ „Herald“, 2/IV, 1919 р.

²⁾ „Черная книга“. Анулов. „В подпольи интервенции“, стор. 319 — 320.

тинами почали брататися з Одеськими робітниками і виходити на вулицю із співами Інтернаціоналу¹⁾.

Серйозність становища так загрожувала французькому командуванню, що вони мусли вжити заходів загасити розкладницький рух, Проти ночі на 1 березня 1919 р. заарештовується закордонну колегію Одеського Губкому (в складі 12 чоловіка); після катувань командування дає наказа сіх членів колегії розстріляти й тільки одному щастить утекти.

А втім, як ми знаємо, ці „заходи“ не зарадили лихові. Револуційний заколот в окупаційних загонах посилюється, на судах матроси роблять змови, а на одному із міноносців вони ж (матроси) підносять червоний прапор. Труднощі для окупантів більшали ще й від того, що на Одесу звідусіль наступали партизанські загони. Так у Біляєвці роззброєно французький загін, Тираспільський гарнізон партизани вигнали, із Херсону грецькі загони вибито.

Хоч окупанти і мали досить значні військові сили (щось із 50 — 60 тисяч регулярного війська), а проте, союзне командування зважило за краще через неблагонадійність деяких частин, а також тому, що значних сил добровольців під Одесою в цей період не було, не стати до бою. Ось чому десант знову перейшов на суда, а не через те, щоб поменшало їдців, як пояснював генерал д'Ансельм.

Суда окупантів відійшли від берега й стали біля Тендерової коси за 60 морських миль від Одеси. Цим союзне командування намагалося розв'язати дві справи — ізолювати армію від революційної „зарази“ й, розпочавши блокаду берегів, провадити боротьбу з радянською владою.

Перехід влади до Рад відбувся ще до приходу в Одесу частин Червоної армії. Ще в підпіллі створено було організації, що стали штабом широкого пролетарського руху проти інтервенції. На початку березня відновила свою діяльність Одеська Рада робітничих депутатів, де найсильнішими партіями були комуністична та ліві есери. Самий факт існування Ради мав величезне значіння, бо ж малася готова організаційна форма переходу влади до пролетаріату. Поряд цього утворився Військово - Револуційний комітет (у грудні 1918 р.), штаб якого мав бойові дружини (дружина ім. П. Старостіна, І комуністична бойова дружина, дружина спілки робітничої молоді та районні бойові).

¹⁾ Андре Марті „Красный флаг над французским флотом“, стор. 105 — 109.

Військово - Революційний комітет готував був повстання на 7 березня 1919 р.¹⁾ Одначе все це зірвалося в зв'язку з уже згадуваним арештом закордонної колеґії Губкому та відомого тоді підпільника Ніколая Ласточкіна. Під охороною бойових дружин цього комітету збиралися пленуми Ради.

Вже 2 квітня 1919 р. Рада робітничих депутатів мала змогу повідомити про своє існування офіційно і відрядила була делегацію до генерала д'Ансельма, якому поставила вимогу припинити розстріли політичних в'язнів. Чутки про революцію у Франції викликали в робітничих масах небувале піднесення й сяяли паніку серед окупантів.

3 квітня генерал д'Ансельм сповіщає про ухвалу евакуювати Одесу, але в той же час залишає владу за собою. Одній із делегацій Ради д'Ансельм повідомляє, що союзники передадуть владу міській думі. Рада робітничих депутатів відряджає тоді делегацію до д'Ансельма й подає таку декларацію: 1) Влада в місті має перейти до Ради робітничих депутатів. 2) Робітників міста треба буде озброїти. 3) Рада не дозволить вивезти французам щось із цінностей. 4) Добровольців, що виїздять повинно роззброїти²⁾. Щоб зміцнити ці вимоги оголошується 5 квітня о 12 год. загальний страйк. В наслідок переговорів влада перейшла до Ради робітничих депутатів.

Другого дня в Одесу вступили частини Червоної армії. Відомий Григор'єв, що прибув на чолі червоноармійських частин, поки був „героєм“ пролетарської революції в Одесі. По призначенні на коменданта міста свого співтовариша Тютюнника наше військово командування опинилося в руках двох авантюриків петлюрівсько - отаманського типу.

РАДЯНСЬКЕ БУДІВНИЦТВО

Радянське будівництво в Одесі розпочалося у виключних обставинах. Військові радянські частини, що увійшли з Григор'євим до Одеси, були ненадійні й як відомо деякі з них потім пристали до григор'євської авантури. Перед Одесою ввесь другий період стояла англо - французька ескадра й пильно блокувала побережжя від Одеси до Херсону.

До того ж цей другий період радянської влади характеричний куркульськими повстаннями. Одеса, отже, була іноді заблокована не тільки з моря, а й з суходолу.

1) „Черная книга“, стор. 338.

2) „Известия Од. С.Р.Д.“ № 4, 5/IV 1919 р.

Досить таки близько від Одеси проходив фронт Лівобережжя Дніпра, а потім і Буга.

В 1919 р. населення Одеси становило 477.377 чоловіка. З даних статистичного перепису 1920 року в Одесі пробувало: робітників — 66.866 чол., службовців — 36,907 чол., нетрудових кляс населення — 33.914¹⁾. Ці дані стосуються квітня 1920 р.; тим то для середини 1919 р. треба їх значно скорегувати. Бо ж питома вага нетрудових кляс населення, очевидно, була ще більша, ніж на весні 1920 р. Також численність робітничої кляси 1919 р. була куди більша проти 1920 р.

Розглядаючи групи населення, треба ще згадати про карний елемент, що становив, як це видно з газет того часу, щось з 40.000 чоловіка. Тодішній голова Губвиконкому т. Клименко, характеризуючи в своїй доповіді на губерніяльному з'їзді рад умови радянського будівництва в Одесі, відзначав, що „ми розпочали будівництво у великому місті, яке сповнено контрреволюціонерами, бандитами та різними спекулянтами“²⁾.

Було небагато днів мирного нерепочинку, коли розпочалася смуга широкого будівництва, складалося широкі пляни, проекти і т. д.

Але ці дні минули. Почалася боротьба за радвладу проти куркульства, проти отаманщини.

В центрі уваги Одеської Ради й Губвиконкому стали, фактично, виключно питання оборони. В доповіді на губерніяльному з'їзді рад (в липні), тодішній голова Губвиконкому тов. Клименко, характеризуючи обставини роботи, говорив: „В період григор'євщини було не до організаційної роботи, не до будівництва. Весь Виконком обернувся в мобілізаційний відділ, усе життя стало протікати немов би у військовому таборі“.

Не кращі були обставини для розгортання радянського будівництва й по губернії. Доповіді з місць (на згаданому вже з'їзді рад) відзначають, що в перших числах квітня підпільні виконкоми офіційально беруть владу в свої руки й розпочинають творчу роботу; проте, григор'євщина незабаром порушує її.

¹⁾ З неопублікованих матеріалів Одеського Губстатбюро з перепису 16 квітня 1920 р.

²⁾ „Стенографический отчет Губернского с'езда Советов Одесской губернии, состоявшегося 11 — 13 июля 1919 г.“ стор. 12. Вид. Інформвідділу Одеського Губвиконкому.

Далі вживатимемо скорочено: „Стенографический отчет“...

По ліквідації григор'євщини, події на Дону й Харківщині відривають найкращих людей для мобілізаційної й фронтової роботи. Такі були „зовнішні“ обставини для радбудівництва 1919 р. в двох словах.

Цілком буде правильно, коли ми скажемо, що всю вагу щодо організації радянської влади як у Одесі, так і по губернії несла на собі Одеська Рада Р. Д.¹⁾. Тут доречно відзначити, що Одеську Раду не перебиравлося з самого 1917 р., через що вона мала підстави називатися „довгою“ Радою.

За другого періоду радянської влади в Одеській Раді було 729 депутатів. Партійне представництво в ній малося таке: комуністів — 208 чоловіка, тих, хто співчував їм — 77, лівих есерів — 98, тих, хто співчував — 4, правих есерів російських — 35, анархістів — 19, соціал - демократів, — меншовиків і інтернаціоналістів — 79, єврейське об'єднання соціалістів — 7, лівих бундовців — 4, поалейціон — 4, українських соціал - демократів — 4, українських есерів - боротьбистів — 2, лівіці польської — 1 і позапартійних — 187. („Знамя Боротьбы“, № 16, 25/IV 1919 р. Орган лівих есерів меншости).

Як бачимо, із 729 депутатів Ради, комуністи становили лише 28,5%. Бувши найбільшою партією Ради, більшовики, однак, зовсім не мали абсолютної більшости. Політична безформенність Ради залежала від низки причин. Тут, передусім, відбився дрібнобуржуазний характер міста, вплив дрібнобуржуазних прошарків населення на пролетаріят, відбилися також наслідки довготривалої роботи меншовиків у період реакції.

Також до цього треба додати й велику нерозбериху в системі тодішніх виборів. Досить сказати, що в Раді мали представництво і організації не чисто пролетарські. Приміром, професійна спілка службовців кредитових і банківських установ з професійного погляду була надзвичайно сумнівна.

Щоправда, на доповіді мандатної комісії Виконком позбавив представництва до Ради деякі непролетарські організації, а 4 травня Рада ухвалила була постанову і про ви-

¹⁾ Для організації радвлади в Одесі, РНК України виділив був спеціальну комісію на чолі з особливим уповноваженим т. Юдовським; такі ж комісії відряджали й на місця, надавши їм права перевіряти соціальний склад місцевих рад і розпускати їх, коли була в цьому потреба.

ключення з складу Ради представників антирадянських партій — меншовиків і правих російських есерів.

В апараті Губвиконкому та його відділах, крім комуністів, працювали представники двох партій: боротьбисти¹⁾, ліві російські есери (борбисти), а в склад самого Губвиконкому входило — 18 комуністів, 5 борбистів і 2 боротьбисти.

Дальша класова боротьба призводила до поступової диференціації цих політичних угруповань на два полюси — за радянську владу разом з комуністичною партією або проти неї.

Після виведення з складу Ради правих есерів і меншовиків боротьба розгорнулася поміж комуністами та лівими есерами. Останні й були рупором дрібнобуржуазних груп Одеси.

Найбільше значною своєю питомою вагою із дрібнобуржуазних партій була партія лівих соціалістів - революціонерів. Число представників цієї партії в Одеській Раді становило майже 50 % проти числа депутатів комуністичної фракції. Незабаром після приходу радянського війська, в партії лівих с.-р. стався розлім. Частина з них (меншість) — борбисти — стали на шлях співробітництва з комуністами борбисти в цей період видають газету „Знамя борьбы“). Більшість с.-р. утворюють українську партію лівих с.-р. інтернаціоналістів („активісти“). Орган цієї партії „Левый Эс-эр“, що став виходити в травні 1919 р. (до речі перший номер був і останній), зразу ж посів різко контрреволюційну позицію. „Долгой комиссародержавие, да здравствует подлинная советская власть“, „долой белогвардейцев — назначенцев, командиров из Красной армии“, „да здравствует выборный командный состав“ — ось гасла, що так густо рясніли в першому номері „Лєвого Эс-єра“. В тому ж номері ці ліві есери вмістили декларацію про свій перехід до терористичних дій проти партії комуністів, відповідаючи на червоний терор¹⁾). В Раді ліві есери виступили із заявою, що вони нацькують одеський пролетаріят проти комуністів²⁾).

Отже ця партія, назвавши себе надто революційними словами („ліві“, „соціалісти“, „революціонери“, „інтернаціоналісти“), яскраво визначила себе як організацію контрреволюційну.

¹⁾ „Известия Од. С.Р.Д.“ № 14, 16/IV, 1919 р.

²⁾ „Левый Эс - эр“, № 1, 5/V, 1919 р. Орган Одеського комітету лівих с.-р. інтернаціоналістів.

На ґрунті дрібнобуржуазної економіки Одеси вирастає немало інших контрреволюційних анархістських і ін. організацій, що виставляли дивовижну ультраліву фразеологію і утопічні програми. Серед них почесне місце належить і ідейним сподвижникам Махна. Так звана, анархістська федерація видає „Одесский Набат“, де за головних „теоретиків“ цього органу виступають Барон та Сеценів. Треба сказати, що анархісти мали деякий вплив і на професійний рух, як, наприклад, в спілці „Иглы“ та пекарів, інакше кажучи, у спілках, де був значний відсоток дрібно-буржуазних елементів. „Одесский Набат“ гостро виступав проти всяких компромісів та переговорів з міжнародньою буржуазією. У статті „Соглашательство“, Одеські анархісти дають таку характеристику Берестейському мирові:

„Берестейський мир ясно показав, що більшовики зовсім не гидують дипломатією і політикою, у чому, звичайно, розходяться з вимогами справжньої соціальної революції. Більшовики вступили в переговори, пішли на поступки, пішли на згоду. Правда, на Берестейській конференції присутня була чужоземна буржуазія, не російська. Але хіба соціальна революція знає націю... Жодних переговорів з паразитами трудящих, жодних поступок — все, або нічого. До дня перемоги (соціальної революції) ми не повинні вступати з буржуазією ні в які стосунки“¹⁾.

Разом з цим „Одесский Набат“ ідилічними фарбами малює майбутні взаємини поміж буржуазією і робітниками негайно після скасування грошей.

„Що буде робити буржуй після скасування грошей? Він буде протестувати? Ні, він буде дякувати за те, що йому простили гріхи. Йому доведеться скинути свою краватку, свої манжети, засукати рукава і стати до станка. Спочатку його праця буде іти не дуже успішно і викликатиме добру посмішку у великодушного старшого брата — робітника з мозолястою рукою“²⁾.

Проте, „Одесский Набат“, коли переходить до оцінки радянської влади, негайно скидає цей ідилічний тон. Тут анархісти нічим не відмінні від інших контрреволюційних

¹⁾ „Одесский Набат“, № 4, 26/V, 1919 р. Орган Одеської федерації анархістів.

²⁾ Там саме, № 3, 19/V, 1919 р.

організацій: „Ради це нова форма капіталізму“, — „комісаро-державство“, „уярмлення трудящих“¹⁾. Анархісти пропонують реформувати ради так, щоб вони були із представників „економічно - класових організацій, а не політичних партій“²⁾. Підчас того, коли Махна звільнили від командування бригади за відмову виступити на фронт проти Денікіна, „Одесский Набат“ з приводу цього випустив спеціальний номер, уславлюючи його (Махна) як ідейного борця за соціально революцію (навіть Дибенко був ним зачарований!) і неповинну жертву більшовиків. Врешті, контрреволюційний „Одесский Набат“ за антирадянську агітацію довелося закрити. Отже, конче потрібно було освіжити Раду, тим паче, що досі її від 1917 р. не перебиралося.

Наведімо тут найголовніші пункти інструкції для перевиборів, що становить інтерес, оскільки в ній відбилися загальні обставини радянського будівництва в 1919 р.

Інструкція ця встановлювала систему подвійного представництва від робітників (п. 2). На кожні 500 чоловіка профспілки мали право обрати одного представника, „производящие предприятия“ і червоноармійці на 250 чоловіка так само одного представника. Як бачимо, робітники мали представництво не тільки по лінії профспілок, а й по лінії виробничих підприємств.

Отже, інструкція намагалася якомога більше посилити пролетарський вплив у Раді коштом зменшення представництва *профспілок*, що об'єднували службовців. П. 5 - й дозволяв провадити вибори фракційно й персонально, відвертим або таємним голосуванням. Для загального керівництва виборами виділено виконавчу комісію із представників усіх фракцій, репрезентованих у Раді. Як відзначувано вище, репрезентованих партій у Раді було одинадцять. Ми вже згадували, що переважна кількість цих партій була сумнівна щодо радянського характеру. Приміром, меншовицько - есерівські угруповання використовували Раду, як трибуну для контрреволюційної агітації.

Однак, перевибори ці довелося відкласти. Погіршення становища на денікінському фронті, зростання куркульських повстань — все це примусило звернути всі сили, переключити всю увагу на організацію оборони. Вже 22 липня з'явилася відозва Виконкому про те, що вибори відкладено на невизначений час.

¹⁾ „Одесский Набат“ № 2, 12/V, 1919 р.

²⁾ Там саме, № 2, 12/V, 1919 р.

Тепер перейдемо до характеристики структури органів радвлади.

Загальна структура цих органів була така. Виконком мав відділи (спочатку їх називали комісаріятами): 1) відділ управління Виконкому; 2) Соцзабезу; 3) Губздраввідділ; 4) Комісія для охорони міста; 5) Губфінвідділ; 6) Відділ юстиції; 7) Комісаріят харчування; 8) Президія Виконкому; 9) Комендатура Р.Р.Д.; 10) Комісія медична; 11) ЧК; 12) Житлова комісія; 13) Комендант міста; 14) Раднаргосп („совнархоз“); 15) Губвіднаросвіта; 16) Військовий комісаріят; 17) Національний комісаріят¹⁾ і 18) Рада соціалістичної інспекції (підпорядкована безпосередньо Раднаркомові України).

Крім загальноміської Ради депутатів, існувало п'ять районних рад: Молдавська, Міська, Пересипська, Слободська і Приміська.

Не подаючи характеристики зовнішніх обставин, серед яких розвивалося радянське будівництво в 1919 р. (про це мова буде йти далі) й що впливало на роботу та становище самого апарату, не можна, проте, не відзначити, що в самому радянському апараті справа була негарзд. Багато великих посад обіймали люди зовсім випадкові. Не були дуже надійні й деякі радянські частини, що охороняли місто. З цього погляду дуже показна історія з комендантом міста Домбровським. Через цілий ряд зловживань наказом Реввійськради 3 армії його заарештовано й призначено на коменданта Мізікевича²⁾. Однак, загін комендатури не згодився на призначення Мізікевича й почав баталію з загонами

¹⁾ Національний комісаріят, утворившись із декількох секретаріатів, поділився на секції. В середині травня 1919 р. його було скасовано і при ГубОНО замість нього утворено секцію національних меншостей. Ця остання мала підсекції: *українську(?)*, *єврейську*, *німецьку*, *польську*, *білоруську*, *литовську*, *грецьку*, *латиську*, *мусульманську та караїмську*. Робота цих секцій фактично зійшла до реєстрації шкіл та складання програм („Вестник Одесского Губ. ОНО“ № 2 — 3, стор. 27, 1919 р.“). Той факт, що українців було зараховано до „національних меншостей“, становить цікавий штрих для характеристики національної політики другого періоду радянської влади. Ми не даємо в цій статті докладної характеристики про це з тої простої причини, що зміст національної політики тих часів, в кращому разі відсутність її,—індиферентизм до національного питання. Якщо національне питання і ставилося в цей період, то не як політична проблема, а як „чисто культурницька“.

²⁾ Мізікевич загинув підчас боротьби з повстанням німецьких колоністів.

Виконкому та ЧК. Довелося комендатуру взяти штурмом і тоді тільки Мізінкевич міг розпочати виконувати обов'язки коменданта міста¹⁾.

Бюрократизм у радянських установах дійшов величезних розмірів.

Окремі комісаріяти Губвиконкому часто видавали накази не погоджені і тому іноді суперечливі, що виходили за межі компетенції цих установ. Щоб припинити цю партизанську лінію окремих установ, Губвиконком був обнародував постанову, де він попереджав, що видання установами наказів без погодження з Губвиконкомом розглядатиметься як перевищення влади („Известия Од. С. Р. Д.“ № 91, 19/VII - 19 р.). „Співробітничало“ народу в цих установах сила. Приміром, у Губнаргоспі були підвідділи, де співробітників було майже стільки, скільки робітників на не багатьох підвідомчих Губнаргоспові дієвих фабриках. Був час, коли заразом працювали два харчові комітети. Майже у всіх господарських установах була сила зловживань²⁾.

Першими місяцями виключне право приймати на посади мав у своїх руках Виконком спілки службовців, що його „Известия С.Р.Д.“ не раз називали „Исполнительным комитетом саботажников“.

Чужий елемент так швидко зумів пройти в радянські установи, що вже через місяць по організації радянської влади, довелося взятися до чистки радянського апарату³⁾.

„Известия Од. С.Р.Д.“ писали: „Всього два тижні з невеликим існує радянська влада у Одесі, а нам доводиться

¹⁾ „Известия Од. С.Р.Д.“ № 94, 23/IV, 1919 р.

²⁾ Наводимо список найважливіших справ про зловживання в радуставах: в Губпродкомі — вимоги агентів, зловживання деяких членів колегії („Известия“ № 121, 23/VIII, 1919 р.); в комісії для відібрання лишків — підробки; обвинувачуючи в зловживанні заарештовано відповідального секретаря комісії (там само); зловживання співробітників в Житловому відділі, в Райшкірі („Известия“ № 44, 23/V, 1919 р.), міліції („Известия“ № 121, 23/VIII, 1919 р.).

Треба відзначити при цьому, що в цей період малося чимало установ для контролю; існували 1919 р. навіть паралельні органи контролю, як, наприклад, Губдержконтроль і Соціалістична Інспекція. Своєрідність цих органів полягала в тому, що вони утворювалися частково як окремі відділи при тій або тій установі. Така система структури цих органів обмежувала ініціативу окремих апаратів і, звичайно, посилювала бюрократизм.

³⁾ „Известия Од. С.Р.Д.“ № 122, 29/V, 1919 р.

уже розпочати чистку наших установ, куди вже встигли пролізти біловардійці... В установах, де треба боротися із спекуляцією, окопалися старі хабарники, саботажники га спекулянти“ (№ 20, 23/IV, 1919 р.).

Тільки надзвичайні заходи могли піднести працездатність радянського апарату. Деякі, правда, заходи були переведені. Оголошено мілітаризацію всіх радянських установ¹⁾. Соціалістична інспекція систематично провадила чистки установ. Проте, ці чистки не дали скількись серйозних наслідків.

Були також спроби піднести трудову дисципліну в радустановах. Соціалістична інспекція в своїх наказах загрожувала за спізнення на службу відданням до суду. Врешті до боротьби з нехлюйством в установах взявся Надзвичайний Революційний Трибунал. Характерний такий наказ Раді Оборони:

„Надзвичайний Революційний Трибунал при Раді Оборони Одеської округи, в зв'язку з оголошенням усіх радянських установ на військовому стані, наказує всім завідувачам усіх без винятку установ на той випадок, якщо не відбудеться в призначений час засідання з вини тих, хто не прибув, про них за 24 години доводити до відому Ревтрибунала для віддання під суд“.

Бюрократизм становить собою ту особливість радянського апарату, що впливає із об'єктивних обставин дрібнобуржуазної економіки і некультурності мас і що є загальною для всіх перейдених етапів радянського будівництва. В той же час через те, що кожний із цих етапів відмінний своїми історичними особливостями, є і специфічні форми бюрократизації радянського апарату. Слово „бюрократизм“ отже не досить змальовує фізіономію радянського апарату в 1919 р. Головні особливості радапарату 1919 р. були такі: через те, що бюрократизм впливає із розпорошености дрібного виробництва, а воєнний комунізм означав посилення руйнації селянства, — неминуче було зростання бюрократизму. Бюрократизм надзвичайно розвинувся. Це був специфічний бюрократизм воєнного комунізму. Ленін писав: „Після цього (тобто воєнного комунізму — К. і М.) руйнація дрібного виробника ще посилилася, відновлення

¹⁾ „Вестник отдела управления Одесского Исполкома“ № 2 — 3, стор. 10, 1919 р.

великої промисловости ще відтягнулося, відклалося. Бюрократизм, як спадщина „осади“, як надбудова над розпоршеністю і пригніченістю дрібного виробника виявили себе цілком ¹⁾“.

Отже, ленінська аналіза воєнно - комуністичного бюрократизму полягала в тому, що база бюрократизму — існування дрібного селянства; воєнний комунізм посилив процес його руйнації, звідси посилення бюрократизму.

В період НЕП'и радянське будівництво упирається на адекватну теорію умов цього будівництва. Воєнно - комуністичну ідеологію Ленін кваліфікує, як перекручену ідеологію. Момент перекручення полягав в тому, що воєнний комунізм, бувший об'єктивно „тимчасовим заходом“, розглядувано як битий шлях до соціалізму.

Це і становить суб'єктивний момент серед причин бюрократизму епохи. Конкретно він позначився, між іншим, у складанні плянів про негайне відновлення промисловости, в тенденції до всеосяжного обліку і т. ін. (див. далі ілюстративний фактичний матеріал у розділі „Промислова політика“).

Окремими особливостями воєнно - комуністичного бюрократизму є також партизанщина в будівництві, а також непорівняно велика засміченість чужим елементом радянського апарату проти дальших років. Звісно, останнє залежало від того, що пролетаріят тільки починав проходити школу будівництва.

Проте всі відзначені моменти становлять тільки один бік діяльності радянського апарату 1919 року. Не зважаючи на всю свою неукладистість, апарат цей, будши продуктом і знаряддям пролетарської революції, працював надто напружено, що відповідало тодішнім обставинам епохи громадянської війни. Треба сказати, що завдання його було (рад-апарату) насамперед негативне. Виконком провадив послідовну ліквідацію старої системи судових установ, старої шкільної системи і т. ін. Друге основне завдання Губвиконкому зводилося до мобілізації на численні фронти громадянської війни. Не зважаючи на всі об'єктивні труднощі і свої власні дефекти, радянський апарат успішно організував боротьбу проти григор'івців, зумів задушити куркульське повстання в німецьких колоніях, зумів викрити й ліквідувати низку контрреволюційних організацій у місті. Ле-

¹⁾ Ленін. Вид. 1 - ше, т. XVIII, ч. 1, стор. 223.

нінові слова про те, що воєнний комунізм нам треба поставити за заслугу, треба цілком, звісно, віднести і до оцінки радянського апарату цього періоду.

ПРОМИСЛОВА ПОЛІТИКА

Протягом першого періоду радянської влади в Одесі (з середини січня - березня 1918 р.) зроблено було тільки перші кроки ліквідації капіталістичної системи управління промисловістю.

Здійснення контролю над виробництвом і, місцями, передавання підприємств до рук заводських комітетів — цю зміну соціально - економічну в промисловості зроблено ще на початку 1918 року. Зовсім іншого характеру й іншого розмаху набрала справа реорганізації промисловости в період квітня - серпня 1919 р.

Систему воєнного комунізму, що тоді поширилася в РСФРР, місцеві робітники на Україні, зокрема в Одесі, зрозуміли, як єдиний шлях до соціалізму; вони намагалися не тільки провести, застосувати її, щоб забезпечити перемогу в громадянській війні, але й схильні були вважати воєнний комунізм, як шлях переходу до соціалізму.

Отже, не зважаючи на умови громадянської війни, перманентних куркульських повстань, — одеські органи народного господарства мріють про відновлення промисловости якнайближчим часом. Так, у „Известиях“ з 13 квітня, тобто через тиждень після зайняття Одеси, ми читаємо про те, що „тепер розроблюється широкий плян відновлення одеської промисловости“. За вірєць ілюзії й недостачу серйозного підходу одеських робітників до справи відновлення промисловости є стаття про бюджет Одеського Губнаргоспу¹⁾. Автор цієї статті, наводячи цифру бюджету усієї установи за друге півріччя 1919 р. у 850.000.000 крб., порівнює його з бюджетом передреволюційної Росії і бюджетом інших держав і робить висновок, що бюджет Одеського Губнаргоспу становить половину бюджету передреволюційної Росії й дорівнює бюджету деяких закордонних держав. Цей дивовижний висновок вийшов у автора через те, що він ототожнив радянський карбованець 1919 р. з карбованцем передвоєнного часу.

Промислова статистика показує надзвичайно мізерні дані про 1919 р. Скорочення числа підприємств у 1919 р. проти

¹⁾ „Бюллетень Одесского Совнархоза“, № 12, 1919 р.

1918 р. було незначне. Далеко більше було зменшення кількості робітників. З даних фабричної інспекції, в 1918 р. нараховувалося 475 підприємств де працювало 34.219 робітників, в 1919 р. — 452 підприємства з 20.954 робітниками. Це дає зменшення робітників на 38,2%, а числа підприємств на 4,8%.

Ще більше поменшало робітників по всій колишній Херсонщині (без Одеси). В 1918 р. робітників по цій губернії було 32.685, а в 1919 р. — 9.802. У Миколаєві після закриття судо-будівельних заводів число робітників поменшало з 20.241 в 1918 р. до 1.192 в 1919 р.¹⁾ Дані ці є якраз на січень 1919 р.

Про становище промисловости в перші місяці існування радвлади говорить вельми показне число безробітних. Із 12 фабрик, об'єднаних навколо спілки „Беложесть“, з числом близько 2.000 робітників працювало тільки 8 дрібних підприємств, де всіх робітників зареєстровано було 200 чоловіка. Власник фабрики білої бляхи Вальтух за два дні перед приходом радянських частин дав розрахунок робітникам і позбавив їх праці, виїхавши геть з Одеси²⁾. Вже перед 20 квітня, тобто через два тижні після відновлення радянської влади, Центропроф зареєстрував 23.837 безробітних (крім безробітних спілок: пекарів, будівельників і залізничників). Безробіття надто побільшало після того, як Антанта вивела з Одеського порта всі суда. Це позбавило змоги працювати щось з 7.000 чоловіка.

Отже, безробіття охопило робітників водного транспорту на 100%, чинбарів — 80%, кравців — 70%, текстильників — 90%. Перед 1 травнем 1919 року число безробітних дійшло 36.000 чоловіка, без чорноробів і численних кадрів неорганізованих безробітних жінок³⁾.

За таких обставин, звісно, нема чого говорити, що продукція промисловости занепала була далеко більше, ніж саме зменшення числа робітників. Водночас із зменшенням робітництва, занепадала, обганяючи його, продукційність праці. Протягом літа 1919 р., за браком або палива, або ж сировини, часті простої промисловости характерне явище для цього періоду.

Одна з найголовних причин промислової руїни це була

1) А. Сетницький. „Промышленность в Херсонской губ. за 1911—19 г.г. в таблицах“, стор. 6—7. Відбиток із журналу „Единое хозяйство“. Одесса. 1921.

2) „Известия Од. С.Р.Д.“ № 10, 11/IV, 1919 р.

3) „Известия Од. С.Р.Д.“ № 30, 8/V, 1919 р.

паливна криза. Як відомо, Донбас під цей час одрізаний був смугою, де палала завзята громадянська війна. Отже, за таких обставин радянські органи оголосили були лісозаготівельні роботи терміновими й негайними.

Проте і ці заходи не могли задовольнити якнайменш-мальніших потреб.

Цікаво, що декрета про лісозаготівлі видано водночас з декретом про допомогу електротехнічній промисловості та електробудівництву. Отже видно, що навіть у обставинах господарської руїни органи не губили дальшої перспективи розвитку соціалістичного будівництва й робили спроби запровадити реконструктивні елементи в нашу промисловість.

Вагу лісозаготівельних робіт з-посеред інших економічних заходів 1919 р. видно із того, що Одеський Губнар-госп у своєму кошторисові для лісного відділу приділив був 427.000.000 крб., що становило 50% бюджету.

А проте, незважаючи на це, постачання палива було надзвичайно нерегулярне. Низка великих підприємств, в тому числі й завод „Ропіт“ часто припиняли свою роботу, бо не було палива. Доставляти дрова тяжко було ще й через руйнацію на транспорті. Тим то доводилося доставляти їх здебільшого на селянській тягловій силі. Навіть такі найважливі підприємства, як водогін, електростанція і трамвай через відсутність палива працювали з перебоями, а врешті електротрамвайний підвідділ комунального господарства підніс питання, щоб зовсім припинити трамвай. І тільки по одержанні для палива кісток, електростанція відновила свою роботу¹⁾.

Треба сказати, що паливну кризу, як і взагалі кризу промисловости підготували були самі власники підприємств ще перед відходом білих. Приміром, на джутовій фабриці заготовлено було три мільйони пудів дрів. Але вже в травні „Известия“ писали про те, що „джутова стоїть, бо хазяї встигли дрова комусь сплавити“²⁾.

Справжнім лихом для промисловости в 1919 р. була криза транспорту. Зв'язок не тільки з іншими містами й промисловими центрами, але навіть з найближчими районами був надзвичайно слабкий.

Руїна одеської промисловости також залежала й від

¹⁾ Через нерегулярну роботу водогону Одеса переживала влітку 1919 р. „водяну“ кризу.

²⁾ „Известия Од. С.Р.Д.“ № 22, 29/V, 1919 р.

нерозберихи в керуванні промисловістю. Ми знаємо, що в РСФРР робітничий контроль над виробництвом органічно переростав в націоналізацію підприємства. Сама школа робітничого контролю, як відомо, готувала робітництво до керування підприємствами, чого ні на Україні, ні, зокрема, в одеських умовах не було.

За таких обставин справа націоналізації підприємств, звісно, мала неорганізований характер. Спочатку проведення націоналізації не було точно визначено — які органи мають право провадити націоналізацію і які підприємства належать до націоналізації. Тільки в кінці червня видано наказу Губвиконкому про упорядкування націоналізації. В наказі зазначалося, що права на націоналізацію належать тільки центральним органам радвлади в Києві.

На початку серпня Одеський Губраднаргосп ухвалив був таку постанову: „піднести перед Укрнаргоспом клопотання про націоналізацію тільки найбільших і найпотрібніших підприємств, останні ж підприємства — дрібні, а також ті, що не можна буде пустити в діло, не націоналізувати“¹⁾.

Всі підприємства поділено було на: націоналізовані, фінансовані й такі, що охоронялися. До цих останніх підприємств належали ті, що зовсім не працювали; до фінансованих — підприємства не націоналізовані, але що працювали і в продукції яких були зацікавлені радянські органи²⁾.

Із великих підприємств націоналізовані були: заводи металообробної промисловости: Шполянського, Каца, Согара, анонімного т - ва хемічної продукції, три цукроварні, сірникова фабрика, хлорофораментний завод, філія т - ва Зінгер, низка друкарень тощо.

Проте було не націоналізовано ряд досить великих металургійних заводів, як: Белліно - Фендеріх, Шапіро, Раухвергер, всі чинбарні.

Отже, єдиного принципу в націоналізації підприємств не додержувалося. З одного боку, націоналізовані були не тільки великі, але й дрібні підприємства (як, наприклад, кулечне виробництво), з другого — деякі великі, що працювали, підприємства не були націоналізовані.

Громіздка колегіяльна система керування підприємствами теж заважала в роботі підприємств. Так, на націоналізованих підприємствах утворені для завідування підпри-

¹⁾ „Бюллетень Одесского Губсовнархоза“, № 9, 2/VIII, 1919 р.

²⁾ Ці підприємства працювали на певній угоді з Раднаргоспом.

емством тимчасові комітети мали були в своєму складі дві третини робітників і не більш як одну третину службовців і техперсоналу. Постійне заводууправління на націоналізованих підприємствах нагадувало ті ж комітети, куди Раднаргосп призначав свого комісара. Як бачимо, всю систему згори до низу побудовано було на засадах колегіальності.

В умовах 1919 р. органи Раднаргоспу пробували були зосередити в своїх відділах безпосереднє оперативне керування промисловими підприємствами, хоч насправді Раднаргосп кепсько справлявся навіть з обліком націоналізованих підприємств. Досить сказати, що тільки в одному, приміром, торговельно - промислового відділі Раднаргоспу нараховувалося сімнадцять секцій з низкою підсекцій. На чолі кожної секції була колегія із представників відповідної профспілки, Центропрофу й Раднаргоспу¹⁾.

Різні секції Раднаргоспу відповідали окремим галузям промисловости, при чому були відділи, що не мали під собою жодної бази.

Дезорганізації промисловости в 1919 р. так само допомагав і саботаж поодиноких елементів технічного апарату як Раднаргоспу, так і підприємств. До речі саботаж в 1919 р. відзначався тим, що був часто - густо аж ніяк незамаскований.

Занепад трудової дисципліни і, нарешті, те, що робітники просто кидали підприємства через катастрофічний занепад заробітної плати, це теж є одна з причин промислової руйни тих часів. Відомо, що найсвідоміші передові робітники пробували в лавах Червоної армії, багато висунено їх було до радянського апарату. Тому цей відхід авангардних груп негайно позначився на виробництві. Отже, стара система керування підприємствами, старі стимули до праці занепали, а нові форми, нові стимули керування тільки ще намічались.

Щоб припинити розвал промисловости, Одеська Рада оборони запроваджує мілітаризацію праці. В наказі Ради про піднесення виробничої дисципліни говорилося:

„... Ми, на превеликий жаль, повинні констатувати загальний занепад продукційности, саме в такий тяжкий

¹⁾ До відділу особового складу входили представники трьох партій, командировані від Губвиконкому (комуністи, ліві есери й боротьбисти).

час... Наказуємо всім заводоуправам заводів, фабрик і майстерень зовсім терміново перевести в життя такі починання: 1) припинити поденні роботи й перейти на роботи акордні, 2) встановити суворий восьмигодинний робітний день, розпочинаючи працювати від 9 до ранку до 6 год. вечора з перервою на обід від 2 - х год. 3 - х год., 3) біля дверей кожної майстерні треба буде поставити сторожового з рушницею й покласти обов'язок на нього слідкувати за тим, щоб сторонні особи не проходили в майстерню. Сторожовий - черговий зобов'язаний стежити за тим, як виконують роботи обов'язки, 4) біля верстаків за роботою і підчас перерви від 2 - х до 3 - х год. дня ні в якому разі не дозволяти їсти, 5) скрізь треба завести книжки, де кожний робітник, приходячи на роботу, зобов'язаний розписуватися. Книжку цю о 9¹/₄ год. ранку передається до колеґії заводоуправління, після чого запис припиняється, 6) щоранку провадити сторожовому перевірку робіт. Тим, хто не з'явиться два рази на роботу, дати розрахунок¹⁾.

На метальообробну промисловість Рада Оборони звернула велику увагу й оголосила всіх робітників і службовців цієї галузі промисловости мобілізованими. При спілці металістів існувала була така мобілізаційна комісія, без дозволу якої ніхто із робітників не міг ні залишити, ні змінити місця роботи.

Однак, не зважаючи на нечувано важкі умови в 1919 р., разом з руїною промисловости ми подибуємо й певні господарські досягнення. Відділ воєнних заготівель пустив працювати 15 фабрик. За другу половину липня, тобто, значить, за три тижні до кінця другого періоду, на підприємствах цього відділу заготовлено було 12.000 пар білизни, 11.000 костюмів, 100 комплектів мідної арматури, 43 похідні кухні, 1000 ліжок та ін.

Тютюновідділ пустив працювати 4 тютюнові фабрики замість трьох, що працювали до приходу радянського війська.

Паперова фабрика, що виробляла обгортувальний папір, була реорганізована й давала щодня 90 пудів білого газетного паперу. Для довозу палива прокладено до водної станції „Дністр“ вузкоколіяку.

Якщо зважити перелічені вище передумови промислової руїни, то навіть з цих скромних досягнень радянських

¹⁾ „Бюллетень Одесского Губвсовнархоза“ № 1, 1919 р.

установ за цей період доводиться дивуватись. Ці досягнення говорять за те, що в процесі промислової руїни пробивався струмінь пролетарського трудового піднесення, що, не зважаючи на голод і часто - густо саботаж технічного персоналу, найбільш передова маса робітництва виконувала свої обов'язки.

ЗЕМЕЛЬНА ПОЛІТИКА Й СЕЛЯНСТВО

Період гетьманської реакції й австро - німецької окупації дуже посилив радянські настрої селянства. За цей час у низці районів Одещини відібрано захоплені в період 1917 й на початку 1918 р.р. поміщицькі землі. Так, із даних анкети, що її подає Губстатбюро, в Ольгопільській волості Миколаївської округи „за гетьманщини й Денікіна селяни платили за взяту землю хлібом і грошима за згодою з власниками“¹⁾. У Ковалівській волості „на початку революції землю здано земельному комітетові. 1919 року земля перейшла назад до власників і подано позов за користування у 1917 і 1918 р.р.“²⁾. Поміщик Одеського повіту Габріель вимагав повернути йому не лише землю й реманент, але й продукти роздани голодним безземельним селянам — або грошову компенсацію в 233 тисячі карбованців. Він вимагав також і видачі агітаторів“ („Киевская Мысль“, № 10, 1919 р.).

Весною 1919 року, щоб зустріти й підтримати радянські війська, з сіл Одещини виходили численні загони селянства. Така, приміром, картина зустрічі Червоної армії в Ясках, Маяках і т. д.: „Коли червоноармійці підходили до Миколаєва і почалася окупація найближчих до Одеси революційних вогнищ, як Яски, Маяка, Кюдинцово, Сичавка — загони селянської молоді пішли назустріч цим загонам“³⁾.

Ще задовго перед приходом радянського війська, Маякські загони влаштували більшовицьку демонстрацію („Стенографический отчет“...). Незабаром, по тому як прийшли радянські війська, в низці повітів Одещини формуються частини, скомплектовані з добровольців - селян.

В районі Придністрянщини (де селянські наділи були надто малі, чого не можна сказати, наприклад, про Хер-

¹⁾ Черненко. „Очерки истории земельных отношений в Одесской губ.“, стор. 72. Вид. Одеського Губстатбюро. 1925.

²⁾ Там саме.

³⁾ „Известия Од. С.Р.Д.“ № 18, 20/IV, 1929 р.

сонський повіт) з кожного села пішло до Червоної армії з тисячу чоловіка („Стенографический отчет“... стор. 40).

Проте, ці радянські настрої селянства були несталі. Уже протягом найближчих тижнів радянської влади на Одещині ми маємо низку ознак перелому до гіршого в ставленні селянства до радянської влади. Причина цього повороту політичних настроїв бідняцько-середняцьких мас селянства лежить і в ряді об'єктивних умов 1919 року, і в помилках нашої селянської політики.

Питання про хліб — найважливіше питання пролетарської революції після її перемоги, і найважливіше питання у взаєминах пролетаріату й селянства протягом цілої революції,— ставилося й ставиться на різних її етапах зовсім по-різному. В умовах 1919 р. найтяжчого й критичного становища у громадянській війні — єдина можлива для пролетаріату постановка хлібного питання була така: селянство передає пролетаріатові мінімальні потрібні фонди хліба на підтримку армії й зголоднілого міста, дістаючи як еквівалент не стільки продукти промисловости, скільки організацію, допомогу й т. ін. в обороні результатів аграрної революції. В умовах промислової руїни місто могло постачати на обмін з селом зовсім небагато продуктів. А село знизило свою продукцію за років громадянської війни менше, ніж місто й до того ж мало певні хлібні фонди. Все питання було в тому, щоб селянство здало пролетаріатові хліб без еквіваленту або з незначним еквівалентом. Врешті селянство в своїй масі пішло шляхом цих економічних жертв. Але це лише врешті. Потрібен був досвід денікінщини, щоби примусити основну масу селянства зробити остаточний вибір.

В умовах колювання найголовно середняцького селянства було досить кількох серйозних помилок у нашій земельній політиці, щоби відтрити його на час. Основний гріх аграрної політики на Україні 1919 р. був у механічному перенесенні земельної політики й практики Росії на Україну, не ураховуючи її специфічних умов.

Аграрна революція пройшла дві основні стадії: проти-поміщицьку й протикуркульську. Тільки остання стадія давала можливість закріпити землю за трудовим селянством, тільки вона визначала утворення радянського села. Саме до цієї другої стадії аграрної революції й стосуються такі слова Леніна: „Тільки влітку 1918 року почалася справжня пролетарська революція на селі. Якби ми не зуміли

підняти цю революцію, робота наша була б нічого не варта¹⁾.

Перед революцією, — 1916 р., — у селян Одещини було землі 3.588.000 десятин або 54,1 %, а у поміщиків — 3.043.000 або 45,9 %²⁾.

Про диференціацію селянського господарства на Одещині перед революцією можна бачити з таких даних³⁾: 1916 року було беззасівних — 17,3 %, до 1 дес. — 7,0 %, від 1,1 до 3,0 — 17,1 %, від 3,1 до 6,0, дес. — 20,4 %, від 6,1 дес. до 9,0 — 13,2 %, від 9,1 і більше — 25,0 %.

Якщо взяти диференціацію селянських господарств за робочою скотиною, то ми маємо в 1916 р.⁴⁾: без робочої скотини — 42,8 % господарств, з 1 гол. — 4,2 %, з 2 — 35,3 %, з 3 — 6,1 %, з 4 гол. робочої скотини і більше — 11,6 %.

Зіставляючи наведені дані про земельні взаємини на Одещині в передреволюційний час з відповідними даними по інших губернях на Україні виходить, що абсолютні розміри площі поміщицького землеволодіння на Одещині серед інших губернь України посідали перше місце. Відсоток великозасівних господарств од 9 дес. і понад в 1916 р. на Одещині становив 25,0 %, на Катеринославщині — 23,6 %, Полтавщині — 13,5 %, Харківщині — 26,2 % і на Волині — 10,9 %. Відсоток господарств без робочої скотини перед революцією на Одещині становив 42,8 %, на Харківщині — 26,9 % і на Полтавщині — 36,8 %. Відсоток господарств з 4 головами робочої скотини і більше становив на Одещині — 11,6 %, на Харківщині — 4,6 % і Полтавщині — 5,3 %.

Всі ці дані говорять про те, що клясові протирівня в земельних стосунках на Одещині були надто гострі, що в економічній диференціації села Одещина обганяла інші губерні України⁵⁾.

1) *Ленін*. Вид. 1 - ше. т. XVI, стор. 143.

2) „Диференціація селянських господарств на Україні“, стор. 64. Вид. „Радянський Селянин“, Харків, 1927 р.

3) Н. Б. Гуревич. К вопросу о дифференциации крестьянского хозяйства Украины. Очерк I. Вид. ЦСУ, стор. 30 — 31, Харків, 1925 р.

4) Там саме.

5) В праці Боріневича „Сельское хозяйство“, відсоток селянських капіталістичних господарств перед революцією на Одещині автор визначив: у Одеському повіті — 2,42 %, в Тираспільському — 1,72 %. Однак автор згаданої роботи розглядає як селянські капіталістичні господарства тільки ті, що володіють ділянками понад 50 десятин. Отакі „норми“ куркульського господарства, як відомо,

Треба відзначити, що безпосередніх статистичних даних про диференціацію сільського господарства в 1919 р. нема. Найближчі ж дані про цей період стосуються 1920 р. З них ми бачимо, що на той час 20% багатозасівних господарств концентрували 50,8% засівної площі, тоді як 50% мало-засівних господарств — тільки 17,3% засівної площі¹⁾.

1919 р. співвідношення між двома крайніми групами було безперечно ще гостріше диференційованого. Отже, економічні обставини села другого періоду радянської влади на Одещині характеризувалися наявністю двох виразно яскравих полюсів (куркульство й біднота) і мали в собі як можливості енергійної політичної диференціації селянства, так і величезний вплив на трудове селянство куркульських елементів в зв'язку з їх великою питомою вагою в економіці села.

1919 р. економічні передумови для політичної диференціації села були, але їх не реалізувала радянська влада в другий її період і тому історично на певний етап утворено другий можливий вихід із суперечного становища: тимчасова політична гегемонія куркульства.

1919 р. на Одещині, як і по всій Україні, аграрна революція не обернулася в антикуркульську. Куркульство лишилося основною силою села. Так, у повідомленнях анкети Одеського губстатбюра про результати аграрної революції сказано: „у місцевого, заможного елементу землі, властиво, не відбирали“.²⁾ Отже, опір глитайства не було зломлено; село 1919 р. не стало радянським.

відповідають нормам проекту одного із ідеологів Української Центральної Ради с-д. Мартоса, який вважав за можливе не націоналізувати землі господарств до 40 десятин як... трудові.

У праці Качинського „Очерки аграрной революции на Украине“, норма трудового господарства установа трохи нижче проти норми Боріневича, а саме — 30 - 35 дес. Виходячи із цієї ознаки, він вважає, що „до революції на Херсонщині прошарок міцних селянських господарств (нетрудового типу)... не перевищував навіть по найбільш куркульських (німці - колоністи та інш.) волостях 10%“ (стор. 43). Ці дані треба визнати сильно зменшеними. Насправді ж пересічний відсоток куркульських господарств на Одещині, якщо взяти групи з засівною площею від 13 десятин і понад це та 3 головами робочої скотини і більше, — становив до революції 17%. В окремих місцях (німецьких колоніях) відсоток куркульських господарств був далеко вищий.

¹⁾ „Диференціація селянських господарств на Україні“, стор. 106. Вид. „Радянський Селянин“, Харків, 1927 р.

²⁾ Черненко „Очерк истории земельных отношений в Одесской губ.“ стор. 73. Вид. Одеського Губстатбюра. 1925.

Чим жє пояснити, що партія й радянська влада не зуміли 1919 р., говорячи словами Леніна, підняти пролетарську революцію на селі? Насамперед, звичайно, треба відзначити низку об'єктивних причин — короткий час другого періоду радянської влади, близькість білих армій та ін. Але до цих об'єктивних моментів треба приєднати й низку суб'єктивних.

До першої стадії аграрної революції стосується декрет про соціалізацію землі. За цим декретом санкціоновано розділ поміщицьких земель. Друга стадія аграрної революції — декрет про націоналізацію землі. Цей декрет був передумовою зрівнювального розподілу землі серед селянства, передумовою розкуркулювання. Тоді ж таки він був і вихідним моментом соціалістичної будови села, забезпечуючи утворення радгоспів й державного земельного фонду взагалі. Ця остання роля декрету про націоналізацію землі виявилася вже пізніше в роки неп'и. А для 1919 р. зміст декрету про націоналізацію землі зводився до організації боротьби бідняків проти куркульства, до ліквідації економічного коріння глитайства. В Росії, де радянська влада панувала безперервно після Жовтня, перша стадія аграрної революції (протипоміщицька) органічно переростала в революцію бідняків проти куркулів. Утворивши там організації бідноти, радянська влада дістала можливість, спираючись на цього свого сільського спільника, придавити куркульство.

Інші умови були 1919 р. на Україні. Між періодом здійснення декрету про соціалізацію землі і переходом до націоналізації землі лежить інтервал — цілий рік реакції. Отже, між двома стадіями аграрної революції на Україні не було зв'язку. Націоналізацію землі 1919 р. почали в умовах незакінченого розподілу поміщицьких маєтків. Саме тому цей декрет сприйняло трудове селянство, не як прапор боротьби проти глитайства, а як спробу радянської влади утриматися від передачі селянству частини поміщицької землі. І справді, ці побоювання селянства мали деякий ґрунт. Пакт 80 постанови Наркомзему про розподіл земель на тимчасове урівнювальне користування говорив: „Узятий на облік живий і мертвий реманент, запаси кормових продуктів, будинки, будівлі та інше майно, маєтки колишнього нетрудового користування йдуть у розпорядження повітових земвідділів“. Інший пункт тієї ж інструкції (82) визначав, що: „повітові земвідділи мусять ужити заходів,

щоб повернути свавільно захоплений живий і мертвий інвентар та інше майно колишніх нетрудових хазяйств. Найважливіших заходів уживають повітові земвідділи, щоб повернути расову й робочу скотину, складні машини й частини (льокомобілі, парові плуги, молотарки тощо¹⁾).

У низці колишніх поміщицьких маєтків зорганізовано радгоспи й сільськогосподарчі комуни. На оцінці колективного будівництва 1919 р. ми зупинимося далі. Тут же скажемо, що згадувані заходи щодо земельної політики радянської влади були політично недоцільні в умовах 1919 року на Україні. Націоналізація землі дала б зовсім інші результати щодо політичних настроїв селянства при двох умовах:

коли б попередньо здійснено цілковитий розділ поміщицьких маєтків разом з інвентарем серед бідняцько-середняцьких шарів села (розділ землі без реліквію перешкоджав біднякам фактично оволодіти поміщицьку землю);

коли б утворення комітету бідноти відбулося до проведення націоналізації землі, бо тільки, спираючись на організацію бідняків, можна було вчинити протикуркульську революцію.

Цих бо попередніх передумов успіху декрету про націоналізацію землі не проведено в життя (декрет про націоналізацію почали здійснювати в травні, а комітети бідноти почали організовуватися лише в липні місяці), і декрет цей дав зовсім протилежні результати. Трудове селянство, як ми вже говорили, сприйняло його не як удар по куркулях, а як охорону від розділу колишніх поміщицьких земель. Здійснення протикуркульської революції, внутрішній перерозподіл селянських земель через це фактично, в більшості райснів Одешини, зірвано.

Другий хибний момент у нашій аграрній політиці 1919 р. було зайве форсування колгоспного будівництва. Одеський губземвідділ здійснював тут земельну політику, визначену на III з'їзді КП(б)У. В резолюції про основи земельної політики, ухваленій на III з'їзді КП(б)У сказано:

„... 2. Найголовніше завдання земельної політики— перехід від індивідуального господарства до товариського. Радянське господарство, комуни, громадський

---

¹⁾ „Сборник узаконений и распоряжений рабоче - крестьянского правительства Украины“, розділ IV, стор. 378. „Положение Наркомзема о распределении земли во временное уравнительное пользование“.

обробіток землі та інші види товариського землекористування — найліпші засоби, щоб дійти соціалізму в хліборобстві, отже, на індивідуальне хліборобство треба дивитися, як тимчасове й пережитке.

3. Тому конфісковані землі насамперед використовуваться на хліборобство товариське, громадське — і в другу чергу, — для потреб індивідуальних хазяїнів¹⁾.

Отже, будівництво комун поставили за основу земельної політики. Перетворення колишніх поміщицьких маєтків на радгоспи набрало дуже широких розмірів в 1919 р. Поміщицькі засіви перед революцією на Херсонщині становили 722.000 десятин, а площі радгоспів 1919 р. — дорівнювали 350.000 дес., інакше кажучи, майже 50 % проти площі передреволюційних поміщицьких засівів. Як різко відмінна була земельна політика 1919 року від політики радвлади 1920 р. своїми реальними наслідками, можна бачити зіставивши такі цифри: в 1920 р. площа радгоспів на Херсонщині становила тільки 83.000 дес. замість 350.000 дес. До чого це спричинилося на практиці, можна бачити з таких фактів. Під комуну часто віддавалося поміщицькі землі. Селяни, що вимагали розділу поміщицьких земель, негативно ставилися до таких комун. Це констатував і „Одесский Коммунист“ у статті 14 серпня про колективне будівництво: „В Ананіївському повіті селяни вороже ставляться до тих комун, що зорганізувалися на поміщицькій землі“. Такі настрої селянства посилювалися й тим, що на поміщицькій землі, відведеній під комуну, часто селився зайшлий із міста елемент: групи учнів, інтелігенція і т. д.

Подамо, наприклад, один зі списків сільсько-господарчої комуну, щоб схарактеризувати соціальний склад учасників цих комун. Одна з цих комун під назвою „Союз безробітних“ працювала на полях зрошення. По тому вона виділила з себе комуну „Творчество“, що в неї ввійшло 40 робітників і їхні сім'ї.

На хуторі „Севастопуло“ утворено трудову артіль учнів. До артілі ввійшло 30 чоловіка. Їй видали аванс 30 тисяч карбованців. В Ананіївському повіті утворилася артіль „Хутори Калістратова“. Склад артілі 14 чоловіка інтелігентів²⁾.

¹⁾ „КП(б)У в резолюциях ее с'ездов и конференций“, стр. 50. „Пролетарий“ X. 1927.

²⁾ „Одесский Коммунист“, № 117. 7/VIII 1919 р.

Успіх колективного будівництва може бути при умовах перевиховування селянства, переконавання його на ділі щодо переваг колективного господарства. Його необхідна передумова — зміцнення економічних і політичних позицій пролетаріату в місті. Але 1919 р. не довели і не могли довести селянству переваг колективного господарства. Сама словесна пропаганда зустрічала недовірливе ставлення. А організацію колгоспів на поміщицьких землях селянство сприймало, як спробу відняти в них землю, що за неї вони брали участь у революції. Та й куркульство в своїй пропаганді широко використало ці побоювання широких верств села перед комунами і ширило серед селянства чутки, що радянська влада, немов, примусово втягатиме селян у комуни. Автор статті „Деревенские настроения“ пише: „Селяни бояться слова комуна; побоювання це йде від того, що селяни бояться вступити до ради, виконкому чи комбіву і дають місця куркулям“¹⁾). Доповідач про земельне питання на губерніяльному з'їзді рад Одещини мусів був зробити спеціальну заяву про те, що комуни справа не примусова.

Якщо земельну програму для радгоспів 1919 р. в багатьому реалізовано, то колективізація в цей період не набрала хоч би будь-якого значного руху; колективи були поодинокими явищами, дуже часто комплектувалося їх не із селян і роля їхня зійшла тільки до того, що вони правили за матеріал для контрреволюційної агітації серед селянства.

До числа дефектів роботи на селі 1919 р. треба поставити й слабкість політичної роботи. В наслідок, куркульство протягом цілого другого періоду радянської влади лишалося фактично господарем становища на селі. У його руках лишки землі, реманенту й хліба. 1918 рік неврожайний, пересічний урожай з десятини давав у Одеськім повіті 18 пудів, у Тираспільськім 15,7 пудів²⁾). Неврожай збільшив економічну залежність бідняцьких шарів села від куркульства. Загальні коливання середнього селянства, посилені помилками нашої земельної політики 1919 р. дали змогу куркульству наставити більшість селянства проти радянської влади. В умовах близького фронту куркульство поводиться надто нахабно й задержувато щодо радянської влади. Убивство представників радянської влади, що

1) „Одесский Коммунист“ № 124, 15/VIII, 1919 р.

2) Боріаневіч А. „Сельское хозяйство“, стор. 41.

приїздили на село, організація „застав“, що не пропускали продуктів до міста — звичайні явища 1919 р.

Куркуль панував 1919 р. у селі не лише економічно, а й політично. Він тримав в своїх руках органи влади на селі. Куркульство, почувавши себе хазяїном становища, розганяло по деяких місцях волосні виконкоми, якщо їм не подобалися їхні вчинки. Так, у Анатолівській волості, — писав „Коммунист“:

„Не тільки вільно гуляють куркулі контрреволюціонери, а навіть тримають у себе склад зброї, а волосний ревком не може нічого з ними зробити. Тепер нас повідомляють про нові подвиги куркулів, що виявляються так — куркулі агітують проти постанов, ухвалених на всеросійських селянських з'їздах волвиконкомів. У результаті волосні й сільські виконкоми мусіли скласти з себе всі обов'язки і влада перейшла до рук цих негідників“¹⁾.

Про Слободзівську волость єсть таке повідомлення:

„Село Слободзівка розділена на дві частини — молдаванську й російську. Настрої жителів російської частини відверто контрреволюційні. Стару раду, що складалася з селян бідняків, розігнали куркулі. А тепер обрано нову раду, що до її складу ввійшли лише куркулі, що не дають селянам організуватися, загрожуючи їм розправою“²⁾.

Куркулі ширили брехливі контрреволюційні чутки про радянську владу. „За Денікіном ідуть землеміри, що ріжуть землю селянам на вічне користування“³⁾. В умовах поганої інформації села і заляканости селянства ці безглузді демагогічні заяви могли мати якийсь успіх. Потрібна була денікінщина, щоб селянство таки переконалося в тому, що білогвардійці „ріжуть“ землю поміщикам, а не селянам, а до того ж „ріжуть“ і самих селян.

Підпорядкування основної маси селянства гегемонії куркульства влітку 1919 р. виявилось в такому знаменному факті. Повітовий з'їзд рад, що відбувався в травні в Одесі, ухвалив більшістю голосів резолюцію про даний момент, що її запропонували ліві есери (більшість — 160 го-

¹⁾ „Одесский Коммунист“ № 81, 26/VI, 1919 р.

²⁾ Там саме, № 118, 2/VIII, 1919 р.

³⁾ Там саме, № 118, 2/VIII, 1919 р.

досів — проти 100 голосів комуністів і прихильників ¹⁾. Резолюція ця ухвалена в момент григор'ївської авантури, між іншим, нічого не говорить про мобілізацію мас на боротьбу з григор'івщиною. Нарешті найважливішим показником перелому в настроях селянства стало зростання куркульських повстань (див. „Літопис Революції“, № 2, 1929 р.).

ХАРЧОВА ПОЛІТИКА Й СЕЛЯНСТВО

Весна й літо 1919 р. були надзвичайно тяжкі для Одеського пролетаріату. Після питань воєнних, продуктові проблеми були найважливіші й найвідповідальніші для радянської влади. Ще до приходу радянських військ у Одесі була велика харчова криза — видавалося по $\frac{1}{4}$ фунта хліба в день на душу.

Причини до голоду в 1919 р. були ще з періоду австро-німецької окупації. Тоді саме викачували з України хлібні запаси. Але основна причина голоду 1919 року це порушення нормальних зв'язків з селом. Зв'язок цей розпався й технічно (транспорт), і соціально (загострення взаємин з основною масою селянства). Постачання до Одеси хліба морем із Херсону, де були великі хлібні запаси — припинилося через блокаду Одеси від англо-французької ескадри. Залізничний транспорт працював погано, — не було палива (блокада відрізала постачання вугілля до Одеси). Врешті, постачання хліба до Одеси від самого селянства тягловим транспортом було дуже погане, бо місто могло дати дуже мало продуктів за хліб, що його діставало з села.

В умовах революції хлібне питання розв'язувалося двома основними методами: або на основі продуктового обміну з селом, або через харчову розкладку. Умови промислової руйни примусили пролетаріат удатися до харчової розкладки.

Але здійснення розкладки було щільно зв'язане з класовою боротьбою на селі, що розгорталася під той час по утворенні організацій бідноти на підтримку позицій пролетаріату. Вдало розв'язати харчове питання можна було лише на базі правильної на даний момент земельної політики. Але саме в земельній політиці, як ми вже згадували, були в 1919 р. помилки.

Скористувавшись з них, куркулі утворили проти радянської влади єдиний фронт села. Лишаючись там фактично

¹⁾ „Известия Од. С.Р.Д.“ № 41, 28d/V, 1919 р.

господарями, зберігаючи в своїх руках земельні лишки й реманент, пробиваючися часто й до сільського радянського апарату, куркулі 1919 р. змогли зірвати справу постачання міста. Що саме тут,— у боротьбі з куркульством було центральне місце розв'язання хлібної проблеми,— показують серпневі дні тих часів, коли розгром куркульського повстання в німецьких колоніях зробив перелом у постачанні Одеси хлібом.

Травень і липень були 1919 р. для Одеського пролетаріату немов би генеральною репетицією на голоднечу 1921 року. Уже в квітні, замість пайка, видавали гороховий хліб. У зв'язку з катастрофічним становищем, 12 квітня на засіданні харчової колегії ухвалено звернутися до уряду в Києві, прохаючи прислати до Одеси маршрутні поїзди з хлібом. І хоч на це прохання наприкінці травня прибув до Одеси маршрутний поїзд із хлібом, але його вистачило на три дні.

8 травня в „Известиях Од. С.Р.Д.“ з'явилася така замітка: „сьогодні вже деякі райони (треба думати, міські), діставатимуть гороховий хліб та треба зауважити, що й запаси гороху вже майже використані“. („Известия Од. С.Р.Д.“ № 32, 8/V, 1919 р.).

Приблизно до середини червня видавалося робітникам по $\frac{1}{4}$ фунта хліба в день, а протягом більшої частини липня хліба зовсім не видавалося. В зв'язку з паливною кризою не вистачало не тільки хліба, а навіть і води. Черги по воду біля порожніх грантів були дуже великі. На заїздах спекулювали водою (за відро води вимагали фунт хліба). На вільному ринку ціни росли великими скачками. Тоді, як пайковий хліб продавалося по 98 копійок за фунт, на приватнім ринку ціни на хліб піднялися з 10 карбованців, в квітні місяці, до 120 карбованців у липні місяці¹⁾. Рівень цін у Одесі влітку 1919 р. був вищий, ніж у всіх містах України. В середині червня добовий прожитковий мінімум на одного чоловіка визначено — 70 карбованців для Києва, Харкова, а в Одесі — 75 карбованців. („Известия Од. С.Р.Д.“ № 87). Загальний рух цін можна бачити з такої таблиці²⁾.

¹⁾ „Вестник Одесского Центропрофа“ № 1, 1/VI, 1919 р. та „Известия Од. С.Р.Д.“ № 116, 16/III, 1919 р.

²⁾ Вяземцев „Эволюция цен“. Статистичний Вісник Одеського Губстатбюра, стор. 23. 1920.

Вільні базарні ціни з Одеси 1919 року

(Ціни в карбованцях)

Назва продуктів	Одиниця міри	Ціни	В °/о відношенні до 1910 року
Мука пшенична	Пуд	483,47	24.716,5
Хліб пшеничний	Фунт	15,58	31.160,0
Цукор рафінад	Пуд	1.209,37	22.231,0
Яйця	Десяток	43,33	18.054,1
Масло	Пуд	2.803,20	17.165,9
Картопля	„	201,43	49.129,3
М'ясо	„	836,20	13.821,5
Сало	„	3.594,93	40.805,0
Сіль	„	9,50	36.111,0

В зв'язку з обезцінюванням паперових грошей, улітку 1919 р. відбувається повільний перехід до безпосереднього обміну. Не вважаючи на наявність настанови на ліквідацію ринку (видано в цей період спеціальні накази, що забороняли усякі торгові справи навіть між установами), ринок, однак, своїх позицій на здав. Утворився новий вигляд торгівлі — обмін харчу, привезеного з села, на речі міського населення. В „Коммунисте“ за 18 червня ми маємо таку характеристику вигляду одеських ринків:

„... З ранього ранку на новому базарі та й на всіх заїздах можна спостерігати таку картину: громадяни обох статей приходять сюди приносячи з собою одягу, взуття, золоті й срібні речі. І все це вони обмінюють у селян на муку та інші продукти. Мінова торгівля йде дуже жваво і щодня поширюється“¹⁾.

Цікаво, між іншим, що люмпенпролетарські елементи, яких у Одесі було досить багато, спричинилися до того, що навіть те постачання хліба до Одеси з села, яке призначено було на обмін за речі, почало було скорочуватися. Часто бували випадки, що непевні особи „реквізували“ селянські продукти. Так, у одній із відозв Президії Центрпрофу сказано про те, що: „треба дбати перед владою за

¹⁾ „Одесский Коммунист“ № 98, 18/VII, 1919 р.

енергійну боротьбу з мародерами, що під різними назвиськами й костюмами й із різними мандатами грабують селян, які привозять продукти⁽¹⁾.

Цікава з цього погляду заява одного із делегатів губерніяльного з'їзду Рад, який сказав:

„... Заходжу я з трьома делегатами з'їзду в один двір, де селян обступила група якихсь безробітних, вимагаючи по 100 крб. з мішка за вивантаження. Селяни перечать, заявляють, що вони це самі зроблять, а ті їм відповідають: „не маєте права здійсмати, це наша професія“. Ми протестували і за це нас хотіли заарештувати. Їх було більше ніж нас, вони нас оточили, і ми вимушені були тікати. Коли ж ми спитали їх чому, це так робиться, вони відповіли: „організація!“ („Стенографический отчет“... стор. 29).

У харчовій політиці 1919 р., як і в інших галузях політики радянської влади за цього періоду, можна визначити два елементи: і заходи воєнно - комуністичного порядку, що пасували до умов моменту обставовою „оточеної фортеці“, і ідеологічні перекручування, неправильне розуміння, неправильна оцінка воєнно - комуністичних заходів від низки робітників органів радянської влади. Така неправильна оцінка воєнно - комуністичних заходів була і в одеських робітників харчового відділу. Сам голова харчової осібної комісії т. Рузер так характеризував завдання нашої харчової політики:

„... Нашу харчову політику будується лише на соціалістичних основах. Основне завдання в тім, щоби поступінно підготувати зміну капіталістичного товарообміну на соціалістичний продуктообмін. Отже, треба, щоб робітники й селяни навчилися брати на облік усе, що складає предмет цього продуктообміну⁽²⁾.

В цій характеристиці завдання харчової політики виразно видно дві засади ідеології воєнного комунізму, що про них ми вже говорили. З одного боку, вказівки на konieczність обліку всіх продуктів, як заходу потрібного в умовах 1919 року, з другого — утопічні змагання розглядати такий облік, як шлях переходу до соціалістичного продуктообміну.

¹⁾ „Советская власть“. Орган Одеського Виконкому, 10/VIII, 1919 р.

²⁾ „Известия Од. С.Р.Д.“ № 35, 11/V, 1919 р.

Отже, в Одесі влітку 1919 р. були всі елементи харчової політики воєнного комунізму. Мобілізовані агітатори із робітників запроваджували на селі і харчову розкладку, і хлібну монополію. Проте, головна відзнака цих заходів це непослідовність і несталість їх. Так чи так, всі ці заходи не дали помітних результатів через слабкість нашої позиції на селі, і передусім, через недбале ставлення до організації бідноти та до розкуркулювання.

Хлібну монополію запровадив Наркомпрод 25 червня. Заходи до її здійснювання зводилися до того, що: заборонено окремим особам і приватним організаціям купувати хлібні продукти в 70-верстній смузі і ввозити їх до Києва, Харкова й Одеси водними шляхами. Кожному приїжджому пасажирові дозволялося мати при собі не більше, як 10 фунтів печеного хліба. Право купувати і ввозити хлібні продукти надано лише закупним комісіям професійних спілок. Усі закуплені від профспілок хлібні вантажі треба було надсилати до міських продкомів, визначаючи спілки-одержувачі¹⁾.

Треба відзначити, що здійснювати хлібну монополію перешкоджав великий розвиток відомого РСФРР і Україні „міщечництва“. На села посунули загони дрібних крамарів (ішли й робітники, йшли й селяни тих сіл, де не було хліба), що міняли на хліб заможному селянинові одягу і всякі інші речі міського населення. Відомо, що змога обмінювати хліб на речі була для заможного селянства стимулом, щоб відмовитися від передачі продуктів харчовим органам. Ці шари селянства щодня збільшували свої вимоги. Вони вимагали обміну хліба на промислові товари з розрахунком 100 % вартости на 100 %, а не на 30 — 40 %, як це робили харчові органи²⁾. Деякі з них мусіли згоджуватися. До речі, сільськогосподарські машини так само продавалося з такого розрахунку.

В липні 1919 р. за сім день одвезено на село для обміну такі знаряддя й продукти: в Ананьєв — 2.000 кіс, 40 сіножаток, 78 пуд купоросу, 23.000 аршин мануфактури, 23 вагон. соли, 1.000 пуд цукру; до Вознесенського — 200 кіс, 40 сіножаток, 45 тисяч арш. мануфактури, 80 пуд. купоросу, 2 вагони соли; до Очакова — 23.000 арш. мануфактури, 15 сіножаток, 500 кіс, 25 п. купоросу; заготовлено було

¹⁾ З наказу Одеської Губ. Роб. Сел. Міліції № 52, 25/VI, 1919 р.

²⁾ „Одесский Коммунист“ № 1,27 19/VIII, 1919 р.

для потреб експедиції — 5.000 п. мила, 500 п. тютюну, 110 п. свічок, 500 п. машинової олії, 200 стоп махоркового паперу, 325 стоп паперу до писання, 25.000 шклянок з блюдцями, 1.000 п. цвяхів, 5.000 п. дроту, 5.000 лопат, 2.000 кирок і 5.000 сапачок. („Известия Од. Р.С.Д.“. № 57, 7/VI, 1919 р.).

Вище згадувано, що Одеські харчові органи виявили надзвичайну непослідовність і нестійкість у заходах щодо харчової політики. Досить сказати, що протягом 4 $\frac{1}{2}$ місяців у Одесі харчова політика радянської влади мінялася аж двічі. Так, у квітні харчова комісія дозволила ввозити харчі до Одеси. У наказі (№ 2) комісії сказано: „1) Можна вільно ввозити продукти першої потреби до Одеси, 2) осіб, що перешкоджатимуть вільно ввозити продукти до Одеси, каратиметься за законами воєнного часу“¹⁾. В кінці червня, після визначення хлібної монополії, приватним особам заборонили провозити продукти. На початку серпня знову дозволили вільно привозити продукти до Одеси; в травні заборонено вільно молоти зерно на млинах Одеси²⁾, а на початку серпня вільно молоти зерно знову дозволили. („Фонд Продком. Од. С.Р.Д. за 1919 г.“. Справа № 2).

Структура харчових органів 1919 р. була така: перший харчовий апарат утворено через зміну назви провідділу міської управи на комісаріят постачання. Незабаром, проте, керівництво справами передано особній продкомісії Раднаркому України. Комісія ця існувала до 27 травня, коли утворено Губпродком. Єдність у справі регулювання харчового питання поставити не могли. Поряд з Губпродкомом заготовлювали продукти й різні організації та кооперативи, військові, профспілкові і т. д. Характеризуючи обстановку, що панувала в організації продуктової справи, Губпродкомісар у своїй доповіді Губвиконкомові писав, що: „втручання всіх, хто хоче, до роботи Губпродкому дезорганізує його діяльність“. („Известия Од. С.Р.Д.“, № 100, 30/VII, 1919 р.). Про ту ж плутанину у постановці харчової справи на Херсонщині говорив у своєму наказі тов.Подвойський:

„... Усім реввоенрадам, виконкомам, комісарам, начальникам і залізничному відомству. Через дезорганізаційне втручання від усяких організацій і установ, що припинили всяке плянове постачання продуктів Червоної

¹⁾ „Известия Од. С.Р.Д.“ № 11, 12/IV, 1919 р.

²⁾ Там саме.

армії і голодуючим центрам, наказую всім згаданим організаціям надалі припинити втручання до справи харчування. Усі видані досі накази, постанови про харчову справу будь-якими організаціями, крім виданих від Губпродкому, вважаю за недійсні. Всім заготівельним комісіям наказую працювати під керівництвом Губпродкому“. („Известия Од. С.Р.Д.“, № 75, 1/VII, 1919 р.).

Кінець - кінцем, щоб урегулювати харчову справу, утворено так звану продовольчу диктатуру в складі губпродкомісара й завідувача воєнних заготівель. Уповноваження харчового диктатора визначено так: „усі його розпорядження обов'язкові й їх мають зразу, не відмовляючись виконувати. На випадок непослуху, чи непризнання його представників, винних віддаватиметься на суд надзвичайного революційного трибуналу“. Такими ж уповноваженнями наділено в межах міста міськпродкомісара (диктатура в місті)¹⁾.

Відповідно до постанов губпартконференції 1919 року введено клясовий пайок і карточну систему. Карточки визначено трьох категорій. До першої категорії поставлено робітників, до другої категорії — службовців, учнів, осіб вільної професії, до третьої — інших. Проте, до цих карток 1919 р. не доводилося дуже часто вдаватися. Тільки 8 серпня через початок підвозу хліба, видано спеціального наказу Ради Оборони про видачу всім робітникам хліба з розрахунку $\frac{1}{4}$ фунта на їдця. („Известия Од. С.Р.Д.“, № 109, 8/VIII, 1919 р.).

Союзні організації мобілізували близько 20.000 робітників на село. Ця мобілізація не ставила собі завдання забезпечити кадрів для проведення радянської політики на селі, а мала на увазі задовольнити потреби села в робочій силі. („Стенографический отчет“... стор. 12).

Тільки за останні два тижні другого періоду радвлади в Одесі настало поліпшення у справі постачання хлібом. У газетах вміщалося радісні статті під заголовком „Хліб іде“²⁾ і т. д.

Перелім у справі харчового постачання Одеси в серпні 1919 р. перебуває зв'язку не тільки з урожаєм, а й пе-

¹⁾ „Фонд Прод. Ком. Од. С. Р. Д.“. Справа W 2, 1919 р.

²⁾ Треба сказати, що урожай 1919 року був хороший; пересічний урожай в Одеському повіті склав 57 пудів з десятини. (А. Боріневич. „Сельское хозяйство“. Діаграми).

редусім з ліквідацією куркульського повстання в німецьких колоніях. Отже, розгром куркульства допоміг вивити і відіслати до Одеси великі хлібні запаси¹⁾.

Оцінюючи харчову політику за другий період радянської влади, треба сказати, що основна причина голоду в Одесі весною і влітку 1919 року — це несталість і невизначеність аграрної революції на селі. Через це куркульство зуміло на час притягти до себе значну частину селянства і зірвати справу харчового постачання міста; подруге, голод загострила англо-французька блокада й викачування харчових запасів з України за період німецької окупації 1918 р. й потретьє — до цих об'єктивних причин треба поставити й плутанину, що панувала в продорганах, непослідовність у переведенні основних заходів щодо хлібної монополії (заборона молоти зерно змінялася на дозвіл молоти, заборона ввозити — на дозвіл ввозити); і хоч усі основні заходи щодо харчового питання переведені в кінці червня (хлібна монополія, продзагони із робітників на село, харчова розкладка, утворення харчової диктатури, заборона на приватню торгівлю хлібом) були правильні й тоді неминучі, проте, до бажаних результатів вони не довели найголовно через помилки радянської влади у земельній політиці.

Можна сказати, що в 1919 р. існувало навіть певне протиріччя між харчовою й земельною політикою. Якщо харчова політика зовсім пасувала до епохи воєнного комунізму, то в галузі земельної політики основна настанова більшовицької політики — розгортання клясової боротьби на селі, загострення аграрної революції проти куркуля й т. ін. — не здійсниено. Послаблення харчової кризи в середині серпня показує, що якби не тимчасова перемога білої армії (підтримана від спільників контрреволюції), органи радянської влади, при умові виправлення своєї політики, таки ліквідували б харчові труднощі восени 1919 року.

(Продовження далі)

---

¹⁾ Хліб брали із колоній, що повставали, за допомогою військових частин. В деяких місцях, де комбіді зміцніли, останні провадили реквізиції хліба у куркулів. Так, деякі комбіді на Придністрянщині реквізували хліб у заможних шарів по 75 і 150 крб. за пуд, в той час як вільна ціна на муку дорівнювала 1.200 крб. за пуд. Реквізований хліб комбіді розподіляли серед бідноти. („Стенографический отчет“... стор. 39).

ЕРДЕ Д.

ПОЛІТИЧНА ПРОГРАМА АНАРХО - МАХ- НОВЩИНИ ¹⁾

„ЄДИНИЙ АНАРХІЗМ“ І КОНФЕДЕРАЦІЯ „НАБАТ“

Чи можна ставити знак рівняння між махновщиною та анархо - махновщиною? Чи вичерпується політична програма махновців політичним „credo“ „Набата“ (про програму набатовців говорити важко, оскільки вони стояли, як ми далі побачимо, на позиції принципового заперечення всякої програми), конфедерації, що дійсно зв'язала свою долю з махновським рухом? В які моменти і з яких причин анархісти та махновці збайдужували один одного? Яке клясове коріння ідеології анархо - махновщини? Ці питання постають, насамперед, при визначенні політичної програми анархо - махновщини.

¹⁾ Література про український, так званий бандитизм, (до речі: цей неточний термін не покриває всіх видів повстанства і годиться не для всіх періодів громадянської війни), дуже й дуже бідна і кількісно, і якісно, за деякими хіба винятками літератури про махновський рух. Досі навіть під маркою Держвидаву РСФРР виходять такі „перли“ творчості, як видана 1928 року книжка Герасименка, витвір гулящих обивательських теревенів про махновський рух із халтурним неуцьким вступом П. Щеголева. Такі книжки стоять, звичайно, поза всякою науковою критикою. Коли відкинути такі „праці“, то решту літератури про анархо - махновський рух можна поділити на такі види:

1. Махновські джерела (документи, монографії, статті, спогади).
2. Праці радянських авторів і радянські документи про махновщину й суміжні види повстанства (петлюрівщина, григор'івщина).
3. Матеріали, що характеризують економіку махновського руху.
4. Загальна література про питання європейського та російського анархізму.

Ще недавно ми мали лише чисто агітаційні і в усякому разі поверхові праці про анархо - махновщину: Лебеда, Равіча - Черкаського, Ейдемана, Гутмана, Яковлева, Радека і ін. 1927 року, з нагоди 10 - ти річчя Жовтневої революції, появились перші дійсно наукові праці присвячені добі громадянської війни на Україні, й я розумію капітальні книги т.т. Кубаніна і Кіна („Махновщина“ й „Деникинщина“, вид. Прибой“, 1927 р.).

Група „Набат“ організувалась під кінець 1918 р. в Курську. Яку програму висував „Набат“ на всіх етапах свого стискання з махновщиною? Якраз, початок програмових принципів цієї групи покладали анархістські елементи тих часів на курській конференції. З їхніх слів вони зрозуміли тоді, що

„... Соціяльна революція є більше або менше затяжний, руйнівничко-творчий (революційно-еволюційний (?)) процес, що його можна здійснити лише за допомогою широкого руху великих людських мас, які пермагають перешкоди, руйнують перепони, виправляють недоліки, знаходять спроквола справжні шляхи громадського будівництва і утворюють новий гуртожиток“.

Анархісти зрозуміли, що початок революції є „початок формування анархічної комуни“. Звідси висновок: ні про яку „переходову стадію“ між „зруйнованим капіталізмом“ і „анархічним ладом“ не може бути й мови. „Ніякої переходової стадії на ділі немає“.

„Являючись анархо - комуністичною, своїм змістом, народжуваним у ній організаційним принципом —

Із праць авторів анархо - махновського табору заслуговують на увагу, насамперед, „Записки“ самого Махна (друкувалися в „Анархическом Вестнике“ (Берлін, 1923 р.) й Аршинова „История махновского движения“ (вийшла в Берліні 1923 року), Воліна „Статьи“ вийшли 1919 р. (багато його статтів розкидано по махновських, анархо - синдикалістських і набатівських виданнях), спогади В. Білаша, колишнього начальника штабу махновської армії (амнестованого радвладюю), що почав друкувати їх 1928 р. в „Літопису Революції“. Слід згадати також про глибоко суб'єктивну, але цікаву книжку колишнього махновця І. Тепера („Махно“ „Мол. Рабоч.“, Харків. 1924 р.).

Окрім указаних неперіодичних друківаних праць, для цієї роботи використано періодичні видання (радянські, анархо - махновські, білогвардійські та есерові - меншовицькі) і деякі архівні матеріали: зведення колишньої особливої наради для боротьби з бандитизмом при РНК УСРР, деякі записи махновців, що їх вони зробили для мене на мою просьбу (в тому числі записи кол. махновського ад'ютанта Чубенка і ін.), махновські резолюції, листівки, відозви тощо. Аналізуючи політичну програму махновського руху, треба, насамперед, виходити з матеріялами, які можна поділити на такі групи:

1. Матеріал конференції та з'їздів, так званої конфедерації „Набат“.
2. Матеріали районних та інших з'їздів рад, що пройшли в махновській зоні під фактичним керівництвом анархо - махновців.
3. Найважливіші політичні декларації Реввоенради махновської армії і його культпросвіту, надто т. зв. „Проект декларации“.

соціяльна революція... повинна бути неминуче „синдикалістською“ (тобто масово - організаційною) своєю організаційною метою. Значить, нема внутрішнього протиріччя між анархо-синдикалізмом та анархо-комунізмом. В „єдиному анархізмі“ може знайти синтезу також і анархо-індивідуаліст. Природно, що людське „Я“ ніколи не може задоволюватися рямцями одного лише матеріяльного процесу (?). І тому, „нема рішуче ніяких підстав відокремлювати по суті або в часі (?) індивідуалізм від комунізму, комунізм від синдикалізму“. „Ми вважаємо, що час вже, нарешті, всім справжнім анархістам визнати й прийняти до керівництва цю цілком достиглу істину“.

Така суть набатівської „Деклярації“, що її випустила журська конференція. Легко помітити, що об'єднання анархо-набатовців відбулось на платформі рішучого відмежування від прибічників принципу „переходової стадії“, від „радянських анархістів“, тобто іншими словами „Набат“ зайняв із самого початку не лояльну, а активістську, різко ворожу щодо радянської влади позицію. Зближенню анархістів багато сприяло й те, що вже здавна, як правильно зауважує т. Горєв („Анархизм в русской революции“) —

випущений 1919 року і „Основні засади про вільні ради робітників та селян“, видані 1920 року.

Треба, однак, підкреслити, на жаль, що в ланцюзі порівнянь не вистачає ще багатьох ланок, нема всіх протоколів анархо-махновських з'їздів і т. ін. Цілком природно, що дуже багато присутніх сторінь махновського руху лишиться в цій роботі або зовсім незачепленими, або в тіні. Так, приміром, лише побіжно доведеться торкнутися про практику махновського руху і особливо катеринославської спроби махновської (бездержавної) комуні підчас третього перебування Махна у цьому місті. Завдання цієї статті в основному зводиться лише до того, щоб визначити ступінь та характер впливу анархістської теорії, певних груп анархізму на махновський рух, і, навпаки, той вплив, що його мала махновщина на стратегію - тактичне настановлення, зв'язаних з цих рухом анархістських груп. Над цим питанням працювали досі т. т. Яковлев („Русский анархизм в великой русской революции“, Держвидав України, 1921 р.) і Кубанін („Махновщина“). Проте у цих авторів й відзначаю низку прогалин, поруч загального, на мій погляд, у деяких випадках не чіткого, не точного трактування соціально-класової природи махновського руху. До цього питання я ще повернусь. До того ж т. Яковлев дуже мало пише про махновців, обмежуючись викладом поглядів (самих) лише анархістів, а т. Кубанін майже зовсім не зачіпає проблеми впливу махновщини на анархістську тактику, він вважає за можливе обмежитися виясненням впливу анархістських груп на махновщину.

„в галузі загальної теорії і програмових питань російських анархістів не можна майже ділити на будь-які певні групи“. Анархісти розмежувались у питаннях тактики. Після першого, „підготовного“ або „хлібовольницького“ періоду ¹⁾, вже починаючи з середини 1905 року, російські анархісти поділяються на три групи, що все більше диференціюється: 1906 р. вони остаточно визначаються як „безначальці“ ²⁾, чорнознаменці ³⁾ і синдикалісти ⁴⁾. Опісля із лав чорнознаменців вийшли „безмотивники“ ⁵⁾ і так звані „комунари“ ⁶⁾. По Жовтневій революції анархісти своєю тактикою різко поділились на дві групи: легальних і підпільних анархістів. Звичайно, певне розходження в питаннях тактики між анархістами - комуністами, та анархістами - синдикалістами лишалися й після Жовтня (в „Набаті“ ці дві фракції зберігались увесь час до кінця махновщини), але вони були не такими гострими, як раніше. З другого боку, хоч лишались проміжні групи, що хитались між мирним легальним і підпільно-

1) „Хлібовольницький“ період російського анархізму припадає на початок ХХ в., коли під впливом Крапоткіна за кордоном і в Росії виникають анархістські групи й за активної участі Крапоткіна й ін. починає виходити журнал „Хлеб і Воля“, що дав своє ім'я цілій анархістській течії „хлебовольцев“ (анархо-комуністи), які пробували агітувати серед селянства за негайніший перехід до комунізму на основі вільних селянських общин, відкидали в своїй практиці „індивідуальні“ та „дрібні“ експропріації і визнавали користь робітничих організацій; в період 1903—06 р. р. мали великий вплив проти інших анархістських груп.

2) Незадоволені з поміркованої тактики „хлібовольців“ анархістські елементи в квітні 1905 р. утворюють анархістську бойову групу „безначальцев“ з своїм органом „Листок группы „Безначальці“, що заперечували всяку організацію й закликали до індивідуального терору проти уряду й буржуазії.

3) „Чернознаменцы“ (журнал „Черное Знамя“) близька до „безначальцев“ бойова анархічна група; проповідувала масовий (індивідуальний і неорганізований) терор проти всіх „багачів“ взагалі. „Організуйтеся і озбройтеся. Нападайте на крамниці й організовано беріть речі першої потреби“— так радили чернознаменці „безробітним.

4) „Синдикалісты“ групувалися навколо журналу „Буревестник“ та „Новый Мир“; запозичивши свою теорію у французьких синдикалістів, вони вважали за головну форму організації робітничої класи профспілки і об'єднання їх у федерацію праці, заперечуючи потребу організації політичної партії пролетаріату.

5) „Безмотивники“ рекомендували терор проти буржуазії „без мотивів“, не за ту чи ту конкретну вину чи образ перед пролетаріатом, а просто тому, що вони буржуа, експлуататори.

6) „Комунари“ ставили собі за мету „влаштувати“ спробу повстання в ім'я бездержавної комуни.

активістським анархізмом, але спроба об'єднання елементів, близьких до тактики підпільного анархізму, знайшла у той момент певний ґрунт. І нема нічого дивного в тому, що набатівці висунули ідею „єдиного“ суцільного анархізму на місце попереднього взаємного відчуження анархістських груп. Але може виникнути питання: чому „Набат“ вибрав за арену своєї діяльності насамперед Україну? На це курська конференція давала таку відповідь:

„Тут, силою цілком виняткових обставин, ґрунт для розвитку соціальної та анархічної революції вже тепер надзвичайно сприятливий. На Україні має бути нова друга революція, після уроку і досвіду першої революції (Жовтневої), після випробованого вже досвіду партійно - політичного більшовицького режиму. Силою цього, — чи розгорнеться друга українська революція зразу ж, чи вона вибухне після боротьби з союзним імперіялізмом, — революція ця буде мати шанси швидко стати за справжньо - соціальну та анархістську і, зі свого боку, сильно вплинути на шляхи дальшого розвитку і російської, і міжнародної революції“.

Виходячи з цього і ставлячи за свою мету успішний розвиток „другої“, або третьої, як вони писали частіш, революції, „Набат“ і вирішив взяти „якнайактивнішу участь у повстанському й загально - революційному рухові на Україні“.

Ми знаємо, що 1917 року і першого півріччя 1918 року анархісти організовували повсюдно чисто анархістські загани.

У листопаді 1918 року „Набат“ відмовляється від цієї системи, „беручи на увагу доведену минулим досвідом безцільність або навіть негативне значіння переважної більшості чисто анархістських загонів“. З цього моменту „Набат“ вважає за конче потрібну участь анархістів в повстанських заганах всякого роду (!) і особливо організацію анархістами „безпартійних“ (робітничих, селянських, повстанських загонів).

Щождо військово - революційних комітетів, штабів, і т. ін., то „Набат“ вважає за можливе брати участь в них на таких умовах:

а) Військово - революційні комітети і т. ін. організації анархісти визнають лише як технічні виконавчі органи (що керують лише в галузі чисто боевої оперативної діяль-

ности), але ні в якому разі не як органи адміністративно - розпорядчі, що ставлять в якій би то не було формі питання про владу, або беруть владу в свої руки.

б) У тих організаціях (військово - революційні комітети, штаби тощо), що мають характер партійно - політичних, владницьких установ,— анархісти участі не беруть. У відповідних місцях анархісти повинні у міру можливості прагнути утворити аналогічні організації безпартійного типу.

в) Анархісти можуть брати участь і працювати в організаціях, що не мають партійно - політичного, владницького характеру.

В разі ж дальшого їхнього перетворення в організації партійно - політичні анархісти виходять з них і прагнуть, коли можна, утворити аналогічні безпартійні організації на стороні.

г) Анархісти організують безпартійні військкредкоми, де їх немає зовсім.

У цей період „Набат“, відмежовуючись від „радянських анархістів“, однак, ще обережно формулює своє ставлення до ради, як до певного типу масових організацій.

„Перебуваючи в тих чи інших організаціях, анархіст повинен постійно прагнути розвинути в них анархічні навички та принципи, анархічний дух, по змозі анархічну свідомість і діяння. В разі ж перетворення таких організацій на безнадійно партійні і владницькі, рекомендується виходити з них. Перебуваючи у всіляких організаціях, анархіст не повинен приєднувати свого голосу ні до яких владницьких гасел і до виступів цих організацій, мотивуючи в таких випадках своє зречення“.

Конференція знову повертається до питання про ставлення до радянських органів у резолюції „про боротьбу із зловживаннями іменем анархізму“.

У цій резолюції конференція констатує, що анархісти ні в якому разі не можуть посідати жодних місць у надзвичайних комісіях кримінальної і цивільної міліції, судах, в'язницях, слідчих комісіях і інших дисциплінарно - судових інститутах, і що анархісти не можуть бути за керівників, або посідати відповідальні пости в законодавчих та інших установах бюрократично - владницького характеру і таке інше.

„НАБАТ“ І МАХНОВЩИНА

Наступним етапом у розвитку набатівського анархізму є друга конференція (або перший з'їзд) цієї організації, що збиралась у квітні 1919 року в Елісаветграді. Як говорять про це самі набатівці, „перша в історії анархізму спроба утворити на ділі єдиний організований анархічний рух... довела своєчасність і життєздатність об'єднаної анархічної організації“. Одночасно з'їзд констатує, що „за минулі з часу першої конференції 4¹/₂ місяці секретаріатові невдалось провести в життя почини, що їх намітила конференція і здійснити покладені на нього конференцією завдання“. В основній резолюції з'їзд відзначає, що питання про оцінку поточного моменту лишається „загалом“ на погляді резолюції першої конференції, де ставилось анархістам за обов'язок взяти „якнайактивнішу участь у повстанському і загально - революційному русі на Україні“ і підкреслювалось, що „в лавах численних повстанських загонів на Україні“ є сприятливий ґрунт для роботи анархістів.

Значно певніш, ніж курська, конференція, з'їзд висловлюється проти „більшовицьких рад“. Настає давно передбачений анархістами момент — вказують „набатівці“ — коли маса людности, незадоволена з своїх сподівань і розчарована в останній „соціалістичній“ владі, готова вступити з цією владою в рішучу боротьбу.

У листопаді 1918 року анархісти говорять ще півголосом про розрив з радянською владою, у квітні 1919 року, після того, як махновщина стала масовим рухом, „Набат“ говорить про це вже несоромлячись. „Набат“ ставить перед собою завдання посилити роботу в Червоній армії і широко розповсюдити серед червоноармійців ідею, що „на випадок сутички між революційними робітничими та селянськими організаціями і владою, салдати повинні ставати на захист самодіяльних масових організацій проти влади“ (з резолюції про ставлення до рад).

Маючи на увазі можливість розкладу Червоної армії, „набатівці“ покищо не висловлюють одверто свого ворожого ставлення до неї, а заявляють лише, що

„не ставлячись вороже до самої по собі Червоної армії, вони стоять на погляді ігнорування її анархістами. В разі ж вступлення будь - кого з анархістів до лав Червоної армії, з'їзд рекомендує безперестанно

провадити серед салдат революційну пропаганду в анархічному дусі, намагаючись утворювати в надрах армії свідомі анархічні групи й підготовляти їх до майбутньої ролі застрільників“.

Лишаючись на позиції „вільних“ анархістських рад, набатівці у той же час різко ганблять „так звані Ради депутатів“, які, як вони вказують, „обернулись тепер — остаточно і повсюдно — на політичні органи демократичного парламентаризму, що почиває на принципах влади, державности, управління і мертвецькій централізації зверху. Тому з'їзд висловлюється остаточно і категорично проти того, щоб у них виходили анархісти від яких би то не було організацій і загрожує стати на позицію терору відносно „членів“ та „агентів“ радянського уряду, відповідаючи на закриття анархістських органів і ліквідацію анархістських організацій.

Ці вирішення продиктували в своїй основі успіхи махновського руху. Махновщина наперед визначила характер І з'їзду набатівців. Але, з другого боку, Єлисаветградський з'їзд дав махновщині політичну плятформу, якої раніше не було, коли не зважати на вирішення лютневого гуляй-пільського з'їзду ради робітничих та селянських депутатів.

„ВІЛЬНІ РАДИ“

Протокол лютневого гуляй-пільського з'їзду відбиває початковий момент повороту махновського повстанства в бік боротьби з радянською владою. Цьому поворотові передувала спроба махновців затримати за собою в межах радянської системи гуляй-пільську територію.

Махновці з цією метою делегували в Харків до тимчасового радянського уряду (ревкому) своїх представників для ознайомлення з загальним станом і, зокрема, для вияснення питання про ставлення радянської влади до махновщини.

По доповіді делегації і загальній доповіді про поточний момент розгорнулися жваві дискусії, в яких участь узяв сам батько Махно. Промова його була обережна й вижидальна: прийдуть, мовляв, більшовики, подивимось, які вони є, але Махно одночасно підкреслював, що для нього неприйнятна ні влада Керенського, ні влада більшовиків, і що в Гуляй-Полі нове життя має будуватись на основі невизнання всіляких влад.

У своїй основній резолюції районний з'їзд „вітає т. т. повстанців, що грудьми своїми обороняють діло революції, закликає т. т. селян та робітників, всіх здатних до зброї стати на захист великої народньої революції від чорних сил розбійників - мироїдів, що насуваються на неї“. Далі в резолюції відзначається розрив між махновським повстанством та радянською владою. „На превеликий свій жаль, з'їзд змушений встановити, що робітничій та селянській російсько - українській революції, крім зовнішніх ворогів, загрожує, можливо, ще більша небезпека від власних своїх внутрішніх непорядків. Радянський уряд Росії та України своїми наказами та декретами прагне за всяку ціну відібрати у місцевих радянських робітничих та селянських депутатів їх волю та самодіяльність“.

Вирішення лютневого гуляй - пільського з'їзду внесли, безперечно, ясність у тактичну лінію махновського руху і опісля ввійшли, як складова частина, в так званий „Досвід Деклярації“, що його прийняла Реввоєнрада махновської армії восени 1919 р.

Не так виразно антирадянські настрої проявились на першому районному з'їзді (у січні 1919 р.), що відбувся у с. В. Михайлівці. На цьому з'їзді махновці визначили своє ставлення до петлюрівщини та денікінщини, як різко негативне.

На третьому гуляй - пільському районному з'їзді (відбувся в квітні 1919 р.) махновці рвуть відверто з радянською владою ¹⁾.

Четвертий районний з'їзд Махно призначив на 15 червня 1919 р. проте його знову ж таки радянське військове командування оголосило за незаконний і він не відбувся через погіршення стану на фронтах і просунення денікінців на північ. І тільки - но в жовтні 1919 року махновці, зайнявши ряд міст Степової України, скликали його.

На цьому з'їзді ухвалено було постанову про примусову („добровільну - урівняльну“, як говорили махновці) мобілізацію до складу махновської армії всього чоловічого населення району до 48 років включно.

З чотирьох районних з'їздів другий гуляй - пільський, як видно зо всіх даних, був за найважливіший поворотний

¹⁾ Протоколів з'їзду, на жаль, не збереглося ні в нас, ні в махновців; залишилася лише відповідь махновців Дибенкові, надіслана безпосередньо після спроби заборонити скликання з'їзду, де виразно висловлено антирадянську позицію махновщини.

пункт у розвитку махновщини. За найважливіший його слід визнати також і через його вплив на визначення політичного „обличчя“ махновського руху. Але яка не завелика щодо цього була роля гуляй - пільського з'їзду рад, треба сказати що ще значніших наслідків досягнуто було на Єлисаветградському з'їзді „Набата“, де оформився бльок махновців та анархістів.

І тепер, один з колишніх махновців відзначає, що саме після єлисаветградського з'їзду Махно, що близько стояв один час до більшовиків, вирішає взяти на себе ту ролю, яку йому призначив „Набат“.

„Зразу ж після Єлисаветградського з'їзду, секретаріят зробив подвійну операцію: з одного боку, післав гінців до Москви — Барона і Суховольського,— з метою утворити сприятливу громадську думку навколо нової течії „єдиного анархізму“ і вербування найвидатніших московських анархістів, як ось: Павлова, Стоянова і ін., а з другого боку— послав делегації до Махна з метою активно вплинути на нього в розумінні остаточного притягнення його на свій бік, і щоб він прийняв цілком ідейне керівництво „махновщиною“. Коли перша частина цієї подвійної операції потерпіла в певній мірі невдачу, з причин виключно антогонізму анархістських „фірм“, як ось Карелінської, Гординської, Рошинської і ін. (кожний із них вважав, що він сам утворює або вже утворив свою анархічну течію і свою анархічну ідеологію), то друга частина цієї операції вдалась надто успішно.

І. Тепер згадує про делегацію, відряджену до Махна від імени секретаріяту конфедерації „Набат“ з тою метою, щоб схилити батька остаточно на свій бік. Річ у тім, що Махно спочатку ставився до „Набату“ не лише з недовір'ям, але й цілком негативно. Із свідчення цього ж автора (у травні 1919 р.) на мітинзі в Гуляй - Полі Махно у своїй привітній промові говорив про набатівців, як про шкурників, що, забравши в нього 80.000 карб., пропили їх в містах.

За переломні періоди в його ставленнях до „Набату“ були останні числа травня, коли надійшли відомості, що весь секретаріят разом з Воліном виїжджає в Гуляй - Поле. Коли ж анархісти заговорили про повне перенесення центру роботи на село, зокрема на махновщину, то їх взаємини відразу ж стали інші. Махно, кінець - кінцем, повинен був усвідомити, що історичну ролю махновщини на фоні революційної фразеоло-

гії, він може закріпити лише за допомогою анархістів, зокрема набатівців. Набатівці ж вважали, своєю чергою, що свою історичну роль зможуть зіграти на фоні експериментального будівництва безкласового суспільства, тільки за допомогою реальної фізичної сили, яку являла собою махновщина¹⁾.

Складаючи бльок з Махном, анархісти поставили вимогу, щоб повстанство припинило безглузді і безцільні переходи з одного місця на друге, а прагнули до завоювання території, укомплектовання якнайбільшої кількості повстанців і з районів, що співчувають махновщині, з тим, щоб скорше підійти до початку будівництва „безкласового суспільства“. Махно погодився на всі пропозиції набатівців, але зажадав, у свою чергу, щоб весь центр ваги анархістської діяльності перенести в лави „Махновщини“.

„НАБАТ“ І „ОСОБИСТІ КАПРИЗИ МАХНА“

Наступний етап у взаєминах набатівців і махновців припадає вже на 1920 рік. У лютому 1920 р. у Харкові відбулася нарада набатівців, де вперше серед них активно виступила опозиція проти Махна. Особисті якості Махна висвітлено й оцінено було на цій нараді дуже негативно. Нарада, однак, підтвердила всі вирішення Єлисаветградського з'їзду і не відмовилась від орієнтації на махновщину...

Того ж року, в квітні (в Харкові) відбулася нова нарада набатівців, де знову ж таки питання про взаємини з Махном довго обговорювалися. Нарада після довгих суперечок зробила такі висновки:

„Сама історія диктує конечність якнайскоршого переходу від слів до діла, тобто до здійснення заповітів батьків анархізму Бакуніна, Крапоткіна, Маллестета і ін.

Силою всіх об'єктивних умов і можливостей, які є на Україні, обов'язок перед загальною анархістською революцією зобов'язує якраз українських анархістів-набатівців бути застрільниками в справі реального здійснення анархізму, здійснення перших спроб і експериментів анархістського будівництва.

За найближче тактичне завдання має стати — *завоювання за допомогою повстанства найбільшої території, в межах якої мають початися експерименти будівництва безкласового суспільства, що власне буде*

¹⁾ І. Тепер. Махно. Х. „Мол. Рабочий“. 1924.

кращим наслідком ще неураженої третьої революції. Силою всіх вищезгаданих завдань сама собою впливає конечність об'єднати в щось ціле в повну відповідність теоретичне і фактичне ставлення до махновщини¹⁾, тобто так міцно зв'язати махновщину з набатівським рухом, щоб не було ні тіні ні різниці, ні тіні відрізненості, непогодженості в загальних завданнях і цілях — не проявлялось.

Намагається в самому Махнові виховати якнайактивнішого виконавця волі конфедерації і в такий спосіб викоринити негативні риси, що можуть перешкодити здійснити всі намічені заедання“.

По цьому до Махна відряджено делегацію у складі Барона, Суховольського і ін. Цього конфедерація не викривала не лише радянській владі, а й місцевим організаціям „Набату“, які могли перешкодити зближенню конфедерації з Махном. Від делегації довго не було ніяких вістей. Тільки но після декількох тижнів із махновії одержано було коротеньке повідомлення про те, що між Махном та „Набатом“ досягнуто згоди в основних питаннях.

Третя нарада набатівців відбулась у Харкові наприкінці червня і не внесла нічого посутньо нового в позицію конфедерації.

Третя конференція „Набату“ відбулась також у Харкові напочатку вересня 1920 року, майже напередодні військово-політичної згоди Махна з радянською владою восени того ж року. Ця конференція намагається поставити питання про деяке відмежування анархізму від скомпрометованої махновщини.

„Набат“ в той же час не відмовляється від послуг повстанства:

„Вся Україна охоплена полум'ям повстань, не кажучи вже про так звану махновщину, яка перекинулась далеко за межі Катеринославщини: вся Полтавська губерня, значна частина Харківської, Київської, Херсонської і ряд інших губернь повні партизанських загонів, в які йде іноді все чоловіче населення. Такі способи, як підпалювання сіл, обстріл артилерійським вогнем, розстріл кожного десятого жителя непокірного села — способи, що швидко впливали в Росії, на Україні не

¹⁾ Стиль оригіналу.

давали жодних наслідків. Селянство ще більше розлючується і йде в ліс. Місто паразитів та чиновників, звідки приходять ЧК і карні загони, стало ненависне жителю села“ (Із резолюції конференції).

Особливий інтерес являє собою резолюція Харківської конференції „Набату“ про ставлення анархізму до повстання та махновщини. У цій резолюції конференція підкреслює, що повстання, які відбуваються, ні в якому разі не можна вважати за початок „третьої соціальної революції“ і застерігає від помилкової ставки на бунти.

Конференція далі ставить крапку над і:

Щождо, так званої, „Революційної повстанської армії України (махновців)“, то з приводу неї доводиться відзначити, що її помилково називають анархічною. Взагалі анархічної комуні не можна добути зусиллями ні героїв одинаків, ні спеціальною військовою силою, навіть коли б вона цілком складалась із анархістів, — та й не з анархістів складається махновська армія. Переважно — це червоноарміїці, що попали в полон і середні селянські повстанці - охотники.

Два роки боротьби проти різних влад під керівництвом анархіста Махна виробили всередині армії деяке ядро, яке засвоїло гасла безвладдя й вільного радянського ладу. Це ядро становить тип проміжний між звичайним бунтарем — інстинктивним шукачем справедливості — і свідомим революціонером-професіоналом. Працюючи у згоді з анархічними організаціями, це ядро могло би стати за один з активних загонів пропаганди анархічних ідей. Цьому заважає, однак, те, що батько Махно, який стояв на чолі „махновщини“ і посідав багато цінних для революціонера-прикмет, належить, на жаль, до того типу людей, що власні свої капризи не завше вміють підпорядкувати інтересам справи. Брак погодженості діянь керівників махновського руху з загальним ходом анархічного руху шкідливо відбивається на характері махновщини“.

Наслідуючи набатівську традицію, третя конференція поставилась негативно до спроби утворити певну позитивну програму і заявила, що вважає за безкорисну будь-яку іншу програму „стосовно до можливого невідомого“:

„Ми при світлі сучасних подій ще раз потверджуємо, що замість урізування нами наших ідеалів, ми повинні

з усією властивою нам енергією стати перед трудовими масами з ідеалами анархії і комуни в усій їхній повноті. Жодних поступок, жодних програм“.

Вирішення жовтневої конференції прийнято було далеко не однодушно. Під резолюцією про махновщину в „Набаті“ була навіть редакційна приписка, що „деякі учасники не згоджувались з надрукованою резолюцією“. В цей час розшарування серед анархо - махновців зайшло вже дуже далеко: частина на чолі з Бароном і Марком Мрачним розчаровулася в махновщині (ця група фактично визначала лінію конференції), друга частина (Йосип Емігрант, Яша Алий, Сафьян і ін.) вважала за конче лишитися на старій позиції безумовної підтримки махновщини і подолання її слабих сторін органічною роботою на керівних постах у махновській армії. З цього моменту і аж до угоди Махна з радянською владою (в листопаді 1920 р.) в лавах анархістів спостерігається замішання. Угода проти якої висловилися вереснева конференція і яку складено всупереч провідній групі „Набату“, за силою об'єктивних умов, знову вернула керівників „Набату“ на командні пости в махновському рухові, проте не всіх: Барон назавжди пірвав з махновщиною і перед розривом із махновщиною говорив: „Краще загинути в радянській в'язниці, ніж нидіти в махновському оточенні“, але за те вірні махновщині лишилися Волін, Аршинов (Марін), Беркман, Емма Гольдман, що почасти емігрували, почасти вислані з радянської республіки за кордон, де вони й зараз всіляко популяризують махновський рух.

Хитання набатівців, звичайно, дуже характерні і до них ми ще повернемося.

АНАРХО - СИНДИКАЛІСТИ І АНАРХО - ПІДПІЛЬНИКИ

Яке було ставлення цих груп до махновщини — в першу чергу анархістів-синдикалістів і, так званих, підпільників?

Виконавче бюро конфедерації анархістів-синдикалістів зв'язалось з конфедерацією „Набат“, приблизно, наприкінці 1920 року:

„Беручи на увагу — писало бюро — що різниця в програмно-технічних (?) позиціях конфедерації анархістів України „Набат“ і російської конфедерації анархо - синдикалістів настільки незначна, що ми, сподіваємось, вона зовсім згладиться в найближчому майбутньому, і робота обох організацій з їхнім ростом

повинна текти по тому ж руслу... Виконавче бюро російської конфедерації анархо-синдикалістів пропонує з'їздові анархістів України „Набат“ для вияснення питання про бажання і можливість такого об'єднання і конкретних його умов обрати комісію або передати ці питання наново обраному секретаріатові конфедерації“.

Отже анархо-синдикалісти, враховуючи успіхи махновського руху, вважали за можливе одверто солідаризуватися з „Набатом“, у лавах якого анархо-синдикалісти провадили проте керівну роботу і до цього. Заклик анархо-синдикалістів до об'єднання з „Набатом“ обумовився поживленням діяльності набатівців підчас згоди Махна з радянською владою.

Щождо так званих анархістів-підпільників, то їх зв'язок з махновщиною можна встановити цілком точно. В статті „Ми відмежуємося“ анархісти підпілля так визначають свою генеральну лінію:

„Прирівнюючи більшовиків до самодержав'я, посівши самі завсідню непримирну позицію анархістів,— до кого ми можемо прирівняти тих, хто займає пости на службі у влади, хто йде в безсильну перед світом правителів „державну думу“ (ВЦВК) для пропаганди анархізму? Ми їх можемо прирівняти хіба тільки до кадетів або октябристів. Настає повне розмежування влади і анархізму: влада не може більше терпіти анархізму, що загрожує самому її існуванню, тому ми попередили легальних „анархістів“, щоб дати їм змогу приготуватися до контр-атак влади. А вони, не бажаючи зрозуміти, що анархізм — велетенська вікова боротьба, де треба ставити на мапу не лише спокійне нидіння, але й життя, хочуть за всяку ціну продовжувати інтелігентську гру в „бирюльки“. Перед лицем пригноблених всього світу ми відмежуємося в останнє від пособників нового самодержав'я і говоримо: „Ми не винні, що частина ваших гнобителів і обманників, що так чи інак стоять коло влади, назвали себе „анархістами“; не до цього анархізму ми вас закликаємо. Анархісти ті, хто завше з пригнобленими і які будуть загнані в підпілля, доки влада не знищить нас або ми не знищимо владу“¹⁾.

¹⁾ „Анархія“, орган Всеросійської і Московської організації анархістів підпілля, 2 (101), 23/Х, 1921 р.

Якщо ж вони („радянські анархісти“) хотять йти з нашими ворогами, то нехай знають, що доля влади буде їхня доля, нехай стережуться, щоб їх не спіткала та ж доля, що й тих, кому вони співчувають“.

Підпільники здобували засоби на існування шляхом ексів (наскок на Московський народній банк та інші установи). Ексисти, викриті опісля як „революційні партизани“ або „анархісти підпілля“¹⁾, приїхали з махновської ставки в Москву після воєнного розгрому влітку 1919 року. Якраз в цей момент махновська Реввоєнрада розіслала своїх людей по багатьох містах Росії (Ковалевича, Соболева і інших)— в Тулу, Брянськ, Іваново - Вознесенськ і інші міста. Московська група вдало провела ряд експропріацій і в Москві і в інших містах (у Іваново - Вознесенську, Тулі). Але підпільники незадовольнилися одними ексами: вибух у Леонтієвськім провулкові 25 вересня 1919 р., як відомо, теж діло їхніх рук, разом з деякими лівими есерами.

Після цього акту підпільники задумали новий терористичний акт, вибух Кремля до дня річниці Жовтневої революції, але невдовзі після акту 25 вересня їх було заарештовано і знешкоджено.

„Тільки на початок“— так озаглавили „підпільники одну статтю в „Анархії“ (№ 2):

„Вибух у Леонтієвському провулкові, це, очевидно, початок нової фази боротьби революційного елементу з червоними політичними авантюристами. Того, що сталось, треба було сподіватись. Зухвальство комісародержав'я причина тому, що сталось. Не можна не вітати цей акт. Знуцання над всім чесним і революційним, а також садистичними розстрілами підготовлено добрий ґрунт для терору зліва. Нема жодного сумніву, що слідом за актом в Леонтієвському провулку настануть інші акти“.

І далі (у тій же статті): „Для економії революційної енергії тепер можлива лише боротьба динамітом“.

---

¹⁾ Повстанській комітет революційних партизан оголосив себе за члена Всеросійської організації анархістів підпілля. (Проте є підстава гадати, що жодного повстанського комітету в дійсності не існувало. Таке власне визнання одного з колишніх анархістів підпілля М. Тяміна).

„Черговим питанням підпілля є організація динамічної боротьби з режимом Раднаркому та надзвичайними комісіями, і організація масового руху там, де це можливо, для утворення нових форм громадсько-економічних організацій за принципом безладдя.

Комісари та генерали знову загнали нас в підпілля, анархістський рух позбавлений свободи слова. А коли так: то ми з комісарами та генералами відсьогодні почнемо говорити мовою динаміту. Подивимось: „хто кого переспорить“.

Анархісти підпілля кидали в листівках заклик: „Більше вибухів, більше динаміту! Нехай кати розбігаються... Брати анархісти, за динаміт!.. Наш чорний стяг б'є непогоду. Багато хоробрих полягло в боротьбі! Так поспішимо ж, наші брати знемоглись. Дружніше вперед на боротьбу за рівність, за волю!“

У листівці „Правда про махновщину“ підпільники загрожували новими терористичними актами: „Нехай знають підлі вбивці... що рука месника висить над ними. За кожного розстріляного революціонера анархіста - повстанця вбиватиметься десятки червоних катів. Кати, що застосовують терор, від терору і загинуть“.

У другій листівці „Де вихід“ повторюється ті ж загрози: „Тремтять, тирани... Бойові брати анархісти, слухайте: „Саринь на кичку! За вольницю, за анархічну вольницю покладаємо голови!.. Хай живе вольниця! Геть смертну кару!“.

Про цю ж „вольницю“ говориться у передовій „Анархії“ № 2: „Трудівники землі, каторжники фабрик та заводів, червоноармійці, зброя влади. Розпалюйте пожежі *Бунту - Революції!* За незалежність! За анархію! Вперед за сокири! Готуйтеся до свята! За вольницю! За конфедерацію Праці!“

Розслідом проведеним ВЧК виявлено, що головний штаб анархістів підпілля перебував в Краскові під Москвою, що в моськовську організацію підпілля ввійшло 20 — 25 боеків, які приїхали з півдня після розгрому Махна. На чолі групи стояли Ковалевич, Соколов (він персонально кинув бомбу в Московський комітет; підчас спроби заарештувати його забито).

Спочатку анархісти „підпілля“ жили на кошти, „привезені з махновії“, але згодом коштів забракло.

„Почали потроху шевелитися — свідчить один із арештованих бойовиків — виходити на розвідку, і одного

чудового дня взяли філію народного банку по Сергіївській площі, після чого вийшла друга листівка „Девихід“ в кількості 150.000 за 22.500 крб. Потім взяли, коли не помиляюсь, філію банка на Таганській площі, потім філію народного банку на Дмитрівці, здається 800.000 крб.“ і т. д. і т. ін.

Із свідчень А. Розанова ми знайомимось з особами бойовиків підпілля —

„Миша Гречаник — із штаба Махна, бойовик, до Москви приїхав в червні - липні 1919 року, учасник майже всіх ексів, керував ними, учасник вибуху в Леонтівському пров.; Сашка Барановський (він же Попов) приїхав приблизно у серпні з двома анархістами від Махна в Тулу, зв'язався з Яшкою Глазгоном, із яким був знайомий раніше... брав участь в ексі на патронному заводі (керував ним). Разом з Соболевим вони кидали бомбу в Леонтівському провулку“...

Допитаний Барановський (Попов) показав:

„Я часто сперечався з Петром (Соболевим) на цю тему (чи був вибух московського комітету помилкою чи ні). Але той допускав, що ми помилились щодо тактики більшовиків в момент вибуху (за твердженнями деяких учасників вибуху, акт 25 вересня мав стати за акт відплати за намір більшовиків, ніби здати Москву Денікіну). Та проте твердо вірив у konieczність терористичної боротьби з більшовиками“¹⁾.

Барановський визнавав цей акт за „нашу помилку“. „Можливо, — говорив він, — що надалі після розгрому Денікіна було б досягнуто згоди між Махном та більшовиками і konieczність терористичної боротьби проти більшовиків із нашого боку взагалі одпала б“. З його слів, „вибухові знаряддя звозилось у Москву, щоб збудувати базу на той випадок, коли б більшовики знову почали застосовувати свою попередню тактику до Махна і повстанців“.

Із цих слів, як взагалі з усієї позиції анархістів підпілля, видно, що московська, тульська і інші групи анархістів підпілля мали, безперечно, певний зв'язок з махнов-

¹⁾ М. Тямін стверджував, що та справа, яку він „зробив під впливом почуття, не дала жодного задоволення, вони самі злякались свого акту, коли довідались, що більшість загиблих там робітники“. Далше провадження їхнього підпілля не потверджує слів Тяміна.

щиною і діяли, можливо, за прямими вказівками штабу махновської армії. В усякому разі встановлено, що окремі махновці постачали анархістів підпілля засобами, одержаними в паслідок вдалих ексів або іншим шляхом, про що говорив Хлібнийський (Приходько): „На питання, звідки у мене такі гроші, відповідаю: близько 4 - х місяців тому я дістав 70 тисяч крб. від мого товариша Коробки¹⁾, анархіста, будучи в Києві. Гроші у нього були від ексів, на мою гадку“. Серед підпільників були не тільки безпартійні махновці, але й набатівці або колишні набатівці. Так, наприклад, Тямин, анархіст-підпільник, був раніше набатівець і працював у Харкові і т. д. Звичайно, цілком змішувати підпільників з анархо - махновцями не можна, але на їх ідейну і всіляку спільність вказати треба.

МАХНОВЩИНА І ЛІВІ ЕСЕРИ

Підпільники були зв'язані, як ми вже згадували, не лише з набатівцями, але й з деякими лівими соціалістами-революціонерами. Частина активістичних ліво - есерівських елементів приєдналась до Махна після липневого виступу лівих соціалістів - революціонерів у Москві, на чолі з Поповим, командиром ліво - есерівського чекістського загону, що брав активну участь у цьому виступі.

Опісля Попов, перефарбувавшись на анархіста, став за секретаря махновської Реввоєнради. Нема сумніву, що ліві есери приїхали на Україну після невдалого липневого виступу, щоб підготувати реванш, маючи намір зірвати берестейський мир, і що вони якраз із цією метою схопились за махновщину. Але й опісля, коли незадоволення з Бересту відійшло на задній плян, активістські групи лівих соціалів - революціонерів зберігають контакт з махновцями.

Зв'язок лівих соціалів - революціонерів з Махном можна простежити на всьому протязі махновського руху. 1918 року підчас боротьби з гетьманщиною та петлюрівщиною соціалісти - революціонери посідали в штабі Махно не абияке місце.

Ось свідчення такого авторитетного автора, як Колос²⁾:

¹⁾ Один із махновських командирів — розстріляний надзвичайним військово - революційним трибуналом 1919 р.

²⁾ Колос — колишній керівник більшовицької партизанщини за гетьманщини на Катеринославщині, що мав тісні стосунки з Махном.

„У Махна при штабі сиділи представники лівих соціаль-революціонерів і вони то, головним чином, і були за махновську самостійність, гадаючи через Махна і за допомогою Махна провадити боротьбу з більшовиками. Ще на морозівському участкові мене повідомили, що після обеззброєння сотні Павлоградського полку есери провадять якусь роботу в Павлоградському полку і ставлять за свою мету обеззброїти і зліквідувати наш штаб. Тоді не було часу, щоб приділити цьому велику увагу. Вдень, коли було повідомлено про розкрад наших трофеїв (після сумісного заняття Катеринославу махновськими та більшовицькими частинами в грудні 1918 р.), до Павлограду приїхали соціаль-революціонери, що постійно були за представників в штабі Махна — Миргородський і ін. з адьютантом штаба Махна Чубенком і іншими махновцями“¹⁾.

Ось свідчення другого автора. Після того, як очищено Катеринослав від петлюрівців:

„Появились на сцену есери і вступили в переговори з Махном про утворення ревкому на паритетних принципах — 5 більшовиків, 5 махновців і 5 соціаль-революціонерів. Ми ні в якому разі не могли погодитися з цим.

Почалась шалена боротьба. Махно стояв за есерів, знаючи, що вони будуть підтримувати його в усіх відношеннях“²⁾.

Тісний зв'язок махновщини з лівими с.-р. безперечний. Ми можемо вказати на ряд махновських командирів: есерів або тих, що есерствували з своїх політичних переконань; про лівого соц.-революціонера Миргородського, члена махновської Реввоєнради перших трьох скликань, ми уже згадували³⁾. За начальника артилерії 3 Задніпровської бригади імени батька Махна, а потім пом. нач. артилерії повстанської махновської армії був В. Шаровський — з переконань соціаліст - революціонер⁴⁾.

1) Колос. „Замітки про підпілля і озброєну боротьбу 1918 — 1919 р.“. Дніпропетровське. 1927, стор. 43.

2) „Боротьба за ради на Катеринославщині“. 1927, стаття Я. Кузнецова, стор. 282.

3) „Л. Р.“ № 3, 1928 р., стор. 210.

4) Там саме.

Петропавловський загін Махна (1918 р.) був під командою лівого соціал-революціонера Зверева¹⁾.

Другим загоном, вербовським, командував Паталаха, лівий с.-р., потім анархіст. Про ліво-есерський загін, що присланим до Махна напередодні наступу на Катеринослав, повідомляє і т. Лебедь („Итоги и уроки трех лет анархо-махновщины“). М. Гутман також потверджує, що і в пістрівій складом своїм армії Махна були поруч інших елементів соціалісти-революціонери. („Рус. прошлое“, вид-во „Петроград“. 1923, стор. 62).

Спілка Махна з лівими соціал-революціонерами та максималістами мала не лише тактичне значіння. В усякому разі не може не спинити нашої уваги той факт, що уже на першому районному з'їзді рад в махновській зоні (у В. Михайлівці, січень 1919 року), у президії з'їзду ліві соц.-рев. і максималісти мали поруч анархістів певний керівний вплив: за товариша голови з'їзду обрано К. Гонжу — максималіста, за секретарів — Лаврова (лівого с.-р.) і Козленка (максималіста).

Так само характерне є й те, що на гуляй-пільським з'їзді рад у лютому 1919 року між лівими есерами, анархістами та махновцями встановились з самого ж початку найкращі стосунки, ці групи вступали в формальний бльок між собою і сумісно висунули резолюцію про поточний момент, яку й ухвалив з'їзд.

Вибух у Леонтівському провулку, де міститься московський комітет РКП (більшовиків), у 1919 р. зробили анархісти-підпільники, вихідці з махновії, за участю лівого есера Черепанова.

З свідчень одного з заарештованих підпільників вирішення зірвати московський комітет ухвалила група підпільників „раптово на пропозицію одного лівого есера“ (тобто Черепанова).

Д. Черепанов (за партійним прізвищем „Черепок“) впійманий 17 лютого 1920 р., сам показав таке:

„Я разом з Казимиром Ковалевичем (анархістом-підпільником) організував всеросійський штаб революційних партизан, який за найголовнішу мету свою намітив ряд терористичних актів... Підготувати цей вибух (в Леонтівському провулку), опрацювати план і керівництво до найостаннішого моменту було покладено на мене“.

¹⁾ „Л. Р.“ № 3, 1928 р., стор. 215.

Отже Черепанов сам потвердив, що відігравав провідну роль в анархо-махновському терористичному акті в Левонтовському провулку і правив за ланку, що зв'язувала анархістів підпілля і ліво-есеровщину¹⁾.

Ще більше ніж російські с.-р. підтримували зв'язок з махновщиною так звані українські ліві соціально-революціонери (активісти).

Третій Всеукраїнський з'їзд лівих есерів, що зібрався в підпіллі восени 1920 р., підтвердив, що, як і 1919 р. ліві есери зв'язують частково свою політичну долю з долею махновщини. В ухваленій лівими с.-р. резолюції про поточний момент „партія оцінює повстанський рух, що розгорнувся на Україні, як природний наслідок земельної та харчової політики більшовиків і прагне обернути його на організовану підготовку загального повстання“.

Ліві есери ставлять перед себе завдання „підготувати загальне повстання“ проти радянської влади шляхом розкладу Червоної армії.

„З'їзд вважає, що участю в широкій роботі в Червоній армії партія зможе використати її (Червону армію) для боротьби з комуністичною партією підчас майбутнього переходу влади до рук трудящих“.

Отже українські ліво-есерівські інтернаціоналістські групи, за винятком груп меншости, що приєдналися до позиції бюро російських лівих есерів, орієнтувались на повстанство, або, точніше, на махновщину.

Разом з анархістами, але, звичайно, не так помітно, не так виразно, ліві есери становили основний партійний кістяк махновського руху.

Це не значить, звичайно, що лівих есерів було визнано за офіційну „урядову“ партію на махновській території — це перечеило б догмі безвладдя та анархізму. Коли 1919 р. в Катеринославському органі лівих с.-р. „Знамя восстания“ появились повідомлення, підписані „Організаційним Бюром партії лівих с.-р. при повстанській армії імени батька Махна“, Реввоенрада махновської армії поспішила вмістити спростовання, вказавши, що при армії батька Махна нема

---

¹⁾ Черепанов був за представника певної течії серед лівих с.-р. і мова тут якраз про такі активістичні групи. Як відомо, влітку 1919 р. після липневого повстання лівих с.-р. в їхній партії назначилося три крила: прибічники Штейнберга (праві), Спиридонової (центр) і Черепанова (ліві). Ліві висловилися за терор проти радянської влади і активні дії.

жодних політичних партій і в тому числі партії лівих с.-р.

З цього погляду, можливо, має рацію Аршинов, коли стверджує, що махновці не склали угоди з лівими с.-р.

„Спроби деяких ліво-есерівських груп сумісної боротьби з більшовиками (значить, такі спроби все ж таки були! — Д. Ерте) були відкинуті на тій підставі, що лівоесеровщина, як політичний рух, є по суті той же більшовизм, тобто державне зневолення народу соціалістичною демократією“ (Аршинов... 111 стор.).

Але не в цій фразеології діло. Нам здається, що слід деякої своєрідної коаліції анархо-махновців і лівих с.-р. з гегемонією анархістів можна знайти і що ця коаліція наклала певне тавро на махновський рух у цілому.

(Продовження буде)

ЛОБАХІН В.

З ІСТОРІЇ РОБІТНИЧОГО РУХУ В ХАРКОВІ НАПЕРЕДОДНІ ЛЮТНЕВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

(Січень - лютий 1917 р.)

Сільське господарство на Харківщині перед Лютневою революцією чимало занепало, особливо в бідняцько - середняцькій своїй частині, і тому посилилися клясові суперечності на селі; по містах же одні галузі господарства помітно зросли, особливо ті, що виконували воєнні замовлення, тоді як виробництво засобів споживання помітно зменшилося в зв'язку з потребами воєнними та браком сировини. Про зростання важкої промисловости свідчить така таблиця про становище заводу Гельферіх - Саде, що тепер „Серп і Молот“, за роки війни.

	Виробн. з - ду	Число робіт.	Зарпл. роб. та служб.	Вартість устаткування заводу
1915 р.	1.640.375 крб.	1094 чол.	713.036 крб.	1.175.020 крб.
1916 р.	6.160.552 „	2816 „	2.376.015 „	2.180.535 „

З цієї таблиці ми бачимо, що продукція заводу зроста майже в 4 рази, число робітників більше як удвічі, зарплата більше як утричі, вартість устаткування майже вдвічі. Цікаво зазначити, що цю таблицю адміністрація заводу колишн. Гельферіх - Саде надіслала до харківського губернатора 1 березня як доказ політичної благонадійности керівника заводу Гілеспі, що його губернатор у чомусь підозрював і не допускав до управління заводом. Адміністрація заводу на доказ благонадійности Гілеспі наводить також те, що його висунули на цю посаду великі англійські пайовики, що їхнім коштом Гілеспі був на практиці в австрійських заводах і що за час його керування на заводі за роки війни не було великих страйків та заворушень, як на сусідніх заводах ¹⁾.

¹⁾ Архів Революції, „Канцелярія Харьковского губернатора“, дело № 23 „О событиях, предшествующих введению нового строя“.

Разом із зростанням промисловости, що працювала на потреби війни, зростали також і загальні обороти капіталістів, їхні прибутки та дивіденди. Так, напередодні Лютневої революції в Харкові відбулися загальні збори гірнопромисловців за головуванням Москова. На зібранні відзначили, що баянс їхній на 1 січня 1917 р. становив 4.664.607 крб. проти 2.095.773 крб. 1916 р. Загальний оборот в січні 1917 р. дорівнює 150 млн. проти 57 млн. 1916 р. Число членів зросло з 682 до 718 чол.¹⁾

В той час як прибуток капіталістів зростав, становище робітників погіршувалося кожного дня. В зв'язку з занепадом сільського господарства ціни на продукти в Харкові зростали. Хліба вже не вистачало. Почувалася недостача і багатьох інших продуктів, і все це викликало тяжкий настрій робітників та їхнє тяжіння до села. „Треба втікати“,— говорили робітники: „а то доживемо до того, що будемо з грішми, та без хліба“. Залишали працю на заводі навіть кваліфіковані робітники, бо, як вони сами говорили, хоч зарплата і підвищилася, проте життя стало неможливе. В газетах, що тоді виходили в Харкові, за лютій часто можна було подибати такі найменування: „Продовольственный кризис“, „Продовольственный турик“, „Угольно-топливный кризис“, „Товарный кризис“, „Керосиновый кризис“, „Трамвайный кризис“ тощо. Становище було загрозливе. Харківський міський голова Д. І. Багалій мусів був звернутися з телеграмою до міністра внутрішніх справ, щоб Харків, як і інші промислові центри, захувати на державне постачання. В телеграмі зазначалося, що борошна в місті мало, треба запровадити карточки і припинити вивозити пшеницю за нарядами до армії. В місті при міській думі утворена була спеціальна комісія вугільно-паливна та харчова, що мусіла дбати за своєчасне постачання місту всіх потрібних матеріалів. Цій комісії і доручено було організувати видавання хліба на карточки.

Запаси хліба чимдалі зменшуються. Міський голова надсилає до центру телеграму: „Отпуск ржаной муки населению города Харькова прекращен в виду ее полного отсутствия“. А в цей час у Пітері вже видавали хліб по одній третині фунта на чоловіка. Недостача овочів також відчувалася дуже гостро, ставиться питання про організацію громадських городів. Декілька разів у міській думі

¹⁾ „Южный край“, № 13904 за 1917 р.

спеціально розв'язувалося питання про хліб та харчування. У Харкові сподівалися голодних заколотів. Харчова та вугільна комісія звертаються до населення з закликом скоротити свої потреби, поки довезуть в місто зерно. Ухваляють постанову надіслати до Пітеру делегацію, щоб вона клопотала в центрі про те, щоб Харків включили в число міст, що за них дбати бере на себе уряд. Запроваджується, в Харкові контролю над продажем бавовняного прядива. Збільшується посилює хвиля. Харків взувається, вдягається і навіть часом підготовується подекуди завдяки поштовим пакункам. По крамницях створюються черги. Особливо велика паніка з хлібом. Багато хто в турботах про хліб проводив безсонні ночі, становилися в чергу з 3 - ої години ночі. З п'ятої години ранку торгівля хлібом була вже щонайжвавіша, а до 10 - ої хліб уже весь розпродавалося. Нормального випікання хліба не вистачало, всі дбали за те, щоб робити запаси, пекарів атакували проханьями продавати не тільки хліб, але й борошно, а за ціну не було вже й мови. Тверда ціна на хліб була 2 крб. 75 коп.— 3 крб. 30 коп. за пуд, а по вільній ціні куль пшениці — 5 пуд.— продавалося за 40 крб.

На засіданні 15 і 17 лютого говорилося, що зерна і борошна в Харкові залишилося на 6 днів. На це сповіщення обивателі відповіли панікою. Біля млинів простоювали цілими днями, щоб дістати 10 фун. борошна.

Тривожний настрій приходив із села. І там, так само як і в місті, дбають за те, щоб зробити запаси, спасають зерно від реквізиції.

Тяжке становище було в Харкові також і з паливом. Потреби Харкова на паливо становили 7.800 тисяч пудів; призначено було 2.200 тис. пудів, а одержано 907.647 пуд., тобто менше ніж $\frac{1}{8}$ частину.

З рідким паливом становище було ще безпорадніше. Щоб заощаджувати паливо, пропонувалося припинити видавати паливо ресторанам, подавати енергію кінам. Кімнатна температура в 10⁰ вважалася за нормальну. По містах та селах перестали освітлювати свої житла. Це гнітюче впливало на настрій населення.

Пекуча нестача хліба в Харкові і невиконання у визначений час нарядів для армії примусило голову Харківської губерніяльної земської управи Акишева звернутися до людности Харківської губернії з відозвою, де він звертається до сумління селян і просить в ім'я бога та перемоги

над ворогом „дати армії хліб без загаяння“. Але хліб не надходить. Настрій робітників чимдалі все більше набирає гостро протиурядового характеру. Харківська охранка і губернатор вживають заходів, щоб посилити оборону заводів і нагляд за робітниками.

Напередодні Лютневої революції віцегубернатор розробляє проект про те, щоб поставити посилені патрулі в харківській губерніяльній скарбниці, в державному банку, на казенних горілчаних складах, на телеграфній центральній конторі тощо. Організується охорону всіх дев'ятьох головних горілчаних складів на Харківщині. Підпадають військовій цензурі всі телеграми, навіть телеграми петроградського агентства.

Усі ці заходи поліції та жандармерії були відповіддю на посилення та збільшення революційних настроїв серед робітників. Настрої ці через зазначені вище причини чимдалі зростали.

СІЧНЕВИЙ РУХ

На 9 січня призначений виступ робітництва. Готувався він як протест з приводу 12 річниці з дня розстрілу перед Зимовим Палацом 9 січня 1905 р. Робітники Харкова того дня в більшості з'явилися на заводи, але на роботу не стали; більша частина зразу ж пішла додому, менша частина намагалася, хоч і невдало, організувати вуличну демонстрацію. Дані охоронного відділу висвітлюють виступ робітників у Харкові того ж дня так:

На заводі ВЕК кинули працювати 2425 чоловіка, залишилося на праці тільки 824 чоловіка. На харківському паровозному заводі працювало того дня тільки 1119 чоловіка, — не працювало 5380 чоловіка. На заводі „Серп і Молот“ (колишн. Гельферіх - Саде) того дня зовсім не працювали, бо саме був ремонт. На чавуно - ливарному заводі фон - Дітмара, тепер „Світло Шахтаря“, стали на роботу всі 235 чол., але 191 чол до 11¹/₂ год. дня залишили працювати, а 44 чол. роботу продовжували. На заводі Мільгозе — сільсько - господарських машин — на Кінній вулиці залишили працю 350 чол.

На заводі Шіманського, тепер завод ім. Комінтерну, на Конторській вулиці, всі 410 чол. роботу не розпочали; 50 чол. з них пішли на демонстрацію. Коли проходили Конторською вулицею, підійшли до друкарні „Печатное Дело“ на Клещівському переулку і вимагали, щоб робітники припи-

нили працю; друкарі відповіли згодою. У друкарні Яковлева робітники — 250 чол. — також пішли додому, не розпочинавши роботи. За їхнім прикладом пішли і робітники інших дрібних підприємств.

Того ж таки дня були ще деякі спроби зняти з роботи робітників. Група дівчат-підлітків до 15 чол. підійшла до Тютюнової фабрики Бураса на Скобелевській площі (тепер 6 тютюнова фабрика) і гадали зняти там робітниць із виробництва, але коли побачили поліцая - надзирателя, швидко розійшлися. Одночасно о 9 год. ранку на Петінській вулиці мирна демонстрація робітників, що проходила в кількості 80 чол., спинила вагон трамваю і поставила вимогу, щоб вийшли з вагону всі робітники, які їхали на заводи та фабрики. Їхню вимогу виконали двоє.

Ніяких інших виступів того дня в Харкові не було. Не було і руху серед студентів того дня. Праця по всіх вищих навчальних установах проходила звичайним порядком, тільки в деяких вишах викрили декілька проклямацій, що їх поширювано також і серед робітників.

В проклямації говориться:

„Прошедшие 12 лет после 9 января 1905 года никакого улучшения в жизни рабочих не произвели, наоборот, в связи с продолжающейся войной, которую капиталисты затеяли ради своих корыстных целей, еще более ухудшилось положение рабочих.

Страна брошена в море горя. Мир залит кровью трудящихся. Выход из положения один — это прекратить империалистическую войну и сбросить царское правительство“.

Метелик закінчувався такими словами: „Долой войну! Долой царское правительство!“. Цікаво тут відзначити, що цього метелика випущено за спільними підписами ради студентських фракцій більшовиків і меншовиків.

Коли погоджували редакцію метелика, сталися суперечки: більшовики пропонували гасло: „Да здравствует III - й Интернационал“, а меншовики виставляли гасло: „Да здравствует II - й Интернационал“. Після дискусій ухвалили компромісову невизначену формульовку таку: „Интернационал, который будет против войны и на словах и на деле“¹⁾.

¹⁾ „Літопис Революції“, № 1 за 1927 р., стор. 15, стат. Черневського.

На заводі ВЕК передбачалося того дня скликати мітинг, де висловити протеста з приводу відкладення скликання 4 - ої Державної думи та поставити адміністрації заводу вимоги сплатити робітникам за прогульні дні з 29 грудня до 8 січня 1917 р.

Демонстрація, що її передбачалося на 9 січня з антиурядовими та антивоєнними гаслами, не відбулася, головним чином, тому, що були заарештовані активні більшовики, головні організатори демонстрації.

Метелики, що їх надрукували більшовики, потрапили через провокатора Сигаєва і М'ягкінького до Жандарського управління, куди скоро після того доставили заарештованих 30 чол. активних робітників більшовицької організації в Харкові. В зв'язку з арештом провідирів увесь рух 9 січня 1917 року пройшов у Харкові неорганізовано. Тут яскраво впадає в очі розпорошеність руху, розкол серед робітників: одні залишають заводи в ці дні, інші ні, менша частина пробувала влаштувати демонстрацію.

Видно було, що не було певного плану та керівництва.

Поліція своєчасно заарештувала більшовиків і тим самим внесла безладдя у весь рух. В числі тих, що працювали того дня, головним чином були військовозобов'язані. полонені і частина кваліфікованих робітників. Широкі маси робітників, що залишилися без керівників і були недобре підготовлені до цього, не могли провести відповідно намальованої демонстрації, і вона була стихійна, неорганізована і безрезультатна.

Ця невдала демонстрація 9 січня не спинила харківських робітників, настрій робітників Харкова був підвищений, і це мусіли визнати ті поліцаї, що давали зведення про становище на заводах. Так, поліцейський надзиратель заводу ВЕК у своєму донесенні начальникові Харківського Жандарського управління сповіщає:

„Настроение среди рабочих приподнятое и по имеющимся негласным сведениям в скором времени ожидается общее выступление рабочих с требованием об увеличении заработной платы на 1 рубль и затем экономическая забастовка должна вылиться в политическую с требованием о прекращении войны и по этому поводу идет сильная агитация среди рабочих“¹⁾.

¹⁾ „Архів Революції“, справа „Охранное Отделение в Харькове 1917 г., январь - февраль“.

Про це заворушення серед робітників, що було чимдалі більше, надходять відомості і з інших заводів. 11 січня поліцейський надзиратель заводу „Гельферіх - Саде“ спвіщає:

„С понедельника 16 января на всех крупных заводах ожидается общее выступление, о чем совещаются представители заводов от рабочих и вырабатывают общий план выступления на экономической почве с неприемлемыми для заводоуправления требованиями, а затем уже вожаки будут стараться перевести забастовку на политическую почву“.

Є сповіщення інших агентів поліції та жандармерії. Старанно спвіщаються імена та прізвища і адреси найактивніших агітаторів, що їхня присутність серед робітників, як вони пишуть, „крайне вредно отражается на настроениях рабочих, как людей влиятельных в революционном направлении, а поэтому крайне желательно их удаление с заводов“. І таке видалення з різних зовнішньо - пристойних і непристойних приводів заводоуправи старанно проводили. Більшу частину цих активістів заарештовувала поліція і спроваджувала до тюрем чи в заслання.

У сповіщеннях фігурують такі особи: робітники заводу „Гельферіх - Саде“ — Портала Ф. А., Циганенко Настя із теслярного цеху, Ісаєнко В.Ф. і Кляссен Ролан із слюсарного цеху, Кулик В. Т. із ремонтного цеху, Свістунов А. Ф., Гарбуз А. А., Ворона Л. В., Васюренко Г. А. та інш. На заводі ВЕК за підбурювання знято з заводу робітників: Германа, Треймана І. К., Страздін Емілію, Чику Г. П., Зідерман тощо.

На 15 — 16 січня справді призначалося в Харкові загальний страйк робітників. Робітники ХПЗ, ВЕК та інших заводів гадали заручитися підтримкою від салдатів.

Робітники готували до цього страйку вимоги, щоб їм збільшили заробітну плату на 50 — 100 %, крім того, гадали перетворити цей страйк на політичну демонстрацію проти війни і для цього використати дорожнечу, що зростала.

Але й цей страйк так само не відбувся. Тільки на деяких заводах були спроби влаштувати страйк, але теж невдало. На заводі Гельферіх - Саде 16 січня робітники слюсарного цеху, поставивши дирекції заводу вимогу збільшити заробітну плату, зразу стали на роботу, погодившись чекати на відповідь дирекції. На інших заводах 17 січня

пройшло мирно. Ніяких виступів робітників не було. Тільки на ХПЗ виборні старости від робітників звернулися до управника заводу Каца по відповідь на поставлену вимогу робітників про збільшення зарплати. Управник заводу гдував робітників обіцянками, і це декого заспокоїло, а по суті адміністрація тільки відтягала розв'язання цього питання.

Збільшити плату робітникам відмовлено. Робітники ще більше були злі. І вже 20 січня харківський губернатор повідомляє начальника Київської округи, що в Харкові знову можуть бути економічні страйки, „хотя настроение идет на убыль“.

Але жандармерія помилилася. Коли робітники ХПЗ дістали відповідь, що їм зарплату не збільшать, то 21 січня 5 цехів ХПЗ — 3.500 чол. — кинули роботу, вимагаючи збільшити зарплату. 23 січня не працювали 4.835 чол. і працювало лише 1.664, при чому характерно, що в страйку взяли участь і військовозобов'язані. Губернатор загрожував зняти їх з роботи і перевести в розпорядження військового начальника для надіслання їх на фронт. Цей захід, а найбільше те, що серед робітників не було керівників, бо проводирів заарештовано ще напередодні 9 січня, а також агітація кваліфікованих робітників, що агітували за припинення страйку, спричинилася до зірвання цього страйку. 24 січня робітники ХПЗ стали на роботу. Страйк закінчився.

На інші великі заводи цей страйк впливу не мав. Робітники на ХПЗ, як і на інших великих заводах, збільшення зарплати не дістали, на деяких дрібних підприємствах, як, наприклад, тютюнова фабрика на Кузнечній вулиці, № 30, „Илик и Сын“, що її тепер нема зовсім, вимогу про збільшення зарплати задовольнили цілком.

Таким чином робітничий рух в січні розвивається в політичному й в економічному напрямку *по суті* одночасно, хоч хронологічно й розірвано на декілька днів (9 — 15 січня); в цьому русі ми спостерігаємо, безумовно, і політичні (антивійськові, антиурядові тощо і економічні (головним чином, по лінії заробітної платні) моменти.

Характерною ознакою січневого руху є все більший зв'язок з політичними партіями, які пожвавлюють свою діяльність і в той же час — розпорошеність й неорганізованість і нерішучість його, почасти із-за репресій проти більшовиків і активних робітників. Перед ведуть, звичайно, харківські велетні. В січні робітничий рух зазнає поразку (за виключенням деяких дрібних підприємств).

ЛЮТНЕВИЙ РУХ

В січні ми бачимо зростання політичного масового руху робітників у Харкові і кваліть студентського руху. У лютому ж, у першу його половину, ми бачимо протилежне. Студентський рух зростає, в той час як робітничий рух після січневої поразки притухає, з тим, щоб вибухнути на кінець лютого і сполучитися з хвилюванням у війську.

Студентський рух у лютому почався з медичного факультету кол. Університету. Підчас занять 9 лютого скликано сходку і на ній постановлено „як протест проти війни та призову молодих салдатів, так само і проти перерви в праці Державної думи влаштувати 13 і 14 лютого студентський страйк“. У відповідь на цю постанову харківський поліцмастер вимагає посилити в місті патрулі, і призначається на 13 та 14 лютого особливі вартові сотні „для оказання содействія властям в случае возникновения в городе открытых беспорядков“.

Рух студентів тими днями не вийшов за мури вишів. І тут, серед студентів, як у січні серед робітників, ми не бачимо єдності. Так, 13 лютого на Медичному факультеті та в Технологічному Інституті занять не було зовсім, а в Університеті та Ветеринарному інституті заняття були, хоч студентів було мало. Це пояснюється тим, що в цих вишах не було більшовицьких організацій, які вже були на Медичному ф - ті та в Технологічному інституті.

На Медичному факультеті була сильна більшовицька організація, де активну ролю відігравали Сурик, М. Соколев, І. Безчетвертний, В. Заборенко. Вони склали гурток „Красная Звезда“. Ці т. т. були вибрані до правління профспілки студентів - медиків, із гуртка „Красная Звезда“ вийшли активні пропагандисти і діячі харківської більшовицької організації. На жаль, їх заарештовано напередодні Лютневої революції через провокатора студента Берекашвілі.

Тому що на Медичному факультеті була сильна більшовицька організація, тут і страйк 13/II пройшов вдало. О 12 год. розпочалася сходка, де було 400 чол. Начальство спробувало розігнати сходку, але в цьому їм не пощастило, і сходка тривала до 5 - ої год. Кінець - кінцем студенти ухвалили резолюцію, що плямувала тодішній режим і царський уряд і вимагала миру без анексій та контрибуцій.

У Технологічному інституті теж була сходка, де ухвалено резолюцію, що протестувала проти війни. „Настроение

студентов повышенное. Они ждут директив из Питера и Москвы" — так сповіщала охрнка.

Того ж дня в деяких місцях міста поліція знайшла кілька проклямацій. Одну з них городовик знайшов на базарі. Там писалося:

„Граждане, неужели вас не трогают стоны и муки братьев, несущих свою жизнь на войну, затеянную правительством и багачами для своих выгод? Не пора ли положить конец братоубийству? Довольно молчать! Опомнитесь, пока не поздно! Долой войну! Долой царскую власть! Да здравствует революция!“

Внизу на цій проклямації замість підпису була намальована сокира, як символ революції.

Ця проклямація спрямована була головним чином до молодих салдатів, яких нещодавно закликали на військову службу. Серед робітників та студентів тими днями поширили іншу проклямацію, що одну з них городовик знайшов на Пушкінській вулиці, наліплена до стовба. В цій проклямації дуже яскраво змальовується важке становище країни. В ній гостро і правильно критикується зрадницьку роль буржуазії та її представників у IV Державній думі, що заклали спілку з „реакционными звездочносными старцами из Государственного Совета“ та обстоювали продовження імперіалістичної війни і підтримку царизму проти чимраз більшого пролетарського революційного руху в країні.

Далі в проклямації більшовиків говорилося:

„Для демократии должно быть ясно, что только в союзе с возрождающимся рабочим движением единственный путь спасения. Этот путь ведет через революцию к демократической республике у нас и к социалистическому строю на Западе“¹⁾.

Проклямація закликала організувати 13 і 14 лютого страйки в Харкові, в зв'язку з дворіччям ухвалення вироку над більшовицькими депутатами IV Державної думи, на чолі з г. Петровським, засудженими на заслання до Сибіру.

Відозва кінчалася такими словами:

„Пойдем по их стопам и будем стремиться к осуществлению их лозунгов — долой самодержавие, до-

¹⁾ Як відомо, перед Лютим більшовики стояли на ґрунті гасла революційно - демократичної диктатури пролетаріату та селянства, як першого етапу революції.

лой войну, да здравствует демократическая республика. Да здравствует III Интернационал! Да здравствует социализм!“

Але масового пролетарського руху навколо цих більшовицьких гасел тоді в Харкові піднести не пощастило; одною з причин цього було те, що проводирі - більшовики були тоді в тюрмі.

Рух робітників у першій половині лютого охопив тільки деякі заводи.

13 лютого робітники на заводі Шиманського, 200 чол., з'явилися на завод своєчасно, але негайно залишили його на знак протесту з приводу арешту деяких робітників Петроградського промислового комітету. Другого дня знову стали на роботу.

Але в зв'язку з тим, що на заводах і серед студентів настрої тривав напружений, губернатор пропонує начальникові харківського гарнізону зберігати посилені наряди війська та патрулів „на случай необходимости оказать содействие гражданским властям на 15, 16 и 17 февраля“.

Рух студентів, що затих після 15 лютого, через тиждень знову починає відновлюватися. Так, 23 лютого скликається сходка курсисток Вищих жіночих курсів, де обговорюється питання про рівноправ'я жінок і висловлюється солідарність першому жіночому з'їздові, що тоді зібрався. На сходці тій було присутніх 300 чол., і там ухвалено „на случай забастовки учащихся высших учебных заведений примкнуть к последним“. Такий загальний страйк студентів і стався наприкінці лютого, під керівництвом студентів-більшовиків. 28 лютого на сходці студентів у медичному корпусі ухвалено таку резолюцію:

„1. Войти в согласие с студенческими организациями Питера.

2. Занятия не производит впродь до выяснения текущих событий в Питере.

3. Никаких выступлений не производит, держаться спокойно, но в случае особых причин вступать даже в активную борьбу“.

Того ж дня в Технологічному інституті, всупереч забороні ректора Осіпова, відбулася сходка і заняття були припинені. Не було також занять на Вищих жіночих курсах, де відбулася сходка курсисток і ухвалено резолюцію:

„Примкнуть и быть солидарными со студентами Технологического института“.

Таким чином, тими днями в студентському русі ми вже спостерігаємо масовість і більшу поєднаність та солідарність, чого бракувало за першої половини лютого.

З другої половини лютого рух серед робітників у Харкові розростається. В ньому починають брати участь не тільки робітники великих заводів, але і допоміжних та дрібних підприємств. Через недостачу сировини скорочується робітників, безробіття збільшується, становище робітників гіршає. У друкарні Яковлева звільнили 220 чоловіка, що відмовляються одержати розрахункові документи. На цукерковій фабриці „Жорж Борман“ через недостачу цукру адміністрація закриває деякі відділи і з 1200 чоловіка залишає тільки 800. Адміністрація фабрики виявляє побоювання, чекає на виступи тих, кого скоротили, бо вони говорили: „чому саме нас звільнили, а інші продовжують працювати?“.

Постають страйки на дрібних підприємствах, у пральнях Коріхман, Лапіної, Паленкова. Вимоги пральниць тільки економічного характеру. Вони вимагають, щоб зарплату їм довели до 56 крб. на місяць. Вимагають, щоб приймали нових робітників і звільняли старих тільки за згодою з робітничим Комітетом, щоб щодня був окріп із цукром та чаєм, домагаються чемного ставлення до них, щоб їм виплачували зарплату повністю і за час страйку, а так само вимагали, щоб робітників не звільняли за участь у страйках.

В більшості підприємств тоді заробітна плата була така: пересічно чорнороб діставав 1 крб. 40 коп. на день, жінка — 70 коп. — 1 крб., майстрові платили од 1 крб. 75 коп. до 4 крб 25 коп. на день. Ціни на продукти проти мирного часу зросли в три і п'ять разів.

В революційний рух впливають залізничники: машиністи депа Куп'янск - Узлова розсилають запрошення по інших депах з закликом з'єднатися і поставити вимоги про матеріальне поліпшення, про збільшення заробітної плати р зв'язку з чимраз більшою дорожнечою.

На чолі чимдалі більшого робітничого руху стають великі харківські заводи. 27 лютого на завод ВЕК з'явився робітник Костянтин Іванович Голубков. О 2 год. дня в одному з головних цехів робітникам, що зібралися, він прочитав докладну телеграму про події в Пітері, де вже

скинули самодержавство. Він закликав робітників підтримувати пітерських робітників. Потім Голубков був на паровозному заводі, де також прочитав телеграму і сповістив про потребу підтримувати всіма способами революцію. Коли він вийшов із цього заводу, його заарештовано і посаджено в тюрму. Про цей арешт охранка сповіщає так:

„В момент задержания Голубков попросился у городского Тесленко в отхожее место и стал от него в нескольких шагах, вынул сверток бумаги и стал запачкывать его в снег ногами. Там оказались телеграммы с подробными сведениями о событиях, происходящих в Питере“.

З тюрми його звільнено другого дня, і звільнили його повсталі робітники. На паровозному заводі, а також і на інших заводах, в зв'язку з чутками, що циркулювали в місті про події в Пітері, спостерігалось підвищений настрій. Робітники пропонують кинути роботу. Але особливо яскравий революційний настрій був на заводі ВЕК, де було сильне ядро більшовиків¹⁾.

Там настрої був до краю піднесені. Робітники пропонували „рушити всіма силами до міста, обеззброїти поліцію, звільнити затриманих робітників і постаратися забрати владу в свої руки“²⁾.

Харківські велетні знову на чолі революційного руху, на чолі Лютневої революції, що спочатку з деякою затримкою, згодом швидко розвивається в Харкові.

Отже, лютневий рух різко відрізняється від січневого. Робітничий рух після січної поразки на певний час якби притихнув. Але ґрунт зостається весь час досить розпечений. Пожвавлення починається з дрібних підприємств, що найменш постраждали в січні. Великі харківські заводи вже наприкінці лютого (за часів Лютневої революції) „вступають до бою“, що був розпочатий в Ленінграді.

1) У листопаді 1915 р. відбулася загальноміська конференція більшовиків, де були присутні 8 чолов. і сталося об'єднання більшовицької організації ВЕК і Харківської та обрано Комітет в складі Ляхіна, Медведєва, Суріка, Блюма та Спігіс. (Див. „Літопис Революції“, 1928 р., № 1 спогоди т. Суріка, стор. 236, 237).

2) Архів Революції. „Канцелярия харьковского губернатора, дело № 23 за 1917 г.“

Проте, в лютому розвивається студентський рух в наслідок того товчка, що він одержав в січні від робітничого руху. На чолі студентства стоять більшовицькі (почасти й меншовицькі) гуртки, що використовують його. Але своєю суттю, складом, завданням і т. інш., це безумовно рух буржуазно - демократичний, рух, який розвивається в лютому на тлі загальної опозиційности буржуазії щодо царизму.

Як казав Ленін — на короткий історичний момент злилися вкупі „зовсім різні історичні потоки, зовсім різноманітні класові інтереси, зовсім протилежні політичні і соціальні стремління“ (Ленін, т. XX, I вид., ч. 2).

АГУРСЬКИЙ С.

ЄВРЕЙСЬКЕ РОБІТНИЦТВО В ЖОВТНЕВІЙ РЕВОЛЮЦІЇ

(Контрреволюційна роль Бунду)

„БУНД“ У ЖОВТНІ

Роль, що її відігравали ватажки „Бунду“ від лютого по жовтень, являє собою чималий реєстр зрадництва революції. Зі сторінок відомих бундівських органів — „Арбайтер - Штима“, „Веке“ і „Фолксцайтунг“ — видно, що кожний революційний вчинок, кожну революційну дію робітників і салдатів „Бунд“ уважав за працю „темних елементів“. Коли кронштадтські матроси були проти Тимчасового уряду, бо Керенський став за льюка в імперіялістів, то центральний орган „Бунду“ („Арбайтер - Штима“) розцінював дії матросів, як „зраду революції“, що приносить анархію в лави революційної демократії. Коли російські салдати не схотіли більше лити кров на імперіялістичній війні й почали на фронтах брататися з німецькими салдатами, то бундівська „Арбайтер - Штима“ вела боротьбу проти тих, що браталися на фронтах.

„Бунд“ ішов пліч - о - пліч із російською буржуазією, закликав єврейські маси підтримувати Тимчасовий уряд і разом із усіма ворогами пролетаріяту волав, що зростання більшовизму є небезпека для революції, а „хвороба“, що зветься „ленінізм“, несе анархію в лави російської революції й загрожує реставрацією монархії.

Ватажки „Бунду“ демонстрували свої дії тим, що в певні моменти йшли вкупі з донськими козаками на боротьбу проти більшовиків. Низка фактів ілюструє роль, що її відігравав „Бунд“ у пролетарській революції.

На першому Всеросійському з'їзді Рад (на початку червня 1917 р.) почалася перша гостра боротьба між біль-

¹⁾ Ця стаття є один із розділів роботи автора, що вийде окремою книжкою.

шовіками, з одного боку, та меншовіками й правими есерами, з другого, в справі ставлення з'їзду до Тимчасового уряду та до війни. Меншовіки та праві есери запропонували резолюцію про підтримку Тимчасового уряду. Більшовики запропонували свою резолюцію — проти Тимчасового уряду — і вимагали негайного миру. Звісно, резолюцію більшовиків з'їзд, що мав більшість правих, не ухвалив.

10 червня 1917 р. більшовики мали намір влаштувати озброєну демонстрацію, щоб показати з'їздові, що петроградські робітники та салдати стоять за них.

Відомо, що праві партії розпочали запеклу боротьбу проти цієї демонстрації й доводили, що ті, хто хотять улаштувати демонстрацію — то вороги революції. Довелося цю демонстрацію відкласти. Проте, „мирна демонстрація“, що її зорганізував з'їзд (власне праві партії) на 18 червня (1917 р.), показала світові, що вплив більшовизму дуже великий. Понад 80% тих, що марширували, мали на своїх прапорах більшовицькі гасла: „Геть десятьох капіталістичних міністрів“; „Геть війну“; „Вся влада Радам“. Лише три малі групи несли плякати¹⁾ з гаслами: „Цілковите довір'я Тимчасовому уряду“; „оборонці“ плеханівської групи, Центральний Комітет „Бунду“ і донське козацтво:..

За тих же часів ватажки „Бунду“ допомагали Керенському поширювати фалшиві побрехеньки, боцїмто більшовики діють в інтересах німецького мілітаризму. Вони допомагали переслідувати т. Леніна після липневих днів і мовчали, коли Керенський, після липневих днів, розстрілював і арештовував сотні робітників та матросів за участь у повстанні 3 — 5 липня 1917 р.

Не ліпше чинили ватажки „Бунду“ в історичні ночі 25 жовтня. В Смольному Інституті, де зібралися представники російського пролетаріату та селянства й закладали підвалини першої пролетарської республіки, відомий Абрамович від імени „Бунду“ з'ясував, „що в інтересах російського пролетаріату ми не можемо надалі залишатися в цій залі (Смольного Інституту — С. А.) і нести відповідальність за злочин, що тут чиниться...“

Це саме робили й дрібні буржуазні ватажки „Бунду“ й у всій країні. Уже в першу годину Жовтневої ревлюції

¹⁾ Петроградські робітники пошматували всі три прапори й мало не пошматували тих, хто ніс їх.

бундівська фракція Менської Миської Ради ухвалила резолюцію, яка фактично повторювала те, що ватажки „Бунду“ робили в залі Смольного Інституту.

В декларації бундівської фракції в Менській робітничій Раді виголошувалося:

„Останніми днями надходять звістки, цілковито ствержені Петроградською соціал-демократичною пресою, що в Петрограді ведуться переговори про утворення єдиної соціалістичної влади, яка спиралася б на єдиний фронт цілої революційної демократії. На цій позиції став Центральний Комітет більшовицької партії й новообраний Центральний Виконавчий Комітет Рад.

В такий момент ми вважаємо за особливо небезпечне і цілком неприпустиме розколення єдиного революційного фронту в Менську й на західньому фронті.

Більшовицька більшість Менської Ради робітничих та салдатських депутатів, на жаль, поставилася гостро розкольницьки і вийшла з комітету „Порятунку революції“, що об'єднавав цілу революційну демократію західнього фронту; ця більшість виголосила свою постанову захопити владу в нашій країні, підтримати одну сторону в братній боротьбі, яка саме тепер точиться, й розпочала таких заходів, що без жодного сумніву призведуть до початку громадянської війни тут на місці.

Виходячи з того, що загарбання влади більшовиками проторує шлях контрреволюційному рухові й наражає на небезпеку всі здобутки революції, загальні збори членів „Бунду“ ухвалили, щоб бундівці вийшли з Менської Ради робітничих і салдатських депутатів і з виконавчого комітету, скоро більшість заходиться займати владу і цілком визнає владу, що її більшовики заснували в Петрограді.

Виходячи з вищезгаданих моментів і групуючись на постанові загальних зборів нашої організації, проголошуємо, що не можемо взяти на себе відповідальність за останні заходи Менської Ради і не можемо вважати себе за членів цієї Ради доти, аж поки не досягнено буде зрівнення в цій революційній демократії“¹⁾.

Разом з бундівською фракцією з Менської Ради Менська миська дума, що мала бундівську більшість, ухвалила таку декларацію:

¹⁾ „Векер“, з 28/X 1917 р.

„Дума вважає виступ більшовиків за безперечний злочин, що загрожує можливим зривом установчих зборів або відкладенням їх скликання і можливістю контрреволюційних виступів.

Нормальний вихід з теперішньої кризи був би в переходові владі на місцях до органів демократичного самоврядування. В інтересах безпеки країни й життя громадян Менську дума делегує двох своїх представників до „Комітету порятунку революції“, що ставить собі завдання — об'єднати сили демократії та зформувати міцну владу аж до утворення в Російській республіці центральної влади, що буде стояти на широких шихтах демократії...“¹⁾

У Вітебську бундівці чинили так само, як їхні ватажки в Смольному і у Менській думі.

У газеті „Вечер“ за той час знаходимо такого дописа про діяльність „Бунду“ у Вітебську:

„31 жовтня відбулося у нас засідання міської думи. Обговорювано справу про політичний момент взагалі та про гвалтовні вчинки Вітебського воєнно-революційного Комітету над пресою та автономією міського самоврядування“.

Яко голова воєнного бюро при салдатському комітеті виступає Аронсон („Бунд“). Він спинився на фалшивій злочинній тактиці більшовиків взагалі в країні та на їхньому ганебному подводженні тут у Вітебську. Він каже, що влада повинна стояти на всій демократії та якщо більшовики розколюють лави революційної демократії, тоцим вони допомагають силам контрреволюції. Далі Аронсон перелічує цілу низку насильств більшовицьких у Вітебську над пресою і міським самоврядуванням і пропонує, щоб дума ухвалила резолюцію протеста проти цього. Резолюція наприкінці засідання ухвалюється.

Всі промовці, окрім більшовиків, гостро висловлюються проти більшовицького повстання й протестують проти їхніх дій.

Підчас голосування резолюції Аронсона приймається поправка, в якій дума висловлює цілковите довір'я воєн-

¹⁾ Протоколи Менської міської думи. Архів Істпарту при ЦК КП(б) Білоруси.

ному бюрові салдатської ради¹⁾, а не воєнно - революційному комітетові більшовиків.

1 - го листопада в нас відбулися загальні збори членів „Бунду“ та РСДРП (об'єднан.).

Всі промовці гостро висловлювались проти більшовицького перевороту, котрий призводить революцію до загибелі.

Окрім того, Бюро ЦК „Бунду“ негайно скликало надзвичайну нараду²⁾ Бунду, де було намічено вжити заходів до боротьби з більшовиками. В резолюції, що її ухвалила ця нарада, Жовтневу революцію отак схарактеризовано:

„Озброєне повстання в Петрограді,— організоване більшовиками і підтримуване водночас у цілому ряді міст та округ Росії — є наслідком накопичення в широких колах робітничої кляси та армії незадоволення. Це незадоволення виникло на ґрунті затягнутої війни та зростаючої харчової кризи.

... Роля багатомільйонної армії, що через війну відірвалася від усякого соціального ґрунту; недостатня свідомість та неорганізованість мас — все це штовхає їх на шлях анархії та стихійної боротьби за утопічне завдання негайно скинути економічний гніт буржуазії.

Більшовики, що становлять одну з найбільш організованих частин революційної демократії, без сумніву, несуть на собі політичну відповідальність за теперішнє повстання та за громадянську війну, що звідсіля виникла,— за повстання, що вони його почали проти волі більшості революційної демократії за два тижні перед виборами до Установчих виборів, коли можна було б розв'язати проблему реорганізації влади в мирний спосіб, шляхом об'єднання сил цілої революційної демократії.

При умовах, що таким робом утворились, більшовикам пощастило на певний час стати коло керма врядування, як і можна було сподіватись, то вже з першої хвилини виявилось повне безсилля цієї влади, що цим самим фактом свого виникнення ізолювала себе від усієї іншої революційної демократії та що вимушена діяти, спираючись на пригноблення демократичної свободи та на необмежений

¹⁾ Воєнне бюро при салдатській Раді було утворено для того, щоб боронитись проти Жовтневої революції та проти більшовицького Воскрескому. На чолі бюро стояли бундовці.

²⁾ Нарада відбулася в Менську 7, 8, 9 листопада 1917 р. з участю 5 членів ЦК „Бунду“.

терор, що завжди є характеристичний при пануванні меншости.

Терор більшовиків, котрі стоять на воєнній диктатурі озброєних салдат, являє собою тепер найбільшу небезпеку для революції, відкриваючи шлях пануванню воєнної диктатури та контрреволюції¹⁾.

Роля „Бунду“ на Україні, як бачимо нижче, теж не краща.

Тут „Бунд“ усіма засобами підтримував контрреволюційну Центральну Раду в її боротьбі проти радянської влади. Коли 28 жовтня надійшли звістки про відсіч у Петрограді, Київська міська дума скликала засідання. На цьому засіданні прийнято було резолюцію боротьби з „новою авантюрою більшовиків“. Представник „Бунду“ (М. Рафес) виголосив:

„Авантюра більшовиків мусить бути засудженою через те, що вона відкриває клапан для анархії... Наше щастя в тому, що живемо на Україні, де є Українська Центральна Рада, що до її голосу прислухається все населення та селянство... Якщо в Києві більшовики поведуться сумирно, то це через те, що збоялись Центральної Ради...²⁾

17 листопада другий представник „Бунду“ (Золотарьов) на засіданні малої Ради, де ухвалено третій універсал, виголосив:

„Так нехай же тут утворено буде центр для єднання російської революційної демократії, щоб дати відсіч і контрреволюції і тій анархо-більшовицькій авантурі, котра загрожує революції...“³⁾

30 листопада, коли Центральна Рада роззброїла більшовицькі частини й заарештувала більшовиків та їхніх ватажків, то представник „Бунду“ (Рафес) виступив з промовою й захищав та виправдував дії Ради⁴⁾. Тоді контрреволюційна Рада пропустила калединське військо на бій з радвладою і не пропустила більшовицького війська. Ватажки Ради, з Петлюрою на чолі, захопили другий з'їзд

1) „Векер“, 12/XI, 1917 р.

2) „1917 год на Киевщине“, стор. 317. Вид. Київського Істпарту. ДВУ. 1929.

3) Там саме, стор. 365.

4) Там саме, стор. 417.

Рад України й силоміць усунули більшовиків від участі в ньому. На цьому самому контрреволюційному з'їздові, коли українські націоналісти закликали до бою з „урядом народніх комісарів“, 5 грудня представник „Бунду“ (Золотарьов) заявив: „Єврейський пролетаріят укупі з українським народом оборонятиме Україну аж до останньої краплі крові від нападу івалтівників (цебто більшовиків — С. А.).

На засіданні малої Ради 26 жовтня 1917 року виступив також представник об'єднаної єврейської соціалістичної партії М. Літцаков з такою промовою:

„Якщо більшовики раптом ідуть солідарно з українським рухом, то це не з симпатій до національного руху. Це є прояв політичного авантюризму. Більшовики хотять провести свої пляни через Українську Центральну Раду.

Центральна Рада мусить піти за прикладом донського військового уряду. Рада повинна рішуче й гостро засудити захват влади більшовиками і водночас зорганізувати всю владу в краї. Рада мусить визнати, що виступ більшовиків загрожує громадянською війною, від якої загинуть усі здобутки революції, зокрема, усі здобутки, що досягнені на Україні...“¹⁾

Отак ганебно й зрадливо боролись усі ватажки єврейських дрібнобуржуазних партій проти Жовтневої революції; вони вкупі з представниками об'єднаної єврейської соціалістичної робітничої партії пропонували контрреволюційній Раді за прикладом донського козацтва та їхнього проводиря Каледіна боротись проти більшовиків.

Водночас із цими заходами, що їх уживав „Бунд“ проти Жовтневої революції, бундівська преса свідомо почала поширювати фалшиві звістки про Жовтневу революцію й проти новонародженої пролетарської республіки. У газеті „Векер“ за той час щодня друковано фалшиві відомості, щоб збурити маси проти більшовиків. У кожному номері знаходять „телеграми“ про те, що от - от упаде більшовицька влада, що робітники й салдати виступають проти більшовиків тому, що в Петрограді нема хліба. Отаких „правдивих“ новин повно було в бундівській пресі.

Не тільки новини були просякнуті свідомою брехливістю, а й провідні статті були того самого сорту. В кожному

¹⁾ „1917 год на Киевщине“, стор. 321.

числі бундівські письменники(?) пророкували, що більшовицьку владу засуджено на швидку й неминучу загибель. Особливо характерні відозви, що їх випустив „Бунд“ під час виборів. Ці відозви яскраво свідчать, з яких засобів користали ватажки „Бунду“, щоб відстрахати єврейське робітництво від більшовиків.

В одній з таких відозв ватажки „Бунду“ звертались до „громадян“ з отакими словами:

„Громадяни Вітебської та Могилівської губернь! У тяжку годину йдете ви на вибори до Установчих зборів. В країні палають громадянська війна й анархія; стародавні міста зруйновано пожежами й артилерією; нарід розділено на два ворожі табори. В країні нема влади, яку б усі визнали; панує терор; захоплюється газети, заборонено збори, заарештовано членів революційних партій. Останні два тижні, коли кров дзюрчала по вулицях, коли артилерія гриміла, коли російські громадяни воювали з російськими громадянами,— замерла майже всяка виборча робота, всяка виборча агітація. Багато зробились байдужі й безпорадні.

Громадяни! Установчі збори — це остання надія врятувати нашу країну, нашу нещасну країну, врятувати революцію, покласти край анархії. Не сидіть по домівках ідіть усі на вибори, пам'ятайте у цю рішучу годину, ког' ви маєте надіслати до Установчих зборів; не представники буржуазії, не Фридмани, Грузенберги, Мазаси, Бруцкуси зможуть зарадити тяжкому лихові. Буржуазія своєю політикою призвела Росію до теперішнього лиха. Іти з буржуазією значить загубити революцію.

Не більшовики, що на них тяжить відповідальність за громадянську війну, що вони своїм повстанням призвели революцію на край безодні, що вони панують завдяки гнобленню пролетаріату, соціал - демократів, бундистів⁽¹⁾.

Але коли протести „Бунду“ проти більшовиків нічого не ввадили, коли пророкування бундівських ватажків про негайне падіння радвлади не здійснювались, то бундівські ватажки почали агітувати за саботаж радвлади. У провідній статті газети „Векер“ № 118 під заголовком „Наша путь“ знаходимо такі слова:

„Наш обов'язок — якнайшвидше припинити цю громадянську війну. Наш обов'язок — оскільки ми в змозі, впливати, щоб більшовики відмовились від своєї злочин-

¹⁾ Архів Іспарту при ЦК КП(б) Білоруси.

ної тактики та згодилися б на утворення революційно-демократичної влади, котра б стояла на широких шихтах демократії.

Чи досягнемо ми цієї мети тактикою підкоряння й виступу пліч-о-пліч з більшовиками проти іншої частини революційної демократії? Ні в яким разі. Ми не можемо сподіватись, щоб більшовики відмовились від своїх плянів через те, що ми їм будемо читати нотації. Ми вже бачили, який успіх мали намагання меншовиків-інтернаціоналістів. Те, що вони залишилися на з'їзді Рад, мало одне значіння — це морально підтримало більшовиків, утворило видимість, ніби вони не самі; це тільки надало їм більше відваги й сміливости в їхній тактиці насильства й гноблення. І кінець-кінцем меншовики-інтернаціоналісти теж покинули з'їзд.

Якщо ми хочемо, щоб установилася справжня єдність, щоб дійсно утворилася рівність, а не підкоряння більшості меншості, тоді злочинна кожна дія наша, що підтримує більшовиків та зміцнює їхні позиції.

В органах міського самоврядування в усіх установах, у наших організаціях, у наших газетах та друкарнях — скрізь мусимо боротись проти їхнього примусу, проти їхньої цензури, проти їхніх переслідувань. Тільки перед грубою фізичною силою ми можемо відступити, але це тільки підкреслить, що морально вони самі.

Єсть товариші, що звать таку тактику „саботаж“.

Розуміється, якщо ці товариші в ґрунті з нами не згодні, якщо вони вважають, що більшовики з меншовиками вкупі здатні мати в своїх руках диктатуру над мільйонами селян та міських дрібних буржуа; якщо вони вважають, що в Росії може встановитись бодай не соціалістичний, а соціал-демократичний уряд, — тоді, відома річ, нема що казати. Тоді ми мусимо вкупі з більшовиками виставити артилерію проти всіх інших, і квіт.

Якщо вони розцінюють своє загарбання та його шанси й результати так само, як і ми, то цей „саботаж“ є їхнім обов'язком“.

Це було друге бойове знаряддя „Бунду“ проти Жовтневої революції. Коли це знаряддя не допомогло, то бундівські ватажки, як от Лібер та інші, пішли далі й об'єдналися з усіма контрреволюціонерами цілого світу та зі зброєю в руках жадали знищити першу пролетарську республіку.

Отакую роллю відігравав „Бунд“ у найвеличнішій, найпрекраснішій війні, яку будь - коли вів пролетаріят з капіталом.

БОРОТЬБА ЗІ ЗРАДНИЦТВОМ „БУНДУ“

Чи справді ватажки „Бунду“ виступали від імені єврейських робітників? Чи таки виражали вони своєю контрреволюційною діяльністю прагнення єврейського пролетаріату?

Ні й тисячу разів ні. Дрібнобуржуазні ватажки „Бунду“ вели свою зрадницьку політику проти пролетарської революції й цим тільки хотіли підтримати бундівську легенду, що „Бунд“ є „єдиний представник“ єврейського пролетаріату. Те, що ватажки „Бунду“ не говорили й не могли виступати від імені цілого єврейського пролетаріату, доводять оці факти: на початку революції, завдяки окупації Литви, Польщі й Білоруси та мобілізацій, в Росії було небагато єврейських робітників. Великі єврейські робітничі осередки, як то Лодзь, Білосток, Вільно, Гродно та інші міста, були під владою німців і не могли брати участі в революції. Невелика частина єврейського робітництва, що залишилася в Росії, у значній мірі брала участь у Жовтневій революції й стояла в лавах більшовицької партії. Про це знаходимо матеріяли в бундівській пресі, написані колишніми членами ЦК „Бунду“. Першим про це писав колишній член ЦК „Бунду“ А. Чемеринський 4 грудня 1917 р. в бундівському органі „Інтернаціонал“. В цій статті сказано: „Єврейський пролетаріят роздрібнений. Переважна більшість організованих єврейських робітників перебуває в „Бунді“. Багато, багато робітників знаходиться в організаціях більшовиків та меншовиків. Купка є „есерів“, певна кількість єврейських робітників організовано „об'єднаними“ й навіть у поалей - сіоністів теж є робітники.

... Роздрібнення єврейського пролетаріату дуже шкідливо відбивається на його інтереси.

У класовій боротьбі, що відбувається в середині єврейського народу, єврейський пролетаріят не може використати усієї своєї економічної моці. Значну частину єврейської трудової інтелігенції та робітників у організаціях меншовиків та більшовиків цілковито втрачено для цієї боротьби.

... Таким робом, єврейські робітники „Бунду“ мусять звернутися з гострим словом до єврейських товаришів з більшовиків та меншовиків: навіщо роздрібнюєте ви сили?

Навіщо підсилюєте ви наших класових супротивників? Що заважає вам увійти до нашої бундівської організації. Якщо це розбіжність думок в загальнополітичних питаннях, то приходьте й боріться за ваші думки в межах нашої організації. Якщо розбіжність думок полягає в національному питанні?— дивіться. Практика доводить, що класова боротьба щораз глибше проминає в повсякденне життя, і тут ви не можете використати всю вашу енергію ні в росіян, ні в поляків ні в інш., бо в їхній побут, в їхнє буденне життя ви не можете промкнути, а в лавах єврейського пролетаріату ви можете ввійти в найглибші нетри народного життя й перебудувати його.

Товариші єврейські робітники — більшовики й меншовики.

Допоможіть нам у нашій борні. Глядіть, як єврейська дрібнобуржуазна реакція стає підпорою для російської реакції та опорним пунктом англійського імперіялізму в Палестині. В лави „Бунду“— єврейські меншовики та більшовики⁽¹⁾.

З цієї статті виразно бачимо, що на початку Жовтневої революції ватажки „Бунду“ мусіли визнати, що в більшовицьких організаціях є єврейські робітники.

Не лише А. Чемеринський говорив про єврейських робітників - більшовиків, котрі відразу підчас Жовтневих днів були в лавах партії більшовиків. Другий член ЦК „Бунду“ М. Рафес у газеті „Фолксцайтунг“ з 9 лютого 1918 р. писав:

„Серед єврейських робітників у Києві є тенденція психологічно наблизитись до більшовизму і небажання одірватись від них—від більшовиків. Проти психології приміювання мусимо повести рішучу боротьбу. У нас нема місця для більшовизму“.

В другій статті в тій же самій „Фолксцайтунг“ М. Рафес писав:

„Чути вже на єврейській вулиці анархічні помовки про владу єврейських робітничих та салдатських рад, щоб у такий спосіб дати можливість знищити демократичні установи.

Але на кому стоятиме авантюра на єврейській вулиці? Де тая соціалістична партія, котра візьме на себе

¹⁾ „Інтернаціонал“. Орган райкому „Бунду“ в Катеринославській, Харківській, Таврійській губернях та Донського краю.

ролю диктатора? — Єврейські робітники - більшовики? Але ні для кого не підлягає сумніву те, що анархічно - настроєні групи виявили й виявляють нині мізерну увагу до питань єврейської культурної роботи“.

Оці факти, на самім початку революції, доводять досить виразно, що вже першими днями пролетарської революції в єврейському середовищі були робітничі групи, котрі хотіли організувати єврейські робітничі кадри, щоб знищити так звані демократичні установаи. Проти цих - о груп єврейських робітників - більшовиків розпочали ватажки „Бунду“ війну.

Не тільки на Україні стояли групи єврейських робітників у лавах партії більшовиків. З самого початку Жовтневої революції в цій партії були єврейські робітники цілої низки міст Західнього краю.

Про ролі цих робітників у Жовтневій революції в Менську розповідає В. Кнорін у своїй книжці „1917 рік у Білорусі та на Західньому фронті“:

„В червні 1917 р. відбулись перші переговори про спільну роботу між групою лівих бундівців, як от Мелеховицький та інші, з одного боку, та більшовиками—з другого. Восени, зокрема після Жовтневого перевороту виразніше почав намічатись поворот єврейських робітничих мас у бік більшовиків, і це примусило місцевих ватажків „Бунду“ вести компромісну політику супроти радянської влади“.

„У Жовтневі дні—розповідає в другій статті В. Кнорін,— провідництво менськими профспілками було в руках ватажків „Бунду“.

31 жовтня 1917 р. відбулись збори усіх правлінь профспілок та фабзавкомів. На цих зборах провідна група „Бунду“ з'ясувала свою позицію до Жовтневої революції, вказавши, з одного боку, що Тимчасовий уряд провадив контрреволюційну політику і, з другого боку, що ради ізольовані від мас та нездібні вести широку організаційну роботу, проте,— розповідає т. Кнорін,— на цих зборах був зроблений виразний поворот ліворуч, і більшість зборів стала на сторону робітничо - селянської влади. Пізніше — розповідає т. Кнорін,— 9 профспілок вийшли з Менського центрального Бюра профспілок. Серед цих профспілок було чимало єврейських робітників, як от шкірники - робітники, пекарі, деревороби, які виголосили, що вони більше не

вважають на Центральне Бюро профспілок та заходжуються утворити нове Центральне Бюро, котре стоятиме на тім, щоб допомагати робітничо - селянській владі.

„Цим,— пише В. Кнорін,— ударено по старих проводирях „Бунду“ та по їхній позиції. Звідсіля починається відмирання цієї партії. Бундівське Центральне Бюро профспілок після цього дезорганізувалося так само, як „Комітет порятунку революції“.

Серед цих єврейських робітників - більшовиків у Менську був також і т. Ходош, робітник - швець, що пізніше став проводирем профспілок у Білорусі.

Але Менськ був не єдиним місцем у цілій Білорусі, де профспілки єврейських робітників по перших днях Жовтневої революції були в більшовицьких лавах. У збірнику „Красная Быль“, що її видав року 1923 Вітебський Істпарг, ми знаходимо статтю т. Б. Пінсона з дуже цікавими матеріялами про ролю вітебських профспілок підчас Жовтневої революції. Говорячи про профспілки шкіряників, металістів (стор. 71), т. Пінсон розповідає от що:

„Третє місце, хоч і як це чудно, посідає профспілка шкіряників. Щоправда, меншовицьке правління втрималося в ній аж до Жовтневої революції й навіть після неї. Але все ж таки, загалом беручи, профспілка була революційна. Його пересічні члени посідали в колонах нашої партії не останнє місце.

„Тут — пише т. Пінсон — можна зокрема відмітити молодих робітників: Лур'є, Літвінова, Рубіна та інш. А зі старіших: Цемаха, Айзенберга, Ісанова та Айковського“.

Далі т. Пінсон розповідає:

„Напередодні Жовтневої революції профспілка налічувала 1000 членів, що пішли геть далеко ліворуч від правління.

Згодом, після Жовтневої революції з ініціативи групи більшовиків: Бреслоза, Літвінова, Пінсона, Айзенберга та інш., відбулися перші екстраординарні революційні загальні збори членів профспілок.

На цих зборах вислухано доповідь про поточний момент та інформацію про розвиток революції. Під спів революційних пісень на цих зборах обрано нове революційне правління, в яке ввійшли т.т. Літвінов та Айзенберг. Підчас виборів до Установчих зборів більш як половину голосів профспілки віддали нашій партії“.

Отак пише т. Пінсон про позицію одної з найбільших

профспілок у Вітебську, що складаються у більшості з єврейських робітників, у Жовтневій революції.

В Гомелі ще в травні 1917 р. т.т. Хатаєвич, Цирлін, Агранов віджили поліський комітет більшовиків і почали вести боротьбу проти угодовства. До цієї групи більшовиків належав і варшавський робітник Абрамович, котрий вів чималу роботу в армії¹). Оці єврейські робітники - більшовики підчас Жовтневих днів стояли на чолі революції в Гомелі.

У Бобруйську 2 червня 1917 р. т.т. Йосип Вайнер, Іткін, Клебанів, Пілман, Певзнер, Кацнельсон, Приборкин та Ревінський заснували більшовицьку організацію, а 4 червня (1917 р.) вчинили зв'язок з Менською організацією РСДРП (більшовиків); оця група верховодила більшовицькою роботою у Бобруйську серед робітників, а зокрема серед салдатів²). Коли настала Жовтнева революція, та група єврейських робітників, які належали до „Бунду“, видала відозву до єврейських робітників, закликавши їх голосувати за більшовицький список. За це цих робітників на бундівських зборах назвали „провокаторами“, а одного бундівця, що його підозрили в писанні та розповсюдженні відозви, виключили з бундівської організації.

В Невелі (Вітебська губ.) серед фундаторів та проводирів більшовицької організації 1917 р. працював І. Бейлін, що був головою Невельського комітету більшовиків.

Оці факти доводять, що по містах Білоруси численні групи єврейських робітників стояли в рядах Жовтневої революції, а в певних містах і на чолі більшовицьких організацій.

Не тільки по містах колишньої „черти“ брали єврейські робітники активну участь у Жовтневій революції; в багатьох містах центральної Росії, куди завдяки війні загнано групи єврейських робітників, та в Сибіру, де були звільнені політичні засланці й великі групи політичних емігрантів, котрі приїхали з Америки й залишились по різних містах Сибіру — в усіх цих місцях, скрізь вилучалися більші й менші групи єврейського робітництва, що були в Червоній гвардії і спільно з російськими робітниками боролися проти Тимчасового уряду аж до Жовтневої революції та брали активну участь в ній.

¹) М. Хатаєвич. „Гомельська більшовицька організація“. Збірник „Жовтнева революція в Білорусі“, стор. 91.

²) А. Пілман. „1917 р. в Бобруйському“. Збірник „Жовтнева революція в Білорусі“, стор. 81.

Так, в м. Красноярську досить численна група єврейських робітників політемігрантів з Америки, що серед них був також і автор цих рядків, вийшла в лави Червоної гвардії і щодня в залізничних майстернях спільно з красноярськими залізничниками вчилися стріляти. Ці єврейські робітники спільно з красноярською залогою захопили владу в місті. Пізніше, коли юнкери зняли повстання в Іркутську, єврейські червоногвардійці вкупі з російськими робітниками та салдатами їхали з Красноярську до Іркутську й допомагали приборкати повстання.

В Катеринбурзі, де були єврейські робітники з утікачів від імперіялістичної війни, група робітників з бундівської організації відверто висловила свої симпатії більшовикам зразу після липневого повстання.

Про ставлення катеринбурзьких єврейських робітників розповідано в дописі (газета „Емес“ № 35, X, 1918) з Уралу таке:

... „Міцна більшовицька організація на Уралі та революційні традиції уральських робітників, загалом, мусіли вплинути й на частину бундівської організації і ще торік улітку, після липневого повстання в Петрограді, частина організації відверто висловила свої симпатії до більшовиків.

Жовтнева революція, що на всьому Уралі пройшла без кроволиття, тісніше зв'язала цю частину бундівської організації з більшовицями. Представник „Бунду“ в міській думі, де більшовики мали більшість, завжди голосував спільно з ними.

Особливо виразно виявився настрій організації на загальних зборах незабаром після розгону Установчих зборів.

На збори прийшов спеціальний гастролер, відомий бундівський „генерал“, і жбурляв громи й блискавки на „наси́льства“, що їх учинили більшовики, та яке ж було здивування комітету, коли збори ухвалили резолюцію з привітанням за розігнання Установчих зборів¹⁾.

У Жовтневій революції брала також участь і частина середньої єврейської інтелігенції. Ролю цієї інтелігенції нам видно з розмови, що її мав Ленін з С. Діманштейном²⁾.

1) „Емес“ № 35, 1918 р.

2) Старий більшовик, член ВКП(б) з 1904 р.

Ленін у тій розмові розчленив питання про вплив імперіалістичної війни на Жовтневу революцію і показав, що, завдяки евакуації фабрично - заводської індустрії з прибалтійського краю, в Росію прийшли латиські робітники, котрі багато сприяли Жовтневій революції. Евакуація привела в російські міста значне число єврейської середньої інтелігенції, котра з свого боку дала багато користи Жовтневій революції.

Оця інтелігенція — розповідає т. Діманштейн — як казав т. Ленін, принесла загальний саботаж, що спіткає нас незабаром після Жовтня і був для нас вельми небезпечний.

„Єврейські елементи, хоч далеко не всі, саботували саботаж і цим самим допомогли революції у тяжку годину“.

Всі оці наведені факти доводять, що велика частина єврейського робітництва та революційної інтелігенції була в лавах партії більшовиків і разом з робітниками інших народів брала активну участь у Жовтневій революції. Але на початку зроблено таку саму помилку, яку зробила група більшовиків у західному краї та на Україні в епоху революції 1905 р. тим, що водночас не повели більшовицької роботи серед єврейських робітників єврейською мовою: цим вони віддали єврейським дрібнобуржуазним партіям монополію на те, щоб виступати в єврейському середовищі, а часто - густо й взагалі, яко „одиноким представникам єврейського пролетаріату“.

Деяким діячам більшовицької партії незабаром після Лютневої революції ясна була ця помилка, і деякі товариші в червні 1917 р. зробили перші спроби вести більшовицьку пропаганду єврейською мовою.

Перший, хто взявся до такої справи, це був т. Діманштейн, що 1917 р. запропонував М. Свердлову¹⁾ видати більшовицьку газету єврейською мовою. Свердлов дав свою згоду і тоді ухвалено від часу до часу видавати органа під назвою („На сполох дзвін“) „Дер Штурем Глок“. Запровадити це в життя мусів т. Діманштейн, але, будиши відряджений на фронт для агітації серед салдатів проти війни, весь плян залишився не здійснений. Роботу у цьому напрямі розпочато тільки з січня 1918 р., коли організувався комісаріят єврейських національних справ і з березня 1918 р. розпочав видавати першу більшовицьку газету єврейською мовою — „Варгайт“ (пізніше „Емес“). Оці більшовицькі.

1) Перший голова ЦВК РСФРР. Помер в березні 1919 р.

бойові органи протягом перших місяців після Жовтневої революції провадили далі давню боротьбу проти „Бунду“ та проти інших єврейських дрібнобуржуазних партій.

ПЕРШІ РОЗКОЛИНИ В „БУНДУ“

Незабаром після конференції „Бунду“, що відбулася в Москві на весні 1918 р. й що на ній прийнято низку резолюцій проти радвлади взагалі, а також і проти комісаріату в єврейських справах, стала намічатись велика зміна в лавах „Бунду“. Робітничі елементи „Бунду“ були незадоволені тою позицією, що її ватажки „Бунду“ зайняли проти радянського уряду. Почали дискутувати постанови, що їх ухвалила конференція проти Жовтневої революції та проти радвлади. Дискусії призвели до того, що в певних бундівських організаціях почали утворюватись ліві угруповання, які повели боротьбу проти позиції ватажків „Бунду“. Перший розкол у бундівських організаціях був у Самарі.

Ватажками Самарського лівого угруповання були: Зусман, Левін (робітники), д - р Залцман (жінка), Маневіч та Лур'є. Оця група почала часто виступати проти контрреволюційної політики бундівських ватажків. У Катеринбурзі теж ліва бундівська група почала виступати проти постанов бундівської конференції; отже наприкінці 1918 р. бундівська організація більшістю голосів прийняла резолюцію (протесту) проти постанов бундівської конференції. В резолюції виголошено:

„Вислухавши резолюцію партконференції про теперішній політичний момент, збори констатують, що поміж мотивуванням та результативною частиною є суперечність, що полягає от в чому:

Вважаючи всі суспільні сили Росії за контрреволюційні, уже не здатні тепер захистити усі завойовання революції, резолюція водночас пропонує усім суспільним робітничим силам революції (яких, очевидно, вже немає) об'єднатись, щоб утворити загальну демократичну владу шляхом повернення Установчих зборів, де переважна більшість складається з найгірших контрреволюціонерів. Вважаючи, що знищення радвлади в сучасний момент означає цілковиту перемогу чорної контрреволюції, що спроба встановити загальнодемократичну владу наперед засуджена на провал, завдяки контрреволюційним настроям буржуазії, заможного селянства та міського „міщанства“; що криваві приклади Фінляндії та України мусять перекопати кожного

чесного та незасліпленого соціал - демократа в тім, що тепер може існувати тільки радвлада або влада контрреволюційної буржуазії; що не може бути ніяких угод та посередництв,— загальні збори ухвалюють, що завданням єврейського революційного пролетаріату мусить бути цілковита підтримка радвлади, щоб укупі з нею або перемогти шляхом соціальної революції, або з честю загинути, якщо судилося ще буржуазії на деякий час взяти верх над пролетаріатом.

Тому загальні збори вважають, що резолюцію партконференції прийняти не можна, і не будуть на неї, при діяльності місцевої організації, зважати. Щодо участі в радах та радустановах, то противно резолюції конференції ухвалено, що наша участь у радах та в радустановах повинна бути якнайактивнішою, а всі ті умови, що їх наведено в партійній резолюції, ми з призирством категорично відкидаємо від себе¹⁾.

Оцей факт мав величезну вагу. Тоді відразу ясно стало, що „Бунд“ розпадається дуже хутко. Тим то бажано було негайно встановити зв'язок з самарськими лівими бундівцями, а єврейський комісаріят постановив надіслати емісара до Волзького краю²⁾.

Агітаційна подорож почалася в червні 1918. Розпочато її з Нижнього - Новгорода, бо в передмісті Н.- Новгорода, Кунавіно, були єврейські щітинники - робітники, котрих війна загнала сюди з Вильковишок. В оцих двох містах Нижньому й Кунавіні, організовано двоє зборів. Перші збори були в Нижньому. На зборах виступили десятки супротивників, з лайкою нападалися на радвладу, на комуністів і зокрема на єврейський комісаріят. Один із бундівців узивав промовця погромщиком і чорносотенцем. Проте, після зборів пощастило згрупувати гурток єврейських товаришів, що взяли на себе утворити відділ єврейського комісаріату в Нижньому; другі збори, у Кунавіні, закінчились так само, як і перші. Там теж зорганізувалася група робітників для сприяння єврейському комісаріатові.

Третє місце було село Богородське Н.- Новгородської губ. Там було багато з Сморгон (колишньої Віленської губ.). В Богородському становище було дуже тяжке. Воно

¹⁾ Резолюцію цю й інші, що подано в цьому розділі, взято з нашої книги „Єврейські комісаріати та єврейські комуністичні секції“.

²⁾ За емісара був автор цих рядків.

було тоді на воєнному стані, бо перед кількома днями куркулі зняли там повстання. Вони оточили комітет комуністичної партії, облили будинок керосином і запалили. Коли п'ять членів парткому хотіли були втекти, їх куркулі забили і пошматували їхні тіла. В цьому кривавому бунті куркулів брали участь і багато бундівців, котрі належали до Богородської „бундівської“ організації.

Багато бундівців з Богородського тоді заарештовано і сиділи вони досить довгий час. В Богородському Рада негайно зорганізувала збори в Народньому домі й цього вечора знято воєнний стан в селі. На зборах було чимало люду. Після зборів організовано групу з кількох робітників, які негайно встановили зв'язок з комісаріатом.

З Богородського вже далі не можна було їхати, бо під той час почали наступ чехо-словаки й захопили Самару. Через те довелося повернутись назад до Москви.

В той час, коли зроблено перші спроби вести більшовицьку роботу єврейською мовою в Нижньому та Богородському, другий емісар єврейського комісаріату, Ліберті, відвідав Пермь і там 22 червня 1918 р. провадив збори в клубі лівих бундівців та зорганізував єврейський комісаріат. На цих зборах Ліберті (Розін - Мерровіч) виголосив, що комісаріат в єврейських національних справах утворено з єврейських робітників, що поставили собі за мету — вирвати владу з рук „єврейської буржуазії й запровадити диктатуру пролетаріату на єврейській „вулиці“.

В дебатах по доповіді т. Ліберті лівий бундівець, Кац, оголосив:

„Прихвосні буржуазії забрались в організацію „Бунд“. Обманом та фалшуванням пробують вони звести робітників з пуття клясової боротьби. Але це інший „Бунд“, це спілка інтелігенції та прихвоснів буржуазії, з якими робітники „Бунду“ рішуче пірвали і вирвали в них стяг „Бунду“, стяг клясової боротьби, як це трапилось тут у Пермі, в Самарі, в Пензі, в Костромі та в інших єврейських робітничих центрах“¹⁾.

Ліберті теж мусів покинути свою роботу через наступ чехо-словаків, аж поки їх не вигнали з Поволожя.

Після визволення Самари ліві бундівці остаточно переконались в контрреволюції бундівських ватажків і

---

¹⁾ Протоколи зборів дивись нашу книжку „Єврейські комісаріати та єврейські комуністичні секції“, стор. 107.

почали виходити з своєї організації. В Самарі Зусман запропонував таку - о резолюцію:

„Переконавшись, що після Лютневої революції „Бунд“ перетворився на цілком антипролетарську, контрреволюційну партію і взявши до уваги:

1) що право існувати яко автономна організація „Бунд“ мав тільки за царського режиму, коли єврейські робітники перебували у виключних політичних умовах,

2) що політичне становище єврейського робітника змінилось,— то мусить змінитись і політична його партія;

3) що вимога національно - культурної автономії в нас завжди була засобом, а ніколи не метою і твердо переконавшись, що в теперішній історичний момент для робочої кляси існує лише одна партія, що стоїть на сторожі її інтересів — партія комуністична — партія більшовиків.

Беручи це все до уваги, збори оголошують, що вони цілком відмежовуються від так званого ЦК „Бунду“ і зі зневагою відкидають усі його контрреволюційні постанови.

Утворюючи єврейську комуністичну секцію, ми спільно з російськими робітниками провадимо нашу політичну діяльність у загальній комуністичній партії (більшовиків)“.

Отак говорив робітник у „Бунді“ й слова його знайшли відгук. На зборах, де запропоновано ці резолюції, відбувся розкол у Самарській організації й покладено початок повстання проти зрадницьких ватажків „Бунду“.

Після Самари настала черга Пермі. Там також почувся пролетарський голос протесту проти зрадливих ватажків „Бунду“. 12 жовтня 1918 р. пермська організація „Бунду“ ухвалила таку резолюцію:

„Протягом двадцяти років, в нелюдсько - тяжких умовах працював „Бунд“, щоб піднести вгору й утворити нове краще життя для єврейської робітничої кляси. Він завжди був у авангарді революційної робітничої кляси в Росії. Але вже коло самої мети, коло здійснення змагань робітничої кляси, частина інтелігентських діячів, котрі тимчасово стояли на чолі „Бунду“, хотіли повернути кермо проти завойовань пролетарської революції. Але ми, єврейські робітники, завчасно угледіли підлі вчинки наших „ватажків“ і потужно вигукнули: „Стійте! Геть руки! Не чіпайте червоного прапора нашого „Бунду“, окропленого нашою кров'ю.

Кволі та зрадники, геть з нашого шляху. У нас самих вистачить сили нести прапор робітників „Бунду“.

Ми, Пермські єврейські робітники, об'єднані під прапором „Бунду“ (лівих), присягаємось стародавньою присягою, що пліч - о - пліч із революційною робітничою клясою підтримуватимемо радвладу й кинемось у бій за соціалізм, бо ми певні, що наше визволення в наших руках.

Ми з'ясовуємо всім єврейським робітникам, що ніяких стосунків з лідерами правого „Бунду“ не хочемо й не будемо мати.

Ми прагнемо утворити суто витриманий єврейський робітничий „Бунд“, що об'єднає усіх єврейських пролетарів¹⁾.

Самара і Пермь були не єдиними містами, де єврейські робітники почали запеклу боротьбу проти своїх колишніх ватажків. По всіх містах та містечках пролетарські елементи „Бунду“ почали війну проти зрадливих ватажків „Бунду“. Перш за всіх покинули лави „Бунду“ робітничі елементи.

На початку липня 1918 р. виїхали до міста Центральної Росії Юліс Шімільович та Залман Хайкін, в липні та серпні відвідали міста: Орел, Вороніж, Єлець, Кострому, Тулу й Курськ, де скрізь організували відділи комісаріату, єврейські комуністичні секції та єврейські комуністичні бойові загони. Члени цих новоорганізованих комуністичних організацій майже всі склалися з лівих елементів єврейських дрібнобуржуазних партій.

На початку липня 1918 р. єврейська комуністична секція м. Орла прийняла таку резолюцію в справі ліво - есерівської авантурної спроби скинути радвладу.

„Ми, робітники, єврейські комуністи, на екстренних загальних зборах 11 липня висловлюємо нашу безмежну зневагу до колишніх наших товаришів, лівих есерів, за їхнє авантурно - злочинне повстання проти найсвятішої, найдорогшої, віками з кривавими жертвами звоєваної Жовтневої революції й проти робітничих рад. Ми кажемо: ворогам робітничої кляси більше немає місця в робітничих лавах“.

---

¹⁾ В перші хвилини, коли почався розкол у „Бунді“, ліві бундівці хотіли зберегти назву „Бунд“ і бундівські традиції. Вони думали, що зрада „Бунду“ проти революції трипалась випадково, завдяки дрібнобуржуазним ватажкам; вони не збагнули, що зрада „Бунду“ в Жовтневій революції була наслідком опортуністичного та дрібнобуржуазного характеру „Бунду“ в усі моменти його існування.

Оцей революційний бойовий запал єврейських робітників щодень то все більше демонстровано. Так, у Костромі 10 серпня 1918 р. відбулися збори лівих бундівців і ухвалено було таку резолюцію:

„Беручи під увагу сучасний момент, коли Росію охопила гостра клясова війна, вважаючи на те, що всіляка агітація проти радвлади йде на користь контрреволюційним елементам, що викликають озброєне повстання проти радянських ватажків, під буцімто меншовицькими гаслами, а пізніше вже одверто, як чорносотенці, як воно було на Україні та Фінляндії, Костромська організація „Бунду“, котра залишається на радянській плятформі, оголошує, що вона всіма можливостями вкупі з товаришами комуністами підтримуватиме радянську владу...“

Водночас у Єльці відбулися збори єврейських робітників - комуністів, котрі прийняли таку - о резолюцію:

„Ми, єврейські робітники - комуністи м. Єльця, вислухавши доповідь про поточний момент та становище на єврейській вулиці, проголошуємо, що, йдучи пліч - о - пліч з революційним пролетаріатом Росії, ми вкупі з ним захистимо всі здобутки шляхом робітничої диктатури, а разом з цим вестимемо безмілосердну боротьбу на єврейській вулиці. Ми викреслим усі старі звичаї та звички, консерватизм, що заважає вільному культурному розвиткові єврейських робітничих мас. Ми скинемо з єврейської вулиці панування консерваторів, спекулянтів та клерикалів і встановимо на ній диктатуру єврейських робітників.

Хай живе диктатура пролетаріату всіх країн і народів!

Хай живе комунізм!“

7 - го вересня 1918 року в м. Козлові теж відбулися збори єврейських робітників, де прийнято таку резолюцію:

„Вважаючи, що комуністична партія є єдина справжня оборонниця робітничих мас, і тільки вона здатна врятувати Росію від контрреволюції, ми ухвалили:

1) вступити в цю партію, щоб вкупі з усім пролетаріатом Росії допомогти їй в боротьбі за соціалізм;

2) висловити нашу ненависть і зневагу до зрадників революції, що нападають з - за кутка на ватажків пролетаріату, як убивство т. Урицького і замах на учителя й проводиря російської робітничої кляси — т. Леніна;

3) з'ясувати це місцевій комуністичній партії, а також центральному єврейському комісаріатові у Москві. Голова:— Гільденгерн. Секретар — Шпунгин“.

На Україні також восени й взимку 1918 р. робітничі елементи „Бунду“ виступили проти зрадників - ватажків своєї організації. Незабаром у перші дні Жовтневої революції по ряду міст групи єврейських робітників виступили проти угодовської політики єврейських дрібнобуржуазних партій. Після Берестлітовського миру, коли за допомогою німецьких салдатів на Україні відновлено владу гетьмана Скоропадського і всі здобутки Жовтневої революції українські робітники та селяни втратили і знову укріпилась влада буржуазії та панів, тоді ще ясніше стала зрада, що її „Бунд“ спрямував проти Жовтневої революції. У відозві, що її підпільна група бундівців видала до членів „Бунду“ на Україні, дії „Бунду“ та його ватажків схарактеризовано отак:

„Бунд“ дедалі більш відірвався від єврейських мас і перетворився в партію єврейської інтелігенції, партію зрадників.

Виразніш усього виявилась дрібнобуржуазна фізіономія „Бунду“ після Жовтневої революції.

Скоро почався у нас останній рішучий бій з буржуазією, не можливо зробилося залишатись поміж двох лагерів, треба було остаточно вирішити до якого боку пристати.

„Бунд“ цілком пристав до буржуазії і тяг її руку.

Його гаслом було „назад до капіталізму“, „вся влада буржуазії“.

Передніше це казали нишком, але пізніше звикли і почали казати це досить одверто.

Наша революція є буржуазна. Отже хай живе буржуазія. Геть владу робітничої кляси та селянства, дайте дорогу справжнім господарям, капіталістам.

Такі льозунги не могли тривати. Важко нас, робітників, умовити, щоб ми почали боротись за буржуазію, не за те ми віками боролися.

Те, що ми завоювали, до чого ми прагнули увесь час, відколи стали соціялістами, ми тепер не пустимо з рук.

Ми ладні офірувати всіма можливостями в житті за наш великий ідеал.

Не дивно отже, що робітничі лави „Бунду“ порідшали.

Робітникам нема місця в партії, котра захищає інтереси буржуазії. Довго не могло тривати таке становище єврейських мас. В багатьох містах Росії почали засновуватись фракції лівих „Бунду“. Це є протест робітників.

проти інтелігенції. Робітники далі не могли нести на собі ганебну відповідальність за своїх лідерів.

Це був початок „Бундівського“ кінця.

Він пережив самого себе і через це втратив право на існування. Робітники не мають жодних причин, котрі продовжили б життя агонізуючого „Бунду“.

Ця партія ще залишиться в майбутньому євр. дрібнобуржуазною, націоналістичною партією, пролетарські елементи в ній не втримаються.

Дуже виразно віддзеркалив характер „Бунду“ Г. Лібер у Росії, який закликає тепер єврейські маси зі зброєю в руках піти на допомогу чехо-словакам проти робітничо-селянського уряду.

Він цілком згодний з англійськими та німецькими розбійниками - імперіялістами.

У нас на Україні особливо видатний був Рафес своєю діяльністю в Центральній Раді.

Він несе на собі історичну відповідальність за наш автократичний режим.

На ньому навіки залишиться Каїнова ознака зрадника соціалізму.

„Бунд“ відповідальний за те, що в нас тепер німці.

Їхня політика була ножем у спину соціалістичної Росії, тепер цей самий ніж направований на нас, а почасти і на них.

Ми не можемо йти поруч зрадників, ні на хвилину ми не маємо до них довір'я.

Нашу долю ми міцно зв'язуємо з комуністичним пролетаріатом Росії та України.

Разом з ним ми будемо змагатись за комуністичний ідеал, разом з ним ми переможемо¹⁾.

Не тільки в Центральній Росії та на Україні виступали робітничі елементи „Бунду“ проти своїх ватажків; у західньому краї, як у Вітебській губернії, було те саме.

Опріч єврейських центрів, що містились на території, що її займала радвлада, почалися розколи в єврейських дрібнобуржуазних партіях і в окупованих краях, Білорусі, в Литві. Також і там єврейські робітники ставали в більшовицькі лави, поступово покидаючи дрібнобуржуазне контрреволюційне багно.

¹⁾ Цю відозву надруковано в газеті „Емес“ № 22, вересень 1918 р., органі ЦБ Євсекції при ЦК ВКП(б).

АНТОНОВ - ОВСІЄНКО

В БОРОТЬБІ ПРОТИ ДИРЕКТОРІЇ¹⁾ БОРОТЬБА ЗА КИЇВ

Директорія, заволодівши Києвом, швидко викрила себе. Тоді, як ліва рука підписувала (23 грудня 1918 р.) пишноречиву декларацію, де обіцялось закріпити поміщицьку землю за селянством, скасувати всі реакційні заходи гетьмана, забезпечити зовнішню незалежність УНР і встановити трудову владу, згідно з вільним вирішенням „Трудового конгресу“ (з'їзду „депутатів“ від селян, робітників і трудової інтелігенції), права рука громила робітничі організації, встановлювала сувору цензуру, сповняла в'язниці більшовиками, насаджувала на місцях владу реакційних комісарів, шукала потай підтримки антантівських імперіялістів.

26 грудня утворено Раду Народніх Міністрів на чолі з Чехівським (у. с.-д.). До складу її входило — 5 у. с.-д., 4 — у. с.-р., 3 — у. соціялісти - самостійники, 4 — у. с.-ф., 3 — позапартійних, 1 — поалей - ціон²⁾. Це був зразок гнилого уряду з представників дрібнобуржуазних і буржуазних партій на чолі з гнилим дрібним буржуа — Чехівським, які ставили собі завдання обороняти інтереси куркульства та біржуазії та й то найголовно лише одним

1) Продовження. Див. №№ 4, 5 - 6 „Л. Р.“ за 1929 р.

2) „Наказом Директорії від 26 грудня було затверджено Раду Народніх Міністрів в такому складі: 1. Голова Ради Нар. Міністрів і Міністр Закордонних Справ В. М. Чехівський (у. с.-д.); 2. Міністр Внутрішніх Справ О. К. Мицюк (у. с.-р.); 3. Міністр Земельних Справ М. Ю. Шаповал (у. с.-р.); 4. Міністр Мистецтва Д. В. Антонович (у. с.-д.); 5. Міністр Морських Справ М. І. Білінський (у. с.-с.); 6. Міністр Народнього Здоров'я Б. П. Матюшенко (у. с.-д.); 7. Міністр Пошт і Телегр. І. Д. Штефан (у. с.-р.); 8. Міністр Продовольчих Справ Б. М. Мартос (у. с.-д.); 9. Міністр Торгу і Промисловости С. С. Остапенко (заявив себе у. с.-р.); 10. В. о. Мін. Нар. Освіти П. І. Холодний (у. с.-ф.); 11. В. о. Міністра Військових Справ

шляхом — шляхом продажництва України закордонним імперіалістам.

В додаток до декларації ця рада випускає особливу заяву про те, щоб „совдепи“ не сміли претендувати на владу; за сичень оголошує ряд дрібних законів, як виняток — земельний закон і про скликання „Трудового конгресу“. У першому земельному законі повторюється майже дослівно земельний закон Центральної Ради, в другому — про скликання „Трудового конгресу“— Директорія намагається протистати оформленню органів революційної диктатури, провівши вибори на конгрес так, щоб представники пролетаріату потопили в масі селянства (75 депутатів робітників на 374 селянських депутатів); до того ж, особливе представництво на цей конгрес дістали залізничний та поштово-телеграфний з'їзди, що перебували під петлюрівським впливом (20 і 10 делегатів і т. інш.)¹⁾.

Того дня, коли Директорія оголосила свою декларацію, командир обложного корпусу Коновалець видає наказ (№ 35), що підтверджує його попередні розпорядження про заборону всілякої протиурядової пропаганди і що закінчується загрозою: „Всіх таких агітаторів, що з'являться в казарми, табори й інші місця, де перебуває військо, негайно розстрілюватиметься без суда й слідства на місці свого злочину“.

Другого сичня Петлюра (в наказі № 18) повідомляє, що провадиться злодійська агітація проти Української Народньої Республіки та Директорії „людьми найджими, які, мовляв, хотять накинати нам московське ярмо і відібрати здобуту нами землю та волю“. Таких людей Петлюра закликає виганяти за межі України; перевіряти документи

О. В. Осецький (у. с.-с.); 12. В. о. Міністра Юстиції С. П. Шелухин (у. с.-р.); 13. В. о. Мін. Фінансів В. П. Мазуренко (у. с.-д.); 14. В. о. Мін. Праці Л. Д. Михайлів (у. с.-д.); 15. Керуючий Мін. Шляхів П. К. Пилипчук (непарт., пізніше нар.-респ.); 16. Керуюч. Управлінням Культив І. Л. Липа (непарт.); 17. Державний Контрольор Д. Л. Симонів (у. с.-с.); 18. Вик. об. Держ. Секретаря І. М. Сніжно.

В короткім часі відбулися в складі цього кабінету незначні заміни: В. о. Міністра Освіти було призначено І. Огієнка (у. с.-ф.). В. о. Держ. Секретаря—М. Корчинського (у. с.-ф.). Міністром єврейських Справ А. Ревуцького (євр. с.-д. партія поалей - ціон); трохи пізніше Б. Маргос був призначений мін. фінансів“ (П. Христюк. Замітки і матеріали, т. IV. 1922. Відень, стор. 20).— *Ред.*

¹⁾ Про Трудовий конгрес див. А. Іргізов — „Трудовий конгрес“. „Літ. Рев.“ № 2, 1929 р.— *Ред.*

у підозрілих і, коли виявиться фальшувальників, то вважати власників їх за шпигунів і поводитись з ними відповідно...

Всіх „московських“ робітників і всіх євреїв оголошувалось огулом ворогами УНР. А від „більшовиків“ гоніння ширились і на українських есерів (Балбачан присудив до розстрілу есера Шинкаря, і той, поранений, врятувався випадково). Розгорнулася хвиля єврейських погромів. У другій половині січня появилася відозва „Центрального комітету допомоги потерпілим від погромів“, в ній говорилось про погроми в Овручі, Бердичеві, Житомері, Лєгичеві, Чернякові, Коростишеві, Горностайполі, Іванівці, Рівному, Чуднові, Олександрії на Волині, Дожбровицях, на ст. Бобринській, в Бахмачі, Фастові, Сарнах, Коростені.

Відповідаючи на отаманську політику, на насадження Директорією найреакційніших „комісарів“ (губернаторів і окружних начальників) на місцях, пролетаріят і найбільше селянство України ставали до революційної боротьби.

Коли сільські з'їзди у грудні (21 — 24 грудня в Києві, 29 — 30 грудня в Рівному, в Гумані 21 — 23 грудня і т. д.) ще висловлювали довір'я Директорії, то й тоді в їхніх резолюціях вже брєніли вимоги про радикальні соціальні реформи. Вже 4 січня селянсько-робітничий окружний з'їзд в Золотоноші заявив, що бере на себе всю повноту влади, скасовує приватну власність на землю, оголошує відокремлення церкви від держави й організацію армії на клясово-трудових принципах. 14—15 січня Виконавчий Комітет Всеукраїнської Ради селянських депутатів („Спілки“) з представниками від губерніяльних рад стає на яскраво ворожу проти Директорії позицію. Він відзначає, що Директорія не тільки не виконала своїх зобов'язань щодо соціальних реформ, не утворила на місцях органів управління, спираючись на які могла би їх провести, але, навпаки, утворила на місцях органи, ворожі революційно-клясовому рухові. Комітет указує на те, що Харківська, Полтавська, частково Чернігівська і Катеринославська губернії вже скинули владу Директорії, встановили суто трудову владу. За цих умов Трудовий конгрес засуджено на бездіяльність. Виконавчий Комітет „Спілки“ вимагає від Директорії: 1) передати владу на місцях радам селянських та робітничих депутатів, що „склались на підставі пропорційности і значіння цих кляс у нинішній революції“, 2) передати владу в центрі об'єднаному з'їздові цих рад, 3) до скликання

останнього влада має перейти до даного Виконавчого Комітету „Селянської Спілки“.

Клясова боротьба, що дедалі загострювалась, приводить, як відомо, до хитань і розколу в лавах українських „соціалістичних“ партій. Слідом за українськими есерами відбувається й далі поглиблюється розлам і в лавах українських соціал - демократів (VI з'їзд соціал - демократів 10 — 12 січня 1919 р.).

Вибори на Трудовий конгрес провадилися під великим натиском місцевих ставленників Директорії і тоді, коли більша половина України вже одверто стала під стяг радянської влади.

Директорія лише робила вигляд, що готова до боротьби з антантівською інтервенцією. Насправді вона зразу ж, як прибула до Києва, вступила в переговори з представниками Антанти про допомогу проти „більшовиків“.

Після того, як 18 грудня добровільці вигнали петлюрівців з Одеси, Директорія відрядила в Одесу для переговорів генералів Грекова та Матвієва (знаменитого чорносотенця). Греків незабаром повернувся до Києва. Газети повідомили, що угода з Антантою „на мазі“. Нашій одеській розвідці пощастило здобути й доставити товаришам у Київ текст відомого договору¹⁾, ніби підписаного в Одесі генералами Грековим та Матвієвим, з одного боку, й представниками Антанти, з другого боку. Кіянці розповсюдили цей текст договору в особливій літучці напередодні відкриття Трудового конгресу.

Загальним тоном, підписами, окремими пунктами довір цей здавався нам надто сумнівний. У кращому разі це був поганій переказ дійсно складеної угоди. Про те, що угоду дійсно було складено, повідомив Трудовому конгресові сам ген. Греків на засіданні 25 січня; він заявив, що Директорія прийняла такі вимоги Антанти: 1) зняти блокаду з Одеси, 2) відновити залізничне сполучення Київ — Одеса, 3) уможливити встановити зв'язок між загонами військ Антанти на півдні, передавши в її розпорядження залізницю Акермань — Одеса — Миколаїв.

Отже, це була поступка Антанті всього Чорноморського узбережжя.

Слідом за місією генералів Директорія, як відомо, відрядила в Одесу місію Назарука та Остапенка.

¹⁾ Текст договору див. № 5 - 6 „Літопис Революції“ за 1929 р., стор. 17.— *Ред.*

Що Директорія шукала в Антанти спільника проти революції — не було сумніву.

Так само одночасно Директорія робила вигляд, що шукає угоди з радянською Росією проти інтервентів та білогвардійців. Але цей маневр був занадто ясний ¹⁾.

24 грудня в „Известиях ВЦИК“ було оголошено заяву радянського уряду, що Берестейсько - Литовський договір анулюється. 31 грудня представник першого уряду Директорії Чехівський запитав Москву по радіо — чим викликаний наступ радянського війська на Україну? Товариш Чичерін на цей запит відповів, що наступає не військо російської радянської армії, а українське військо, бо на Україні вирує повстання, викликане контрреволюційними заходами Директорії.

3, 4 та 9 січня — нові радіотелеграми Чехівського в Москву: на Україну нападають „латиші та китайці“, їхніми руками Москва має намір захопити Україну, щоб її ограбувати і „запровадити в ній такий лад, який бажаний російському урядові“; влада ж на Україні належить, мовляв, і належатиме „українському трудовому народові“, а не одній „міській робітничій клясі“, яка, мовляв, становить лише 4% людности і складається „здебільшого з російських приходців“; Директорія не допустить такої узурпації влади, нападкові „латишів та китайців“ дасть відсіч; Врешті „миролюбива“ пропонує урядові Російської республіки протягом двох днів відповісти на такі запити: 1) чи згоджується уряд Російської республіки припинити воєнні дії проти Української республіки та її трудового народу? 2) Коли згоджується, то чи зобов'язується негайно вивести своє військо з території України? 3) Зі свого боку Директорія заявляє, що, коли буде виконано ці умови, уряд УНР може приступити до мирних переговорів і товарообміну. 4) Ухилення від відповіді або мовчання до 24 годин 11 січня Директорія вважає за „офіційне оголошення війни“.

Народній комісаріят закордонних справ відповідав на ці радіотелеграми Директорії — 5, 6 та 10 січня. У ноті з 5 січня НКЗС указував на невідповідність з дійсністю відомостей, що їх подала Директорія: „ніякого війська радянської Росії на території України нема“, „воєнні дії провадиться між військом Директорії та військом україн-

¹⁾ Про зовнішню політику Директорії й про її взаємовідносини з РСФРР зокрема див. ст. Поссе С.— „Зовнішня політика Директорії“. „Літ. Рев.“ № 5 - 6, 1929 р.— *Ред.*

ського радянського уряду“; повстання української бідноти викликане політикою Директорії (зазначено діяння Балбачана і т. ін.; вдавання до союзників по допомогу проти революційних мас України); „брутальною брехнею“ є обвинувачування радянської Росії в намаганні на самостійність України; „радянський уряд чекатиме „фактичних доказів“ зміни політики Директорії — припинення боротьби проти трудящих мас України і вирішення боронити її свободу проти загрозливого їй наступу англо- французького та американського імперіялізму.

За таких умов ми з приємністю приймемо в Москві вашого представника“.

Додатково в радіоноті з 6 січня т. Чичерін відзначав скликання так званого трудового з'їзду, як спробу Директорії „сфальсифікувати справжню волю українських робітників та селян“.

Відповідаючи на ультиматум Директорії з 9 січня, радянський уряд засилає 10 січня радіоноту, де, повторюючи висловлене раніш, запрошує делегацію від УНР приїхати в Москву.

Відряджена від Директорії делегація (на чолі з С. Мазуренком) заявила, що Директорія ніби за радянську владу на Україні (але на принципі „трудових рад“), за економічний договір з радянською Росією і військовий союз із нею проти добровільців та Антанти, в заміну чого радянська Росія повинна припинити наступ на Україну й визнати УНР владою, що її встановив трудовий з'їзд.

Переговори тільки но ще почались, як уже, під натиском отаманів, 16 січня Директорія раптом вирішила оголосити війну радянській Росії.

Новий уряд УНР взяв відразу ж цілком визначений курс на угоду з Антантою проти „більшовиків“ (місія О. Назарука та Остапенка відряджена до Одеси). Одночасно відряджено було делегації до держав Антанти, що склались з найправіших представників українських соціал-зрадницьких партій.

24 січня Директорія проголосила об'єднання УНР із Західньою Україною (Галичиною). Цим заходом посилюється і без того панівний вплив галичан на політику Директорії, вплив, що був різко контрреволюційний, буржуазно-націоналістичний.

Якраз Галичина дала кадри та керівників для найбоєздатніших військових одиниць Директорії, і дала їм най-

реакційніших політиків, непримиренних ворогів радянської влади ¹⁾.

Об'єднання УНР з Західньою Українською Республікою закріплювало реакційно антирадянський курс Директорії. Воно одночасно ускладняло і її військовий стан, висуваючи нового ворога — поляків.

Воснні сили, що їх виставила Директорія, за даними нашої розвідки на початку січня складались з таких частин: в Гомелі — полк січовиків (який невідомо), в Чернігові — 3-й полк січовиків (700 багнетів) і самооборона — (350 багнетів, в Конотопі — полк чорноморців з 5 кулеметами та батальйон смерти (150 шабель, 8 кулеметів, 14 люїсів, що прибули спішно з Києва), і там же небездатні частини, що формувались з мобілізованих 3 стрілецької дивізії (багато з них розбіглося, решта мали „більшовицький“ настрій), в Кролівці — місцеві гайдамаки і полк чорноморців з чотирма гарматами (спішно відряджений з Києва).

Після боїв під Кролівцем (в середині січня) і після того, як ми зайняли Чернігів, Конотоп, Бахмач, на чернігівському напрямку з боку ворога діяли під загальною командою полк Рогульського — до 5.000 піхоти (дивізія січовиків) і 500 шабель (першого січового кінного полку). До того ж часу, коли ми зайняли Полтаву, в напрямку Полтава — Київ проти нас під командою отамана Сушка виставлено було до 4.000 багнетів (3 піхотних полка, один з яких січовий) і 400 шабель (Лубенського кінного полку); в напрямку Кременчука — рештки війск Балбачана на чолі з Думіном, всього до 4.100 багнетів (4 полки).

У самому Києві в двадцятих числах січня, зосереджено було до 8.000 багнетів: у першій дивізії січовиків 3.300 (3 полки), полк синьожупаників (1.700 багнетів), частини формованого залізничного корпусу (2.300 багнетів) і особливі охоронні загони, кількість яких невідома.

Формування корпусу залізнично-технічного війська оголошено 16 січня. За командира корпусу призначено було отамана Хилецького. Формувався корпус з мобілізованих залізничників 19, 20 та 21 р. р., закликаних „за декретом“ 12 та 13 грудня, що його оголошено було телеграфно 11 січня. Мобілізовані мали бути в Києві 16 січня.

Заволодівши станом у Києві, Петлюра вирішив замість

¹⁾ Звичайно, мова йде про дрібно буржуазну Галичину, а не про Галичину революційно-пролетарську. *Ант. Овс.*

дев'яти формувати п'ять корпусів. В його руках знаходились управління 1, 2, 3, 4, та 7 корпусів, решта лишилась вірна гетьманові і була зліквідована.

29 січня із штаб - квартирі Петлюри розіслано таке повідомлення про потреби для формування цих корпусів: „Старшин галичан для командирів піших полків — 2, батальйонних командирів — 10, сотенних — 50, для гарматних частин — 10 гарматних командирів, для чотирьох кінних дивізій — 6 сотенних. Також 30 підстаршин (замість них буде виділено в галицькі частини удвоє більше старшин із корпусів)“.

Ця вимога говорить про непевність петлюрівського командування в кадрі свого війська. Обміном командирів на галичан прагне Петлюра зміцнити свої малонадійні частини. Вимоги послано до Станіслава генеральному секретаріатові за підписом начштабу отамана Мельника.

В інших наказах Петлюри говориться про спробу обліку незчисленних петлюрівських частин і їх переорганізацію. Так, за № 413 з 31 січня є така вказівка:

„Нині на фронтах оперує багато сотень, куренів, здебільшого дуже незначних, що ускладняє командування. Для одного начальника... Головний отаман наказав дрібні частини звести в полки, а полки в дивізії в складі трьох піших, одного кінного й одного гарматного полку. По реорганізації східній фронт отамана Коновальця матиме 3 дивізії в напрямках Чернігів — Полтава та Кременчук, у резерві в Києві 2 дивізії. Група отамана Гулого — 2 дивізії в напрямках Катеринослав і Нікопіль. Група Оскілка — 3 дивізії в напрямках Коростень — Сарни — Володимир - Волинський, з резервами, зосередженими на Волині. Групи *Омельяновича-Павленка* треба також переформувати в дивізії і інші частини, залежно від числа багнетів. Полки мають бути в міру можливости не менше за 900 багнетів. Отаманам груп дивізії надається прав отаманів зведених дивізій...“

Щоб поповнити формовані частини, оголошено наприкінці січня загальну мобілізацію.

Привоз призначено на 10 лютого 1919 року. У першу чергу призивається 1920 рік по губернях: Волинській, Подільській, Київській та Херсонській; четвертому київському корпусові — Київ та повіти: Київський, Бердичівський, Звенигородський, Канівський, Сквирський, Гуман-

ський, Васильківський, Липовецький, Радомисльський, Таршанський, Черкаський, Чигиринський; 7 харківському корпусові — 6.000 рекрутів з п'яти київських повітів.

Дислокація основних штабів Петлюри під кінець січня була така: у Києві перебував штаб обложного корпусу (Коновалець); в Рівному — командир групи отамана Оскілка (комкор 9 діяльного) і командир корпусу 7; в Ходорові — комгрупи отамана Степури; Могиліві - Подільському — отамана Кириєнка; в Роздільній — отамана Григор'єва (мав в той час уже зв'язок з нами); в Житомері — комкор 1; у Вінниці — 2; в Барі — 10 діяльного; в Лисаветграді — отаман Гулий. (Були, oprіч заснованих гетьманом, ще обложний корпус Коновальця і діяльні в Галичині корпуси — 9 - й та 10 - й).

Штабові обложного (він же січових стрільців) корпусу (Київ) підлягали частини, що діяли в Лівобережній Україні. Дислокація штабів цих частин під кінець січня була така: в Києві штаб особливого залізничного корпусу, що формувався, штаб 4 корпусу, штаб дивізії синьожупанників, штаб 1 дивізії січових стрільців. На ст. Гребінка — полк. Сушко (полтавська); на ст. Бровари — полк. Рогульський (чернігівська група). Тому ж штабові січовиків належав запорізький корпус (штаб — Гумань), що діяв в напрямку на Хотинсько-Славському напрямку.

І на правобережжі і на лівобережжі стан Директорії, із ряду офіційних документів, критичний: скрізь повстання під гаслами радянської влади, сили Директорії розхитані, незначні і катастрофічно розтають в боях з більшовиками. Лише галицькі частини і небагато інших, що мають видатний галицький кадр, лишаються боєздатні, при чому головна їхня маса злютована боротьбою з поляками, що розвивають наступ на Галичину.

У зв'язку з цим, з боку Директорії ми бачимо пропасницькі намагання скласти, бодай ціною продажу України, воєнний союз з Антантою проти української революції.

Ця обстановка явно вимагала від нас рішучого й напористого наступу, щоб завершити розклад петлюрівських сил, добити їх кадри, розірвати угоду Антанти з директорією.

24 січня віддано такий наказ по арміях українського фронту:

§ 1

„1. Ворог, розбитий під Бахмачем та Полтавою, відходить в напрямку на Київ і до Півдня.

2. Військові фронту підготуватися до дальших операцій проти Києва, Кременчука та Катеринослава:

а) першій українській стрілецькій дивізії зосередитись в районі Ніжен — Остер — Козелець — Бобровиці, провадячи розвідку Остер — Злодієвка — Васильків — Тараща — Переяслав — Бобровиця.

До дивізії приєднати 9 — 10 українські стрілецькі полки та 5 - й кінний полк, що є в розпорядженні тов. Беленковича, яким зосередитись в районі — Бахмач — Крути — Прилуки, провадячи розвідку в районі Крути — Бобровиця — Переяслав — Городище — Прилуки.

б) Харківській групі в складі другої української стрілецької дивізії її стрілецького полку, інтернаціональних частин і доданих до них технічних частин діяти в напрямках на Кременчук та Катеринослав, спостерігаючи лівофланговими частинами Донецький Басейн. Район розвідки — Полтава — Кременчук — Миколаїв — Херсон — Маріупіль — Таганрог — Бахмут — Лозова.

в) Резерв фронту: I бригада 9 стрілецької дивізії, розташуватися — управлінню бригади, 74 та 75 стрілецьким полкам, управлінню гарматного дивізіону і 2 батареям у Харкові, 73 стрілецькому полкові і одній батареї в Білгороді, 3 окрузі прикордонної охорони розташуватися в районі — Кролевець — Конотип — Ворожба — Білопілья — Путивль — із штабом у Конотопі.

3. Всім частинам фронту якнайскорше перейти до штатного складу, приєднавши повстанські частини й дрібні формування до лав дивізії.

4. Інтернаціональні частини звести у бригаду штатного складу.

5. 20 українському стрілецькому полкові діяти в напрямку на Коростень — Бердичів — Казатин.

§ 2

В додаток до 2 наказу № 2 з 15 січня цього року, оголошую для керівництва, що розмежувальною лінією між українським та південним фронтами призначено лінію Єлець — ст. Оскіл — Куп'янське — Бахмут — Новомиколаївська на березі Озівського моря.

Всі пункти виключно для українського фронту.

Підстава: телеграма Начштаб-реввоєнради республіки з 17 січня за № 680“.

Обстановка вимагала якнайскоршого зосередження сил на підступах до Києва. Але начдив першої дивізії повідомляв, що жодних відомостей про підхід до нього на з'єднання частин, що їх зформував товариш Беленкович, він не має.

Командир українського фронту виїхав особисто в район Беленковича (Суми), щоб підштовхнути виконання наказу.

27 січня частини нашої I дивізії зайняли лінію Остер—Козелець. Залізниця від Курську до Бобровиці— в наших руках, Ромни — Лохвиці — теж. 29 січня Локотош повідомив, що він наступає на Київ. Тоді ж у Суми Беленковичу надіслано було телеграму: „Локотош почав атакувати Київ. Всі, що є в вашому розпорядженні, бездатні частини відряджайте негайно потягом в Бровари, в його розпорядження“.

Одночасно до штабу західного фронту надіслали були телеграму з проханням про підтримку нашого наступу на Київ ударом на Коростень.

Через декілька день штаб західного фронту відповів: „достатніх сил для енергійного наступу не маємо. Сарни ми взяли і переслідуюмо ворога, що відступає на Рівне. Щоб зайняти Коростень наявними силами, зроблено розпорядження комбригові 3 стрілецької дивізії зв'язатися з правофланговими частинами українського фронту“.

Командирові 4 українського полку Чижикові, який ще вагався, надіслано було телеграму в Гомель (копія Мєнськ, начдив 17): „Не розмірковувати, інакше — суд, вирушити в Бровари в розпорядження Локотоша“.

Аусему (командувачеві Харківською групою) телеграма: „спрямувати бронепοїзд № 9 через Суми в Бровари до Локотоша, а також передати в розпорядження Локотоша 7 і 8 полки з батареєю. Цим частинам вантажитись в Кременчуці і негайно вирушати через Ромодан до Яготина“.

1 лютого о 13 годині по прямому проводу Локотош (Ніжен) на запитання Антонова (Харків) доповів:

„О 12 годині 55 хвилин 31 січня петлюрівці з двома важкими гарматами, 4 легкими, 1 кінним полком і близько 4.000 піхоти почали наступати на село Світильню на південь від ст. Бобрік, де знаходиться другий батальйон 2 полку з двома гарматами. Наші частини не завагалися, не зважаючи на ворожий гарматний та

кулеметний вогонь, перейшли в контратаку і змусили ворога панічно відступити до Гоголева, де він лишив багато забитих та поранених, кулемети й 1 легку гармату. В районі м. Семенівки провадиться посилена розвідка. Ворог скупчується біля Броварів, які наші передові розвідні частини лишили. По лінії залізниці і над селом Бобрик щоденно літає ворожий аероплян. У Київ я вислав посилену розвідку. Частина її повернулась з представниками робітничих організацій, які обіцяють підтримати нас, тобто зробити повстання підчас наступу нашого війська. Вони повідомляють що в Києві почалась евакуація й казенних установ і буржуазії. На правому березі Дніпра ворог установив 120 гармат різного калібру. Я відряджаю залізницею 4 полк. Прошу прискорити зайняття Пирятина Масловим, бо мені конче треба зняти 3 полк і відрядити на Київ. З числа з Чернігова вирушає в Семиполки кінний полк, що вже цілком готовий до бою.

В Ніжені стоїть II прикордонний полк і маршові батальйони. До мене прибув представник від ЦУП'у ¹⁾ й вимагає здати всі панцерні автомобілі, аеропляни, радіовози - станції і взагалі всі трофеї, що ми їх захопили. Мені конче треба лишити 4 панцерники, 2 аеропляни і 1 радіотелеграфну станцію, а також все потрібне для технічного устаткування полків. Прошу вашого розпорядження головному управлінню про видачу 200 пудів бензини, по яку я спішно вишлю в Харків, і тоді пустимо негайно апарати в діло“.

Антонов: „Я за 2 — 3 дні буду у вас, і там розв'яжеться питання воєнної здобичі. Все, що можна, робиться для підсилення вас. Приготуйте точну оперативну доповідь за час, що минув з нашого останнього побачення, з копіями розвідувальних зведень і ваших оперативних розпоряджень.“

Продовжуйте зосередження і пильно спостерігайте ваші фланги. Заручіться точними плянами розпорядження урядових установ, всіх складів, військ.

Пам'ятайте вказівки про кінечність обходу. Панцерний ваш вийшов. Авіозагін вишлю. Бензини першого сорту в Харкові нема“.

---

¹⁾ ЦУП — Центральне управління постачання.

Вночі 1 лютого командувач українського фронту з т. Шаденком, членом реввоенради фронту, виїхали в штаб тов. Беленковича. З Беленковичем ми розминулись — виїхав до Харкова.

Начштабу т. Горбунов про дислокацію частин доповів таке: штаб бригади т. Маслова перебуває в Ромнах; 3 піший полк (командир Кайранський) зайняв м. Пирятин; 9 піший полк (командир Богацький) і 3 гармати в районі Лохвиці; 5 кінний полк (командир Михлик) — в Ромнах, зформовано 3 ескадрони; 4 піший полк (командир Курський) і 5 гармат — в Конотопі, готується вирушити в Бровари; в Сумах — 12 район прикордонної охорони (другий піший полк і відділи, що обслуговують формований штаб). Настрій червоноармійців — чудовий, але допомоги від воєнкому ніякої: жодного червоного командира, продукти видається лише на день і на наявний склад. Повітова ЧК втручається в чисто воєнні розпорядження.

Начпостачання додатково повідомив ряд фактів про перешкоди, що їх чинять місцеві військові установи формуванню Червоної армії.

2 лютого прибув у Суми Беленкович. По розмові з ним Глаголеву в Харків віддано розпорядження: „З штабу Беленковича одержав відомості про виконання Масловим наказу. Слід настоювати на виконанні Аусемом нашого першого варіанту перекидання (зосередити 7 і 8 полки до Яготину)“.

Відрядження на фронт частин Беленковича наткнулось на їх недопостачання. Після великої сутички з губвоенкомом, що посилається на розпорядження військової інспекції і т. ін., довелося телеграфувати:

„Харків, Наркомвоєн Межлаукові, копія вищій військовій інспекції. Прошу вашого негайного розпорядження про задоволення частин групи тов. Беленковича, що одержали бойове завдання, всім потрібним воєнним спорядженням, а також дати йому командний склад. Воєнком посилається на майбутні йому формування, а також на пряму заборону вищої військової інспекції. Згідно з вирішенням перш за все мають бути постачені і деформовані частини дієвої армії.

Методи діянь представників вищої військової інспекції в Сумах вважаємо за непідходящі, бажано було б проявити більший такт до представників командування нашої армії. Просимо негайного розпорядження й спішної відповіді. Треба було б проревізувати сумський воєнком“.

За такої обстанови Беленковичу було наказано: „Ворог чималими силами зосереджується для оборони підступів до Києва біля ст. Дарниці — с. Бровари. Наша перша дивізія стягується в районі Остер — Ніжен.

Друга дивізія, зайнявши Полтаву, відрядила передові частини до ст. Яреськи і заволоділа Кременчуком. 7 і 8 полки та 1 батарея з її складу переходять у ваше відання. Ці частини вантажаться в Кременчуку, щоб потім вирушити через Ромодан до ст. Гребінка і далі до Яготину.

Вам належить: 1) взяти під охорону лінію залізниці від Ромодану до Яготину, від Ромодану і Гребінки до Бахмачу, спостерігаючи напрямок на Черкаси та Київ, 2) доручені вам частини якнайскорше зосередити в районі Нов. Басань — Баришівка — Березань для дій проти ворога, відповідно з подальшими вказівками.

Прибувши до Яготину та Березані, конче треба розвідати переправи через Дніпро“.

Цим наказом касувалося розпорядження — всі боєздатні частини віддати Локотшу (лише 3 полк із Конотопа рушив прямо в Бровари, Беленковичу давалось самостійне завдання — зосередитись у вихідний стан у районі Яготину і в'яснити можливість переправи через Дніпро. Йому ж були підпорядковані й частини, що їх виділила друга дивізія).

Управлінню дорученої Беленковичу групи наказано було формувати за штатами дивізії.

Другого лютого о 20 годині ми з Щаденком виїхали до Локотоша.

Тимчасом наш наступ під Києвом розвивався. Вночі під перше лютого дано було відсіч другій атаці ворога до ст. Богодухівка.

Підчас переслідування його захоплено було 120 полонених, 2 кулемети і гвинтівки. 1 лютого наші частини зайняли станцію й село Бровари.

Із свідчень полонених у Броварах петлюрівці мали 2 піші полки при чотирьох легких і двох важких гарматах. Операціями керував сам Петлюра. В бою були кращі частини дивізії січовиків; їм наказано „триматися до останнього“.

2 лютого ворог повів посилену розвідку по шосе Київ — Бровари. Бронепоезд ворога намагався підійти до Броварів, але його прогнала наша гарматна частина.

Того ж дня Локотш вирішив негайно атакувати Київ і повідомив:

„Ми зайняли Бровари. Наша важка артилерія обстрілює Київ, частини спішно поїздами групувались навколо Києва. З точних відомостей від утікачів - робітників у Києві — паніка. Штаб дивізії пересувається зараз у Ніжен“.

О другій годині з лютого командувач українського фронту і т. Щаденко були в Ніжені й заслухали доповідь Локотоша:

„1) Численний склад дивізії: 9.034 багнетів, 875 шабель, 430 гарматчиків, 86 саперів, 264 — служба зв'язку, 13 шоферів, коней 2.746. 2) Дислокація: перший батальйон першого полку в селах Пухівка, Зазим'є й Погреби; другий і третій батальйони першого полку при одній легкій батареї, важкі гармати і бронепоезди в Броварах; перший батальйон другого полку в Княжичах, другий батальйон в Олександрівці, третій в Бориспіль, тут же легка батарея й ескадрон; в с. Гоголеві — 2 ескадрони; третій і четвертий полки в ешелонах на шляху від Ічні через Бахмач — Ніжен до Броварів.

Третій полк повинен був, прибувши в Бровари зайняти з двома батальйонами Княжичі й одним — м. Бориспіль.

Четвертий полк, висадившись в Броварах, повинен був зайняти лінію Осокорки, Позняки, зв'язавшись з другим полком в Дарниці, і підготуватися до форсування Дніпра. Завдання, стрімголовно зайняти Саперну Слободу одним батальйоном, рештою полку з кіннотою — відрізати залізницю біля села Жилиян“.

Ці розпорядження тов. Локотоша ми схвалили.

Тут же передано політкомісарові дивізії привезених з нами із Києва політробітників — Антоюка, Корнака, Колосова, Моргунова, Рождественського.

В Харків надіслали були Раковському телеграму про недостачу робітників у Чернігівщині, віддано розпорядження ІІ прикордонному полкові, касуючи попереднє розпорядження (відрядитись із Ніжена в Конотип для формування в прикордонні бригади) — підпорядкуватись тов. Локотосу. Командувачеві харківської групи прискорити перекидання бригади другої дивізії в Черкаси — Борнепіль на підтримку першої дивізії.

Штабові в Орел наказано — прискорити перекидання третьої дивізії (йшла в район Чернігівщини в резерв головної) й дев'ятої резервної) (йшла в Харків Катеринослав у наше розпорядження).

4 лютого вранці виїхали в Бровари. По дорозі бачимо багато покинутого воєнного спорядження — зокрема тракторні 9-дюймові грамати.

У Броварах оглянули частини першого полку. Червоноармійці погано обмундировані, але настрої бадьорі.

Познайомились з командним складом дивізії. Командир першого полку Щорс ¹⁾ — колишній штабс-капітан, сухуватий, підібраний, твердого погляду, різких чітких рухів. Червоноармійці його любили за піклування й хоробрість, командири поважали за розум, ясність і дотепність.

---

¹⁾ Щорс, Микола Олександрович, сам з селянської сем'ї с. Носівки Городнянського повіту на Чернігівщині. По скінченні сільської школи вчився в військово-лікарській, яку й закінчив в травні 1914 р. Призваний на військову службу був там „вольноопределяющимся“ 2 розряду. Брав участь в імперіялістичній війні на румунському фронті, де й був поранений. Вилікувавшись його відраджено до школи прапорщиків, яку він і закінчив 1915 р.

Громадянська війна втягує його, хоч і хворого, до лав більшовицької організації.

Як прийшли німці на Україну, т. Щорс іде в підпілля й організовує в с. Семенівці Новозибківського повіту на Чернігівщині червоногвардійський загін для боротьби з німцями й гайдамаками.

З першого дня організації загону т. Щорс виявив незвичайну організаторську здібність, певтомну енергію й знання військової справи.

В серпні 1918 р. т. Щорс прибуває до Зернова в розпорядження Всеукраїнського Ревкому, що керував організацією повстанства в прикордонній смузі. Ревком доручає Щорсові організувати в районі ст. Почеп — Унеча із партизанських загонів радянський повстанський полк. Під кінець вересня 1918 р. Щорс уже стояв на чолі Богунського полку.

Славне ім'я Щорса щільно зв'язане з історією громадянської війни на Україні. Терновий бойовий шлях од Унечі до старого кордону й назад до Коростеня Щорс пройшов з своїми безстрашними воюками. Бої з німцями під Клинцями, Гомелем, бої з гайдамаками під Седневов, Черніговом, операції проти петлюрівців під Києвом, Вінницею, Жмеринкою, Коростенем, Красиловом, Старо-Константиновом та ін. відбувалися під безпосереднім його керівництвом і за особистої участі.

Тов. Щорс був спочатку за командира I Богунського полку, потім бригади, а на початку березня 1919 р. став на чолі I Української радянської дивізії і з реорганізацією цієї дивізії в серпні 1919 р. на чолі 44 стрілецької.

В одному із жорстоких боїв з галичанами 30 серпня 1919 р. під Коростенем, на участкові I Богунського полку, ворожа куля пронизала т. Щорса, що був якраз на передній позиції окопів. *Ред.*

Командир другого таращанського полку — Боженко¹⁾, із робітників Київського Арсеналу, тип партизанського отаману. Ретельний хазяїн, у якого завжди будуть обмундировані й ситі, суворий і швидкий до власноручної розправи (з ним нагай, яким він енергійно „вчить“ тих, що провинились). Частини у нього досить дисципліновані, але сам він дуже тяжко піддається дисципліні. Військової освіти не має. На мапі знається погано й орієнтується в загальній обстанові з трудом. Але його полк піде за ним безвіч, не відмовляючись, куди „батько поведе“.

Підчас розмови з командирами Локотошові доповідають, що помітне зосередження ворожих сил біля Баришівки. „Обходять, — схопився Боженко — зараз біжу до своїх молодців“.

Стримуємо його, пояснюємо, що петлюрівцям не до цього, що вони зараз тікають з Києва, а в Баришівці, очевидно, лишилися їхні рештки підчас відступу з - під Гребінки. Наказуємо начдивові Локотошу послати розвідку, встановити точний зв'язок з частинами Беленковича.

„Встановити зв'язок з Масловим і Беленковичем, виславши №...ський роз'їзд в Яготин з наказом, в якому вкажіть, що згідно з моїм розпорядженням дев'ятий полк

---

¹⁾ Боженко, Василь Назарович, сам бідняк - селянин з Таращанського повіту на Київщині. Змалку відірвався від землі, став столяром і пішов до міста на заробітки. Освіти не дістав жодної й ледве міг розписатися.

Бувши мобілізований на царську дійсну службу, В. Н. повертається звідти унтер - офіцером. Шукаючи праці, Боженко обійшов чимало промислових міст України, де й працював на фабриках і заводах з свого фаху.

Революціонер своєю натурою, глибокий ненависник поміщицько - буржуазного ладу, він взяв участь в 1905 р. й за свою революційну діяльність одбув три роки в'язниці.

З 1915 р. В. Н. появляється в Києві, де спочатку працює в Арсеналі (столярний цех), а потім переходить на роботу в деревообробну фабрику союзу міст.

З 1916 р. Боженко бере активний участь у професійній і кооперативній роботі, стаючи на чолі Київської профспілки деревообробників та членом правління робітничого споживчого товариства „Жизнь“.

В Лютневу революцію робітники його обирають на члена завком й посилають як свого представника до Ради Р. і Сал. Д.

В червні 1917 р. він уже член більшовицької організації. В Жовтневі дні т. Боженко із робітників фабрики організує червоногвардійський загін на 18 чоловіка. З цим загоном він бере участь у придушенні повстання юнкерів, що виступали проти Ради Р. Д. Не раз виступав тов. Боженко своїм загоном і проти петлюрівських гайдамаків, успішно розбиваючи їх.

і артилерія переходять тимчасово у ваше відання, що Маслову належить взяти у фланг ворога, який скупчується біля Барішівки. Про виконання мені негайно повідомте. Взагалі вам треба встановити кінну пошту з Масловим.

Зв'язок з полками у вас зовсім не налагоджений".
4 лютого Локотшу новий наказ:

„Ворожі сили в Києві розкладаються. Деякі підготування до оборони помітні на Печерській Горі, де розташована батарея з шістьма гарматами біля залізничного мосту через Дніпро. Незначні сили ворога займають Дарницю, більше скупчування помічено біля Барішівки, куди, очевидно, здійшли частини, що відступали з - під Гребінки Частини нашої 17 дивізії західньої армії наступають від Овруча до Коростеня.

Дев'ятий радянський український полк з батареєю наступає від Пирятина до Яготина, за ним, на віддаленні переходу, йде десятий радянський український полк, потім сьомий і восьмий полки при одній батареї, що закінчили вчора удень вантажитись у Кременчуці. Ці частини складають групу Беленковича, якому наказано бути 7 лютого з головними силами біля Батурина і допомогти вам. Беленковичу нині наказано дев'ятий

Німецькі загони примусили Боженка відійти з своїм загonom на Харків, але незабаром він повернувся на Клівщину, пішов у підпілля й почав організовувати в Таращанському повіті партизанські загони для боротьби з німцями та гайдамаками. Відоме таращанське повстання, що охопило не тільки цілий Таращанський повіт, а й сумежні повіти Київщини, чималою мірою зобов'язане його організаційному хистові. В серпні 1918 р. з одним із партизанських загонів він був уже в районі ст. Унечі, куди сходились усі втікачі - партизани, повстанці. Із декількох таких загонів зформувався в Унечі, слідом за 1 Богунським, 2 Таращанський полк, що ввійшов у склад 1 Української дивізії. Тов. Боженко був призначений спочатку на командира батальйону, а потім командира полку. Таращанці безтямно любили свого командира, „батька“ — як вони називали Боженка. Боженко справді був душею й „батьком“ своєї „таращі“.

Вимучений тяжкими боями й переходами, т. Боженко підірвав і без тогоawas недуже здоров'я. В липні 1919 р. захворав у Житомирі й за короткий час помер від розрива серця на 57 рік свого життя. Смерть сталася якраз напередодні відходу наших частин з Житомира, які поховали його труп на першому бульварі. Другого дня петлюрівсько-галицькі частини, вступивши до Житомира, викопали труп Боженка й викинули його геть.

Тов. Боженко був енергійний борець - революціонер пролетар-організатор селянської бідноти для боротьби за пролетарську революцію. Ред.

полк із батареєю передати тимчасово у ваше розпорядження.

Вам дозволяється цілком використати 11 підрайон прикордонної охорони.

Наказую на світанку 6 лютого атакувати й взяти Київ. Зосередження частин дивізії у вихідний стан для атаки зробити вночі під 6 лютого.

Проти ворога біля Баришівка виділити частину Маслова і потрібний заслін від другої бригади вашої дивізії.

Займаючи Київ, треба: 1) вжити заходів, щоб перетнути залізниці Київ — Сарни і Київ — Фастів, 2) встановити зв'язок з нашими в Овручі (Коростень), 3) переслідувати ворога, не даючи йому згрупуватись на найближчих підступах до міста, 4) іменем реввоенради української радянської армії оголосити місто на стані облоги, взявши на себе обов'язки начальника залого й негайно призначити коменданта міста“.

Беленковичу шлю наказ: „Наказую вам до 7 лютого з головними силами бути в Борисполі. Будете віддані під суд, якщо цього не виконаєте негайно. В Баришівці згрупувалось до 1000 петлюрівців з гарматами. Їх треба ліквідувати. З Яготина надішліть повідомлення. Неодмінно увійдіть у кінний зв'язок з Локотошем. Про виконання негайно повідомте“.

5 лютого від Беленковича, з Ромен, одержано таке повідомлення: „Становище на участку групи за минулу добу незмінне. Дані вами мені завдання одержав і почав негайно виконувати. Частини виступили, слідом за ними виїжджаю на участок“.

На підсилення Локотошу визвано було також із Конотопу четвертий полк.

5 лютого надіслано було телеграму Вацетису про відрядження залізничного полку для охорони залізниці Лівобережжя.

Того ж дня Вацетису телеграфовано: „В наших руках Київ, Черкаси, Катеринослав, Олександрівське. Обстановка цілком уможлиблює розгорнути намічені на Україні регулярні дивізії“.

Тоді ж надіслано повідомлення т. Леніну:

„Наше військо вступає в Київ, що його покинули петлюрівці. Переслідування ворога, що відступає в на-

прямку Фастова, триває й далі. Влада у місті в руках виконкому радянських депутатів на чолі з тов. Бубновим. Потрібно спішно надіслати дільних робітників. Евакуювалися петлюрівці з Києва 2 тижні. Багато цінного майна вивезли. 5 лютого о 18 годині“.

Отже, ми готувались 6 лютого атакувати Київ, а вступили в нього вже 5 - го...

Петлюра вирішив здати Київ без бою.

Вранці 5 лютого в Бровари прибула під стягом Червоного Хреста делегація виконкому, яка й повідомила, що місто петлюрівці покинули. А втім, про це ми вже знали одночасно і від розвідників, відряджених до міста.

Проти ночі 5 лютого Локотошу наказувано:

„Ворог поспішно відступає в напрямку до Фастова — Казатина — Вінниці. За 5 верстов від Києва першого декілька його ешелонів розбилося, залізницю лагодиться під прикриттям незначних піших частин, наказую негайно відрядити кінноту, щоб перехопити шляхи відступу частинам, що затримались на місті розбиття поїзду біля ешелонів.

Із решти частин дивізії виділити декілька батальйонів у залогу Києва, вжити заходів, щоб забезпечити зв'язок з нашими в Овручі, не допустити зосереджуватись ворожим силам на найближчих підступах до Києва (до села Василькова).

Розміщуючи частини, керуватися конечністю в найближчі дні відрядити їх до ст. Фастово, про що буде окреме розпорядження“.

Цього надто важливого наказу, що ще раз відзначає кончність не допустити зосереджуватись ворожим силам близько Києва, Локотош не виконав, не зважаючи на своєчасне виконання наказу переходити кіннотою ворожі сили біля Києва першого (де розбився ворожий поїзд); наказ про розташовання й використання частин так, щоб одночасно і бути готовим до скорого відновлення наступу — виконано було також не точно.

Беленкович телеграфував з Лубень 6 лютого об 11 годині, що половина складу частин другої дивізії не має зброї, комсклад її не цілком надійний, зокрема командир 7 полку Бочкин (Бочкин намагався заарештувати комосередок і політкома за „надужиття влади“); „тому беру свої регулярні

частини й приступаю до виконання. Загину, але зроблю все, що зможу“.

О десятій годині ранку 6 лютого основні сили першої дивізії вступили в Київ. Біля будинку думи їх вітав Виконком киевського комітету, на чолі з тов. А. Бубновим. Вечором того ж дня відбулося перше, після річної перерви, засідання Київської Ради в будинковій міської оперного театру, де виступали з промовами т. т. Бубнов, командир українського фронту і інші.

ПЕРЕД НОВИМИ БОЯМИ

Отже, до початку лютого тодішню столицю України Київ було взято, але сил ворога ще не цілком переможено. Так, у Фастові — Вінниці зосередилось ядро петлюрівського війська (до 1.2000), чималі петлюрівські загони діяли й на Правобережжі; до того ж Петлюра міг сподіватися після замирення з поляками на підхід серйозної підмоги з галицького фронту.

В Одесі зорганізувався штаб командувача спільними „силами Півдня Росії“ (ген. д'Ансельма). Провадилось і далі скупчення спільного десанту в портах Чорномор'я, а французи з Одеси в середніх числах лютого появилися коло Вознесенського.

Французькі міноносці підчас повстання загону Каски (каменярі) обстрілювали Євпаторію. Румунсько - французький загін (на 400 багнетів) було відряджено проти „південно - руської армії“ Попова, що зайняв Тираспіль¹⁾.

Греко - французький загін зайняв Херсон, п. Алешки і Бреслав. Командувач цього загону французький полковник Ланшон наказом від 2 лютого загрожував: „агітаторів - більшовиків буде негайно розстріляно“²⁾.

¹⁾ Щоправда, окупантів розбив Попов (32 французів взято в полон). По поясненні їм дійсного стану речей, їх пустили „з миром“. Командувач українського фронту персонально розмовляв з двома із цих полонених, і вони, між іншим, до речі, виявили цілковиту непоінформованість про стан на Україні.

²⁾ Грецький уряд збирався в найсерйозніший похід проти радянської України. Він вантажив не лише війська в Салоніках, щоб відрядити їх в порти України, а на цілий світ оголосив був таке грізне для нас вирішення: „з благословіння святого Синоду грецький уряд вирішив послати в Росію одночасно з своїм військом, яке вже зовсім готове, щоб вантажитись, трьох єпископів, чотирьох архимандритів і до 40 священників, з кліром вибраних людей, що добре знають російську мову і володіють даром красномовности. Мета командировки — духовний вплив на руських“.

Радянський український уряд енергійно протестував проти захватницьких намагань імперіялістичних держав (відповідні ноти надіслано було — у Францію 25 - 26 лютого; в Грецію — 26 лютого). Запропоновання миру та спілки від радянської влади Директорія лишила без відповіді. Переговори її з представниками французького командування закінчились згідно з тими відомостями, що ми їх мали, повною її капітуляцією. На це натякав Винниченко, що оголосив (16 лютого у Вінниці) заяву, що доки він „брав участь в Директорії, ніяких договорів з жодною державою складено не було“ і що він „ніяких угод не підписував“ (але, як відомо, все робив, щоб вони були підписані). Другого дня після оголошення цієї заяви Винниченко виїхав до Італії, щоб провадити серед військово - полонених галичан агітацію (їх там ніби було до 100.000 чоловіка).

„Вінницький Республіканський Вісник“ повідомляв тоді ж, що український уряд провадить постійні переговори з представниками держав згоди в Одесі, щоб погодитись про сумісну боротьбу з більшовиками. „Волинська Зоря“ з 24 лютого повідомила: „вчора Волинський Губерніальний Комісаріят одержав наказ головнокомандувача української армії ген. Грекова, щоб залізничі допомагали пересуватись військові Антанти“.

Це, звичайно, не була чисто технічна послуга. Під той же час нам став відомий такий документ (дату його і підписів не встановлено): ¹⁾

„1. Українська Директорія зобов'язується взяти сумісну участь з французькими, польськими, грецькими та добровольчими загонами в боротьбі з більшовиками й визволенні від них території Росії.

2. Українська Директорія зобов'язана утворити регулярну армію цілком боєздатну, числом не менше як 300 тисяч осіб і не пізніше 1 серпня ц. р.

3. Армія ця має бути укомплектована шляхом призову та мобілізації людности України:

а) Призов офіцерів, юнкерів, охотників і унтер - офіцерів (майбутнього командного складу та інструк-

¹⁾ Імовірність низки документів, тим паче правильність повідомлень газет встановити важко; вони потребують до себе надзвичайно критичного ставлення. Але ми наводимо їх, бо незалежно від своєї певности вони відбивають до деякої міри той період боротьби проти Директорії.

торів) реченців служби 1881 — 1896, не пізніше як 1 квітня ц. р.

б) Призов новобранців 1897 та 1898 р. р. числом 116.000 осіб, оголосивши такий призов не пізніше як 15 травня ц. р.

в) Призов всіх морських офіцерів та матросів до 43-літнього віку не пізніше як 1 липня ц. р.

4. Союзні держави у своїй постанові на Версальській конференції вирішили 3 лютого ц. р. допомогти всім утвореним урядам порядку на території Росії у справі відновлення державного апарату, надавши їм допомогу живою та технічною силою.

5. Живі сили комплектується добровільним шляхом призову з лав союзних армій, що демобілізуються.

6. Кожному охотникові українська Директорія зобов'язується платити щомісяця 1000 франків за курсом його на грошовому ринкові Півдня Росії.

7. Курс франку, зважаючи на хитання руського карбованця на західно-європейському грошовому ринкові, дорівнювати до 2-х карбов.

8. Українська Директорія, щоб розраховуватись з охотниками союзного війська, зобов'язана закупити франків на суму 500 мільйонів крб., забезпечуючи позику державним майном та концесіями.

9. Союзне командування зобов'язується постачати українську регулярну армію всіма технічними засобами, що їх застосовувалось у боротьбі з центральними державами.

10. Союзне командування, беручи на увагу надто розвинуту на території України спекуляцію, брак продуктів харчування армії та людности, зобов'язується постачати цими продуктами спеціально утворені апарати для рівномірного розподілу між армією та людністю.

11. Всі оперативні діяння проти більшовиків провадяться під єдиним командуванням, що його призначає Антанта.

12. Українська Директорія зобов'язується негайно пустити на волю всіх співробітників гетьманського уряду й вжити енергійних заходів до припинення бандитизму та єврейських погромів, що поширились на Україні.

Скріпили: ген. Бертелло, д'Ансельм, Гаржеро, ген.

Санніков, Гришин - Алмазів, Мельгунів, ген. Греків, проф. Мацієвич, проф. Бачинський, А. Д. Марголін, полк. Коварницький, сотник Якименко, полк. Врейденберг. Секретарі: Серкаль та д-р Галеп“.

Цей воєнний договір супроводжувалося, за нашими відомостями, договором політичним, що містив у собі такі умови: „1) Франція дістає концесію на 50 років на всі українські залізниці; 2) Україна бере на себе зобов'язання сплатити Франції належні борги старого царського і тимчасового урядів; 3) сплату відсотків гарантується тою частиною прибутків із залізниць, які належать українському урядові; 4) всю фінансову, торгову, промислову та військову політику України на протязі 5 років з дня підпису договору провадиться під безпосередньою контролею представників французького уряду“.

Деякі відомості про ці переговори опісля потрапляли в друк; так, „Одесский листок“ з 2 лютого повідомляв про таку заяву Директорії ген. Бертеллові (?):

„Відповідаючи на вашого листа, Директорія постановила визнати свою помилку й просити французьке командування допомогти Директорії в боротьбі з більшовиками. Директорія віддає себе під протекторат Франції і просить французьку владу керувати Директорією в справах — дипломатичних, воєнних, політичних, економічних фінансових, судових, аж до закінчення боротьби з більшовиками. Директорія сподівається на великодушність Франції і інших держав згоди, коли, по закінченні війни з більшовизмом, виникнуть питання про кордони та нації. Члени Директорії: Петлюра, Швець, Макаренко. Голова Ради Міністрів Остапенко“.

„Як ми вже відзначили, — додає газета, — угода має лише воєнний характер і, як заявив нам видатний український представник, зводиться до встановлення вищого керівництва французького командування...“

Вище керівництво французького командування може торкнутись також залізниць, фінансів та інших галузей державного управління, оскільки вони тісно зв'язані з військовим станом“.

Були відомості про переговори з гетьманцями. Та ж газета повідомляла: „кболо, що підтримувало Директорію Петлюри, запропонувало було утворити 6 чи 3 членську урядову „раду“. У першому випадкові хлібороби вима-

гають собі чотири місяця, у другому — два, тобто в обох випадках настоюють на тому, щоб їм надали більшість у найвищому уряді. В заміну на таку перевагу, хлібороби обіцяють... за два тижні утворити 70.000 армію, але від згоди з ними утримує не лише абсурдність такого скороспілого утворення армії, але й невитриманість і неприйнятність політики хліборобів“.

Деякі дані були й про те, що Директорія провадила одночасно переговори із добровольцями. Про це саме доходили повідомлення в одеську пресу. Наприклад, „Южная Русь“ (26 лютого), відзначаючи розіслання начальником інформаційного бюро української армії телеграми про провокаційну поведінку російського офіцерства, додає: „Такі телеграми посилають урядові установи УНР із Вінниці тоді, як представники цього уряду з Одеси ведуть переговори з російською армією про військовий союз“.

Переговори тривали далі. Ось цікавий уривок із газети „Русский Листок“ (27 лютого):

„Думку, що її піднесли деякі політичні гуртки про утворення в Одесі мішаної російсько - української Директорії, підтримують виключно хліборобські групи, що розвивають тепер в Одесі посилену діяльність і вживають навіть деяких заходів в Катеринославі... Ідеї утворення малої України шестичленною Директорією на чолі судилось, очеvidячки, завмерти в стінах хліборобських сальонів. Думці авторів проєктів — притягти до участі в Директорії представників добровільної армії — заподіяно рішучий вдар. Як нам передали поінформовані кола, найвище командування добровольчої армії поставилось надто негативно до того, щоб в українську Директорію ввійшов представник від російської армії. Щождо союзників, то їх ставлення до проєкту — негативне“.

Поруч цих розмов відбувалася велика військова робота. Особливу активність проявляли добровільці. Вони й далі скупчувалися в Одесі, Криму, де засновувалося постачальні бази, розпочато було поширене формування.

Ослобиву увагу приділялося Донбасові.

Тут розташувались дві добровільні дивізії і появились в районі Пологів перші кубанські кінні частини. Визначений крах нашого північно - кавказського фронту уможливував дальше зміцнення на Україні і на південному фронті.

У зв'язку з таким станом ми повинні були поспішити з ліквідацією Петлюри на Україні і з захопленням чорноморського узбережжя.

Але тут ми натрапляли на уперте недовір'я головкома до сил наших українських частин і лише після підтримки українського уряду ми домоглися поширення, на початку надто обмежених, даних нам завдань.

Одночасно з цими завданнями ми не лише не забували Донбасу, а настирливо просили у головкома директив до активних операцій у Донбасі.

Головком, як і раніше, відмовив нам у таких директивах, зводячи все наше завдання в Донбасі до передачі в розпорядження південного фронту тих чи тих військових частин.

Телеграмою № 139 з 7 лютого він вимагав: „закріпитися на Дніпрі, провадити розвідку і відрядити в розпорядження 13 армії в район Бахмуту бригаду з батареєю“, тоді як бригаду Такенджянця ми відрядили до Бахмуту майже за місяць до того; до 6 лютого вона вдруге з боєм заволоділа Бахмутом, але 7 лютого її звідти вибили.

9 лютого українському фронтові передано повністю 9 резервну дивізію, але хоч трохи оформлені її частини вже оперували в Донбасі, в районі південного фронту.

Того ж числа головком вказав, що всі відряджені нами в район Бахмуту сили переходять тимчасово в оперативну підлеглість південному фронтові. „Розмежувальною лінією між південним фронтом та українським признається Куп'янське — Слов'янське — Волноваха — Маріупіль. Всі частини українського фронту, що оперували на сході від цієї лінії, повинні лишитися в тому районі аж до того часу, коли ми заволодіємо Донбасом“.

До 12 лютого ми виділили південному фронтові, окрім бригади Такенджянця, ще бригаду 9 дивізії.

10 лютого одержано було розбіжні повідомлення: одно від Раковського з Полтави повідомляло, що „стан під Слов'янським критичний. негайно рзпорядіться підсиленням“. Друге з штабу Харківської групи: „В бахмутському напрямку наші частини почали успішно просуватися вперед...“

В повідомленні з 8 лютого говорилось про невдачу наступу ворога під Констянтинівкою (ми захопили 2 кулемети).

Новий командувач харківської групи Скачко головну увагу думав приділити Донбасові. Невдовзі після свого призначення, 14 лютого, він доповідав:

„На лівому фланзі з 9 числа затишшя. Я утворив донецьку групу на чолі з комбригом Онищенком. Група має завдання допомагати Кожевнікові заволодіти Донецьким Басейном. Підчас виконання завдання, для досягнення єдності командування, група підлягає оперативному вказівкам Кожевнікова. Це встановлено, згідно з наказом Реввоєнради республіки і вказівки Глаголева. Склад групи Онищенка — 11, 12, 74, 75, три батальйони 15. підрайону і повстанський батальйон, що називає себе восьмим інтернаціональним полком; 9 батареї, 9 дивізії, одна чота німецької легкої, дві чоти німецької важкої і три гармати на двох бронепоїздах. Група Онищенка займає тепер фронт: Рутченково, Красна Горка, Желанна, село і станція Гродовка, Новоселівка, Часів - Яр, Деконська“.

Судячи з оперативного наказу, „групі курського напрямку“ з 15 лютого передбачалось до 20 лютого вже „заволодіти районом Донецького Басейну, захопивши залізничні вузли — Доля, Іловайське, Дебальцево, Колпаково, Первозванівка“. До складу групи (опісля 13 армії) ввійшли — 3 зведена, 4, 8, і 9 дієві дивізії. Сусідами були — 8 армія, 1 московська і 12 дивізія за 45 верств від ст. Ковалкіно на залізниці Царицин — Ліха. Опріч групи Онищенка, діяла в Донбасі і підлегла нам „бригада“ Махна.

У повідомленні з 8 лютого про дії Махна було таке:

„На мелітопільським напрямку 17 полк з боєм зайняв ст. Пришиби і ст. Михайлівку за 60 верстов на південь від міста Олександрівського. У бердянському напрямку 16 полк зайняв ст. Поселок, Пологи за 20 верстов на південь від Гуляй - Поля. Наші трофеї: 2 гармати, панцерник, івентівки та кулемети, втрати вияснюється“.

„На олександрівським напрямку на південний схід від ст. Пологи загін Махна атакував добровольців коло сел Воскресенська та Кінські Бодари“.

12 лютого загін Махна зайняв село Басан на південний захід від ст. Пологи. Трохи на південний схід від ст. Пологи Махно атакував добровольців і зайняв села: Воскресенку і Кінські Роздори, а також ст. Магадово. 16 лютого Махно зайняв з боєм м. і ст. Орлов, х. х. Ново-Українівку, Ново - Сальці, Широкополе, Флорівку.

У зведенні 18 лютого повідомляється:

„На мелітопільським напрямку в районі ст. Пришиби точиться бій. Полки Махна просунулись по лінії Великий Токмак, на південь від ст. Оріхово і ст. Царекостянтинівка.“

що за 25 верстов до південного сходу від ст. Пологи. На гринському напрямку наш бронепоезд обстріляв 17 лютого ст. Очеретино“.

Отже, ми на підтримку південному фронтові розвинули з власної ініціативи, серйозну загрозу флангові ворога в Донбасі й далі настоювали перед головкомом про надання нам змоги провадити активні операції в Донбасі.

В одній із таких телеграм, 20 лютого, ми відзначали, що штаб 13 армії не має і не може мати потрібного зв'язку з Бахмут - Гришинським районом. „Всі його розпорядження неминуче запізняються, тому командир участку, раніш орієнтуючись в обстанові, змушений вживати відповідні заходи. Зацікавлений у безпечності Харкова і магістралі, український фронт змушений тримати чималі сили як резерв у бездіяльності. Викладене, у зв'язку з усвідомленням важливості донбасівського району, змушує командувача українського фронту посилено на користь справи клопотати про передачу українському фронту бахмутського та гришинського напрямків.

Інакше операційні напрямки 13 армії ріжуть операційні напрямки українського фронту. До 20 телеграм, що їх надіслав Кожевніков у Луганське, скупчилося в Харкові.

Оперативний наказ Кожевнікова № 8, з 14 лютого, де наказувалося Онищенкові, як командувачу слов'янської групи, закінчити операцію до 18 лютого, дістав Онищенко лише 21 лютого.“.

І знову по прямому дротові 24 лютого розмова з Серпуховим. Антонов: „Знову просимо перевести в наш район дві кінні дивізії. Глаголев береться особисто доглянути її формування. Дивізію можна перевести в район Чугуїв — Зміїв — Балаклея, де колись стояв 3 запасний кінний полк.

Далі неможливість для Кожевнікова безпосередньо керувати виділеною нами групою Онищенка (Слов'янське — Гришино) спонукує просити передати цю групу назад в наше розпорядження і дозволити, з його боку, допомогти ліквідації ворога в Донецькому Басейні“.

Костяєв (із Серпухова): „Чому ви вважаєте за неможливе для Кожевнікова керувати безпосередньо виділеною вами групою?“

Антонов: „Зв'язок налагодити неможливо. Наприклад, розпорядження Кожевнікова з 14 лютого штаб групи одержав 21. Занадто великий район для Кожевнікова“.

Костяєв о 7 годині вечора дає відповідь негативну.

Наше становище в Донбасі лишалось однаковим, тобто ми не мали активних завдань (У наведеній в іншому місці апісці головкома, що її надіслав головком наркомвоєну тов. Подвойському (23 лютого), говориться „про підсилення нашого війська в Донбасі і з першою ж змогою про енергійний наступ“, як про директиву, яку ніби дав нам головком.

Ми ж зі свого боку не втратили надії на те, що в Серпухові зрозуміють конечність притягти український фронт до активних операцій в Донбасі.

В оперативному наказі для 13 армії (групі курського напрямку) з 15 лютого оцінено так загальне становище на південному фронті: „відходячи на фронті 8 і 9 армії, вчиняючи опір у районі Шептухівка—Міллерово, ворог у даний момент зосередив головне зусилля на лінії фронту 4 дивізії і частиною 9 стрілецької, що в районі Бахмут—Слов'янське, уперто даючи одсіч нашому просуненню в районі Донецького Басейну і переходячи в контрнаступ по цілому фронті Луганське—Бахмут; в районі на схід від Луганського—7, 8 і 11 козацькі полки і під сумнівом 9, 12 і 13 козацькі полки з двома легкими батэреями та двома бронепоездами. Безпосередньо проти 13 армії зосереджено: 8 піших полків, 3 піших батальйони, 10 кінних полків, 2 кінні сотні, 10 батарей (32 легкі і 6 важких гармат), 3 бронепоезди і пластунська дивізія.

Із цих частин власне в Донбасі ворог мав 2 піші дивізії в складі: 7 піших полків, 2 піших батальйонів, 1 кінної сотні, 7 батарей, 3 бронепоезди; всі ці сили зосереджено на фронті до Авдіївки (Решта вказаних вище сил ворога—діяла в районі Луганське).

Умовно відзначається у повідомленні 13 армії, наявність коло ст. Іловайської 3 кінних полків (мабуть кінна кубанська дивізія, протиставлена Махнові). Не облічено також ворожих сил по Маріюпіль—Іловайській лінії.

Всього в Донбасі навряд чи було більше 6.000 піхоти і до 1.000 шабель.

У всякому разі сили ворога незначні, недоорганізовані і перетомлені боями на кавказькому фронті. Здається, можна було б легко рішучим натиском в напрямку до Маріюпіль—Таганрогу (або Волноваха—Іловайська) на підтримку 13 армії заволодіти Донбасом. Але ми надалі надаремно домагались такого завдання від центру.

До лютого штаб РВР ввэжає донську армію ворога, що вона перебуває в „повному розвалі“ (дивись повідомлення

розвідки № 5 (р.). Очевидно, було цілком можливо для командувача південним фронтом посилити курську групу частинами 8 й 9 армії, але цього не було вчасно зроблено.

Ми дали ворогові час закріпитися в Донбасі, утворити в ньому надто сильний опірний пункт для розвитку наступу на північ і захід.

Чи не міг український фронт виділити хоч скільки-небудь чималих сил в Донбасі? Він і так дав йому майже всі частини на українські формування. Чи міг він зневажити загрозу, що вимальовувалась на чорноморському узбережжі, загрозою реорганізації сил Петлюри союзниками?

І далі, чи були б здатні українські частини, що вирости з селянського повстання проти окупантів і куркульсько-поміщицької реставрації до перекинення в босездатному стані в Донбас, в район, надто віддалений від їхніх хат, над якими ще висіла петлюрівсько-антантівська загроза? Ми не мали ще тоді настільки дисциплінованих частин, щоб їх перекидати на свій погляд.

Але й на місці, в районі діянь Махна, було досить сил, щоб організувати цілу армію. Треба було лише серйозно попрацювати над цією організацією місцевих сил. Як великий наш недогляд (і тут відповідальність „тилу“ у всякому разі не менша, ніж українського фронту) було те, що ми так мало попрацювали над переорганізацією бойових сил Гришин - Гуляйпільського району.

Ми вже робили для Донбасу значно більше того, що вимагали директиви голдовкома.

Прагнути якнайскорше покінчити із своїми „власними“ завданнями, щоб звільнитися для загальностратегічних, ми готувались до рішучих діянь захоплення чорноморського узбережжя та ліквідації сил Петлюри.

І те й інше уявлялось нам за цілком здійсненне наявними силами українського фронту.

(Продовження далі)

ОСНОВ'ЯНСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ 1917—18 р.¹⁾

ОРГАНІЗАЦІЯ РПК І ЙОГО РОБОТА

До Лютневої революції „Основа“ була пригороднім селом, заселеним робітниками, що працювали в різних заводах міста Харкова. Серед робітників були, здебільшого, залізничники. Крім робітників, було ще так зване корінне населення (колишні селяни поміщика Квітки), що жило з городництва і трохи з хліборобства. А деякі працювали й на заводах. Очевидно, що ця саме група населення й притягала есерів, бо вони на „Основі“ зорганізували ще до Лютневої революції групу. Працюючи серед частини населення, зв'язаної з землею, вони частково проводили роботу і серед робітників, передусім, серед тих, що мали землю. Отже, в рядах есерів зустрічаємо, крім інтелігентів, службовців і учнів, одинаків робітників. Лютнева революція зразу ж поставила есерів у цій районі в ліпші умовини, ніж більшовиків. Маючи в своєму розпорядженні вже зорганізовану групу, велике приміщення (тепер театр 1 травня), вони мали можливість ширше ставити роботу не лише серед селянської частини населення, а й серед робітників. Це дало їм можливість захопити до своїх рук організацію, утворені революцією (волосне земство, громадський комітет тощо). Більшовики, ведучи свою роботу, здебільшого, на підприємствах, не могли

¹⁾ Спогади про зародження Основ'янської (Жовтневої) партійної організації я написав на основі своїх власних спогадів і спогадів активних робітників Основи — Харченка М., Карпенка П., Королева І., Мухи Сем., Тютіна М. та Касімова В.

Ці спогади, звичайно, не вичерпують всієї роботи організації; вони не дають, зокрема, уявлення про участь організації в загальній революційній боротьбі й партійній роботі в Харкові.

Наше завдання в цих спогадах дати лише низку штрихів, що характерні для „побуту“ й перебігу партійної роботи в перші часи пролетарської революції на Україні в специфічних умовах одного з приміських районів Харкова — Т. 3.

не бачити необхідности зорганізувати на Основі свій центр, що правив би за керівника роботи більшовиків, які жили в цім районі. Він повів би організовану роботу й у всіх організаціях села Основи, вириваючи їх з - під впливу і керівництва есерів.

У березні 1917 року групка таких товаришів більшовиків: Харченко Микола, Дехтерьов, Горобець, Карпенко Павло, Зеленський Тимофій, Муха Семен, Муха Сергій, Касімов Василь, Тютін Микола, Белов Ілля, Корольов Іван, Глинський Іван, Чернов Микита, на одних зборах вирішили зорганізувати комітет більшовиків на Основі.

Щоб вести організовану роботу серед жителів села Основи та вербувати до партії робітників, організується комітет більшовицької партії — говорить перша наша постановка. Отже, ця група заснувала теперішню Жовтневу організацію.

Перше завдання, що постало перед зорганізованим комітетом, було: зорганізувати районний центр, що повів би не лише середпартійну, а й масову роботу. Для цього ми взяли приміщення парку Квітки, щоб зорганізувати клуб. Тоді в парку жили управитель і б. становий пристав, що їх треба було виселити. Після довгих переговорів з Виконкомом с. р. деп. міста Харкова ми дістали ордер на парк Квітки. Призначили за коменданта Карпенка, доручивши в 24 години виселити цю компанію. Це він зробив, хоч есери й протестували проти цього виселювання. Зорганізувавши клуб, ми мали можливість ширити свій вплив на робітників, взяти на облік всіх більшовиків, що жили в цьому районі, стати до вербування в члени нашої організації, що її ми довели до 105 чоловіка до часу евакуації (березень 1918 року).

Громадський комітет зорганізувався після Лютневої революції (із жителів Основи). Було в ньому щось із 60 чоловіка. Вибори до нього йшли по вулицях. По одному чи по два чоловіка з вулиці. В цьому комітеті були й більшовики. Але більшовиків до цього комітету обирали не за партійним списком, як більшовиків, а просто, як знайомих і визначних на даній вулиці товаришів. Точний склад більшовиків у громадському комітеті визначити трудно. Більшість там були безпартійні. Комітет існував до організації волосного земства і мав щось із 12 засідань.

Крім громадського комітету, на Основі існувала ще одна організація — рада домових комітетів, що складалася лише з т. зв. новооселенців на землях поміщика Квітки, здебіль-

шого залізничників. Керівництво там захопили есери й місцеві українсько-шовіністичні групи. Були там і більшовики. Відчуваючи, що ця організація ініціативніша, відсуває на задній план громадський комітет, керівники останнього поставили вимогу раді домових комітетів, щоб селянська частина населення Основи також мала своїх представників під льозунгом участі всіх жителів Основи в раді. Очевидно, думали цим збільшити свій вплив у раді. Проти цього не заперечували й більшовики, думаючи так зв'язатися з близькими нам шарами населення і звести на нівець вплив громадського комітету.

Друге завдання, що постало перед партійним комітетом,— досягти організації поселкової ради робітничих і селянських депутатів. Тут ми стали перед великим опором від усіх угруповань, особливо від українських шовіністів. Одні з них хотіли лишити громадський комітет, а інші ж хотіли знищити навіть і комітет, лишивши тільки отамана. Було проведено роботу серед безпартійних робітників членів громадського комітету, робітників ради домових комітетів, а також серед робітників есерів. У есерів спочатку були вагання, але потім згодились і вони на організацію ради робітничих і селянських депутатів. Щодо українських шовіністичних угруповань, то вони негативно ставилися до цієї організації з самого початку. Голівка їхня: Бутенко, Морозенко, Голосий, Кубрик, Томах, дуже агітували проти організації ради. Але раду ми таки zorganizували.

Робота йшла так: Муха Семен дістав інструкцію від Данилевського Миколи (загинув у березні 1920 року на польському фронті), що Раду, мовляв, треба організовувати. Обміркували на засіданні комітету, як переконати, визначили список більшовиків 15 чоловіка, обмінялися думками. Зі списку есерів також було 15 чоловіка. Говорили, здається, про 20 безпартійних із числа членів домових комітетів. По тому стали до організації. Вибори першої ради провадили не всім населенням, а на зборах домових комітетів. На самих виборах ішло не без воєнних хитрощів від голови зборів т. Карпенка. Коли було запропоновано реорганізуватися в раду, Карпенко проголосував: „*кто за радянську владу — підведіть руку*“. Велика більшість рук піднялося. Було запропоновано потім список членів ради і його більшістю ухвалено. Від більшовиків до неї увійшли такі товариші: Зеленський, Карпенко, Харченко, Тютін Микола, Муха Сергій, Муха Семен, Сосулов, Касімов, Глинський Іван, Ко-

рольов, Бєлов, Плавцев, Дехтерьов, Горобець та інші. Від есерів — Прокоф'єв, Тютін Іван, Топорін, Дорожкін, Іванов Петро, Бублик, Медов, Жила, Журавель Василь, Літвінов та інші.

Реорганізація громадського комітету в раду дала нам змогу позбавитися попів, куркулів, що були в раді домових комітетів під різними вивісками. Приміром, голова громадського комітету — основ'янський куркуль Кубрик, що називав себе есером... Після реорганізації ті робітники, що не ввійшли до ради, колишні члени громадського комітету, лишилися біля ради, допомагаючи їй. А частина заможних селян і українських шовіністичних груп пішла працювати до волосного громадського комітету, посиливши його активнішими елементами. Отже, на Основі стало дві організації, що претендували на керівну роллю: рада, що не мала ще влади, і громадський волосний комітет, що за законом Тимчасового уряду немов мав якусь владу, принаймні, вважав себе за владу села Основі. Це дуже гальмувало роботу ради, бо всі питання земельного порядку розв'язувалися в волосному земстві, що змінило громадський комітет.

Перший наш виступ від імени Основ'янського комітету більшовиків був на мітингу, скликаному від ради на Основі з приводу ноти Мілюкова в квітні місяці 1917 г. Тут ми вперше вже перед тисячними масами населення Основі виступили, критикуючи вчинки й політику Тимчасового уряду в питаннях війни, в земельнім і робітничім. З цього дня в нас пройшло немов публічне розмежування з есерами, і симпатії робітників стали до нас зростати. На доповіді й лекції, що їх комітет улаштовував у клубі, робітників приходило більше й більше. Клуб обернувся в наш штаб, де робітники знайомилися з більшовицьким поглядом на всі питання. При чому ці погляди засвоювались робітниками так, як це потрібно було нашій партії. Але проти нас повели скажену роботу всі угруповання, особливо українські. А це посилювало проти нас настрої міщанської частини населення і тих робітників, що групувалися навколо „Просвіти“ і есерівського комітету.

Складовсю частиною роботи партійного комітету серед населення була також робота в самоохороні.

Зорганізувалася вона стихійно, організували її самі ж мешканці робітничої частини Основі. Громадянську самоохорону зорганізовано так, що кожна вулиця охороняла себе. Щочі кожен двір мусів давати людину, що відчер-

гувавши 2 — 3 години, викликав сусіда із свого двору і передавав йому чергу. Загального ж керівництва не було. Врешті есерівський комітет надав охороні організованішого характеру, взявши її під своє керівництво.

Зорганізовано штаб, куди щовечора приходили охочі тримати охорону. Тут вони діставали зброю і під командою призначеного від штабу товариша, звичайно, есера, йшли в обхід. Це давало есерам змогу, крім цього завдання, виконувати й інше, тобто, вести агітацію за свою партію між членами охорони. Було серед охорони й кілька більшовиків, що повідомили партійний комітет про есерівську агітацію серед охоронників. Комітет на своєму засіданні ухвалив: а) всі члени партії обов'язково мають брати участь в охорони, діставши потрібну кількість зброї; б) вести роботу серед охоронників, з'ясовуючи ролі робітничої класи в революції; в) вести роботу, втягаючи до партії членів із числа робітників-охоронників; г) з'ясувати недоцільність щоденного здавання гвинтівки до штабу. Мотивували останній пункт небезпекою наскоку якоїсь банди на штаб, коли там немає людей. А це загрожувало би роззброєнням робітників.

На одному засіданні парткомітет виділив комісію з 3 товаришів, доручивши подбати про озброєння нашої організації. Комісія без великих труднощів дістала понад 200 гвинтівки і патронів. Серед нас були товариші, що не знали, як поводитися зі зброєю. Комітет доручив товаришам Белову, Клевцову та Мусі Семену провести навчання з тими, що не могли вправлятися з гвинтівкою. Їх же призначили за старших в охороні. Ці заходи поставили нас в умови рівні з есерами; наші товариші брали участь у роздачі призначень охоронникам, у розподіленні місць охорони, а потому ввійшли й до комітету самоохорони.

Комітет доручив товаришам Клевцову і Белову (призначеним за начальників нашої дружини), не пориваючи з есерами, дійти збільшення нашого впливу в штабі громадянської самоохорони.

Розв'язавши це питання, ми поставили питання про чистку охорони від непотрібних і хуліганських елементів. Роботу охорони комітет розглядав практично й політично.

Практично перед охороною ставилося завдання ліквідувати й запобігати різні виступи: грабунки, бійки тощо, що посилювалися по мірі розкладання влади Керенського. Політичне завдання було в тому, щоб одібрати робітничу частину охорони, навчити її володіти гвинтівкою і цим під-

готувати робочих бойовиків, щоб могли в потрібний момент стати зі зброєю на захист ртволюції. Тягар роботи в самоохороні загартовував робітників і полегшував роботу комітетові в цім напрямку.

Поставивши свою воєнну роботу серед робітників—членів партії й безпартійних, комітет зміг зібрати бойову дружину, готуючи її до серйозніших завдань. До Жовтневої революції роботу в самоохороні ми вели разом з есерами, але вже наш вплив був вищий ніж їхній, не лише серед охоронників, але й у штабі. В Жовтневу революцію від цієї організації тільки лишилася наша бойова дружина, яка була бойовою силою, що виконувала доручення ради робітничих і селянських депутатів. У цей період на плечі дружини лягло завдання не лише охороняти порядок, як, приміром, арештовувати бандитів, контрреволюціонерів, боротися з самогонниками, а й допомагати „заградительным“ загонам, боротися зі спекуляцією. Не раз дружина і її окремі члени ходили допомагати в роботі ЧК на станцію Основа. Підчас евакуації майже всі товариші, що працювали в дружині, партійні і безпартійні, взяли участь в боротьбі з німецько-гайдамацькими бандитами. Одні пішли до Червоної гвардії, інші виконували доручення партії і радвлдади, їздили з евакуйованими залізничними вантажами, інші пішли до технічно-відновлювального поїзда, зорганізованого партійним комітетом з робітників депа Основа. Деякі товариші, виконавши доручену їм роботу, повернулися назад до Харкова й брали участь у підпільній роботі при гетьмані й Петлюрі.

РОБОТА НА ПІДПРИЄМСТВАХ РАЙОНУ

До революції в районі Основ'янського РПК було 5 підприємств: депо Основа, завод Берлізова (тепер Шевченка), Канатний завод, Мойка і броварня. На одному з своїх засідань президія комітету (треба сказати, що засідання бюро завжди відвідували всі вільні від різних робіт більшовики і тому формально засідала президія, а фактично були загальні збори всіх більшовиків району) ухвалила зв'язатися з підприємствами. З Основою комітет мав зв'язок через товаришів, що працювали там.

Через товаришів Тютіна Миколу, Муху Семена, Муху Сергія, що працювали на заводі Берлізова, комітет налагодив зв'язок з робітниками цього заводу. Перша робота, що її довелося провести, це — з'ясування робітникам шкоди від заходів господаря заводу. Після Лютневої революції

хазяїн заводу Берлізов, щоб уникнути натиску робітників, разом з інженером Лотоцьким вирішили обдурити робітників, зорганізувавши заводську кооперативну артіль, що об'єднала би всіх робітників цього заводу й забезпечила би Берлізова від усяких вимог економічного порядку з боку робітників; захистила би його від страйків і не ставила би в порядок денний поліпшення умов роботи. Партійний комітет своєю постановою доручав товаришам, що працювали на заводі, з'ясувати робітникам справжню суть цієї артілі. Під час роз'яснювальної кампанії товариші мали опір навіть від більшості робітників. Потрібні були великі зусилля товаришів, щоби знищити ці псевдокооперативні ілюзії серед робітників. Ця кампанія кінчилася тим, що завкомові довелося вигнати хазяїна і, взявши заводоуправу в свої руки, під проводом більшовиків керувати заводом¹⁾. Ці заходи спричинилися до нарікань наших ворогів, а передусім українських шовіністів і навіть частини заможніших робітників, які доводили, що з цього нічого не буде, завод стане, роботи не буде і т. д.

Партійний комітет уживав усіх заходів, щоб завод працював. Майже на кожнім засіданні президії стояло питання про завод. *Ця велика увага до заводу — натуральна. Це був перший досвід самих робітників керувати підприємством. Це була підготовка (якщо так можна сказати) до влади робітників. І це комітет зробив.*

Завод працював, не зупиняючись, до евакуації з Харкова, тобто до березня 1918 року.

З *Канаткою* РПК зв'язався через товаришів Каверіна, Заярного, Соловійова і трьох жінок²⁾. На одному з пленумів Харківської ради наші товариші познайомилися з т. Каверіном (загинув на фронті), який розповів, що в них є група товаришів, охочих вступити до партії більшовиків. Товариші повідомили про це комітет, і він доручив мені піти на завод.

Оформивши організаційно цю групу, ввівши їх до партії, комітет доручив їм зорганізувати мітинг у день роковин Паризької комуни. На мітингу в клубі я (з доручення комітету) доповідав на тему „Паризька комуна й російська революція“. Ця доповідь зробила початок зв'язку комітету не

¹⁾ Господаря заводу Берлізова звільнено з заводу приблизно в грудні 1917 року за постановою загальних зборів робітників. Управу заводом було доручено заводському комітету профспілок. Адміністраторами призначили т.т. Муху Сергія та Тютіна Миколу.

²⁾ Їхнє прізвище відновити не вдалося.

лише з групою більшовиків, а й із цілою масою робітників Канатного заводу. Ця доповідь була стимулом до зростання більшовицької групи на заводі. Після цього мітингу були доповіді й на інші теми, приміром, ленський розстріл, нота Мілюкова, червневий наступ на фронті і т. д.

Не раз комітет доручав окремим товаришам на зборах більшовиків Канатки робити з'ясування з того чи іншого питання що цікавить товаришів. *Ці збори відбувалися не в формі доповідей, а мали характер розмов з запитаннями й відповідями. Це давало можливість поставлене питання іноді місцевого характеру зв'язувати з нашою програмою, тактикою й завданням на сьогодні, збиваючи в одну сім'ю товаришів більшовиків даного підприємства. Така форма була при тому й загальними зборами, гуртком поточної політики й школою політграмоти. Ці збори, як звичайно, були відкриті і на них на завдання комітету притягалося безпартійних робітників; для них ця форма була груповою „обробкою“ за вступ до партії.*

Скликаючи такі збори на Канатці, комітет доручив товаришам притягати на них і робітників сусідніх підприємств — броварні „Нова Баварія“ і Мойки Алексєєва. Спочатку це не вдавалося чи то з причин нашої кволости, чи через склад цих робітників, здебільшого селян.

І лише через довший час змогли зв'язатися з броварнею через одного товариша, що працював там за машиніста. Переведено в них на заводі одну розмову, де присутніх було (за повідомленням товариша, що влаштував розмову) чоловік із 20, при чому з них була майже половина службовців. Розмова бажаних результатів не дала і після цього таких більше не влаштувалося, а товариші, що співчували нам, ходили на Канатку.

Щождо Мойки Алексєєва, то звідти кілька товаришів бували на зборах і раніше.

На цих двох підприємствах ми так і не змогли зорганізувати колективу більшовиків, хоч окремі товариші й підтримували нас.

На Основі ще до революції була група більшовиків. Деякі з них брали участь в організації РПК. Отже, зв'язок з Основою був із моменту організації комітету. На Основі також до революції були групи есерів, меншовиків і українськї еседеки, сильніші кількісно й якісно. Це дало їм змогу захопити під свій вплив значну частину службовців і робітників, здебільшого станційних: оглядачів вагонів і робітни-

ків вагонного ремонту. Щождо робітників депа, то тут есери до революції мало провадили роботу, а працювали більшовики. Було 2 чоловіка меншовиків, хоч серед службовців було меншовиків щось із 8 чоловіка.

Розповсюдження газет „Правда“ і меншовицької „Луч“ до певної міри відбилосся на робітниках депа Основи. І після революції частина робітників підтримувала меншовиків. Але тому, що й тих і інших були одиниці, то, висуваючи до тої чи тої організації депутата, боротьба йшла не за членів партії, а за безпартійних, що співчували тим чи тим.

Отже, в участковому залізничному комітеті (зorganizованому в березні) були робітники, що співчували тій чи іншій партії, і представники службовців — майже всі есери й меншовики. Членів партії більшовиків було лише 4 чоловіки із 35 членів комітету. До організації районного комітету товариші працювали без організованого керівництва. Директиви діставали випадкові, іноді такі, що йшли одна проти одної, тобто діставали їх із різних місць і від різних товаришів.

Відсутність регулярного керівництва відбивалася на роботі товаришів. Були помилки, що їх потім доводилося з великими труднощами виправляти. Доходило іноді до курйозів (вибори на загальних зборах робітників до партійних установ). Все це дуже змінилося по організації комітету. Перша директива комітету була: об'єднати навколо більшовиків робітників, що співчують більшовикам, та проводити серед них пояснювальню роботу про завдання, що стояли на той час перед партією та робітничою клясою.

Основна робота була — завоювати робітників, втягати їх до партії. У цій роботі товариші мали перешкоди: сили есерів і меншовиків були більші, у складі робітників був значний відсоток зв'язаних із селом, таких, що мали там землю або хотіли одержати її, отже їхнє співчуття було більше до есерів; та й меншовики більшістю своєю були люди з освітою — лікар, начальник участку тяги, майстер депа. На кожних зборах і на засіданнях участкового комітету вони виступали сильніше і вправніше за наших товаришів. Будучи в більшості особисто хорошими хлопцями, вони цим підкупали іноді робітників. Але наш вплив серед робітників таки зростав, хоч і поволі; зростало й число членів партії.

Підготовлювався шляховий з'їзд. Комітет доручив обов'язково ввести двох більшовиків, а з безпартійних проводити прихильників. Довелосся стати на переговори з есерами.

В результаті переговорів було таке: більшовиків пройшло двоє, а есерів четверо; пройшов і один меншовик. А з числа безпартійних нам удалося послати більшість тих, що співчували більшовикам. В обстановці з'їзду за більшовиками пішли навіть ті безпартійні, що есери вважали за своїх прихильників. Стимулом до цього було виключення одного більшовика зі складу з'їзду на три засідання за виступ проти привітальної телеграми Керенському в зв'язку з червневим наступом на фронті. Після голосування про виключення другий товариш оголосив протест на цю постанову. Демонстративно пішли зі з'їзду не лише більшовики, яких на з'їзді було 3 чоловіки, а й частина безпартійних.

Комітет, вислухавши повідомлення товаришів, схвалив їхній учинок і доручив зібрати мітинг у депі Основа на доповідь про те, що сталося. На мітингу робітники, вибрані на з'їзд, пропонували відізвати їх зі з'їзду тому, що склад з'їзду не дає гарантії, що їх завтра також не виключать. Товариші від імени комітету запропонували керівникам з'їзду приїхати на загальні збори й доповісти за причини, що були на виключення. Інакше більшовики брати участі в роботі з'їзду не будуть. Вони мусіли приїхати, бо за більшовиками пішли майже всі безпартійні робітники Основи і з'їзд міг лишитися без представників робітників великого участку. Більшовики обернули ці збори на політичний мітинг. Тут питання про війну й мир поставили на детальне обмірковання і закінчилося тим, що ухвалили політичну резолюцію. А практично керівників з'їзду (президію) примусили просити пробачення в робітників Основи, примусили просити товаришів, що пішли зі з'їзду — повернутися. Ця подія була перелом серед робітників.

Приїзд т. Муранова, що повернувся з заслання на Основу, дуже зміцнив позиції більшовиків серед робітників Основи. Вплив наш зростав, а есерівський падав. Щоб підтримати вплив есери скористувалися з приїзду до Харкова Брешко-Брешковської і привезли її на Основу. Але з цього нічого не вийшло, бо комітет на цей мітинг послав підмогу й Брешковська — її зустріли бурхливими оплесками — поїхала, не дочекавшись кінця мітингу під сміх робочих.

ЕВАКУАЦІЯ

По тому, як стала потреба евакуювати Харків, РПК в своїм засіданні розподілив членів партії: залізничників послано в розпорядження залізничних організацій вести

евакуаційну роботу, а решта мусіла увійти до Червоної гвардії. Цю директиву виконано. Незначна частина товаришів лишилася в Харкові. Вночі з 22 на 23 березня зліквідовано справи комітету. Гвинтівки, що залишилися — закопано. Їх викопали потім товариші, що працювали при гетьмані. Документи знищено. Частину товаришів було відряджено в розпорядження іванівських організацій для евакуації південних залізниць, про їх роботу ми розповідати не будемо, бо вона проходила під керівництвом іванівських організацій. А в евакуації донецьких залізниць РПК взяв собі керівну роллю. Уряд Донецько - Криворізької республіки наказав евакуювати цінне майно, справні вагони й паровози. Діставши від РПК директиву: „Точно виконати розпорядження уряду“, товариші домоглися призначення членів партії до евакуаційної комісії. А це фактично передало до наших рук усю цю роботу, не лише на Основі, а й по цілій лінії північно - донецьких залізниць. На перших кроках роботи товариші зустріли опір від українських угруповань, що на своїй нараді ухвалили: „не дозволяти евакуації“. Перевівши певну агітаційну роботу серед службовців станції Основа, вони скликали мітинг, на який прийшли не лише службовці і робітники, а й жителі селища. У своїх виступах вони доводили робітникам недоцільність евакуації.—„Це більшовикам загибель, вони вже не повернуться. А новій владі трудно налагодити роботу дороги. Вона муситиме вас скорочувати, ви лишитесь без роботи“ і т. д. Ці виступи мали вплив на деяких слабших робітників, вони помітно вагалися. З цього скористувався Козенко (здається, вагівник станції Основа, а по тому головний комісар донецьких залізниць). Він зібрав групу чоловіка 10 — 15, здебільшого станційних, і пішов до головного матеріяльного складу, де вже почали роботу відвантаження. Він від імени зборів запропонував припинити вантаження.

Щоб не гаяти марно часу на розмови, товариші пішли до депа на мітинг і попросили з міста допомоги, бо членів партії на Основі лишилося чоловіка 8 — 10, а решта поїхали з технічно - ремонтним поїздом на фронт. Після палких суперечок на мітингу ми домоглися того, що значна частина робітників, не чекаючи на кінець мітингу, пішла вантажити під проводом членів партії. Останні робітники розійшлися, не ухваливши, здається, жадної резолюції.

Зазнавши невдачі серед робітників, українські угодовці

гальмували вантаження, затримуючи подачу й вивіз вагонів з двору складу. Це вони могли легко робити, бо станція була під їхнім впливом. Цю перешкоду усунули, викликавши машиністів, що мусіли вести поїзд з вантажами (3 чоловіки). Їхня робота і робота 4 товаришів, поїзних упорядників, дала змогу вчасно виконати цю велику роботу. До вечора один поїзд (32 вагони і два холодні паровози) був готовий, щоб їхати на Саратов. Українські угодовці востаннє намагалися затримати відправку, мотивуючи тим, що технічно поїзд немов зібрано неправильно. Отже, за правилами технічної експлуатації його відправляти не можна. На це ми змогли їм загрозити, бо поїзд мав озброєну охорону з робітників депа, а в конторі депа ми вже мали щось із 50 озброєних робітників під командою більшовика, що чекали на від'їзд дальшого поїзда.

Попри перешкоди від українських шовіністів, більшої частини службовців і технічно - командного складу станції Основа, товариші директиву РПК виконали: щось із 100 вагонів різних цінних вантажів (вагони майже всі справні); і паровози вивезено із ділянок донецьких залізниць і здано в Саратові.

Цим і закінчилася робота Основ'янського комітету періоду 1917/18 р.р., щоб знову розпочатися підчас гетьманського підпілля. Трудно розказати, не маючи під руками матеріялів, про ту многогранну роботу комітету й кожного окремого члена організації.

Робота йшла в надзвичайно тяжких умовах. Завдання перед комітетом були величезні, а сили були малі. Якщо есери мали ліпші умови, мали культурних людей, якщо в українців були люди з вищою освітою, теж саме й у меншовиків, то більшовики мали лише робітників, частенько й неписьмених (іноді протоколи засідань тижнями не опрацьовувалося лише тому, що тов. Глинський був зайнятий іншою важливою роботою. А крім його, цього зробити ніхто не міг). Проте, робота йшла непогано, завдання, що стояли перед комітетом — виконувалося.

Отже, Основ'янський РПК при організації ставив собі за мету поруч безпосередньої роботи серед робітників підприємств відвоювати у есерів і ту частину робітників, на яку есери мали великий вплив.

Два роки невпійомної боротьби Основ'янської партійної організації дали перемогу над есерами, меншовиками і націонал - угодовськими українськими угрупованнями. А це

було зовсім не так легко зробити в такому районі, як Основа, з його специфічними рисами приміського району, де робітництво одночасно багатьма нитками зв'язано з міським міщанством та приміським селянством.

Але з поставленим завданням на той час партійна організація справилася; в боротьбі зміцнила та збільшила свої лави, як видно з наведених в спогадах фактів, і залучила на свій бік значну частину робітників.

БАТОВ А.

В ДОНБАСІВСЬКОМУ ПІДПІЛЛІ¹⁾

У травні 1909 року я прибув на рудню „Вітка“ Юзівського району і поступив на роботу до шахти № 4. Тут я згодом з передових робітників (Коростильов, Калуга, Сапожніков, Івченко, Лисков) zorganizував соціал - демократичний (більшовицький) гурток.

На зборах гуртка ставились доповіді на такі теми: про характер революції 1905 року, про партії, про кляси в революції, про робітниче питання тощо. Такі самі гуртки організовано і на Волинській рудні і на Смолянці.

На Донбасі тоді, як і по цілій Росії, буяла люта реакція. Розгромлено партійну організацію²⁾ в Юзівському районі, і врятовані на руднях невеличкі партійні групи та поодинокі особи замкнулися в собі і нічого не робили.

Восени 1909 року я перейшов на роботу до шахти № 8, де організовано партійний гурток. В справі утворення гуртка багато допоміг нам артільник шахти № 8 — Всеволод Цепков, що хоч і не належав офіційно до партійної організації, але щиро співчував нам.

---

¹⁾ В спогадах я ставив головну мету висвітлити, поперше, зародження й оформлення більшовицьких організацій і, подруге, показати нашу боротьбу з меншовиками за оволодіння робітничими масами та керівництво ними.

Отже, на цих двох моментах і побудовані спогади. Між іншим, тут можуть кидатись у вічі деякі схожі моменти з роботами т. Острогорського про роботу більшовицьких організацій Горл.-Щербінівського р-ну. Але ми в спогадах охоплюємо значно більший територіяльний обсяг роботи більшов. організації. Тому, безумовно, в спогадах зустрінуться неминучі повторення. Автор не претендує на повну характеристику того періоду як з економічного, так і політичного боку, що вже значно висвітлено в літературі, а обмежився лише вищезазначеними моментами, ілюструючи їх буденними прикладами й окремими штрихами повсякденної роботи більшовицьких організацій. — А. Б.

²⁾ Організація була мішана: до її складу входили і більшовики і меншовики.

1912 року гурток рудні „Вітка“ (шахта № 8) одержував робітничу газету „Правду“, збирав кошти на її фонд і поширював передплату. З глибокою цікавістю ставилися робітники до „Правди“, читали її по черзі, групами, артілями по горищах, бур'янах, у лісі, у шахті. Зачитували її до дірок. „Правда“ гуртувала довкола себе в умовах важкої дійсності рудень кращі пролетарські сили на боротьбу за краще майбутнє. Робітники вносили пропозиції зорганізувати маленьку газету на руднях, обіцяючи матеріально її підтримувати.

Через тов. Якова Залмаєва, адресу якого дав мені Г. І. Петровський, зв'язався я з Юзівською партійною більшовицькою організацією (на чолі її тоді стояв Веніямін Єрмошенко і Яків Залмаєв).

Того ж таки року на 17 жовтня Юзівський більшовицький партійний комітет випустив метелика (друкованого на гектографі). Вночі проти 17 жовтня метелики розкидано по шахті та на робітничому виселку. Арештовано низку робітників та осіб, підозрюваних у поширенні метелика, арешти не зачепили партійної більшовицької організації нашої рудні. Метелик підняв настрій робітників і цікавість до політичної боротьби, що вони її провадили 1905—06 р. р. Разом з „Правдою“, яку ми одержували в кількості 100—200 примірників, одержували ще і страхову літературу, яку поширювали між робітниками. У „Правді“ містилися багато робітничих кореспонденцій з рудень і шахт.

В листопаді 1913 року на рудні „Вітка“ ми були зв'язані з передовими робітниками: Іваном Олійником, Яковом Савич, Домініком Ундровим, Василем Паскевичем, Федором Жарком, Андрієм Шевцем та Іваном Вовком, що потім стали членами партійної організації на нашій таки рудні. З допомогою цих товаришів нам (вмісті з Веніяміном Єрмощенковим та Яковом Зальмаєвим) пощастило скликати в касарнях кілька зборів, де обговорювали поточний момент та наші завдання.

Працював я тоді у шахті „Наклонная“, але, зважаючи на погані умови роботи, просив завідувача шахтою інженера Яницького перевести на іншу роботу. Мені в тому брутально відмовлено і я мусів покинути роботу. Мене заведено до чорного реєстру, що не давав права вступу на роботу в підприємства цього товариства.

Тоді ж таки поліція намагалася затримати мене, та мені пощастило зникнути до Юзівки, де через товариша Олійника

я налагодив зв'язки з групою робітників шахти „Центральна“ і з них згодом zorganizувати гурток (в кількості 10 чоловіка).

У грудні на Риківській рудні виник страйк, в якому брали участь до 2000 робітників, що поставили вимоги: 8-годинний робочий день, скасувати штрафи, асигнувати 100 карбованців на страхову літературу, звільнити деяких осіб з адміністрації рудень. Страйк кінчився в силу великих утисків поліції. Ні одної вимоги не задоволено.

Наприкінці грудня до Юзівки прибув Г. І. Петровський і на зборах партійного активу зробив доповідь про діяльність думської с.-д. фракції, висвітливши суть її розколу. Абрам Байлінсон, меншовик (як потім виявилось — провокатор), намагався засудити вчинок думської „шістки“ в зв'язку з розколом. Але ніхто з присутніх його не підтримав.

На початку 1914 року до складу Юзівсько - Мокіївської організації входили партійні групи Юзівки, заводу Боссе, Мокіївки, Берестово - Богодухівської рудні, Риківської рудні, „Вітки“, Вознесенської рудні — організація нараховувала 400 членів.

До дня 9-го січня Юзівсько - Мокіївський комітет випустив проклямацію, видруковану на шапірографі. Складали ту проклямацію А. Чобітько (на неї і квартиру записано було), Веніямін Єрмощенко, Яків Залмаєв, я та Груня Залмасва.

Юзівський партійний комітет перекинув мене на роботу до Вознесенської рудні. Там я за явочною адресою найшов тов. Рибенка (керівника Вознесенської групи) і в нього зупинився. Вознесенська партійна група вирішила використати мене для організації групи на Трудівській рудні, де були до того певні передумови.

До 9-го січня Вознесенська партійна група ухвалила випустити проклямацію, скопіювавши її з друкованої проклямації, що надіслав закордонний партійний центр. Першого святкового дня ми взялися до роботи. Не встигли ми зробити ще й по одному примірникові, як раптом до кімнати вступило три поліцаї. Перший їх углядив тов. Рибенку і встиг попередити мене. Я схопив із столу нелегальщину і затиснув її в кулак. Поліцай попросив мене і решту присутніх вийти з кімнати і почав трус. Потім виявилось, що поліція дістала повідомлення, що робітник, мешканець цієї кімнати, одержав непевний пакунок. У поліції вирішили, що це адська машина.

Найшли той ящик, і виявилось, що то був грамофон.

Другого дня увечері тов. Рибенко запросив мене на збори партійного активу, де я познайомився з Тарасом Харечко, який тоді ще не входив до більшовицької партії. На тих зборах Харечко ганьбив спрямовання більшовиків на організацію страйків та видавання метеликів, доводив, що страйкове захоплення і поширення метеликів підсилюють репресії, а ці останні знесилюють революційну боротьбу.

На другий день увечері тов. Рибенко повідомили, що поліція збирається арештувати Батова.

Переночувавши у замкнутій зовні квартирі, я повернув до Юзівки і лишився в партійному комітеті обслуговувати партійні групи на руднях. Незабаром Юзівський комітет відрядив до Пітера тов. Залмаєва, у Юзівці лишилися тов. Ермощенко та я.

У січні 1914 року на рудню „Вітка“ вступив на роботу ліквідатор Будніков [тепер член ВКП(б)], що зв'язався з однією партійною більшовицькою групою і намагався своїми виступами про легалізацію боротьби розвалити її, але дістав належну відсіч.

У лютому я з тов. Ермощенком обслідували партійні групи району. Були на „Вітці“, на Берестово - Богодухівській рудні, на Мокіївці і на Риківській рудні, де провели партійні збори. Облід виявив, що переважна більшість партійних груп була міцна, крім деяких охоплених песимізмом або безініціативних, що пояснювалося поганими зв'язками і недостатнім проводом від центру, відсутністю політично - дозрілих керівників.

Юзівський партійний комітет провів велику і довготривалу кампанію через партійні групи на містах за видання при газеті „Правда“ шахтарського листа і за утворення грошового фонду для нього.

І от у половині березня 1914 року при газеті „Правда“ уперше випущено шахтарський листок. Шахтарі купували його нарзхвват.

У березні до Юзівки повернув з Пітера тов. Залмаєв. Незабаром у тов. Михайла¹⁾, що стояв на чолі партійної Юзівської групи, поліція зробила трус. Трус не дав ніяких наслідків, бо тов. Михайло не розгубився і вказав, як на свою, на корзину товариша, де не було нічого, що могло б його компромітувати, а тимчасом в скриньці Михайловій

¹⁾ Прізвище тов. Михайла я встановити не можу — А. Б.

переховувалася нелегальна і страхова література. Трус заподіяв деяке замішання у партійних колах, але група незабаром віджила і провадила роботу далі.

Юзівський партійний комітет не мав постійного приміщення і наймав з цією метою кімнату тов. Чобітько, якій доводилося, щоб уникнути підозріння сусідів та поліції, часто міняти квартиру. У неї ж таки була і явка.

На початку квітня до Юзівки з Петровського заводу прибув Олександр Масленніков, з допомогою якого партійний комітет на квартирі у Чобітько і розпочав друкувати метелика до дня розстрілу ленських робітників.

Тоді ж таки вирішено скликати районну партійну конференцію. Повідомити про це партійні групи було доручено мені. Повернувши з району, я довідався, що квартира Чобітько провалилася, а саму Чобітько заарештовано. Тов. Ермошченка, Масленнікова і Якова Залмаєва вчасно попередив Захар Залмаєв, і вони втекли. В зв'язку з цим конференція не відбулася, метелика ж випустили, хоч і в обмеженій кількості.

Незабаром після того у балці між Юзівкою та Риківською руднею відбулося засідання партійного комітету, де ухвалено скликати нараду партійного комітету з представниками від місцевих груп. На нараді, що відбулася на міському кладовищі, стояло питання про організаційне зміцнення.

У квітні тов. Залмаєва викликано до Єнакієва керувати страйком Петровського заводу. Я поїхав до Горлівського району на Фурсівську рудню, де мені пощастило організувати партійну групу з 12 чоловіка. До складу групи входили т. т. Іван Циганков (загинув на Колчаківському фронті 1918 року), Микола Голдобін (помер 19 серпня 1929 р.), Іван Юрченко, Передельський, Раяка, Зубенко, Забелін, Прохоров, Кругових, Кретов, Бурих і Фурсов. За керівника залишився т. Циганков. Повернувши з Горлівського району до Юзівки, я не застав там Веніяміна Ермошченка. Він поїхав з тов. Устюшковим до Орловщини, а відти до Пітеру, де його заарештовано і відправлено на заслання. У травні підчас страйку робітників Петроградського заводу заарештовано Якова Залмаєва і заслано до Єнісейської губернії.

День першого травня пройшов без особливої піднесення серед робітників Юзівсько - Мокіївського району, бо Юзівсько - Мокіївський партійний комітет неспроможний був перевести підготовчу кампанію. Лише з ініціативи

місцевих партійних груп на деяких руднях робітники у той день не вийшли на роботу, і в лісі, коло „Вітки“, відбулася масовка робітників рудні.

З травня Юзівсько - Мокіївський партійний комітет через від'їзд усіх членів комітету фактично перестав існувати. З робітників комітету лишився тільки я.

Після того марно було думати про розвій партійної роботи Юзівсько - Мокіївського району. Треба було лише зберігати партійні групи на місцях. Я пішки обійшов Юзівсько - Мокіївський район, був і в Горлівському районі, на Фурсовій рудні, кілька разів побував на Вознесенській рудні, але там, через поліційні репресії, партійна група була бездіяльна. З великими труднощами доводилося мені відшукувати собі притулок на ніч. Сильніші і міцніші були партійні групи на Берестово - Богодухівській рудні, на Фурсовій рудні та в Юзівці на шахті „Центральна“. Юзівський меншовик - ліквідатор Мишкін (тепер комуніст) не раз, але без успіху, пробував дезорганізувати партійні більшовицькі групи на рудні „Вітка“ і переманити групу до себе.

Коли робітники рудні „Вітки“ просили Мишкіна передплатити їм газету „Правда“, Мишкін всіма способами переконував „Правди“ не передплачувати, а пропонував передплатити „Нашу Робітничу Газету“ (ліквідаторську). Та робітники стояли на своєму, і Мишкін мусив погодитися передплатити „Правду“, але передплатив таки „Нашу Робітничу Газету“.

У травні і червні на руднях Юзівсько - Мокіївського району підсилюлося переслідування передплатників газети „Правда“. Їх трусили, викликали до поліції, загрожували і вимагали не передплачувати робітничої газети. На рудні „Вітка“ поліцаї ходили з великими лантухами по робітничих квартирах і забирали в них „Правду“. Те саме було і на Фурсовій рудні.

Напередодні оголошення війни, увечері, в лісі коло рудні я провів масовку проти війни. На масовку прийшли робітники з „Вітки“ та Григор'ївської рудні. Вони висловили готовість боротися проти війни, що насувалася. Такі самі масовки скликані і на Фурсовій рудні у степу, але спроба скликати масовку на Берестово - Богодухівській рудні кінчилася невдало через інертність партійної групи. На початку війни стала занепадати діяльність партійних груп на руднях, бо порушився зв'язок з центром, закрилася

газета „Правда“ і активні робітники підупали духом. Песимізм і апатія панували навіть у зразковій партійній групі Берестово - Богородухівської рудні, де на чолі стояли кращі віддані робітники, як т.т. Терехов, Кириленко, Головня та інші.

А втім, ця група зберегла міцність, дарма що не провадила партійної роботи. У такому самому стані перебували партійні групи на „Вітці“ і на Фурсовій рудні. У серпні з Юзівки виїхали активні робітники партійної групи на шахті „Центральна“, і група припинила свою діяльність. З цієї самої причини ліквідувалися партійні групи на Риківці та Ново - Горошківській рудні. Бездіяльні були партійні групи в Юзівці серед шевців, кравців та на заводі Боссе. Уцілілі партійні групи я обслуговував до кінця 1914 року.

До війни шахтарі поставилися різно: дехто протестував, дехто зголосив готовість воювати, але переважна більшість не увідомишувала події і йшла на війну через те, що йшли інші.

Наприкінці 1914 року я поступив на шахту „Софія“ у Мокіївці і вже на початку березня 1915 року організував на виселковій своїй шахті партійну групу. До цієї групи належали т.т. Бартенев Іван, Губін Панас, Марков Юхим, Микола (баптист), Семін Федір, Горбачов Корній та Мордатов Олексій. Група провадила виховну роботу серед своїх членів і вербувала нових.

У серпні я зв'язався з мокіївськими меншовиками, що називали себе меншовиками - інтернаціоналістами. Вони запросили мене на свої збори, призначені ввечері на квартирі тов. Лисова (тепер комуніст), де я зробив доповідь про поточний момент. Збори затяглися і їх перенесли на другий день. Продовження цих зборів відбулося вдень коло міського садка (бувший Калікіна). На зборах од меншовиків виступав С. Телія, що вихваляв більшовиків за активність у революційній боротьбі і закликав об'єднатися з більшовиками.

Це була „уловка“ з боку С. Телія, аби тільки більшовики дали згоду на об'єднання.

Домовившись з меншовиками про спільну роботу, я проте обумовив, що, як більшовик, провадитиму свою лінію в партійній роботі. Меншовики погодилися і на це. Я собі ставив завдання відірвати від меншовиків деяких робітників для партійної більшовицької організації, що потребувала культурних сил. А меншовикам зв'язок зі мною потрібен був на те, щоб підкорити своєму впливові більшовицьку організа-

цію. Робота з меншовиками не клеїлася, бо ми відразу різко розійшлися у принципових питаннях. Я виступав проти участі у військово - промислових комітетах, за використання моменту продовольчої кризи для організації робітничих мас довкола лозунгу боротьби з самодержавством та лютою військовою експлуатацією робітників на підприємствах. Меншовики висловлювалися проти, вони обстоювали участь у військово - промислових комітетах та роботу в легальних організаціях.

Щоб спантеличити мене, меншовики дуже мене шанували. Вони завжди обирали мене на голову партійних зборів і доручали мені доповіді на своїх партійних групах.

Десь у половині жовтня до Мокіївки прибув член державної думи Туляков (меншовик). У лікарній касі скликали меншовицький актив, де Туляков зробив доповідь про діяльність соціал - демократичної фракції державної думи. З боку меншовиків було кілька вихваток проти лінії більшовиків у питаннях війни та участі в промислових комітетах. На меншовицькі вихватки відповідав я, а мене підтримував тов. Степін (меншовик - інтернаціоналіст) — тепер комуніст. Отже маневр хорошого зі мною поводження не виправдав надій меншовиків. Меншовики вирішили дати нам бій, розгорнувши дискусію по питанням наших розходжень. Дискусія відбувалася на квартирі меншовика Овсянікова. Ми лишилися на попередній позиції, і меншовики стали відноситись до мене холодніш і доручень вже більше мені не давали.

У листопаді з Пітеру прибув до Мокіївки тов. Лапін з більшовицькою літературою. Скликали нараду активістів, де й обрали Мокіївський комітет РСДРП (більшовиків). До комітету обрали Батова, Лапіна і Семіна. Незабаром тов. Лапін виїхав на Фурсову рудню на партійну роботу. 5 - го грудня я провів партійні збори на Берестово - Богодухівській рудні, на квартирі товариша Головні, де ухвалено підсилити партійну роботу на Берестово - Богодухівській рудні та обрати постійного представника до Мокіївського партійного комітету. Був виділений т. Головня.

У другій половині грудня з Ростову до Мокіївки прибув Петренко Петро (меншовик - мартовець). У приміщенні Мокіївської рятівничої станції скликали збори меншовицького активу. Від більшовиків були присутні четверо товаришів. Петренко зробив доповідь на тему „Війна і соціал - демократія“.

Доповідач зупинявся більше на критиці більшовицької

лінії у питанні про війну, перекинувши на всі боки гасло „поразки“. Ми виступили з запереченнями, вказувавши доповідачеві на його невірне твердження більшовицьких поглядів на війну. Доповідача захищав С. Телія та Іван Троянський (меншовик). Після цих зборів меншовики розпочали проти мене похід, на зборах членів заводських меншовицьких груп поставили питання про мою непокору меншовицькій організації та про зв'язок з більшовицьким центром проти їхньої волі. Заявивши про те, що не погоджуюся з лінією меншовиків, я відмовився працювати з ними надалі і порвав зв'язки з керівниками Мокіївської меншовицької організації.

На початку 1916 року я вступив на роботу до шахти „Берестовський уклон“ у Мокіївці. Там незабаром зорганізував партійну групу в кількості чоловіка шість, в яку ввійшли т.т. Петунін, Сіваков і інші. 1916 року на день 9 - го січня Мокіївський більшовицький партійний комітет випустив метелика з закликом до боротьби проти війни, самодержавства і буржуазії, проти військового режиму на руднях.

Наприкінці січня Мокіївський комітет відрядив до Пітеру т. Лапіна, щоб встановити зв'язок з Пітерським партійним комітетом. У Пітері т. Лапін зв'язався з тов. Лутовіновим і розповів йому про мету свого приїзду. Тов. Лутовінов поінформував Лапіна про завдання моменту, дав йому революційну літературу, обіцяв і надалі надсилати її Мокіївському партійному комітетові. Дякуючи нормальним зв'язкам з Пітером, Мокіївський партійний комітет мав для своєї роботи потрібну революційну літературу і газету „Соціал - Демократ“.

1916 року у Мокіївському і Горлово - Щербинівському районі більшовицькі групи поширювали журнали, „Питання Страхування“ та „Надкубанські Степи“. Останній журнал користувався з широкою популярності серед робітників, бо в ньому містилися кореспонденції та вірші робітників. Робітники надсилали кореспонденції і до меншовицької газети „Наш Голос“.

У квітні 1916 року у шахті „Софія“ на Мокіївці виник страйк робітників на економічному ґрунті. Керували цим страйком покривджені артільники, що умовили „своїх“ робітників не виходити на роботу, не передбачаючи дальшого розвитку подій. На свою нараду артільники запросили мене, як свого знайомого, і попросили допомогти їм. Разом з ними обмірковували і зафіксували економічні вимоги. Вимагали

збільшення розцінок, кращих санітарних умов та обачного поводження. Ці вимоги спеціальною проклямацією поширили серед робітників „Софії“. Та незабаром страйк ліквідувався, не встигнувши розгорнутися через зраду одного артільника. Артільникам заарештовано. Поліція загрожувала артільникам репресіями, але за хабаря звільнила їх.

Мокіївський партійний більшовицький комітет від активної участі у страйкові ухилився. Наша участь могла призвести до провалу партійного активу, отже, могла зруйнувати партійну організацію в Мокіївці і за її межами.

У квітні тов. Лапіну пощастило організувати партійні групи на Щербинівській рудні, Государево - Байрацьких та на Горлівських шахтах № 5 і № 8. До дня 4 (17) квітня Мокіївський партійний комітет дав директиву перевести на місцях відповідну підготовчу роботу. 4 (17) квітня по руднях Мокіївського і Горлово - Щербинівського району відбулися збори партійних груп, а по деяких місцях скликано масовки, де висвітлювалося Ленські події. Мокіївський партійний комітет з технічних причин не міг видати метелика до 4 (17) квітня.

У квітні на руднях Горлово - Щербинівського району на ґрунті дедалі більшої дорожнечі, низької зарплатні та тяжких умов підземної праці збільшувалося незадоволення серед робітників. Щоб запобігти стихійному виникненню страйків, Мокіївський партійний комітет дав директиву партійним групам готуватися до організованого страйку робітників Горлово - Щербинівського району з тим, щоб розпочати цей страйк 1 - го травня. Почалося готування до страйку. Щоб певніше виявити настрої робітників і всебічно обміркувати можливість організованого початку страйку та його успіху, ми з тов. Лапіном об'їхали район. Ми виїхали до Горлівсько - Щербинівського району. Прибувши на Фурсову рудню, скликали партійний актив і вирішили того ж таки дня скликати масовку. В чагарникові ярка, між Фурсовою руднею та Горлівською шахтою № 5, зібралася велика масовка, куди поприходили робітники з доколішніх рудень та шахт. На цій масовці було зроблено доповідь про поточний момент та наші завдання. Далі зняли питання про страйк. Щодо цього питання — було дві течії. Одні домогалися негайного виступу, другі пропонували витримати до початку травня. Останні пропозицію свою мотивували тим, що після „Паски“ робітники позалазили у борги. Та на голосуванні прибічники негайного страйку взяли верх. На

другий день ми перебралися до Щербинівської рудні, де скликати масовку не пошастило і ми обмежилися зборами партійної групи на квартирі тов. Семенцова. Партійна група вітала постанову про негайний страйк і заявила про свою готовість активно прийняти участь у ньому. Далі ми подалися до Горлівської шахти № 8. Було саме свято. Скликали партійний актив. На нашу пропозицію скликати масовку активісти відмовилися, посилаючися на невідготованість робітників. А втім, з допомогою активу, ми масовку таки скликали у балочку між Софіївською руднею та Горлівською шахтою № 8. На порядковій денному ті самі питання. Робітники однак висловилися за негайний виступ.

Тов. Лапін лишився керувати страйком в Горлівсько - Щербинівському районі. Тов. Циганков взяв на себе обов'язок подавати до Мокіївки шифровані звіти про перебіг страйку. Я повернув до Мокіївки.

19 квітня застрайкували робітники Фурсівської рудні, 20 і 21 квітня застрайкували робітники усіх великих і малих шахт Горлівсько - Щербинівського району. Загальна кількість страйкарів становила 45 тисяч чоловіка. На перших зборах робітників усіх рудень, які відбулися 18 квітня на Фурсівській рудні, було обрано страйковий комітет. До комітету ввійшли т.т.: Лапін, Циганков, Голдобін, Юрченко, Прохоров і Пальченко. На поставлені робітниками економічні вимоги (перелік цих вимог див. у статті М. Острогорського, журн. „Літопис Революції“ № 3 за 1928 рік, збірник „Боротьба за Жовтень на Артемівщині“, стаття „Горлівсько - Щербинівський район перед Лютим“) підприємці відмовили. Страйк затягався. Дедалі збільшувалися матеріальні нестатки серед страйкарів. На користь бідніших серед страйкарів дещо зібрали. Мокіївський партійний комітет, лише розпочався страйк, дав директиву партійним групам Мокіївського району, Петровського заводу та рудням збирати грошову допомогу на користь страйкарів Щербинівського району. Але ці збори великих коштів не дали, щоб можна було задовольнити всі потреби страйкарів. Страйковий Комітет вирішив відрядити до Пітеру тов. Мойсєєнка ¹⁾ та мене, щоб зробити доповідь про страйк Пітерському партійному комітетові та домогтися матеріальної підтримки з Пітеру.

¹⁾ Мойсєєнко, Петро Онісімович, колишній керівник Морозівського страйку, що був у 1885 році.

1 - го травня (старого стилю) ранком ми прибули до Пітеру. Там саме випав сніг, було холодно. Зупинилися ми у родичів тов. Мойсеєнка і одразу подалися до Путилівської лікарної каси, де знайшли товаришів, які порадили нам звернутися до лікарної каси за Московською заставою. Ми розповіли про мету нашої подорожі. Ухвалили на другий день вислухати нашу доповідь. Ранком, другого дня, снідаючи у трактирі я в одному з одвідувачів, що занадто вже роздивлявся на нас, запідозрив шпига і сказав про це Мойсеєнку, знаком вказавши на нашого сусіду. У цю мить до кімнати увійшов якийсь рудий тип. Приєднавшись до непевного нашого сусіди, він почав з ним шепотітися, і обидва знов поглядами на нас. Тов. Мойсеєнко швидко підхопився з - за столу, схопив шапку і вибіг з приміщення. Я похашцем заплатив за сніданок і кинув за ним. За нами бігли і наші сусіди. Випередивши їх і кружляючи по вулицях, ми переконалися, що шпиги нас загубили.

Того ж таки дня у Пітерському партійному комітеті було зроблено доповідь про страйк. Представник Пітерської партійної організації заявив про солідарність з страйкарями — шахтарями Донбасу, але зауважив, що пітерці засобів не мають і надій на збір грошей серед Пітерського пролетаріату дуже мало, бо всякими зборами робітники були виснажені вкрай. Домовившись про нормальні зв'язки Пітерського партійного комітету з Мокіївським партійним комітетом і доставши газету „Соціал - Демократ“ та деякі метелики, повернув я до Донбасу.

На Фурсівській рудні я довідався, що страйк задушено зброєю. Робітників, що стояли на чолі страйку, заарештовано і за їхніми кватирями стежать. Робітники до роботи ще не ставали. Проте, в Мокіївці був лад. Там таки я зустрів тов. Лапіна, що переховувався у Мокіївці від арешту підчас страйку в Горлівсько - Щербинівському районі. Незабаром скликали поширене засідання Мокіївського партійного комітету, де було вислухано інформацію про подорож до Пітеру.

11 травня в Горлівсько - Щербинівському районі стали до роботи по всіх руднях на старих умовах, і тільки згодом їм дано казенну пайку в розмірі 25% заробітку.

Наприкінці травня до Мокіївки прибув тов. Єрмощенко, що втік із заслання, і лишився працювати в Мокіївському партійному комітеті. У червні тов. Лапін виїхав з Донбасу.

20 - го червня у Мокіївці відбулася партійна районна конференція, де були представники партійних груп Петровського заводу, Берестово - Богодухівської рудні, з „Вітки“, Фурсівської рудні, Горлівської шахти № 5 і шахти „Софія“. Обговорювали звіта партійного комітету та доповіді з місць. Останні відзначали зростання бойового настрою серед робітничих мас в зв'язку з дорожнеченою, низькою зарплатнею та примусовим виходом на роботу тощо. Отже партійні більшовицькі групи мали добрий ґрунт, щоб розгортати свою діяльність. Представники Горлівсько - Щербинівського району заявили, що після придушення страйку шахтарські маси стали ще революційніші, але ця революційність набирає небажаних форм. Розлючені робітники мають намір покласти машини, затопити рудні, побити адміністрацію. Зважаючи на серйозність стану та щоб попередити неорганізовані виступи робітників на руднях Горлівсько - Щербинівського району, Мокіївський партійний комітет відрядив туди тов. Єрмошенка. Успішно виконавши завдання в Горлівсько - Щербинівському районі, тов. Єрмошенко виїхав до Юзівки, де його вночі заарештовано і заслано на Самарщину.

У липні Мокіївський партійний комітет через товаришку Борисову (Рошаль) встановив зв'язки з Бахмутською партійною групою. Борисову використали для зв'язку з Бюром ЦК у Пітері. У серпні до складу більшовицької партійної організації на шахті „Софія“ ввійшов М. Острогорський. До того він перебував у меншовиків - інтернаціоналістів. Наприкінці серпня прибув з Петровського заводу до Мокіївки і поступив на завод Генерального Товариства тов. Нікіфоров А. Там незабаром він зорганізував групу. 13 - го серпня я зорганізував партійну групу на Ясинівській рудні, куди ввійшов тов. Юрченко П., тов. Ільєнко, що переїхав з Фурсової рудні, Ляліков та інші. Наприкінці серпня товаришка Борисова привезла з Пітеру (від Бюра ЦК) Мокіївському партійному комітетові потрібний матеріал та літературу. На той час Мокіївський партійний комітет зв'язався з партійною групою Маріупільського заводу „Нікопіль“. У жовтні в Мокіївці, на виселковій шахті „Софія“, відбулася районна партійна конференція (друга), куди прибули представники ¹⁾

¹⁾ Склад цієї конференції подається зі слів автора. Від Горлівсько - Щербинівських рудень були т.т. Леншин, Трунов, Пауліна Бірман, Микола Сідов та Максименко. З Бахмуту була Борисова (Рошаль). Маріупільський завод „Нікопіль“ прислав делегатом латиша, прізвище якого автор забув. Від Берестово - Богодухів-

Горлово - Щербинівських рудень, з Бахмуту, Маріупольського заводу „Нікопіль“, Берестово - Богодухівської рудні, Пастухівської рудні, з „Вітки“, Мокіївського заводу Генерального Товариства, Петровського заводу та рудень, Ясиновської рудні, шахти „Софії“ та „Берестівського уклону“. У звітах з місць відзначено підсилений зріст партійних організацій Горлівсько - Щербинівського та Берестово - Богодухівського району, відмічався брак літератури та професіоналів партійних робітників. Наприкінці конференція обрала комітет у складі А. Нікіфорова, А. Батова, М. Острогорського, Т. Кириленка та Р. Борисової. Новий склад партійного комітету тов. Острогорського відрядив за професіонала обслуговувати партійні групи Горлівсько - Щербинівського та Мокіївського районів. На мене покладено обов'язки давати, перебуваючи у Мокіївці, керівні вказівки у партійній роботі та розв'язувати конфлікти і непорозуміння, які могли виникнути в партійних організаціях та на місцях, разом з їхніми представниками. У другій половині жовтня члени партійної групи шахти „Софії“ тов. Губін і Мордасов поступили на роботу на Ігнатівську рудню, де вони незабаром організували партійну групу і зв'язали її з партійною групою Берестово - Богодухівської рудні. Керівники мокіївських меншовиків не раз умовляли активістів Мокіївської більшовицької організації об'єднатися на засадах фракційної автономності, але більшовики на те не погоджувалися.

У листопаді прибув з Юзівки до Мокіївського меншовицького комітету О. Розін (меншовик-інтернаціоналіст), що намагався довести партійному комітетові доконечну потребу об'єднатися з Мокіївською меншовицькою організацією, але й це не допомогло. Організації не об'єдналися. Тоді ж таки партійний комітет встановив зв'язки з Костянтинівкою, де на одному заводі була партійна більшовицька група. Наприкінці грудня з Пітеру приїхала Борисова, яку партійний Комітет наш відрядив до Пітера в Бюро ЦК як професіонала на роботу при Донбасівській більшовицькій організації. Ра-

ської рудні були т. т. Малащенко та Головня, з „Вітки — Шумаркін, від Мокіївського заводу Генерального Т - ва — тов. Нікіфоров. Петровський завод був представлений тов. Василем Ветошином. Ясиновські рудні надіслали тов. Лялікова. Від рудень „Софія“ та „Берестівського уклону“, а також як робітники комітету на конференції були т. т. Батов, Кириленко та Острогорський. Всіх учасників автор встановити не міг.— *Ред.*

зом з тов. Борисовою прибув Лутовінов. Відбулася нарада партійного комітету, де тов. Лутовінов заявив, що його прибуття до Донбасу має на меті обслід партійних більшовицьких організацій на місці. Тов. Лутовінов одвідав партійні організації Берестово - Богодухівської рудні та Петровського заводу, допоміг Мокіївському партійному комітетові випустити на 9 січня метелика. Зв'язавши Мокіївський партійний комітет з Луганським, тов. Лутовінов виїхав до Катеринослава. У січні було встановлено зв'язок з Катеринославом, відки прибув тов. Вишняков (Кураженко), що на районній партійній конференції (3), яка відбулася в Мокіївці 22 січня, ввійшов до складу Мокіївського більшовицького комітету і був призначений, разом з тов. Острогорським, що був прикріплений на постійну роботу в Горлівсько - Щербинівському районі, за професіоналів обслуговувати партійні організації Мокіївського та Горлівсько - Щербинівського району.

На початку 1917 р. Мокіївський більшовицький комітет об'єднував понад 2.000 членів партії, розкиданих групами по всіх важливіших заводських районах Донбасу. В Мокіївці більшовицький комітет пробував поставити свою нелегальну друкарню, але зробити цього не пощастило, дарма що був навіть шрифт, привезений з Луганського.

7 січня 1917 р. у Мокіївці виник економічний страйк робітників заводу „Уніон“. Для керування цим страйком обрано страйковий комітет, куди ввійшли представники більшовиків і меншовиків. 29 січня заарештовано страйковий комітет¹⁾ і відправлено до Тагапрозької в'язниці. Ранком після арешту я зайшов до Мокіївської лікарної каси і застав таку картину: шафи, столи одімкнуто, стільці безладно зсунуто в куток, на підлозі розкидано папір. Справа не обійшлась без провокації, але її виявити не вдалося.

Після районної партійної конференції Мокіївський комітет зосередив роботу на зміцненні партійних організацій та підготуванні робітничих мас до нових боїв.

У лютому по руднях Донбасу загострилася продовольча криза; обурені і збуджені робітники юрбами збиралися по виселках, на міських базарах та майданах і одверто висловлювали своє незадоволення на адресу уряду.

На початку березня у Мокіївці вже одержали відомості про події в Пітері та про те, що стався переворот.

¹⁾ Заарештовано С. Телія (меншовик), М. Диконя (меншовик), Нікіфорова (більшовик), Букресва (менш.), Лаврушина (більш.).

МАКСИМЕНКО Я.

ДО ІСТОРІЇ БОРТЬБИ З ДЕНІКІНЦЯМИ Й ПЕТЛЮРІВЩИНОЮ 1919 РОКУ

ВІДСТУП І ПЕРЕХІД У ПІДШЛЯ

По тому, як Махно відкрив фронт, Гришинська організація доручила мені спішно зорганізувати загін. Уже тоді білі стали переходити в наступ, а по тому, як Махно відкрив фронт — вони посунули в ці ворота. Полки, що їх посідало командування Червоної армії для підтримки фронту, були слабкі проти натиску сил білих і не могли їх стримувати. Наприкінці червня банди генерала Шкуро наступали на Гришине. На оборону Гришиного мобілізували всі наявні сили гарнізону, в тім числі й наш молодий загін.

Зайшов бій із нерівними силами. Стійко захищали робітничі загони останній пункт Донбасу. Лави загону, що ним я командував, рідшали, та проте трималися.

Білогвардійці тисли на нас щораз сильніше, і ми мусіли відступати.

Білі забрали Гришине. Почали ми відступати з України. В бою під Гришиним мене поранено. Я потрапив до лазарету. Мене евакуйовано до РСФРР.

Вийшовши з лазарету, я з'явився в розпорядження ЦК КП(б)У, що перебував тоді в Брянському. Мені запропонували поїхати в тил Денікіна на Україну для підпільної роботи — організувати повстанські партизанські загони. Я згодився. Мене вирядили з розпорядження Реввоєнради повстанських радянських військ Лівобережжя України. Діставши відповідні документи явки, я помандрував на Україну.

Україну майже всю захопили війська Денікіна, петлюрівці, білополяки. І лише на невеличкій території Чернігівщини й Волині існувала радянська влада. І цю невеличку територію оточили зі сходу і з південного сходу денікінці, з півдня й південного заходу — петлюрівці і з

заходу — білополяки. Лише невеличкою смугою Волинь з'єднувалася з територією РСФРР. Проте радянські й партійні організації працювали майже нормально. При губкомі існувало місцеве Зафронтбюро. Я, маючи спеціальне призначення, звернувся туди. Звідси мене послали до Зафронтпункту Реввоенради пов. рад. військ Лівобережної й Правобережної України — там же в Житомирі.

Мене відрядили до Таращанського району — недалеко від Білої-Церкви.

Завідувач Зафронтпункту тов. Пасарман дав мені документи й явку. Щоби пройти воєнну зону, я приєднався до групи спекулянтів - пішоходів, що йшла по сіль на південь. Ми пройшли через петлюрівську зону й через зону якихось банд, потрапивши до рук денікінського роз'їзду. Обшукавши, нас пропустили.

У селі Шамраївці, недалеко від Білої-Церкви, ми потрапили до зони загону червоних. Нас також затримала застава. Начальник застави розпорядився приставити нас до тов. ротного.

Ротний, проглянувши наші документи, велів нас відпустити. Але, дізнавшись з розмов, що це таки справді червоноармійський загін, показавши відповідні документи, з дозволу ротного я лишився в загоні.

Другого дня в селі Ставище, недалеко від Таращі, зустрілися з тов. Колосом. Мене призначено за командира збірного загону й за начальника зв'язку й розвідки при його штабі.

ОРГАНІЗАЦІЯ СИЛ

Тут уже був легальний штаб пов. рад. військ, названий польовим штабом РВР пов. рад. військ Укр. Він, спираючись на повстанські загони колишніх червоноармійців, ставив собі завдання — об'єднати радянських повстанців.

У вересні в районі — Бердичів, Фастів, Біла-Церква, Знаменка, Лисавецград — зібралося багато контрреволюційних озброєних сил. Тут були білі, петлюрівці, махновці, шовіністичні загони й усякі „батьки“ й отамани.

До жовтня зайшла певна диференціація серед цих озброєних сил. Відколотася частина загону від петлюрівців, перейшовши під керівництво боротьбистів. Один із таких загонів на чолі з тов. Матяшем пішов на Лівобережжя. Дорогою вони захопили й підкорили частину загону Зеленого.

Махно, порвавши зв'язок з петлюрівцями, пішов на південь. Від Махна відійшла частина колишніх григорівців до Петлюри, а частина колишніх червоноармійців, відколовшись, почала оперувати самостійно.

У районі Сквиря — Ружин з'явилася військова частина — півтори тисячі піхоти і, щось із п'ятсот шабель. Вони йшли під червоним прапором: „Група військ, восставших против Коммуны“. Це були полки Червоної армії, що їх вивів до Петлюри зрадник — командир Червоної армії колишній офіцер Несмеянов.

Настрої селянства тоді (перші числа жовтня) були очікувальні. Була помітна перевага прибічників Петлюри. Петлюрівці бо вели підготовку серед селянства до виступу проти денікінців. Це припасовувалося до моменту підходу петлюрівської армії з заходу.

На допомогу місцевого селянства радянським повстанцям чекати не доводилося.

А на Лівобережжі вже тоді селянська біднота й середняцтво виступали цілими селами проти денікінців. Називали низку сіл, як — Знаменку, Петроківку Новомосковського повіту та інші, де повстанці вступали до армії Махна не з переконань, а щоб дістати зброю і щоб просто вести боротьбу проти денікінщини.

Штаб Революційної Воєнної Ради повстанських радянських військ став тримати зв'язок безпосередньо з повстанськими загонами, щоб керувати роботою на Лівобережжі. Київський відділ цього штабу був лише базою постачання грошима й постійною штабквартирою зв'язку периферії та місцевих київських парторганізацій — з найближчими військовими частинами Червоної армії та з Зафронтбюром ЦК КП(б)У.

У київському штабі працював тов. Шаврін, правлячи за помічника командувача повстанських радянських військ Лівобережжя України.

Наш штаб мав внутрішню розвідку в лавах Петлюри. Отже ми й знали своєчасно про їхні пляни. Петлюра, розраховуючи на селянське повстання проти Денікіна, готував цілу групу загонів. Він хотів їх скупчити в певних районах, щоб, об'єднавши всіх повстанців, чекати на підхід головних сил, щоб, разом забравши Київ, іти далі на Лівобережжя. Щоб здійснити цей плян, Петлюра притяг отаманів. На перший район операцій визначено південну частину Київської губернії. Тут найбільше зросло селянське обурення проти денікінців. Отже ґрунт для Петлюри був хороший.

РВР пов. рад. військ вирішила перешкодити здійсненню такого їхнього пляну — вирвати радянських повстанців з - під впливу Петлюри і всяких прибічників — його отаманів. Перше завдання було — заволодіти частинами групи Несмеянова, проти нього бо збурилися колишні червоноармійці. Штаб, маючи 500 багнетів радянських повстанців із колишніх червоноармійців після відповідної підготовки, пішов на з'єднання з цією групою, щоб заволодіти нею.

Шостий піхотний Задніпровський полк був уже напевно за нас. Пересунувшись до району розміщення цієї групи військ і взявши відповідну бойову позицію, ми вирядили делегатів до полків Несмеянова, давши їм завдання — зробити перелом у настроях повстанців, перетягти їх до себе.

А сами ми пішли до штабу Несмеянова. Застали там випещеного білогвардійського офіцера. Це був саме Несмеянов.

Тов. Колос, показавши свій мандат — про те, що він єсть командувач повстанських радянських військ на Україні — виложив наші пропозиції: з'єднатися з частинами Несмеянова, підпорядкувавши його нашому штабові. У процесі переговорів виявилися розходження між піхотним комскладом Несмеянова і кіннотним. Піхотинці пропонували йти під командування пов. рад. військ на Україні. Але кіннота й сам Несмеянов не згоджувалися.

Підчас переговорів підійшли до штабу частини несмеянівських військ, вимагаючи, щоб тов. Колос виступив із промовою й з'ясував їм становище на Україні. Комсклад шостого полку підтримав цю вимогу, і отаман мусів зробити перший крок капітуляції. Мітинг відбувся. Промова зробила відповідний перелом у лавах повстанців. Повстанці кричали: „Хай живе радянська влада, хай живе Червона армія, хай живе єдиний фронт радянських повстанців проти всіх ворогів радянської влади“. Так отаман Несмеянов під тиском маси і піхотного комскладу мусів заявити, що він підкоряється в оперативнім відношенні нашому командуванню.

Але нам було ясно, що це підпорядкування від визнає лише до зручного моменту. Несмеянов тяжів до Махна. Наш штаб опрацьовував плян боротьби з петлюрівськими військами, що стягалися до цього району. Треба було поставити проти цього свої сили. Розраховувати на повну ліквідацію несмеянівщини не можна було, бо за

Несмеянова була кіншота і навіть не можна було розраховувати, як на реальну озброєну силу, на піхотинців - несмеянівців, що більше симпатизували нам. Через такі умови ми вирішили продовжувати роботу, розколюючи несмеянівців, і остаточно ліквідувати отаманську частину групи військ. А покищо думали використати всю групу несмеянівців для боротьби з петлюрівщиною.

Незабаром Несмеянов заявив, що він ладен воювати проти петлюрівців. Тоді ми вимагали від нього підпорядкування і в тактиці цієї боротьби. Врешті він на це погодився. Запропонували формально зв'язку з петлюрівцями не рвати, а зв'язатися зі штабом Петлюри, давши одному товаришеві документи за підписом Несмеянова і його особистого листа до отамана П'ятенка. Ми дали йому директиву роздобути важливі для нас відомості.

Після повного підпорядкування частини переформовано. Піхоту — до піхотної бригади, а кінноту до ескадронів особного призначення при піхотних полках. Переформовано також комсклад. Частини кінноти, хоч і роз'єднані, лишалися прибічниками отамана. На них він спирався, як на свою силу, і на це доводилося до якогось часу вважати.

Київському штабові вдалося через організатора тов. Хрестіча - Шаріна і місцевих робітників зорганізувати загін чоловіка з двісті в районах Трипілля — Ржищева. Цей загін зразу ж відбив у зеленівців і білих дві трьохдюймові гармати, два кулемети і шістьдесят гвинтівок. На нівдень від Канева біля Черкасів зорганізовано радянський повстанський загін — під командою тов. Федорова — чоловік із треста. Крім того, в районі Чигирин оперував великий загін понад 5000 чоловіка під командуванням тов. Кочури. Загін спочатку був петлюрівського напрямку, пізніше підкорився оперативному нашому штабові. Так у половині жовтня на Правобережжі від Києва до Крюкова оперували й напіврадянські повстанські загони, підпорядковані нашому штабові. Вони були тою силою, що ми ставили проти Петлюрівщини.

Штаб поставив зв'язок між загонами для загального керівництва й контролювання операцій повстанських загонів.

У петлюрівців складалася досить безвихідна обстановка: передусім натискали денікінці, та й були внутрішні нелади між отаманами; повстанські загони частково переходили до червоних, ослаблюючи їхні сили; середселянства

все більше поширюється й сприймається льозунг „Влада Радам“. Це все вибило їм твердий ґрунт, так старанно готований. Петлюрівці стали ширити чутки серед селянства, що Петлюра зложить мирну угоду з радянською владою, щоб разом наступати проти Денікіна, розраховуючи під льозунгом союзу з радянською владою втягти до своєї армії всі селянські повстанські загони, а потім через армійський апарат зробити їх „своїми“.

Товариші, прибуваючи, повідомляли, що Червона армія переходить в рішучий наступ по всьому південному фронту. Про те ж саме сповістив пом. командувача тов. Шаврін, що приїхав до нас із Києва. Він говорив про зростання повстанського руху на Лівобережжі, про те, що червоні повстанці зробили вдалий наскок на Полтаву, що на півдні разом з Махном узяли цілу низку міст. На нараді вирішили зліквідувати Київський штаб, зв'язки передати київському крайовому штабові, тов. Шавріну, як замісникові тов. Колоса, виїхати на Лівобережжя з установкою штабу в Кременчуці, а тов. Колосові лишитися на місці.

Відповідно до цього перелаштували операції загонів. Повстанство розвивалося так швидко, що в нас стало серйозне питання про його організаційне й політичне оформлення. Стала небезпека того, що антирадянські організації скористуються і візьмуть його під свій вплив. Повстанство стане антирадянське. Цієї небезпеки можна було чекати і від Петлюри та Махна.

Ми поставили завдання рішучої боротьби і з денікінцями, і з петлюрівцями, і з іншими антирадянськими угрупованнями.

Ми чекали, що до нашого району підійдуть петлюрівські війська, і з стратегічних міркувань забрали своїми силами ділянку Липовець — Козятин, щоб перешкодити петлюрівцям рухатися лінією залізниці, закривши їм шлях з'єднатися з зеленівцями і вступити з ними в переговори.

Затримати треба було ще й із тих міркувань, що ми мали зробити деякі перегруповання повстанських сил, поки наші штаби візьмуть керівництво повстанством. В цьому ж районі були деякі озброєні сили УКП, боротьбистів та інших. Вони прагнули зорганізувати українську армію. Організовані загони й загони петлюрівців, що перейшли на їхній бік, як, приміром, отамана Волоха та інших, вважали за першу українську армію.

Щоби провести всю роботу, що її було намічено нам

потрібні були партійці і озброєна сила. На місці ми таких сил не мали. Ми вжили всіх заходів, щоб зібрати партійні сили, й звернулися до Києва й в Житомир до Зафронтбюра. Просили також і Подив 58 приєднати нам політробітників. А сами на місці стали шукати зв'язку з місцевими підпільними організаціями. Всі наші заходи дали невеличкі результати: разом чоловік п'ять; двох затримали дорогою до Одеси, двох прислали з Києва, а одного — з Житомира. Підпільних організацій по селах у цьому районі не було. На керівну роботу нас стало п'ять чоловік: т.т. *Колас, Калгальніков, я, Поднозін та Фіотковський*.

Ми стали на переговори з петлюрівцями про утворення єдиного фронту проти денікінців. Ми поставили умову про підпорядкування в оперативному відношенні частин бойової ділянки Липовець — Вінниця нашому штабові. Перед цим отаман Несмеянов повідомив Петлюру, що через тяжке становище на фронті і щоб уникнути сутички він мусів стати до згоди з командувачем повстанських радянських військ і підкоритися. Розвідчик, посланий від Несмеянова, повернувшись, повідомив, що петлюрівські отамани Ангел, П'ятенко, Бугай, Шумський, Співак, Зельонов, Осадчий та інші разом з частиною галичан немов відкололися від Петлюри і йдуть як самостійна українська армія „за самостійну українську радянську владу“. Це була чергова авантюра Петлюри.

Переговори наші з петлюрівцями під натиском денікінців йшли успішно. Петлюрівці, згоджуючися принципово з нашими пропозиціями, вислали, щоб оформити цю угоду, спеціальну комісію. Комісія прибула до Козятина. До комісії ввійшов Ангел, Шумський та інші від галичан (прізвищ не пригадую). Умови для уложення воєнної угоди від нас були такі: єдиний фронт проти денікінців; припинити воєнні операції проти Червоної армії; перехід в оперативну підлеглисть нашому штабові всіх військ від Липовця до Жмеринки. В результаті переговорів нашу пропозицію ухвалили з додатком, що при командувачеві лишається дорадчий орган із представників петлюрівців. Вони визнають нашого командувача за головного командувача або інакше за головного отамана радянських повстанських військ на Україні.

До складу оперативної ради від петлюрівців увіходили отамани — Ангел, П'ятенко і галичанин (прізвище не пригаду).

Ми не мали сумніву, що мета тієї згоди була однакова з обох боків, вона полягала в питанні — „Хто кого?“

До Козятина стали приходити війська й штаби отаманів. Перший прибув штаб Наддніпрянської дивізії П'ятенка. В його дивізії було всього 500 чоловіка піхоти, 4 панцерні поїзди, хороший панцерник. З ними ж прибув галицький артилерійський дивізіон і панцерний автомобіль. Прибула також якась частина кінноти. При штабі П'ятенка був запас зброї, озброювати майбутніх повстанців.

Далі йшла друга військова група, що її також вважали за дивізію — група отамана Ангела. Складалася вона з Наддніпрянської й Наддністрянської частин — понад 5000 бійців. Наддністрянська частина цієї групи складалася з галичан, що немов уже відкололися від Петлюри, а наддніпрянська частина — це був загін Ангела. Зформував він його з куркулів Чернігівської та Київської губернь, а також із місцевих загонів, що влилися до цієї дивізії на Волині. Серед наддніпрянців була частина колишніх полонених червоноармійців і частина мобілізованих. Комсклад був галицький. Після переходу цих частин в оперативне підпорядкування нашому штабові ми перегрупували війська, зробили „штучні маневри“. Через це на ділянці Калинівка — Вінниця денікінці нас відрізали від решти війська Петлюри. Так уникнули небезпеки — адже петлюрівці могли нас захопити.

Перегруповуючи надійніші військові частини, ми перевели їх немов на становище резерву. У всіх частинах пройшли мітинги, де ми й виступали від імені комуністичної партії України, закликаючи боротися проти всіх ворогів радянської влади. І хоч багато хто з них недавно бився з радянськими військами — такі був помітний перелом на наш бік. Перелому не досягли лише в окремих куркульських групах. А в двох збірних загонах дивізії отамана Ангела, після виступу тов. Колоса, отаманові не дали говорити, кричали: „досить, привели німців, а тепер поляків хочете ще привести“. Командувач видав наказ — замінити національні прапори червоними прапорами. Частину непевного комскладу відсунено, а деяких заарештовано. На їхнє місце призначили товаришів із наших загонів.

Опинившись немов у полоні, отамани пильно слідкували за своїми частинами й розпочали підпільну роботу й організацію змовницьких штабів, виробляючи плани боротьби з нами.

ЛІКВІДАЦІЯ ШТАБІВ ПЕТЛЮРІВСЬКИХ ОТАМАНІВ

Після наших рішучих заходів боротьби, щоб оволодіти петлюрівськими загонами, отамани зв'язалися з Петлюрою й дістали замість старого пляну йти на Лівобережжя інший плян—заволодіти нашими частинами, забрати ділянку Гумань-Липовець, Козятин — Бердичів, Житомир. Нас через Несмеянова своєчасно про це повідомили. Отамани зорганізували внутрішній конспіративний змовницький штаб, готуючись виконати завдання Петлюри.

До цього часу в бердичівській ділянці ми з'єдналися з частинами Червоної армії. Тут отамани, що говорили — „за радянську владу“, відкрили своє справжнє обличчя. Один із петлюрівських командирів бронепоезда під безпосереднім керівництвом отамана Шумського вночі підійшов до міста Бердичева, що його забрали регулярні радянські війська, й обстріляв його. Дізнавшись про це, наш командувач заарештував Шумського і зняв усіх петлюрівських командирів бронепоездів. Після цього отамани вирішили перейти до активної дії. Момент розв'язки — „Хто кого?“ — назрів. Нам треба було поспішати вийти з цього району, бо для нас складалася погана ситуація. Нас оточували денікінці. А отамани готувалися до виступу. Навіть збиралися заарештувати наш штаб. Спроба підняти в районі Козятина проти нас повстання не мала успіху, але зате під впливом їхньої агітації окремі частини галичан перейшли до денікінців.

Ми вирішили покінчити з петлюрівцями, а саме: заарештувати отаманів і зліквідувати їхній штаб. Опрацювали плян роботи нашої групи в двох напрямках: більше по-радянському настроєна група попростувала під командою тов. Поднозіна через села Липівці, Тищеве, Ставище, Лисянки, Заводівка до Чигирина. Тут мусіла з'єднатися з загonom отамана Кочури, підпорядкуватися також нашому Кременчуцькому штабові, що за начальника його правив тов. Шаврін. Друга група з бронепоездами мусіла піти на Фастів. Тут мали з'єднатися з частинами Червоної армії 58 - ої дивізії. З її допомогою роззброїти несмеянівську кінноту й частину петлюрівських військ. Так само мали передати бронепоезди. Штаб з рештою радянських повстанців мусів пройти до Трипілля й, з'єднавшись з радянським загonom, переправитися на Лівобережжя. А петлюрівських отаманів, щойно вирушать частини, — заарештувати

їй відправити в розпорядження командування Червоної армії для відкритого суду.

Несмеянов мусів був передати отаманів радянській владі. За це йому обіцяли прощення. Справді, ми мали доручити йому довести отаманів до штабу 58 - ої дивізії, а там його так само мали заарештувати.

Частини вирушили своїми маршрутами. Через те, що денікінці нас переслідували, доводилось лишати на станціях невеликі загони. Штаб був в Козятині, але мав намір вирушити поїздом зразу, як тільки дістануть повідомлення, що частини почали бій з денікінцями. Командувач дав наказ скликати екстрене засідання штабу. Запросили штабних робітників і отаманів.

Я дістав особистого секретного наказу з особовим списком отаманів та інших петлюрівських представників, яких треба було заарештувати. В наказі говорилося, що при найменшому опорі стріляти їх на місці. В арештах брав участь Несмеянов, зінформований про цей плян раніше.

При арешті отаман П'ятенко й Осадчий та й деякі інші намагалися противитися, але їх зразу вбили. Отаманів Ангела, Бугая та Шумського лишили під арештом, щоб відправити їх до штабу 58 - ої дивізії.

Наш штаб після цього лишив одну роту в Козятині, переїхав на станцію Попільна, тримаючи в секреті зроблену ліквідацію отаманських штабів і арешт отаманів.

У справах отаманів знайдено пляни майбутніх їхніх операцій зі спеціальними призначеннями й завданнями Петлюри. Ангела мали зробити отаманом Київської округи, а П'ятенка командувачем військ на Лівобережжі.

ПОВСТАНСТВО Й ДЕНІКІНЩИНА

У другій половині листопада повстанство мало в багатьох місцях досить великі окремі побиття. До цих поразок стоується й побиття наших загонів на Лівобережжі під Маріюполем. Розбито загін тов. Данченка, що оперував разом з махнівцями, мелітопільський загон Іванова - Павлюченка та новомосковські загони тов. Лангуха, Орленка та інших. Мала часткову поразку й Махнова армія. Денікінці перекинули великі сили з фронту, думаючи притамувати повстанство. Але вдалося лише розбити окремі повстанські загони. Повстанський рух таки зростав. Денікінці на Правобережжі, після переходу до них галичан і розгрому петлюрівців, також повели серйозний наступ. Прибув посланий

за директивами до Житомира тов. Кагальніков і сповістив нас, що в Житомирі йому не вдалося дістати певних директив, він їздив до Коростеня, а тому й затримався. Він був у Реввоєнраді 12 - ої армії, що перебувала тоді в Новозибкові. Там член Реввоєнради тов. Затонський дав директиви й маршрут посування, протилежний до нашого. Тов. Кагальніков не міг від імени штабу гарантувати виконання цього наказу. Тоді Реввоєнрада уповноважила тов. Мануїльського переговорити особисто з тов. Колосом. Для цього т. Мануїльський викликав т. Колоса до Бердичева.

Становище на фронті гіршало. Нас усе тісніше оточували денікінці, відрізали від нас лівофлангову групу, що пішла південніше, ніж дано в маршруті. І зв'язок з нею припинився. Не вистачало вугілля для паротягів. Денікінці в фастівському напрямі наступали також і на частини 58 - ої дивізії, відтискаючи їх на захід. Ми боялися, що може статися розрив між нами і 58 - ою дивізією. А тоді нас можуть розбити й не зможемо ми виконати ліквідації отаманщини. Через це ми вирішили зразу надіслати до штабу 58 - ої дивізії заарештованих отаманів і зліквідувати несмеянівщину. Несмеянову доручили супроводити отаманів до першої бригади 58 - ої дивізії. А мені дали листа на імення комісара першої бригади 58 - ої дивізії тов. Гоппе. В листі говорилося також про арешт Несмеянова й усієї несмеянівської команди.

Тов. Колос і тов. Кагальніков екстремим поїздом виїхали до Бердичева до уповноваженого Реввоєнради 12 - ої армії тов. Мануїльського. Несмеянов виїхав супроводити арештованих. А я на коні також попрямував до штабу 1 - ої бригади, думаючи випередити Несмеянова й подати донесення про його арешт раніше. Але в районі Бердичова я потрапив був до банди й мусів знищити й донесення й свої радянські документи, лишивши тільки петлюрівський документ, що допоміг мені визволитися. Коня таки в мене забрали. У мене бо не лишалося жадних радянських документів. Отже довелося повернутися на станцію Попілну, щоб у штабі заготувати офіційні документи, взяти коня й охорону, щоб знову виїхати до штабу бригади.

В штабі мене сповістили, що поїзд, яким їхав тов. Колос, захопили під Козятином денікінці і майже всіх товаришів і супровідний загін перебито. А решту захопили в полон. Написав та, відправивши донесення про це до штабу бригади, ми виїхали двома бронепоїздами до Козятина.

Виявилось, що білі, оточивши наш загін, який був у Козятину, забрали станцію й відповідали при запиті на проїзд поїздові паролем нашого коменданта. По тому підтягли броневі поїзди, поставили один на дорозі до Фастова, верстов за п'ять від станції, а другий — на Липовецькій. Зробили засідку. І щойно поїзд підійшов на певну відстань, розбили його, перебивши загін. Тих, що лишилися — полонили. Лишивши в Козятину один бронепоїзд і невеликий загін, я з другим повернувся на станцію Попільну.

Рано другого дня прийшов один поранений повстанець з поїзда тов. Колоса, який розповів, що, під'їжджаючи до Козятини (верстов за п'ять), нежданно пролунали гарматні постріли з двох боків і стали обсипати страшним кулеметним вогнем. Паротяг нашого поїзда підбито. Він зупинився. Вагони обстрілювалося з кулеметів. Тов. Колос вискочив з вагона й скомандував: „в розстрільню“. Загін на місці зразу майже перебили, а тов. Колос утік. Пораненому товаришеві в метушні також пощастило втекти до лісу.

Про долю решти він нічого не знав. Через кілька днів на обивательській підводі, передосягнутий у цивільне, до нас повернувся тов. Колос. У нього була контузія правого плеча й відморожені руки та ноги. В поїзді лишився тов. Кагальніков, щоб спалити документи штабу, але під час цієї роботи його забрали в полон, проте він пізніше з полону втік.

Після хвороби тов. Колос таки добрався пішки до Бердичева, зустрівшись з тов. Мануїльським, дістав відповідні директиви й повернувся до штабу. Директиви полягали в тому, що ми мали зберегти залізницю в цьому районі.

Отаманів Ангела, Шумського, Бугая, що їх привіз Несмеянов, незабаром, за вироком Ревтрибуналу, розстріляли. А Несмеянова з деяких міркувань лишили на волі.

Нас оточували денікінці. З південною групою ми не мали зв'язку й лише пізніше дізналися, що частина її, після поразки під станцією Бобринською, пішла до Чигиринського району й з'єдналася з повстанцями дивізії Кочури.

Виїхавши до штабу 58 - ої дивізії і до штабу бригади 1 - ої, домовилися з комісаром дивізії тов. Михайловичем зліквідувати непевні загоны й заарештувати Несмеянова. Тов. Михайлович узяв це на себе. Непевні частини роззброєно і відправлено до РСФРР. Рештки отаманівських прибічників віддано під суд. Наша група військ перейшла до комбрига 1 - ої дивізії.

Безпосередньої небезпеки організації нових протирадянських сил на найближчий час у цьому районі після ліквідації отаманських штабів і розстрілу отаманів не було. Тоді вбито й отамана Зеленого, а повстанські загони своєю традицією після знищення отаманів — розсипалися.

Антирадянське повстанство остаточно розбили таки пізніше. Цим закінчилася наша робота на правобережжі. Ми, погодивши оперативну чинність з командиром 12 - ої армії, і, маючи спеціальне завдання щодо армій Махна, переправилися зі своїм штабом на Лівобережжя.

БИСТРУКОВ

ГАЛАКІВЩИНА ¹⁾

Другої половини червня місяця 1921 р. в Городнянськiм повіті в Старо - Руднянськiй волості були викрили куркульську змову, в якій брав участь член колегії Городнянського повітового продкому, Лев Чаус, колишній есер. Як агент білогвардійців (це було доведено) він мав зв'язок з бандою Галака.

Змову була викрила людина цілком випадково, попавши до бандитськoї кампанії.

Вночі з п'ятнадцятьма кавалеристами ми вирудились в Стару Рудню, щоб застукати бандитськiй з'їзд, що мав відбутися.

З'їзд мав зібратися вдосвіта.

Але бандити, довідавшись від когось, що на них готується засідку, змінили своє рішення про місце з'їзду і переправились у сусіднє село Петрівку до куркуля Царика. Узнавши, куди перемандрувала банда, ми чвалом („галопом“) поїхали на Петрівку, але, коли ми під'їздили до села (із хати Царика вікно виходило на поле), банда нас заглядила і стала розбігатися, відстрілюючись і ранивши двох наших людей.

Ми вбігли в хату Царика і застали там одного студента, переляканого дуже, який зразу запропонував нам все розповісти.

З допиту студента з'ясувалось, що на цiм з'їзді частково брали і мали брати участь представники Галаки і Булака, врангелівські офіцери і різні білогвардійці та куркулі.

Ця компанія збиралась через 3 дні по з'їзді вчинити напад на Городню і зробити погром, вирізавши євреїв та комуністів. Частина банди повинна була напасти від Старої Рудні, а рештки банди Галаки — з другого краю.

Ми виявили до 50 учасників змови, із яких 12 чоловіка

---

¹⁾ Продовження. Див. „Л. Р.“ № 5 — 6, 1929,

розстріляли в Чернігові, в тім числі і куркуля Василя Ховкуна, що в його будинку відбувався з'їзд.

Після цього Городнянська повітова військова нарада постановила дошукатися винуватців і з Рудні й інших сел взяли заручників.

Одержавши із Губвійськомату 50 шт. рушниць, 2.000 набоїв і кулемет, ми мали змогу ще краще зміцнити свої сили.

Ліквідація старо - руднянської змови, як потім говорили бандити, завдала їм великого удару.

В липні натиск на окремі банди довели до максимуму. Проведено мобілізацію партійців, комсомольців, КНС і втягнуто до ліквідації бандитизму колишніх червоних партизанів, підтягнуто міліцію, військомат упорядкував свою роту. Всього були втягли до боротьби з бандитизмом до 800 багнетів, 100 шабель, розбивши на загони і періодично змінюючи.

9 липня зводний загін, числом 50 чол. піхоти і 30 шабель, о 12 годині почі вирушив на хутір Переріст, де перебувала банда.

Після нічного переходу ми наблизились до хутора, але тут сталось прикре непорозуміння: через випадковий постріл банда встигла зникнути.

Занявши район сел — Невкля, Каменка, Ловина, Алешня, Олександрівка, Будище, Дроздовище, ми забрали 10 чоловіка заручників та запідозрених в співництві з бандитами. Розпитавши їх, вияснили, що бандити збираються знову об'єднатися, було видно, що вони мають ще достатньо і людського складу і зброї.

Повернувшись 11/VII із цього походу, ми ліквідували і наші лісові групи, сконцентрували свої сили і 12/VII вирушили знову у похід, але вже з іншим загonom, краще озброєним, що міг пробути в поході багато довший час.

13/VII на 9 годин ранку в село Олександрівку повинні були прибути всі наші сили. Головний наш загін з'явився перший, потім о 9 годині ранку прийшли партизани Тучківської волости, озброєні до „зубів“ (повикопували ще стару зброю з підпілля), загін на 100 чоловік з добрим комскладом, колишніми богунцями і таращанцями.

Потім забовваніли добрянські партизани, теж озброєні, і за ними прийшов ескадрон буденівців з кулеметами.

Зібралось нас з 400 чол. Звідси ми подались до кубла бандитів — Ганнівки.

Ще в Городні ми розробили такий плян — зібрати щонайбільше сил, забратись на болото на кілька місяців, охопити геть всі чисто місця, заражені бандитизмом, і, маючи при загоні надзвичайну трійку, чинити суд і розправу на місці.

У мене збереглася копія наказу начальника участку з цієї операції:

„Приказ по Городнянскому участку № 23. 12 июля 1921 года г., Городня, 21 ч. 15 мин.

§ 1. Бывшая банда Галака, разбившись на мелкие группы 20—30 человек, оперирует в разных местах Альшаянской и Яриловской волостей. Для уничтожения этих групп сформировать сводный отряд из частей ОСНАЗ¹⁾ и уездной милиции, а потому приказываю: § 1. Нач. милиции тов. Антошкину 1) выделить 20 сабель и передать их в распоряжение начальника отряда, 2) выделить из коммунистических частей 50 штыков при 1 пулемете и передать их в распоряжение начальника отряда. Тов. Лукьянову вступить в командование отрядом и назначить себе помощника по своему усмотрению.

§ 2. Отряду дается следующее задание:

1) обследовать и очистить от бандрайон Альшаянской и Яриловской волостей; 2) оказывать чрезвычайной тройке²⁾ по борьбе с бандитизмом всестороннее содействие в исполнении возложенных на нее заданий.

Выступить отряду из Городни не позже 23 часа 12 июля по маршруту Городня — Александровка, подчивив себе Добрянскую милицию (а до міліції були приєднані і добрянські партизани — Б.), установив связь с чрезвычайной тройкой, начать совместную операцию, сводному отряду тов. Лукьянова и Добрянскому отряду тов. Захарова совместно с чрезвычайной тройкой встретиться на месте назначения в с. Александровке не позже 10 час. утра 13 июля.

¹⁾ До сводного отряда, що формувався з частин особливого призначення, також увійшли і партизани.

²⁾ Головою надзвичайної трійки був член повітвиконкому г. Росол.

§ 3. Для этой же цели в Репки прибыл отряд под командой Сидорова. Для единства действий установить с ним связь через мое управление. Со мною держать связь через Добрянку, давая ежедневно полную сводку к 12 час.

§ 4. Политкомом отряда назначается тов. Стрижак, которому, не вмешиваясь оперативно в распоряжения, иметь наблюдение за поддержанием исключительно дисциплины, достойной коммунистов. Опыт предыдущих операций сводных отрядов показал, что не все т.т. коммунисты проникнуты сознанием дисциплины, что весьма тяжело отражается на ходе борьбы с бандой. Начальник отряда тов. Лукьянов подчиняется мне и исполняет исключительно мои задания. Ответственным за проведение операций является нач. отряда, а потому ни чрезвычайная тройка по борьбе с бандитизмом, ни представители ЧК, ни начальники войсковых частей, входящие в состав сводного отряда, в распоряжение тов. Лукьянова вмешиваться не имеют права.

Начуездучастка Макеенко.

Ад'ютант Кальней“.

Наші загони охопили великий радіус дії, переслідуючи банди, які під натиском наших частин жорстоко мстились на нас, нещадно розправляючись з нашими товаришами, що попадались в полон.

18/VII ми в селі Ганнівці, в центрі бандитизму, були влаштували мітинг, на який явились селяни з 3-х сел. Я зробив доповідь про міжнародній і внутрішній стан, в яким я зупинився ґрунтовно на Польщі (а пам'ять про польський наступ була ще свіжа), її агентах, причинах бандитизму, роботі Балаховича тощо. Мітинг був велелюдний. Після доповіді, яку я закінчив заклинком до бідноти, що була в банді, повернутися до мирної праці, і після виступу багатьох ораторів маса забалакала. До нас почали підходити окремі селяни, пропонуючи виділити групу селян і послати в ліс до бандитів, щоб вести перемови про здачу; були пропозиції, що на випадок, коли банди зараз не здадуться, вигнати їх із села кілками. Підчас мітингу ми одержали відомості, що надзвичайна трійка в селах позаарештовувала заручників. Про це доведено до відома сходу і перелім до банди, що намітився ще раніш серед селянства,

там остаточно завершився; це згодом мало колосальне значіння для ліквідації банд.

Того ж 18/VII, коли я перебував в Туманській Паперні, у голови КНС тов. Калиниченка, до хати раптом ввалює сама активка банди Ємельянченка, його права рука — „Філіп“ і Рижанський.

Я перше був розгубився, але потім виявилось, що це старі знайомі, колишні богунці і таращанці, а Рижанський, коли я перебував 1919 р. в Городні за повітового продкомісара, був в продзагоні, а потім працював в експедиційнім загоні в Козелецькім повіті разом зі мною.

Запропонувавши їм роззброїтися, я повів перемови про здачу. Це мало успіх і через півгодини я дав записку до штабу і надзвичайної трійки, де банда офіційно і здалась, склавши зброю. Протягом трьох днів здалось 23 чоловіка, також здали 18 коней, кулемет „Максим“ німецький, 250 рушниць, набої, бомби, револьвери.

Крім того, бандити, що здалися, послали Ємел'янченка в банду Ющенка агітувати про здачу, але банда Ющенкова не тільки не згодилась здаватися, а хотіла повісити Ємел'янченка, та через те, що голоси розбилися, його відпустили.

Цей момент відіграв згодом дуже велику роллю у взаєминах між бандитами, що здалися, і бандою Ющенка.

Злі за Ємел'янченка ганнівці вирішили помститися на Ющенкові і з прихованої зброї видали нам ще один кулемет руський „Максим“.

В цей же час, коли відбувалась здача бандитів, із Польщі на болотах появились від Балаховича чотири посланці, що, наладивши зв'язок з бандитами, які здались, умовляли їх повернутися, але, бачачи, що це на них не справляє належного впливу, почали залякувати, говорячи, що комуністи однаково їх розстріляють, і нарешті повідомили, що на тім березі уже є „Добрий Вечір“ з підтримкою.

Бандити про це нам негайно повідомили, але посланому від нас загонові затримати „Доброго Вечора“ не пощастило, — він уже зник.

Цього ж дня одержано телеграму з викликом мене для доповіді в губвійськову нараду, куди я і виїхав, маючи також на увазі заформити амністію бандитам, що здалися. За час моєї відсутности сталися такі події: прибув із Польщі

„Добрий Вечір“ і почав ширити серед населення прокля-
мації погромного характеру, закликаючи убивати кому-
ністів та комісарів.

25/VII до банди Ющенко з'явилась група селян і по-
чала умовляти бандитів здатися. В банді почався розкол.
Частина банди хотіла здатися, але Ющенко із зброєю в ру-
ках погрожував боягузам, і селяни, пробувши півдня у
банді, повернулися без нічого. Ющенко ж поспішав з'єдна-
тися з „Добрим Вечором“, який чекав на нього в умовле-
ному місці.

Цього дня селяни зробили нам велику послугу тим,
що затримали банду Ющенка, і „Добрий Вечір“, не доче-
кавшись призначеного часу банди Ющенка, сам подався
шукати Ющенка.

Узнавши, що в селі Грибовій Рудні біля Ганнівки із
наших загонів нікого нема, „Добрий Вечір“ загоном 22 чо-
ловіки кадрових офіцерів, переодягнених в буденівську
форму захопив Грибову Рудню, затримав голову КНС
і Шкраба — одного із кращих наших повідомлювачів; остан-
нього повісили, чим і розшифрували себе.

Про це відразу ж повідомлено розташованим недалеко
нашим загонам, які кинулись наздоганяти банду.

Загін швидко побачив сліди від потолоченої трави,
що вели до урочища „Бакурчищина“—одне із найпридат-
ніших місць банди — і швидко приготувався до бою.

Із загону виділено розвідку із 2-х чоловіка, але не
встигла вона проїхати і 20 кроків, як із кущів заторохтів
кулемет і обидва розвідники попадали з коней (обох їх
тяжко поранено). Кулемети збільшили вогонь. Банда га-
дала, що загін кінний і взяла високо приціл, це врятувало
багатьох із нашого загону. Загін перше був злякався, але
тов. Бардаков, нач. ДПУ, командував загону, зумів швидко
поновити лад, розвивши проти банди сильний вогонь, і наші
хлопці, розсипавшись розстрільнею, почали наступати.

Сил у нас було цілком достатньо, бандити були вибиті
із кущів, а потім за повного безладдя і заколоту повинні
були під захистом кулеметів відступати з поляни, на якій
розташувались, щоб привести себе до ладу, після переправи
через річку і болото.

Загін наш натиснув дужче. Влучним пострілом був
забитий чотовий командир банди Мишка Лоевський, тяжко
поранений „Добрий Вечір“, поранено декілька бандитів.

Не вважаючи на невдачу і втрати в бою, через густий

чагарник і болото банді пощастило позабирати своїх раних і заховатися в кущах.

Цього ж дня банда пробралась до річки Сож, напала на пароплав у пристані Волчуги, пограбувала його, пороздягала матросів і передалась на правий беріг річки, в Менську губерню.

СТАН ГОРОДНЯНСЬКОГО ПОВІТУ НА КІНЕЦЬ ЛІТА

Низка наказів начальника участка тов. Макеевкі останніх чисел липня дають більш - менш повну картину стану і чисельности банд на території Городнянського повіту, а також знайомлять з операціям, вжитими до банд. Так, із наказу начальника участка Макеевкі з 27/VII 1921 р., ми довідуємось про ось що:

„Из донесений нач. отрядов видно, что на территории, занятой отрядами, оперирует три группы банд: 1) Ющенко в количестве 20 сабель и одного пулемета между Ловинами и Невклей в деревне Каменка. 2) Группа „Добрый Вечір“ в количестве 19 сабель и 2 - х пулеметов, с которой отряд Колбасы 25 - го июля имел столкновение, результатом чего банда рассеяна и находится в районе Пилипича и 3) Отдельные бандиты, жители села Пилипичи в районе того же села. Банда Ющенко находится в тесной связи с рассеянной нами бандой „Добрый Вечір“. Прошедший бой имел весьма скверные воздействия на банду Ющенко морально, результатом чего с ним ведутся переговоры о их сдаче. Пилипчанская же группа, повидимому, отрезана от своей базы с. Пилипичи ¹⁾ и находится вблизи этого селения“.

Нач. участка, на розвиток свого наказу з 25/VII наказав:

„Сводоотряду Колбасы, передав преследование рассеяной им банды „Добрый Вечір“ т. Сидорову, находящемуся в Пилипичах, обратить самое серьезное внимание на обнаружение банды Ющенко и ее энергичное преследование. Отряду Сидорова обследовать местность, прилегающую к шоссе, вблизи Пилипичи, и иметь своей целью изъятие рассеянных бандитов, ведя одновременно разведку в районе Чудовой горы, где, повидимому, скрыто оружие банды. Нач. участка (подпись). Ад'ютант (подпись). С подлинным верно“.

¹⁾ В селі Пилипичах і Ріпках стояли наші загони,

Из наказу нач. участка з 29/VII № 26 видно:

„По имеющимся у меня донесениям, банда Ющенко в числе 20 сабель и 1 пулемета в настоящее время расположилась для отдыха в селении Буровка, в имении Зароховича, вблизи урочища „Горбатый Лес“ и „Млинск“. Со стороны Невкли против банды действует сводный отряд под командой тов. Колбасы. Для окружения банды приказываю комвзвода частей ОСНАЗ'а т. Щербину вступить в командование выделенных от ком'ячеек отрядов в числе 80 шт. и выступить 29 июля в 18 часов в указанный выше район по маршруту — Городня — Тупичев — Буровка. Части посадить в городе Городни на подводы. Отряду иметь своей целью, связавшись со сводотрядом тов. Колбасы, войти в соприкосновение банды Ющенко и преследовать ее до полного уничтожения. По слиянию с отрядом тов. Колбасы перейти в его оперативное подчинение с целью сменить уставших людей сводотрядом.

Начсводотряду т. Колбасе принять для смены пополнение от отряда тов. Щербина в числе 80 шт., освободив такое же количество сменных людей, отобрав предварительно имеющиеся у них патроны для пополнения действующих частей.

Смомента выступления из Городни держать непрерывную со мною связь, пользуясь всеми средствами связи, давая сводку ежедневно, с таким расчетом, чтобы она получалась мною не позже 14 часов. Во время ведения операций находиться в непрерывной связи со сводотрядом тов. Колбасы, штаб которого находится в селе Ловини. Начуездучастка Макеенко. Ад'ютант Кальней. С подлинным верно“.

Слідом за цим новий наказ:

„Последний опыт ведения операций против банды показал, что нахождение боевой действующей части в районе бандитской части парализует работу бандитов, раскрывает связь отдельных бандитских групп между собой и населением, что серьезно способствует успеху операций. Сдвиг бандитской психологии в сторону переговоров с соввластью не должен влиять на ослабление боевых операций.

Красноармейцам отряда всеми средствами и силами держать бандитов в стороне и дать понять населению,

что дни бандитизма сочтены. Для достижения этого приказываю начсводотряда Колбасе сосредоточить свое внимание на селах: Ловное, Анновка, Грибова Рудня. Нач. Отряда тов. Сидорову предоставляю район Пилипичи — Вир — Колтина Рудня.

Держать тесную связь между собою и со мной. Отрядам иметь целью окончательную ликвидацию банд, для чего с момента получения сего приказа начать интенсивную и упорную работу по очистке указанных районов от банд внезапными облавами, налетами на отдельные пункты местности, планомерным содействием чрезвычайной тройке. Разведку поставить на наибольшую высоту, использовать для сего сдавшихся бандитов группы Емельянченко, которых для использования разделить между отрядами распоряжением начотряда Колбасы. Еще раз напоминаю командирам отрядов о необходимости теснейшей связи между собою и мной. В донесениях мне обязательно указывать о намерениях и намечаемых действиях отрядов. Нач. Уездучастка Городнянщины (подпись). Ад'ютант (подпись). С подлинным верно“.

На боротьбу з бандитами ми встановили такий порядок. Якщо якийнебудь із загонів натрапляє на слід банди, нач. загону, негайно, взявши потрібну силу у сусідніх загонів, вживав тієї чи іншої операції. Якщо ж операція була складною і часу було достатньо, тоді нач. загону попередньо повідомляв нач. участку. Такий порядок був за найгнучкіший і найдоцільніший, надаючи в окремих, негайних випадках dokonce потрібної ініціативи загонам.

Становище банди Ющенко й інших було тяжке, бо вони були відрізані від баз постачання (на всіх пунктах цих районів стояли загоони і взято до 45 заручників). Так, бандити групи Емельянченко, що здалися, оповідали, що вони 8 день нічого не могли дістати із харчування, бо наші загоони оточили села патрулями, що чергували день і ніч. Така бльокада сел загонами, які жили в них уже місяцями, а не тільки приходили на 2 — 3 дні, цілковито деморалізувала банди. Вони зрозуміли, що боротьба пішла всерйоз і надовго, і серед них стали рости настрої здатися. Зважаючи на настрої в бандах в зв'язку з тяжким становищем щодо харчування і одержуючи уперто від бандитів Ющенко записки, ми послали банді Ющенко такого листа;

„Ми пишемо вам цього листа в лісі, де Ви ховаєтесь від тих, з ким стояли пліч - о - пліч, з ким починали революцію, з ким разом раділи скинненню панів, капіталістів. Хитрі гади зуміли Вас ошукати, зуміли Вас загітувати підняти проти нас зброю. Хто тепер в Ганнівці прийшов переслідувати, ловити Вас? Селяни, покинувши жнива, старі партизани, відомі Вам колишні тарашанці, богунці; Вас ловлять немобілізовані червоноармійці. Вас ловлять досвідчені партизани. Але ми знали, що Ви, які надіслали нам листа, є бідняки, що голодують. Тому ми з Вами і говоримо. Коли б Ви були куркулі, то запевняємо Вас — охоти розмовляти з Вами про залишення Вам життя і надання Вам можливості працювати у нас було б мало. Отже, знайте, що Ви обдурені льокаями буржуазії, яка тепер не шкодує золота на організацію банд. Ви звете себе партизанами? Та які ж Ви партизани? Партизани тепер в Ганнівці і вони Вас звать не партизанами, а бандитами. Невже Вам не тяжко мати таку ганебну назву. Знайте, що славетний бандит Мордалевич здався радянській владі тільки тому, що не міг чути, як його особисто і його партизан звали бандитами. Хіба ми не знаємо, що до радянської влади присмоктались гади, хіба ми їх не переслідуюмо, хіба у нас жидівська влада, як Ви називаєте? Ні. З нами тільки робітники, тільки бідняки, тільки пригнічені, хто б вони не були росіяни, євреї, китайці, поляки і т. д. А погляньте, як ми розправляємося з тими, хто проти нас, хто б він не був.

Погляньте, скільки розстріляли ми спекулянтів, буржуїв. Ми не дивимось, до якої нації вони належать — євреї чи росіяни або поляки. Нетрудовий елемент в Чернігові в концентраційнім таборі має великий відсоток євреїв... А Ви говорите, що ми захищаємо всіх жидів — ні, це брехня... Коли ми були в Невклі і заходили до Ющенка і узнали, що Йоффе з нього вимагав 10 пудів борошна, коли він був ще чесною людиною, ми військовою нарадою заарештували його, а він — єврей, значить, радянська влада нікого не щадить. Тепер Ви розумієте, як Вас обдурили, до чого Ви сліпі і жалюгідні... У нас нема навіть тієї злоти до Вас, яку треба мати до Вас, якби Ви не були частково бідняки...

Знайте, що ми пропонуємо Вам явитися (здатися),

даруємо Вам життя. Але Ви теж повинні захищати радянську владу грудьми, повернути свою зброю не проти нас, а проти своїх класових ворогів, проти тих жандарських полковників, які керують Вами, проти буржуазії... Але робити це разом з нами, а не із-за куца стріляти на мнимого ворога. Бо в куцах нема рятунку.

Ми Вас чекаємо зараз. Укажіть негайно, де нам зустрітись. Пришліть свого делегата, а ми свого і зговоримось. Можна зустрітись у Федора Калиниченка (голова КНС—Б.) або де Ви бажаєте. Реченець даємо до 9 годин вечора“.

Дарма, що здача Ганнівської банди, а потім і Пилипчанської свідчила ніби про повне розкладання банд, проте після послання листа до банди Ющенка, вона зреклася дальших перемов.

Наша розвідка встановила, що за причину цьому є одержані від Балаховича через агентів листи з обіцянками допомогти людьми і коштами. Ми всупереч цьому широко оголошуємо 27 липня наказ Чернігівського губвиконкому про добровільне явлення і амністію тим бандитам, що добровільно являться.

28/VII 1921 р. банда Ющенка робить напад на радгосп „Ковалівське“ і розграбовує його, потім напад на Бурівку, а 31 липня робить напад на наш загін за таких обставин.

31/VII наш загін в складі 40 багнетів і 50 шабель під командою старого партійця і колишнього нач. міліції Крилова прибув в хутір Каменку, де повинен був влаштувати мітинг. В цим хуторі отряд конфіскував майно (частково) у осіб, зв'язаних з бандою.

Поведінка голови сільради, якого ми ще давніше підозрювали в зв'язку з бандою, але який завжди присягався і божився за радянську владу — сьогодні була дуже підозріла. Загін ще не встиг розташуватися, як голова сільради зник... Як виянилось згодом, він справді був зв'язаний з бандою Ющенка і попередив Ющенка, що загін наш незабаром вирушить і навіть розповів, яким напрямком і де краще зробити засідку. Банда, вибравши на кладовищі зручне місце, приготувалась зустріти наш загін, виділивши частину банди з кулеметом збоку.

Коли наш загін став вирушати, то тов. Крилов зробив

розпорядження вести піхоту лавою вперед, а слідом за піхотою пустити кавалерію. І як тільки наш загін став виходити з хутора, банда з флянгу почала обстрілювати піхоту, а з кладовища вибухнули залпи і по кавалерії. Піхота зараз же лягла і зав'язався бій, потім за допомогою наших, що позлазили з коней, кіннотників спільним ударом банду примусили відступити і вона заховалась в кущах. Арештовано голову сільради, який признався, що брав участь у банді. За постановою надзвичайної трійки його в Ловині розстріляно.

Того ж дня банда Ющенка напала на Тупичівський загін тов. Колбаси, що прямував на відпочинок, але була розбита і заховалась.

Банда періодично стала поповнятися бандитами із Київської та Мєнської губернь і навіть Курської. Були випадки, коли проштрафлені червоноармійці з військових частин з кіньми прямували в банду, знаходячи собі там пристановище. Це загрожувало недобрими наслідками.

Перехід банди до активності з появою „Доброго Вєчора“ з проклямаціями від „Союза Освобождения Родины“ примусили губвійськову раду зосередити керівництво всіма операціями в руках комбрига Іванова, якому запропоновано разом з військовими частинами виїхати на болото і особисто керувати загонами.

Але 9-денна, з 1—9 серпня, практика роботи комбрига показала, що фронтові методи боротьби з бандитизмом не годяться, потрібна інша гнучкіша тактика; таким чином саме життя ще раз ствердило правдивість партизанської тактики.

Губерніальний центр для боротьби з бандитизмом ліквідовано, і нач. повіт. участка знову бере на себе провід операціями, вживаючи і старих метод партизанської боротьби.

10/VIII нач. участка об'їздить всі загони і особисто їх інструктує. В своїй доповіді після об'їзду на ім'я військової ради він пише:

„Одвідавши місця, охоплені бандитизмом, от як: Нєвкю, Ловин, Ганнівку, Паперню й інш., я констатував факт зрушення настрою населення на користь радвлди. За яскравий приклад цього може бути те, що села, які виявляли раніш допомогу бандитам, тепер призначають свої варті і доносять загонам про появу всіх підозрілих

осіб. Це, без сумніву, пояснюється тими благородними діями, які справив на населення комуністичний загін своєю працею. В той же час північно - західня частина участка між Сошею і Дніпром до Вир — Задерелька — Яриловичи — Клубівка і інш. зробили на мене тяжке вражіння. Ця частина участка, будши відокремлена від центру смугою, охопленою бандитизмом, позбавлена була якийсь час політичної роботи“.

І справді зазначена частина повіту була відірвана від повітового центру. Радянська влада в ній числилась тільки номінально, а фактично її майже не було років з три. Постійне перебування в цім районі банд не давало змоги організувати радянський апарат, подруге, випадки неправильних дій наших заставних загонів в цім, переважно, бідняцькім районі, також до якоїсь міри впливали на розвиток бандитизму.

Після 15/VIII банда Ющенка знову повертається в район Ловинських лісів.

Під безперервним переслідуванням нашого загону, відчуваючи гостру недостачу набоїв, не маючи співчуття від населення, де недавно оперувала, переслідувана також і бандитами, що здались, які добре знали кубла бандитів, банда Ющенка і Мишки Рябого втратила свою попередню міць і стала розпадатися.

Після одного бою, де банда зазнала чималої втрати, частина банди числом на 10 шабель з кулеметом на чолі з Васьюкою Кучерявим одрізнілася і пішла зовсім з Чернігівщини. Сам же Ющенко теж примушений був перебратися до іншого повіту.

По дорозі на хутір Моложавє вона затримала двох агентів повітового продкому, братів Островських, і після катувань забила їх. Потім банда заскакує до Нових Боровичів і під самим селом захопила нач. міліції Крилова, члена Райспілки Ленського і міліціонера Бистревського. Моментально вони були роззброєні. Але серед банди стався розкол, — чи треба чи не треба вбивати... Кінець - кінцем оцих товаришів пустили. Це був лише один випадок „помилювання“ в її практиці. Очевидно, Ющенко тоді мав на увазі можливість здатися.

Але банді не пощастило проскочити до другого повіту, бо там ми прямим проводом дали розпорядження Сновській організації поставити за Боровичами заслону, і банда була вимушена вернутися назад. На переріз їй був висланий

загін нач. міліції тов. Антошина з кінною летючкою із найдобріших хлопців на добрих конях, числом 16 шабель з кулеметом, але банді пощастило заховатися — її виручила Березина.

26/VIII і 27/VIII банда стрічається з нашими загонами, втрачає при цьому одного чоловіка, п'ятеро коней і ховається.

В вересні банда зовсім зникає. Відтепер місцеві банди можна було вважати за ліквідовані, і боротьба з бандитизмом передається ДПУ і карному розшукові.

Настала тиша. Але, беручи до уваги велике число бандитських зграй на правому березі Дніпра, брак озброєної сили на лінії Дніпра і Сожа і місцевостей, що до нього прилягають, на Городнянському участкові Повіт. Виконком в Ярилівській і Алешнянській волостях відкриває підрайон міліції штатом 40 чол., комплектуючи його частково із бандитів, що здались, які допомагали ліквідувати рештки бандитизму і добре себе проявили в цій боротьбі.

В половині вересня місяця банда „Доброго Вечора“ знову несподівано появляється з - за Дніпра.

15/IX вона в числі 30 шабель являється в район Клубівки і Олександрівки, робить напад на село Лапотні і забиває голову сільради.

Отже, бандитизм знову оживає.

В Городні спішно формується надзвичайну трійку і загін, який виїздить до району Задереївки, де вельми спішно провадить роботу.

23/X банда „Доброго Вечора“ нападає на Ярилівський виконком і вішає міліціонерів.

Приблизно ж цих чисел банда знову спитується прорватися через Городнянський повіт на Борзенщину і доходить до м. Седнева, але тут також натрапляє на нашу заслону і повертається назад в Городнянські ліси.

Після достатнього натиску на „Добрий Вечір“ він вимушений був лишити нашу територію і перебраться до Менської губ.

ПОЯВА ЮЩЕНКА

Останніми числами жовтня м - ця банда Ющенко знову появляється на горизонті, ховаючись в районі Невклі, Пилипича, Ріпок.

У банді з цього часу починає вимальовуватись постать підатамана Мишки Рябого. Про катування його ходять

цілі легенди. Сам Ющенко залежав від нього, бо Мишка Рябий мав в банді свою групу, яка всім і верховодила. Коли якось Ющенко запропонував своїй банді здатися радвладі, то Мишка Рябий пригрозив Ющенкові повісити.

В листопаді м - ці повітова військова нарада в зазначених селах і районах уряджує інститут винуватців, бере низку заручників, впливових куркулів; це справляє свою силу й після цього нам вдається завербувати повідомлювачів із числа куркулів, які ретельно давали свої звіти і допомагали потім зліквідувати банду.

В першій половині листопада м - ця в зараженому бандитизмом районі удаю проводить роботу над половеженням дезертирів загін; в той же час загони Гомельської НК тиснуть биндитів з правого берега Дніпра і домагаються, щоб здались решта бандитських груп.

Але банда Ющенка і Мишки Рябого тримається, — то згортається, то розгортається, налічуючи іноді до 30, іноді 10 шабель.

В грудні банда Ющенка, числом 7 чоловік, налітає на Ковалівський фуражний пункт і спалює 4.000 пудів сіна, переходячи водночас до терору над продзагінниками.

25/І 1922 р. Тупичівська військова нарада викриває місця осідку банди, швидко збирається загін з міліції і чернігівських курсантів, що були на заготівлі палива, і нападає на банду.

Але торопливість, проявлена від загону при оточенні банди, зірвала всю операцію. Банді вдається заховатися в гушавині лісу.

В січні м - ці в селах, обнятих бандитизмом, всі осередки, навколо яких скупчуються партизани і біднота, стоять під зброєю, а також навколо окремих комуністів скупчується молодь. Так, біля Ловини дідусь П. Примаченко, 60-річний старунь, кращий стрілець, скупчив біля себе загін із хуторянської молоді, числом 20 багнетів; цей на своїм хуторі запровадив денний і нічний караул, а також робив напади на банду в їхніх лісних сховищах. За це банда гострила на нього зуба, але дід Примаченко завжди був на сторожі і тримав зв'язок з загonom в Ловині.

Приблизно на цей час припадає пригода, що сталась з Ловинським осередком. Він поставив за завдання піймати Ющенка, використавши для цього свята, що надходили, гадаючи застати його в цей час у родичів в Невклі. Для цього осередок в складі 4 - х озброєних чоловіка, приби-

рається вночі в Невклю і зупиняється в одній хаті, сподіваючись точних відомостей про місце, де перебуває Ющенко. Але бандитів попередили, вони непомітно підлізли до хати, захопили всіх 4 - х чоловік і по дорозі за Невклею розстріляли. Коли про цей випадок дійшли до нас відомості, було виділено загін числом 35 шабель. Переслідував він банду дві доби, але банді пощастило утекти.

В лютому м - ці 1922 року розвивається бандитизм в сусідньому Сосницькому повіті, куди за розпорядженням Нач. Губучастку висилається частину озброєних сил з Городнянщини.

В цей час стає відомо, що 6 бандитів, які здались восени 1921 р. загонові тов. Сідорова, знову перейшли в банду і почали оперувати по соші за Ріпками.

В березні м - ці 1922 р. банда Ющенка знову нагадує про своє існування нападом на хату Кулеша в Дроздовицях, сподіваючись застати там Кулеша Антона ¹⁾, колишнього (1922 р.) секретаря Повітового Парткому.

Не знайшовши його вдома, забиває батька, ранить сестру, брата, б'є матір і ховається.

Після цього випадку банда затихла, приславши до Городні листа „Зима ваша — літо наше“.

З наступом весни умови для боротьби з бандитизмом погіршали, бо кожний кущик тоді міг бути їм за захисток. Банда на цей час притихла і ховалась в південній частині повіту, у лісника Гріщенка (ми згодом його розстріляли).

Передвесняного часу ми (Виконком і Політбюро ²⁾) використовували для вивчення районів, охоплених бандитизмом, виявлення в селах осіб, що мали зв'язок з бандитами, повідомлювачів так, щоб з весни почати кампанію ліквідації бандитизму.

Банда Ющенка на цей час складалась із 30 бандитів, кінних і піших. Були ще банди Пилипчанська, Ріпкинська і частина бандитів, що перемандрували з Глухівського повіту. Всі вони тримали зв'язок з „Добрим Вечором“, що ховався на правім березі Дніпра.

¹⁾ Куліш — бідняк, матрос, один з найактивніших організаторів повстання за німців і гайдамаків, голова НК в Городні, а потім зав. секретно - оперативного Відділу Губ. НК. Свого часу Антон був гроза для всіх контрреволюційних елементів на Чернігівщині.

²⁾ Політбюро називалась Повітова Надзвичайна Комісія з відповідно зменшеними правами.

21/IV 1922 р. Городнянська повіт. військова нарада почала кампанію боротьби з бандитизмом уже за великого досвіду і підготовки; район розташування бандитів тепер нам був відомий.

Згідно з виробленим пляном, зв'язались з губвійськовою нарадою і домовились, що із Чернігова вийде на сошу засада, а в наше завдання входило повернути нацю засаду банди. Призначеного дня Чернігів вислав міцний загін, який взяв під своє спостереження сошу від Ріпок до Ганнівської поворотки і Ганнівки.

Тупичівська, Алешнянська і Дроздівська військова наради дали також сильні загони із партійців, комсомольців та незаможників. Була взята вся міліція, взяв участь загін дідуся Примаченка.

Розбилися ми на 6 загонів. Випустили чоловіка 20 повідомлювачів, через яких і діставали відомості про кожен крок бандитів.

Пробрались в найтаємніші місця бандитів. На Замглаї був острів (Замглай — болото), на який можна було пробратись хіба річищем річки, правда, не глибоким, по груди коняці. Охопили з усіх боків бандитську „ставку“.

Бачачи, що справа кепська, банда вирішила пробратися до Дніпра (але для цього їй треба було пройти через сошу, на якій стояла ід Чернігова наша кавалерійська засідка).

І ось, коли Ріпкинська банда пробралась майже до соші, її викрила наша розвідка і наскочив загін; вся банда числом 13 чоловік була „на смерть“ ліквідована.

Ющенко з своєю бандою заплутався в лісі і на цей час не встиг підійти, врятувався, лишившись в районі Каменки і Ріпок, спритно лявіруючи між нашими загонами, які переслідують його, наступаючи на п'яти.

23/IV із Городні був висланий кінний загін відповідальних робітників із комуністів для боротьби з бандами і проведення політроботи. По дорозі він спужує банди і викриває відділ постачання банді. Проводить арешти.

Того ж дня із колишніх бандитів в Алешні, за допомогою колишнього отамана Ємельянченка, організовується загін в 28 чоловік з кінною розвідкою під моїм керівництвом.

Шалено женемося за появленою бандою. Загін тримається бадьоро. Поки об'їхали район, надійшло повідомлення, що банда Мишки Рябого розбита, а самого Рябого забито і що поблизу Ющенко.

Одержувані звіти прямо говорили, що без „Рябого Ющенко ніщо і повинен обов'язково здатися“. Від наших повідомлювачів і селян почали надходити відомості про осіб, що приховували банди, і ми були арештували з 20 чоловік, із допитів яких ми довідалися про цілу сітку шпигунів в радянськiм апараті.

Після вбивства Рябого стало ясно, що банда остаточно розсипалась; наші загони боротьби з бандитизмом були розпущені. Стали налагоджувати радянський апарат.

В травні місяці до нас надходять відомості, що Ющенко хоче здатися, але боїться здаватися в Городні.

В цей час Губ. Над К. через свого повідомлювача входить в перемови з Ющенком про здачу. Повіт. військова нарада проти цього категорично заперечує, з чим згоджується і губвійськова нарада. Банду вирішено було ліквідувати силою зброї.

5/VI 22 р. вночі на квартиру до мене надійшли відомості, що банда Ющенка в Каменці п'ячить у свого родича. Ми негайно вдосвіта виїздимо вдвох з товаришом Бардаковим до Каменки без загону, бо часу збирати загін не було.

Наш повідомлювач обіцяв нас чекати.

При сході сонця ми були в Каменці, де одержали відомості, що банда числом 4 чоловіка разом з Ющенком хвилин 30 тому подалась на Невклю.

Стрибнувши на коней, ми чвалом подались на Невклю.

Не пройшло і 5 - ти хвилин, як ми налетіли на саму банду.

Ми розгубились, але банда ще гірше розгубилась і розсипалась. Ми з револьверами і криками „стій“ — і за нею.

Удалось затримати одного бандита, у якого було посвідчення однієї сілради із Борзенщини, що в нього пропали коні (потім виявилось, як оповідав Ющенко, що це петлюрівець з Борзни, прийшов для зв'язку і пропонував Ющенкові не здаватись, а йти до них на Борзенщину отаманувати).

Затриманого бандита ми привели в Каменку, посадили в хату і десятникам звеліли стерегти, сами ж поїхали в Невклю, гадаючи, що банду там стрінемо. В Невклі її не було.

Тоді ми повернулись до Каменки і послали нашого повідомлювача в розвідку.

Через годину він повернувся і повідомив, що селяни,

як видно з відома Ющенка, пропонують піти в ліс і умовити Ющенка здатися, гарантуючи незайманість особи і не обов'язково являтися у Чернігів або в Городню.

Таку пропозицію ми були категорично відкинули і запропоновано Ющенкові через тих же селян здатися на ласку повітової військової наради без ніяких умов, і на здачу йому були дали 2 години.

Через якийсь час нам повідомили, що банда вагається і відповіді не дає. Узнавши, де вона перебуває, ми з Бардаковим швидко зібрались і пішли до зазначеної хати. Зайшовши так, щоб у вікно нас не було видно, ми відразу відчинили двері, я вскочив з револьвером на зводі, а Бардаков з карабінкою на приціл спинився у дверях.

Ющенко, що сидів за столом, з нашою появою затремтів і розгубився. На питання „здаєшся?“ відповів „здаюсь“, і ми роззброїли його.

Через годину Ющенко викликав сюди і останніх двох бандитів.

Цього дня нам не вдалось вибратись, бо настав вечір і їхати з бандою 22 верстви було ризиковано.

Ми залишились тут же ночувати. Напоївши кріпко бандитів спиртом, що був при нас, ми улаштувались на нарах ночувати, поклавши біля печі зброю. Всю ніч довелося спати по черзі, побоюючись, що бандити роздумають і можуть нас порізати.

Приблизно так мало і не вийшло, але небезпека прийшла з другого боку.

Тієї ж ночі на з'єднання з Ющенком приїхала з Менської банда в числі 9 шабель. Узнавши, що Ющенка вивозять в Городню і що Ющенко умовив свою банду частково здатися, ця Менська банда хотіла вбити і Ющенка і нас. Коли вона оточила хату і хотіла нас постріляти, то проти цього стали деякі з місцевих селян і почали благати банду, щоб вона цього не робила, говорячи, що за вбивство Голови Виконкому і Нач. Політбюра загине все село. Селяни сказали, що будуть, тоді видавати всіх бандитів. В банді тоді стався на цім ґрунті розкол, після чого вона поїхала на правий берег Дніпра не зачепивши нас. Про це ми взнали уже через місяць.

Бандита Ющенка була амнестувала губвійськова нарада. Ющенко подав багато матеріялів про банди інших районів, а також умовив здатися і Пилипчанську банду.

Після цього „Добрий Вечір“ зник. Бандитизм був ліквідований остаточно.

Партконференція, що відбулась 15 жовтня, констатувала, що повіт можна вважати за спокійний і є всі умови, щоб надолужити прогалини в галузі партійного і радянського будівництва ¹⁾.

---

¹⁾ Від редакції: Головною ознакою цього другого періоду в боротьбі проти бандитизму був, як видно з спогадів т. Биструкова, перелім в хитаннях широких верств середняцького селянства. Організація незаможного селянства (ЖНС), розгром куркульства й неп були головними причинами цього. Це виявилось в тому, що більшість селянства змінила ставлення до бандитських угруповань, відмовилася підтримувати та приховувати їх, розпочала натиск на бандитів, умовляючи їх здатися, інформувала про них. На цьому тлі відбувалися хитання серед бандитів, банди поступово меншали, постійно розколювалися і, втрачаючи ґрунт під собою, здавалися радянській владі. Все це відбувалося при активній боротьбі проти бандитизму організованих незаможників.

Своєрідність „галаківщини“— бандитизму в певних районах Чернігівщини (див. про це примітку ред. до ст. т. Слизького — „Куренівське повстання“— „Л. Р.“ № 5 — 6, 1929 р.), певна участь бідноти, за спиною якої, звичайно, стояло куркульство (незадоволення бідноти, наприклад, з окремих заходів, які за часів воєнного комунізму фактично чинили перепони, скажімо, гінчарному промислу, що був поширений в цих районах, й т. інш.), ця своєрідність ще більше була підкреслена в часи ліквідації й занепаду бандитизму.

НАГОРНИЙ І.

ДО ДЕСЯТИРІЧЧЯ ЗВІЛЬНЕННЯ ДОНБАСУ ВІД ДЕНІКІНЩИНИ

На початку грудня 1919 р., по захопленню Червоною армією м. Н. Оскола, ст. Уразово та інших міст території колишн. Воронізької губ., кінна армія Буденного розпочала наступ на Донбас. Загони Червоної армії простували двома напрямками. Значна частина їх пішла через м. м. Старобільське, Біловодське та ст. Черково на територію теперішньої Луганської та Шахтинської округ. Друга частина, де довелося бути і авторові цих рядків, взяла напрямок по залізниці ст. Куп'янська - Вузлова, Сватова, Кабаньє на Лисичанське, Попасне теперішньої Артемівської округи. Не можна не згадати тої величезної відміни, як у настрої, так надто і в дисципліні загонів Червоної армії, проти того, що було, коли відступали з Донбасу.

В квітні 1919 р., коли Червона армія покидала Донбас, мені довелося бути якраз на ділянці Лисичанське — Сватова та Куп'янська - Вузлова.

Нам тоді довелося, з доручення Політвідділу 8 армії, проводити агітаційну роботу серед робітництва Лисичанського району й закликати робітників до захисту копалень та заводів від захоплення та руйнування біло - офіцерськими катами. Пригадується, що під той час деякі наші частини Червоної армії не лише відступали, а просто тікали в тил від справжнього бою з білими. Досить було показатися аероплянкові або почути гарматні постріли, як і люди і майно вантажилося в вагони, всі вимагали негайної відправки і по парній і не по парній колії. Великого треба було докласти зусилля, щоб була змога їздити потягами не лише вперед до Куп'янської - Вузлової, а і назад до Донбасу.

Це, кажемо, було в квітні 1919 р. А в грудні того ж року на цій же самій ділянці стало зовсім інакше. Спокійний, бодьорий настрій, витримана міцна дисципліна — ось що було характерне для загонів Червоної армії. Найбіль-

ший перелім у настрої наших загонів став по тому, як стала велика перемога над білими при ст. Касторна. Аеропляни, гарматна та кулеметна стрілянина білих не викликали вже такої паніки, як це було раніш. Спокійно на чолі з комісарами наші частини йшли вперед з-упертою надією перемоги.

Куп'янське, Сватово, Кабань — ще 15 кілометрів і Донбас. Грудень. В районі Кременна — Рубіжне за 10 — 15 кілометрів від Лисичанського вдень точиться великий бій червоних з білими. Перемога червоних. Білі тікають. Навіть залізничий міст через р. Дінець біля м. Лисичанського залишається цілий. Червона армія пішла далі.

Увечері другого дня наші частини стали до бою з білими на залізничному мосту. Річка Дінець замерзла слабенько й перейти її не можна; одно місце переходу річки — це залізничний міст. На мосту червоноармії пішки, на конях, на тачанках, на селянських підводах; тут же везуть кулемети, гармати, різне знаряддя, кулі, тут і гармонія, і тут же в цій мішанині, щоб не подавити людей або коней, тихо-тихо просувається вперед панцерний потяг. За три кілометри в Лисичанському рештки армії білих. Чути від них кулеметну стрілянину. Кулі досягають передніх червоноармійських загонів, але ніхто на це не звертає ніякої уваги й не витрачає жодної кулі. Посуваємося вперед спокійно, мовчки. Через деякий час стрілянина від білих припиняється зовсім, і Червона армія на території Донбасу.

Ніч пробули у Лисичанському спокійно. На ранок Червона армія посунулася різними напрямками в бік ст. Попасна. Панцерні потяги та літучка № 3 виїхали на ст. Попасну й біля ст. Комишуваха потрапили під гарматний обстріл білих, а з ст. Комишуваха наступали їхні кінні частини. Довго відбивалися наші панцерники, але не стало води в літучки № 3 й довелося відступити назад (на ст. Переїзну).

Другого дня зранку виступили в бій на ст. Попасну всі три панцерники. На наш шестиразовий постріл на ст. Попасну звідти ніхто не відповідав. Виявилось, що білих вже там немає.

Зайнявши ст. Попасну, того ж вечора наш панцерник „Комунар“ виїхав через Натальівку - Деконівку на Артемівське. На ст. Натальівка білі було розпочали кулеметну стрілянину на панцерник, але досить було двох гарматних пострілів з панцерника, як вони розбіглись.

До міста Артемівського (тоді Бахмута) залізниця від білих була очищена і лише за станцією цього міста „Комунар“ зустрівся з ними, де наші частини після недовгого бою відбили тридюймову гармату й два кулемети.

Білі відступили.

19 грудня ми вступили в Артемівське ¹⁾.

По захопленні м. Артемівського із трьох товаришів був організований Воєнно - Революційний Комітет (І. О. Нагорний — голова, Ф. Л. Подстрела та В. П. Циба — члени Ревкому). Через п'ять день Ревком поширено до п'яти товаришів (крім голови Ревкому І. Нагорного та Ф. Л. Подстрели, введено П. Г. Казимірчука, Кісільова й Федорова).

14 січня знову сталися зміни. Ось що про це говорить документ того часу:

„В ы п и с к а

из протокола заседания Бахмутского Уездного Военно - Революционного Комитета от 24/І с/г. за № 11.

§ 1. *Слушали:* Доклад предревкома Нагорного о вводе в состав ревкома членами *его* т. т. Жакова, Минкова, Максименко вместо выбывших тов. тов. Федорова, Киселева и Подстрелы.

Постановили: Ввести в состав Ревкома т. т. Жакова, Минкова и Максименко и представить на утверждение Упрревкомарм XIII следующий состав членов Бахмутского Уездного Ревкома: т. т. Нагорный, Казимирчук, Жаков, Минков и Максименко.

Выписка верна: Секретарь Ревкома (подпись)

С копией верно: Секретарь Упрревкомарма XIII:

Утвердить. Подлинное подписали. Реввоенсов: ГЕККЕР
(подпись)

Начупр. Ревк. БЫК 17/І“.

Донецький Губерніяльний Воєнно - Революційний Комітет спочатку організувала була XIII Червона армія в Артемівському під головуванням т. Федорова; автор цих рядків був за заступника голови. Згодом Всеукраїнський Воєнно - Революційний Комітет організував в м. Луганському під головуванням т. Антонова — Саратовського Донецький ВРК.

¹⁾ На цій ділянці фронту наступ провадили буденівці й армія.

Обставини для роботи Ревкому в той час були занадто скрутні. Все народне господарство Донбасу зруйноване; холод, голод, епідемія черевного тифу, бандитизм, незакінчена громадянська війна — ось те коло роботи, боротьби й напруженої праці перших днів радвлади взагалі й зокрема на Донбасі.

Восно - Револуційний Комітет хутко розпочав розгортання своєї роботи. Були організовані відділи Ревкому: споживчий, земельний, організаційний та інші.

Не можна не згадати ганебних вчинків білогвардійщини перед тим, як вона втікала із Донбасу.

В Артемівській в'язниці білі вчинили звірячу розправу над в'язнями, яких вони позвозили сюди із різних місць. Вступивши в Артемівське, ми натрапили на кошмарне явище. Бахмутська в'язниця була розчинена; на дворі, в коридорах і камерах валялись мертві потруєні в'язні; багато було з поламаними руками, ногами, з вирізнаними шматками тіла, замордовані, порізані й побиті шомполами та нагайками. Труп в'язнів так були спотворені, що неможливо було пізнати навіть знайомого товариша. Від цієї кошмарної звірячої розправи „білої кістки“ загинуло 186 товаришів. Щось з 100 товаришів отруєно й побито до невпізнання. Дехто падав на вулицях міста і більше не вставав.

Важливою ударною роботою Ревкому було докласти всіх сил, щоб направити вугілля на північ, де залишилося багато потухлих паровозів, а також відправити потяги з різним військовим і споживчим майном. Щоб забезпечити негайно північ паливом, доводилось вживати рішучих жорстоких заходів. Для цієї справи багато попрацювали інженери і інші т. т., як от Горлов, Монастирський та багато інш., а особливо робітники вугільних копалень. Ця ударна група інженерів і просто обізнаних з вугільною справою товаришів, доставши на руки великі мандати й трохи грошей, відряджена була в Лисичанське, Горлівку, Щербинівку і інші вугільні копальні. Вже на другий - третій день за допомогою робітників - гірників був навантажений і відправлений на північ великий ешелон з вугіллям.

Багато в ті часи було труднощів в роботі, багато було помилок, але творча робота робітників та бідняцько - середняцьких кол селянства переборола всі труднощі й утворила міцну робітничо - селянську владу в Донбасі.

ЛЕВЕНЗОН Ф.

ДО ДВНАДЦЯТИРІЧЧЯ ОКУЦАЦІ БАСАРАБІЇ

(Дещо з минулого)

СИСТЕМА ПРОВОКАЦІЇ¹⁾

Вся зовнішня політика Румунії останніх років — суцільне територіяльне мародерство, без затрати на це великих сил та коштів. Румунія весь час спритно використовувала антагонізм між іншими державами та угрупованнями для своїх територіяльних грабунків. Так було під Балканську війну 1913 року, коли, вигравши на суперечностях між державами Згоди і центральними державами, Румунія захопила найбагатшу північну частину Болгарії. Так було і за імперіялістичної війни і по ній. Всі пам'ятають дворічне вичікування Румунії, щоб виступити за те чи те угруповання; вона баянсувала між державами Згоди та Спільки. Залежно від того, куди схилилася фортуна воєнна, вона повертала фронт то в один, то в другий бік. Виторгувавши собі, нарешті, найвигідніші територіяльні компенсації, вона стала на бік Антанти.

Та як тільки перемога тимчасово дісталася німцям, Румунія поспішила вийти з гри, щоб одержати компенсацію з рук своїх вчорашніх ворогів, а потім, коли переможуть їх, знову виконувати замовлення своїх попередніх спільників, застерігаючи собі за те нові територіяльні анексії. Так сталося з Басарабією. Багнетами румунської армії в крові затоплено Венгерську Республіку і захоплено румунами Добруджу, Трансильванію.

З числа союзних армій вийшла багатомільйонна російська армія. Революційний шквал, хлинувши на всю тодішню Росію, роздався за її межі і загрожував потопити інші країни. Румунія поспішила обкопатися і відсунути свої кордони.

---

¹⁾ Частина цих спогадів вміщено в журналі „Красная Бесарабия“.

що їй безпосередньо загрожували. Граючи на два фронти, Румунію благословляють великі держави захопити Басарабію, щоб спинити революційну хвилю з Росії. Цю угоду санкціонує Німеччина, забезпечуючи тил своїм арміям, що захопили були Україну. Так була обставлена зовнішня сторона захоплення Басарабії, що до його готувалися давно.

Румунія не тільки не є виняток з числа інших буржуазних держав, але є клясична країна, де підкуп, інтриги та провокація панують у всій зовнішній і внутрішній політиці. Ці шляхи вона використовувала повною мірою і для захоплення Басарабії. Зі всією силою і спритністю вона пустила в діло і підкуп, і інтригу, і провокацію зарані до того, як з благословенства своїх вчорашніх ворогів і співників по війні направила свої полки захопити Басарабію.

„Уже влітку 1917 року, за Керенського і Терещенка, цих щирих братів румунських поміщиків, румунський уряд заходжується розтягувати свою шпигунсько - провокаторську мережу в Басарабії. На сцену виступають його провокатори. В червні Терещенко вимушений удатися до російського посланця в Ясах, пропонуючи „дістати точні відомості про групу осіб, що виїхали з Румунії, щоб агітувати в Басарабії на користь відокремлення цієї землі від Росії і для того, щоби молдавський рух ув'язати з українським“.

В Басарабії появляються агенти румунського уряду, що привозили з собою багато грошей, як це вияснюється з останніх полемік, порушених румунською пресою...“¹⁾.

Це перші ластівки провокаційної роботи Румунії. За ними йде організація Сфатул - Церія²⁾, яку пускалося в рух

¹⁾ „Советские Россия, Украина и Румыния“. ДВУ. X. 1921.

²⁾ Обставини в Басарабії склалися після Жовтневої революції своєрідно. Поперше — близько проходив румунський фронт, куди Жовтень пробивався слабо, і де в контакт з румунським командуванням готувалася відсіч радянській владі; подруге — велику роботу провадив румунський генеральний штаб, щоб захопити Басарабію, і, потрете — вельми присутнім моментом у житті Басарабії було те, що, маючи давно утворені організації бундівців, меншовиків, с.- р., — більшовицькі організації постали в Басарабії тільки напередодні Жовтневої революції та й то, найголовно, із салдат гарнізону, небасарабців, що тільки аж згодом зуміли організувати частину місцевих робітників та ученої молоді. Це й призвело до того, що, хоча в листопаді 1917 р. владу рад у Басарабії оголошено, проте, достатніх сил не малося, щоб її здійснити реально. Отже,

директивами румунського генерального штабу й зрадницька роля якого всім відома. Треба відзначити лише ту надзвичайну солідарність та сприяння, що виявили румунському генеральному штабові не тільки генерали старої російської армії, але і „соціялісти всіх гатунків“. Вони широко розповсюджували інспіровані румунським штабом провокаційні чутки для того, щоб виправдати підготування окупації Басарабії. Так зфабриковано телеграму, підписану генералом

не зважаючи на те, що гарнізон владу рад визнав, по суті мало що змінилося. Так, у центрі Басарабії, де зав'язувалося всі події — Кишиневі — існувала по оголошенні радвлади міська дума й усі її органи; тільки міліція та деякі карні органи були фактично в руках рад; отож не малося змоги не тільки зламати всі буржуазні органи влади, але й достатньо контролювати їхню роботу (іноді доводилося за контролерів усяких органів надсилати тих же меншовиків, у кращому разі інтернаціоналістів).

Зовсім самостійно, не відчувуючи натиску Виконавчого комітету рад, існувала крайова рада — так званий Сфатул - Церій. Організований з постанови I військово - молдавського з'їзду в Кишиневі, де брали участь представники різних громадських професійних і політичних організацій Басарабії (крім більшовиків). Сфатул - Церій не був виборний орган (його репрезентували найрізноманітніші організації, навіть передреволюційної формації, як, наприклад, міські думи, земства, партії до народних соціялістів включно, і т. д.); це було щось подібне до своєрідної Центральної Ради.

Іноді, в окремих питаннях, що стосувалися життя. Кишинева, Сфатул - Церій контактував свої дії з Виконкомом рад, проте, в основному провадив законодавчу роботу й „організовував“ Молдавську Республіку на підставі декларованої „національно - культурної автономії національностей“ у межах єдиної російської демократичної республіки. Великий вплив у Сфатул - Церії мав так званий *Молдавський Комітет*, де сиділи чиновники й інтелігенти з молдаван з есерівськими квитками, що порвали будь-який зв'язок з селянством; більшість їх прибула із армії, Петрограду й інших міст, де вони жили, служили. Фактично ж Сфатул - Церій дедалі більше ставав знаряддям румунського генштабу, що готував захоплення Басарабії.

Взявши участь у запрошенні румунського війська, яке почало наступ в грудні 1917 р., ніби в зв'язку з виконанням наказу командувача румунського фронту царського генерала Шербачова про охорону склепів, шляхів і відновлення ладу, оточений румунським військом С. - Ц. оголосив 24 січня 1918 р. Басарабію незалежною Молдавською Республікою.

Контр-наступ радянських і утворених із утікачів Басарабії загонів був припинений в зв'язку з пропозицією держав Антанти про посередництво в переговорах поміж Румунією й РСФСР. 5 березня (1918 р.) поміж Румунією й РСФСР укладено договора, за яким Румунія зобов'язалася протягом двох місяців вивести з Басарабії військо.

Проте окупація австро - німецьким військом України дала змогу Румунії порушити договір. Терор, підкуп румунських хазяїв у Басарабії примусив 27 березня (1918 р.) оголосити приєднання

Геруа, про арешт Виконавчим Комітетом Рад Молдавського уряду (що цілковито не відповідає дійсності), щоб подати привід для вступу румунського війська до Басарабії. Такого ж порядку документи і відозва національних та крайових комісарів румунського фронту з 13 січня 1918 р.¹⁾, які

Басарабії до Румунії на правах крайової автономної республіки. Не зважаючи на загрози, селянська фракція С.-Ц., представники профспілок, нацменшостей, відмовилися голосувати, заявивши, що вони не уповноважені розв'язати такі питання, а Кишинівська міська дума, спілка міст і земств ухвалили були навіть протест проти акта насильства.

Розігнавши громадські організації, окупанти інсценували 26/XI 1918 р. нове голосування про остаточне приєднання без ніяких умов (з 162 чол. присутніх було 46, а голосувало 38). Цього досить стало, щоб Паризький трактат з 28/X 1920 р. визнав право Румунії на Басарабію.

¹⁾ Подаємо зміст відозви: „Провокационные слухи, распространяемые в настоящее время по поводу производимого занятия румынскими частями железнодорожной линии Кишинев — Яссы, заставляют дать объяснение происходящему. Организованные толпы насильников и грабителей, совершенно не считающиеся с интересами населения, ни с интересами армии, захватив в свое время станцию Сокола, чтобы заставить фронт подчиниться их требованиям, прекратили подвоз продовольствия и фуража. Вследствие этого в некоторых частях почти начался голод. Решительными мерами станция Сокола была очищена, войска снова стали своевременно снабжаться всем необходимым, а, кроме того, согласно разработанному плану, началась демобилизация, и войска начали по железным дорогам развозиться по своим домам и семьям.

Несмотря на это, эти преступные элементы продолжали вести пропаганду, подговаривая войска безчестно уходить с фронта. Ушедшие с фронта части, двигаясь без приказа, потому и без обеспечения продовольствием, начали грабить местное население. Пылают целый ряд деревень на севере и на юге Бессарабии. Уничтожены бессмысленно сотни тысяч пудов хлеба, подготовленного для армии, народа, расхищается народное достояние.

Но это им показалось недостаточным, и они стали захватывать власть. Как прежде в Соколе, так теперь они засели в Кишиневе, где грабят и насилуют, арестовали всех офицеров союзных армий и издеваются над ними, ограбили даже комиссию, закупающую продовольствие для частей армии; они образовали самозванный штаб фронта, который принимает ряд мер, грозящих голодной смертью, не только тем, кто остался на фронте, но и тем, кто едет домой. Железная дорога между Кишиневом и Унгенами разрушена, и продовольствие на фронт не приходит, а уволенные по домам, целые тысячи их, просидевших $3\frac{1}{2}$ года в окопах, вместо того, чтобы ехать по железной дороге, бредут пешком, нуждаясь в продовольствии и не имея приюта. Ведь эти тысячи голодных людей могут совершенно разорить местное население деревень, через которые они проходят.

Молдавское правительство, заботящееся о безопасности своего

брехливо повторювали те, що говорили з приводу свого захоплення Басарабії румунські генерали, які командували окупаційною армією.

Тавро зради мають багато героїв Сфатул - Церія. Ерхан¹⁾, Інкулець²⁾, Чугуряні³⁾ Халіппа⁴⁾ — відомі тепер

населения, и штаб фронта, обязанный принять все меры для снабжения войск продовольствием и для выполнения разработанного плана демобилизации, вынуждены принять меры для обеспечения за собой железной дороги Кишенев — Яссы и для охраны от грабежей продовольственных складов. По настойчивой и неоднократной просьбе молдавского правительства и населения, Румынское правительство согласилось на отправку для этой цели своих частей в Бессарабию. Частью этим даны строгие указания действовать лишь против грабителей и насильников, против людей, не допускающих продовольствия своим верным долгу товарищам на фронте. Местное население части эти будут охранять от грабежей и за все взятое продовольствие будут тотчас расплачиваться. Мера эта временная и, как только порядок на железной дороге будет установлен, как только прекратятся грабежи армейских складов, союзные войска получат приказание немедленно выйти из Бессарабии. Те, кто распространяет слухи, что, вводя свои войска, румыны стремятся занять Бессарабию, — злонамеренные лица, сеющие смуту, с которыми должны бороться все, и фронт и вы, жители Бессарабии. Мы хотим обеспечить фронт продовольствием и в порядке продолжать демобилизацию. Мы хотим прекратить в Бессарабии погромы и грабежи шаек хулиганов. Вы, жители Бессарабии, должны нам в этом помочь для вашего же блага.

Пред. комит. национ. и обл. комиссаров. Укр. комисс. Румфр. Карасив. Молдав. комисс. Румфр. Мунтян. Армян. комиссар Румфр. Тер - Григорянц. Сибир. комиссар Румфр. Кучин. Белорус. комиссар Румфр. Ильюченко. Мусульман. комиссар Румфр. Исмаилов. Польск. комиссар Румфр. Бобицкий. Грузин. комиссар Румфр. Фрдадиани. Прешадынтул комитетулуй централал молдовенилор де не фронтул Румын (Предс. Центр. Комит. Молдаван на Румынском фронте) Настас.

13 янв. 1918 г. НР особ. 2759 Генкварум Полковни. Баумгартен.

¹⁾ *Ерхан* — був за викладача одної із петроградських прогімназій, прибув разом з Інкульцем як агітатор; у басарабському уряді одного часу був за міністра освіти.

²⁾ *Іван Інкулець* — син кишинівського куркуля - орендатора й земельного спекулянта. Як с - р. прибув від уряду Керенського з тодішнього Петрограду з групою агітаторів (40) басарабців для „зміцнення революції в Басарабії“.

Розкидаючи демократичні обіцянки, Інкулець гуртує навколо себе молдавську інтелігенцію. Організатор Сфатул - Церія й Молдавського Комітету, потім президент Басарабії і, нарешті, вчинивши зраду Басарабії, він дістає теку міністра в справах Басарабії в румунському кабінеті міністрів.

³⁾ *Д. Чугуряні* — був за прем'єра - міністра Молдавської республіки в березні 1918 р.

⁴⁾ *П. Халіппа* — був за голову Сфатул - Церія в березні 1918 р.

широким верствам, як явні агенти румунського штабу. Вони вміло провели свої ролі протягом всього 1917 року, вони зуміли приховати свої зв'язки з румунським штабом, поки цього треба було. Та як тільки стало можливо та вигідно скинути з себе машкару, ці пани заговорили про свої зради, на перебіг показуючи свої заслуги перед „Великою Румунією“.

Багато хто з них прийшли в Басарабію з партійними квитками есерів, есдеків: з такими „пашпортами“ легше було виконувати замовлення румунської дефензиви. Були особи¹⁾, що демагогічно експлуатували минуле, щоб, діставши довір'я трудящих Басарабії тим легше обманути та зрадити їх.

ІЛЛЯ КАТАРЕУ

Варто спинитися на одному з агентів Румунії, на Катареу, щоб на цьому прикладі показати засоби „самовизначення“ Басарабії. Ілля Катареу в галереї зрадників Басарабії мусить посісти окреме місце, хоч наче він і стоїть нарізно від групи Ерхан, Чугурян, Халіппи, Інкулєць і ін.²⁾

Катареу з'явився на сцені Басарабії і зник. Один час появилися, навіть відомості, що Катареу розстріляно.

„За відомостями, які одначе треба потвердити, румунський уряд після того, як використав агента - провокатора, розстріляв його, сподіваючись цим поховати з ним разом і всі тайни, які він міг би першого-ліпшого дня винести на показ. Проте, мертві промовляють і із домовини і всі вчинки кампанії Братіяну, Авереску, Таке - Іонеску, Катареу можна тепер відновити

¹⁾ Мова мовиться про К. Стеру, почесного „революціонера“, старого народовольця, який утік з російської в'язниці до Румунії і жив там як політичний емігрант; разом з своїми побратимами по соціал - демократичній партії, він зрадив робітничий рух; був головною дієюю особою і надхненником сепаратного договору про мир між Румунією та Германією; вірний слуга короля (згодом, до речі, ним скинений) К. С. відіграв першу скрипку в зраді Басарабії. Керував закулісною роботою Сфатул - Церія, де пророблялося і віддавалося на виконання директиви румунської розвідки.

²⁾ Ці зрадники поспішили на 10 - річчя окупації реклямувати свої заслуги в „приєднанні Басарабії“, щоб дістати нагороду за свою роботу; вони виторочили багато подробиць, в тім числі й свою роль, в ганебному акті продажу Басарабії. Ці герої впливали на поверхню протягом всього періоду окупації, як активні учасники поневолення трудящих Басарабії.

на ґрунті справжніх документів самого румунського уряду. Можливо, що й убивство Катареу є повідомлення румунської дефензиви, щоб утворити йому сприятливу обстанову для нових національно - терористичних подвигів¹⁾.

Останнє може що й вірне, бо Катареу зустрічали 1922 р. в Парижі. Очевидно, чутка про розстріл Катареу була пущена свідомо, щоб затерти слід цього „героя“, який може знадобитися румунській дефензиви, для якої він був найздатніший агент.

Доповідь румунського полковника Аргівеску військовому міністрові Румунії з 16 січня 1913 року малює постать цього зрадника так:

Т а с м н о .

„ДОПОВІДЬ ПОЛКОВНИКА АРГІВЕСКУ ВІЙСЬКОВОМУ
МІНІСТРОВІ РУМУНІЇ

Д о п о в і д ь²⁾

В петиції пан Ілля Катареу, студент-філолог, народжений в Басарабії, просить, щоб йому дали службу в Інформаційному Відділі Генерального Штабу. Через те, що він добре знає російську мову, що він служив за поручника в Російській армії, в однім з кавалерійських полків, і що у нього великі зв'язки в Росії, я вважаю, що він може зробити нам великі послуги, як інформатор або як перекладач видань в справах армії. Своїми зв'язками, які він має з росіянами, що перебувають у нас, він міг би прислужитися нам, як агент контррозвідки. Ось чому я тієї думки, щоб його зачислити, як агента, оплачуваного за 16 артикулом 51 статті державного кошторису, посада, що передбачає 200 лей на місяць за кошторисом, затвердженим від пана міністра.

Завідувач другої секції (підписав) Полковник Аргівеску“.

На цім документі є такі дві резолюції:

1. „Подати на затвердження панові міністру“ 16 січня 1913 року. Начальник Головного Штабу Генерал Авереску“.

2. „Затверджується“ 21 січня 1913 року. Військовий Міністр Хіржеу“.

¹⁾ „Советские Россия, Украина и Румыния“. ДВУ. X. 1921.

²⁾ Там саме.

Таким чином, з 1913 року Катареу був за агента в румунській контррозвідці. За тими даними, які в цій книзі наводиться і про що свого часу галасувала вся світова преса, Катареу використовувалось для терористичної роботи в значних міжнародних справах. Буржуазія робить свою політику, домагається свого, не лише підкупаючи і одверто примушуючи, але провокуючи і тероризуючи. Балканська буржуазія має великий досвід на цьому, а румунська найбагатша на це.

Катареу — епоха в терористичній роботі румунської контррозвідки. Його „славі“ належить вибух в Дебречині¹⁾, в домі венгерського архієпископа, що вів антирумунську політику; його ж рук і вибух у статуї венгерського короля Арпада в Брашові²⁾. Скільки ще таких „славетніх“ діл зробив Катареу, знають тільки таємники румунської контррозвідки.

Минуло шість років.

Румунська дефензива високо цінувала свого співробітника. Коли венгерська преса, а за нею і загально-європейська, зняли лемент з приводу замаху, коли відверто називано ім'я „динамітного“ героя, румунська дефензива, не пошкодувавши коштів, вжила всіх заходів, щоб заглидити сліди і Катареу не постраждав.

В Басарабії Катареу появився за часів Лютневої революції. Колишній голова селянської фракції Сфатул - Церія т. В. Циганко свого часу писав про цього міжнароднього шпигуна так:

„Ілля Катареу, з великим і дуже темним авантурницьким минулим, виринув на басарабському горизонті з перших же днів Лютневої революції,— спершу як

¹⁾ Цими замахами, вчиненими 1913 — 14 р., до початку світової війни, Румунія пробувала інсценувати „народне ремство“ проти австро - венгерського уряду і симпатії трансильванських румун до Румунії. Підчас замаху в Дебречині забито архієпископа. Найцікавіше, що уряд, який зорганізував ці замаху і потім захищав терористів, був водночас за офіційного політичного спільника австро-венгерського уряду, проти якого були спрямовані обидва замаху. Про найкращий „вихід із становища“ румунський уряд неофіційно радився з французьким міністерством закордонних справ... Такою провокаційною політикою Румунія, поперше „ставила на чергу“ питання про „румунські землі“ в Австрії, а, подруге, підготовлювала свій перехід з бльоку центральних держав (Німеччина, Австрія) на бік Антанти. А Катареу вже тоді підготовляв майбутнє захоплення Трансильванії.

²⁾ „Советские Россия. Украина и Румыния“. ДВУ. X. 1921.

член полкового комітету Молдавського полку, а згодом як член Кишинівської Ради робітничих і салдатських депутатів. Швидко видаючись в світі, Катареу увиходить до диктаторської групи з шести чоловіка членів Виконавчого Комітету, що утворила так званий „Комітет рятування революції“. В цей час, на підставі даних військової контррозвідки, повідомлено президію Виконкому, що Катареу перебував раніш на службі у начальника румунської поліції Панатапеско і що його треба б берегтися. Частина товаришів домагалася, щоб його негайно заарештували. Виконавчий Комітет тяг, гадаючи, що можна тримати Катареу в якихсь рамках, і не бажаючи, з тактичних міркувань, загострити стосунки з молдавськими військовими частинами, де Катареу був ще досить популярний. Коли ж, завдяки підтримці молдавського полка, Катареу висунено на відповідальний пост начальника Кишинівського гарнізону, вся авантюрицька і провокаторська істота його виплила наверх. Безперестанні грабування, хабарі й різного роду злочини чинилися за повним відомом тодішнього дуже нікчемного і шахрайського військового міністра Пинті (згодом він був під слідством Найвищої Слідчої Комісії) і за одвертого покривання тогочасного президента Республіки Інкульца і прем'єр-міністра Ерхана. Агента начальника румунської поліції Катареу, якого ці пани висунули на пост начальника гарнізону, наказом військового міністра призначається на полковника. В гарнізоні це призначення викликало обурення, і президія Виконавчого Комітету ухвалою заарештувати Катареу. Катареу арештовують і відсилають до Одеси, де здають комісарові Української Ради Поплавкові. Катареу з розпорядження Поплавка негайно звільняють і він зникає з поля мого зору.

Голова селянської фракції Сфатул-Церій і почесний голова Бас. Вик. Комітету Рад Сел. Деп. В. Циганко. м. Кишинів. 23 квітня 1918 р.“.

Нам не відомо, з яких джерел почерпнув т. Циганко дані про появу Катареу на басарабському горизонті в перші дні Лютневої революції. Було б зацікаво встановити правдивість цього повідомлення, бо, коли Катареу справді появився в Кишиневі перших днів Лютневої революції, подані нижче факти набирають ще більшого значіння, про-

вокаційна справа, вчинена Катареу, розкривається ще ясніше.

Перш, як перейти до викладення ролі Катареу в Басарабії, треба подати низку поправок до того, що повідомляє т. Циганко.

Молдавський полк ¹⁾ організовано незабаром після Лютневої революції, та не раніш травня-червня. Друге — „Комітет рятування революції“ (він, до речі, інакше звався) утворили вже після жовтневих днів, так щось в грудні, в зв'язку з початковими спробами погромів. Третє — відомості про минуле Катареу одержано не від військової контр-розвідки, а від румунських соціалістів (про що згадаємо далі). Арешт відбувся по двох днях або і того ж дня²⁾.

Це було в Кишиневі напередодні жовтневих днів. Угодівська політика Виконкому зазнала першого удару, коли він повинен був під натиском гарнізону ухвалити постанову про звільнення із в'язниці офіцерів і салдат, що там томилися, посаджених туди за більшовицьку агітацію. Правда, в цій згоді було багато приміток навзір таких, що звільнені з в'язниці мають вернутися на фронт.

На великому в'язничному дворі нас зустріла група обідраних військових; з вигляду і одягу їх трудно було відрізнити, хто офіцер, а хто салдат. Кожен з них докладно доповідав, за що попався до в'язниці. Здебільшого це були учасники червненого наступу, що агітували за відмову йти воювати. Меншість з тієї ж причини попалась до в'язниці пізніше. Коли всіх перепитали і їм оголошено, що вони

¹⁾ Молдавський полк утворено в Кишиневі на підставі наказу, що дозволяв формування національних частин із тих салдат, які були у відпустці, а також із салдат - молдаван, відряджених для цього із дієвої армії.

Спочатку Молдавський комітет, а потім військове міністерство керувало організацією військових частин із молдаван. Треба відзначити, що це військо було настроєне геть не шовіністично, хоч як того не хотіли їхні ідейні надхненники, і по-дружньому ставилося до російського гарнізону. Випадок роззброєння трансильванців (про це в тексті далі) довів, що молдавський гарнізон, разом з російським, виступив проти спроб окупації. До того ж як прийшли румуни, то найактивніших салдат і навіть офіцерів Молдавського полку було розстріляно.

²⁾ Починаючи з другої поправки, ми ґрунтуємося на підставі того, що нам особисто відомо, бо автор цих рядків перший одержав відомості про особу Катареу і брав участь в обміркуванні справи про арешт і сам арештував.

вільні, що охочі можуть бути або зараховані в частини гарнізону, або їхати додому, з юрби виступив салдат, що осторонь стояв. Великий на зріст, з „благородною“ фізіономією, з чудними присліпкуватими очима, він був одягнений в коротеньку подрану шинелю і справляв досить злиденне вражіння. Він заявив, що приїхав сюди як дезертир із армії ще передвоєнного часу і довго чекає суду. Заразом було звільнено і його, із бажання зараховано в Молдавський полк. Це був Ілля Катареу. Дедалі він все частіше став появлятися у Виконкомі, просив дати роботу і за нарядами Виконкому виступав на армійських зборах. Мавши прекрасний дар слова, він говорив палко і швидко здобув популярність. На тлі повної безлюдности в молдавських частинах він стає улюбленцем салдат і за найкоротший час обирається за начальника Молдавського гарнізону.

Катареу виступав з архілівими промовами, бльокувався з тією частиною Виконкому, що йшла проти Сфатул - Церія. Таким він був перед усіма; так він показав себе там. Автор цих рядків був дуже близький до нього, ближчий ніж всі інші члени Виконкому, бо доводилося з ним зустрічатися на роботі в гарнізоні; не пригадується ні одного випадку, щоб Катареу намагався йти проти найлівіших течій Виконкому. Група Ерхана - Інкульця була осторонь від нього... Перед очима відбувалася швидка кар'єра Катареу, але ми не пам'ятаємо ні одної розмови з членів цієї групи, спрямованої проти нього. Проте, ця група не могла не знати минулого Катареу. Серед них було багато зв'язаних з різними угрупованнями в Румунії за передвоєнного часу. Тепер цілком очевидно, що це було не просто — Катареу й Інкульц робили одне й те ж і не повинні були викривати цього; Катареу дозволялося виконувати ролю опозиції до Сфатул - Церія, до Інкульця та інш.

Так і тяглося довгий час, поки почали надходити відомості про те, що з розпорядження Катареу розміщуються гарнізони в поміщицьких маєтках. Були навіть розмови про те, що Катареу дістає за це гроші. Але про хабарі говорили непевно, за чутками. Катареу з'ясовував свої вчинки потребою берегти майно від неорганізованих груп, що проходили з фронту, які грабували, а під виглядом цих груп водночас широко орудували і місцеві люди.

Якось приїхали з Румунії два представники соціал - демократичної партії. В дуже вузькому колі членів Виконкому вони оповідали, хто такий Катареу. Ці члени Викон-

кому не лише не знали далекого минулого цього героя, але повз них пролинули відомості, що Катареу 1917 р. появився в Ясах і заходився організовувати народню революційну партію ¹⁾, що в зв'язку з цим багато розмов було і про минуле Катареу. Вони так були захоплені внутрішніми справами Басарабії, що все це пройшло повз їх; ніхто з них не звернув уваги і на відомості, що появилися тоді і в російській пресі („Киевская мысль“, 13/VI, 1917 р.). Нам, чотирьом - п'ятьом учасникам цієї наради, стало ясно, що ми маємо справу з темною особою, але нікому не западало в голову, що ця особа провокатор, який так тонко обробляє свою справу за завданням румунської охоранки. Це було ще до того, як всю сфатул - церійську гру ми розпізнали, як гру румунського генерального штабу, що робота Катареу — один із моментів задуманого великого пляну захоплення Басарабії.

Тут вирішили Катареу заарештувати. Зробити це було нелегко. Катареу оточувала авреоля слави і довір'я: його буквально носили на руках, де б він не появлявся, де б він не виступав. Секрет його минулого і слухи про підозріле поведження теперішнє були відомі лише обмеженому колу осіб. Арешт, безумовно, міг викликати великі неприємності. В обстанові, коли провокація пильнувала нас шокроку, коли взаємини між Виконкомом (частиною його) і Сфатул - Церієм загострювались день - у - день, коли Виконком не являв собою одного цілого, коли тягар цього задуму (арешту) мала вивезти група працівників, з яких більшість до того ж небасарабці, — можна було сподіватись великих ускладнень. А головне, несподіваність вразила б всіх. Готувати роз'яснення було ніколи, але і гаятись не можна було: арешт треба було зробити зараз же.

В „Лондонському“ готелі ²⁾ пізно вночі закінчився бенкет. Де-не-де по коридорах тинялись ще поодинокі гості, але світло вже всюди було погашено і наставала тиша. В самому будинкові - готелі притулилися два каторжного вигляду військові, тілохранники Катареу, що супроводжували його всюди і тут охороняли його покій. Їх довелося ізолювати, заступити всі ходи і виходи, а потім податись до Катареу. Його номер був запертий на ключ, він спав уже. Спочатку тривожне питання: „Хто там?“ а потім, зачувши

¹⁾ Програму цієї партії див. „Советские Россия, Украина и Румыния“. ДВУ. X. 1921.

²⁾ В Кишиневі.

знайомий йому голос (я заявив, що є термінова справа по гарнізону), він відчинив двері.

Катареу розгубився, побачивши, що я не один. Наставлений на нього бравнінг, прикував його до місця. Без слів він зрозумів, в чім річ. Він тільки запитав: „За що?“ Я відповів: „Ви самі знаєте за що“. Під подушкою, на столі і на комоді ми знайшли по револьверу, все це було забрано; у Катареу в гаманці була на ті часи досить значна сума грошей — знак того, що у Катареу були доходи, крім салдатського окладу. Катареу ми спровадили до Одеси.

Уранці в газетах появилася інформація, в якій докладно були викладені причини арешту. Від імени Виконкому складена була відозва до гарнізону з закликом згуртуватися навколо революційної частини Виконавчого Комітету. Вчасно послані по частинах агітатори дали правильні напрямки мітингам, влаштованим в частинах, і арешт Катареу гарнізон схвалив.

Союз, що заснувався на ґрунті боротьби з більшовизмом між румунським командуванням і національними армійськими комісарами, існував і в Одесі; тим то, коли Катареу доставили в Румчерод (в Одесу), а звідти в розпорядження представника Української Ради Поплавка, він стараннями румунських агентів вийшов на волю...

Такий, відомий нам шлях Катареу в Басарабії. Катареу на початку 1917 р. появилася в Ясах і, як згадано вище, zorganizував народню революційну партію. Що робив він в часі між цим періодом і тим, як починається наше з ним знайомство, яким способом він попався до Кишинівської в'язниці — лишається невідомим. Та чи не вибрав найдосвідченіший провокатор цей шлях на те, щоб легше пробратися до Виконкому, як „жертва“ уряду Керенського, крах якого був ясний, завоювати симпатію мас і творити свою справу? Нема сумніву, що весь шлях він проробив за вказівками і підтримкою дефензиви, інакше не пощастило б йому втекти з Одеси.

ПОДІЇ 19 СІЧНЯ 1918 РОКУ

Коли провокація була розставлена, коли дієві особи були розташовані, коли „громадська думка“ більшости соціалістів Басарабії і Румунії була зфальсифікована й коли

забезпечено було благословіння держав Антанти і Німеччини, можна було діяти і силою.

Події 19 січня були за прелюдію до тих подій, що рівно через тиждень завершилися окупацією Басарабії румунським військом.

19 січня, раннім рано, трохи не на світанку, до мене вбралося на квартиру троє „міністрів“: прем'єр Інкулєць, військовий міністр Пинтя і Ерхан. Я був вражений ранньою візитом „високих“ гостей, але, як виявилось потім, вони прийшли за ділом.

Навідувачі розповіли таке. На станцію Кишинів прибув ешелон трансильванців із воєнно - полонених, який ніби вислано на румунський фронт на зміну перетомленим частинам. З розпорядження Фронтвідділу¹⁾ ешелон затримано. Трансильванцям запропоновано роззброїтися. Молдавський уряд вважає дію Фронтвідділу втрученням у справи Молдавської республіки. Уряд вислав на вокзал перший Молдавський піший полк з наказом не допускати роззброєння трансильванців і очистити дорогу на фронт... Неминуча сутичка між російськими і молдавськими частинами гарнізону. Вони, льоїяльні міністри, мовляв, хочуть її уникнути і просять мене, як начальника гарнізону, відкликати російські частини, викликані на вокзал Фронтвідділом.

Вислухавши це, нам довелося виставити як умову свого втручення в розв'язання конфлікту підкореність мені молдавських частин, гарантуючи безкровне розв'язання інциденту. Таку згоду було дано і ми вчотирьох відбули на вокзал.

Недалеко від вокзалу ми зустріли Молдавський полк. Як тільки Пинтя²⁾ дав розпорядження передати командування авторові цих рядків, я запропонував міністрам вийти. Вони поспішили викрутитись із такого неприємного становища. Район вокзалу прибрав бойового вигляду. Заамурський полк був частково зсаджений з коней, частково залишився в кінному строї і охоплював фланк супротив-

¹⁾ *Фронтвідділ* — Виконавчий Комітет війська румунського фронту, Чорноморської фльоти й Одеського гарнізону, виділений Румчеродом для безпосереднього керівництва румунським фронтом; перебував у Кишиневі.

²⁾ *Герман Пинтя* — народній учитель чи то сільський писар; підчас війни прапорщик, військовий міністр („директор“) в уряді Сфатул - Церія. Далі „директор“ газети й „директор“ банку, ліберал і міський голова („примар“) м. Кишинева; недавно його суджено за розтрату й виправдано.

ника. Невелика частина піхоти розсипалась ланцюгом проти ешельону трансильванців. Із вікон вокзала стирчали дула кулеметів. Трансильванці нашвидку спинилися за насипом залізниці, прикриваючись поїздовими частинами.

На вокзалі перебував голова Фронтвідділу Каабак. Ми інформувалися в нього про стан подій і ухвалили діяти. Один батальйон Молдавського полку розпочав наступ у фланк, решту послано на заляглого супротивника. Не встигли частини захопити позицію, як зачулась кулеметна стрілянина: трансильванці зкрилися роззброюватися, і замурці перешли в наступ. Супротивник на початку відповів дружнім вогнем, але, побачивши, що лави його оточують чимраз, припинив вогонь і викинув білий прапор; 600 з чимсь трансильванців, добре екіпірованих, були роззброєні й інтерновані.

Ця історія змусила діячів Сфатул - Церія замислитися. Перша частина їхнього пляну щодо румунських військ зірвалась: вони не зважили сили опору революційних частин Кишинєва. Тепер, треба було викручуватись із становища, щоб інцидент з трансильванцями не навів нікого на думку про зраду, що готується.

Починається запобігання Сфатул - Церія перед Виконкомом Рад Робітничих і Салдатських Депутатів. Робляться спроби контакту і намагання зв'язатися з ними. Здається того ж дня з ініціативи Сфатул - Церія відбулось спільно з представниками від нього засідання президії Виконкому Ради. На порядку денному стояло питання про підсилення зв'язку „Уряду Молдавської Республіки“ і Виконкому Ради, щоб запобігти „румунській небезпеці“. Присутні були Ерхан і Інкулєць. „Небезпека румунських впливів для нас очевидна... Потрібно з нею остаточно боротися... Серед членів Сфатул - Церія є багато „румунофілів“, вплив яких треба паралізувати“, — такі думки висловлювали приховані провокатори. Щоб показати себе дуже революційними, вони запропонували радикальні заходи: негайно заарештувати низку осіб, запідозрюваних у симпатії до румунів, навіть мандат на арешт були приготували. Потрібна була лише сакція Виконкому.

З самого приходу трансильванців зайшла між нами тривога, стало ясно, що це не випадковий епізод, проте, певних даних або навіть більш-менш серйозних гадань щодо можливої окупації не було. Одверту румунофільську агітацію за з'єднання з Румунією того часу не наважувалася

вести навіть найприхильніша до цього газета Халіппи¹⁾. Одверто ніхто про це не розмовляв, бо розмови не мали б ґрунту і могли б лише причинити неприємні наслідки тим, хто знімав би таке питання.

Ті особи, яких Інкулець гадав заарештувати, менш за все могли бути запідозрені в зраді. Ми не згодились на арешт цих „контр - революціонерів“, як їх звали Ерхан і Інкулець і які згодом опинились в числі тих, кого перших же днів господарювання румун розстріляно, як протестантів проти окупації.

Кожен день все більше потверджував, що готується захоплення Басарабії. На одну з найближчих до Кишинева станцій, Страшени, прибув із своїм штабом генерал Некрасов, що мав утворити заслону для майбутнього вступу румун. Офіційно він повинен був взяти командування над російськими частинами, ніби виділеними на охорону тилу румунського фронту. З генералом сталось погано — його забили свої ж частини, які зрозуміли, куди їх ведуть.

Агресивність командування молдавських частин все більшала. Молдавський гарнізон, радше його офіцерський склад, став претендувати, щоб зайняти найважливіші вартові пости.

Офіцерство стало чванитись, хоч цього не можна було сказати про всіх. Куди більша частина його разом з російськими частинами була стурбована чутками про можливий прохід румун, бодай тимчасовий, як на початку про це говорилося. Збільшилися спроби п'яних розгромів, провокованих румунськими агентами. Обстановка складалась нервова і напружена. Партії дискутували. Соціял - демократи удавали виду, що безпеки нема. На крайній випадок, заявляли вони, румуни кращі за більшовиків. Замість

¹⁾ Мова мовиться про щотижневу газету „Кувинтул Молдовенеск“, що її видавала в Кишиневі група Халіппи й кампанії, називаючи себе „свідомими молдаванами“. Вона почала виходити ще за декілька років до революції 1917 року і правила за центр групи, що пропагував „молдавську національну ідею“. Як всяка газета в умовах царського режиму, вона час від часу підпадала під цензурні репресії. Це створило навколо неї авреолу „революційности“, хоча взагалі вона була мало комунєбудь відома. Треба сказати, що ця „революційність“ полегшувала групі Халіппи і до 1917 року і в 1917 р. ту підривну роботу, що її вона провадила, намагаючись помалу (і в газеті) підготувати носіїв ідеї об'єднання Басарабії з Румунією. Отже, треба гадати, що „Кувинтул Молдовенеск“ мав джерело „дотацій“ для видання газети з фондів румунського уряду.

організувати опір була балаканина і фактична підтримка шовіністів із Сфатул - Церія.

22 січня були одержані відомості про рух румунських частин, а 23 вони вже підступали до Кишинева. Над вечір наші частини, керовані Фронтвідділом і частиною Виконкому, готувалися до бою...

Попереду згадано про непокій в лавах найактивніших членів Сфатул - Церія, в зв'язку з роззброєнням трансильванців. Історія з трансильванцями могола викрити їхню справжню роллю, і вони намагалися через те всяко відмежуватися від участі в приході трансильванців. Тепер не може бути ніяких сумнівів за те, що цей зв'язок був: провокатори і зрадники Сфатул - Церія постаралися самі про це оповісти на 10-річчя окупації. Ось документ, що не наводить ні на які сумніви (див. стор. 252). Підписи: Голова Ради П. Ерхан, Генеральний Директор Зовнішніх Справ І. Пеліван, Генеральний Директор Внутрішніх Справ В. Крісті. Документ позначено: Кишинів, 21 грудня 1917 року.

На ньому резолюція:

„24/XII 17 р. Головному Штабові. Рада міністрів затвердила це прохання. Віддається наказ, щоб одна тисяча трансильванців при зброї та кулеметах, які їдуть із Києва, зупинились на найближчій станції від Кишинева, звідки будуть послані на охорону продовольчих склепів. Міністр Генерал Іонеску“.

„Військове міністерство. Міністрів Кабінет. Вхід. 135—24 грудня 1917 року“.

А перед цим 13 — 26 січня на засіданні Сфатул - Церія Інкулець запевняв, що:

„Раду генеральних директорів оточено звідусюди людьми різних категорій, що просили допомоги. Вирішено вжити заходів. Знову думка бігла до румунських військ, але прохання до румунських властей допомогти, я запевняю, від нас не було. Тоді були послали другу телеграму Щербачову і на відміну від першої в ній не називали національність, а думка була та, щоб послали яку завгодно, при чому розумілись російські, українські, трансильванські, а хто хотів розумів і румунські війська. На моє питання генералові Броштяну, хто закликав військо, чи відогравала Рада гене-

ральних директорів і Сфатул - Церій якунебудь ролю, він відповів негативно.

Коли обмірковувалось питання про запрошення і прихід румунського війська, на засіданні Ради генеральних директорів один з членів директоріату запропонував послати телеграму з проханням прислати військо не тільки Щербачову, але й румунській владі. Та ми протестували. Позиція наша в цім питанні була така: телеграму Щербачову я міг підписати, тому що ми — частина федеративної Росії, але аж ніяк не вважаємо за можливе звертатися до Румунії, бо, коли республіканський уряд звертається до чужих, це злочинство. Та інша річ, коли ми звертаємось до російського генерала, що репрезентує нашу батьківщину. Повторюю, що про румунське військо не згадувалося ні слова¹⁾.

Брехня від початку до краю, спростовувана наведеним вище документом, посланим не російському генералові (та чи він краще за румунського?), а військовому міністрові Румунії з відома та санкції того ж Інкульця, колишнього приват - доцента Петербурзького Університету, члена партії есерів, який заради лей став за провокатора, агента румунської розвідки.

Так руками Інкульців, Ерханів, Стеру, Катареу і багатьох інших підготовлялось захоплення Басарабії. Так, поєднавши явну провокацію з грубою силою багнета, спираючись на басарабську буржуазію й її угодовських льокаїв, румунська боярщина за підтримкою імперіялістів ограбувала Союз Радянських Республік, вирвавши з його сім'ї народів Басарабію.

Ростуча революційна боротьба робітників та селян Басарабії, могутнє соціалістичне будівництво Радянського Союзу запорука того, що Басарабія стане радянською.

¹⁾ З протоколу засідання Сфатул - Церія; наведено за книгою Л. М. Александрі „Бессарабия и Бессарабский вопрос“ — стор. 45 — 46.

ПАРТИЙНА ЕКСПЕДИЦІЯ

Жовтень 1917 року я зустрів у Катеринославі. На чолі нашої більшовицької організації стояв тоді тов. Квірінг.

Я тоді працював у партійній експедиції при раді робітничих, селянських та солдатських депутатів. Експедиція мала невелику кімнату в колишній губернаторській канцелярії на Воскресенській вулиці. Кімнату нам удалося вирвати в меншовицької ради для зборів нашої фракції. Сюди перенесли з комітету на Упорній вулиці продаж нашої „Звезды“ та іншої літератури, що в нас там розходилася слабо. Матеріальні ресурси наші були дуже погані.

Часто не вистачало паперу, не було чим платити друкарні. Пригадую, з якими неймовірними зусиллями Анні Марковні (Воробійовській) удалося висмикнути щось із вагон паперу з-під носа есерівця Ломовського (члена городської думи, що відав розподілом паперу). Вагон вона знайшла з нашими хлопцями серед поїздів. Працюючи за архівара в Катеринославському відділі міжнародного банку й маючи право давати замовлення на блянки, Анна Марковна примусила хазяїна друкарні „Прогресс“ Бершицького, що виконував ці замовлення, друкувати також і нашу „Звезду“ в кредит. Інакше загрожувала передати замовлення іншому, а їх було дуже багато. Дуже часто не вистачало грошей, щоби платити робітникам друкарні, але „Звезда“ таки виходила без перебоїв.

Наша експедиція, що мала спочатку лише стіл, стілець та голі стінки, через кілька місяців уже дістала полиці і літературу з „Прибоя“ та з інших наших видавництв Москви, Києва тощо. Це не була правильно поставлена пересилка, як тепер. Газета „Правда“ приходила акуратно лише окремими нумерами. Щождо залізничних посилок, то вони валялися на станціях тисячами пакунків і приходили через два місяці після випуску. Можна навести такий приклад: „Правда“, в якій писалося про вибори до установчих

зборів, ми дістали після того, як їх уже розігнали. Десятки тисяч примірників „Правди“ лежали в мене в експедиції без ужитку, завантажуючи нас величезними боргами, що їх ми не могли виплатити.

Зате з літературою було легше. Умовившись з тов. Квірінгом, щоб він посилав до мене всіх товаришів, що відїжджали на з'їзди, конференції чи в інших яких справах до Пітера, до Москви,— я давав їм замовлення на літературу до наших московських і пітерських видавництв. Здебільшого діставали літературу з пітерського „Прибоя“. Там тоді працював тов. Закс (Гладнів). Діставали літературу і з московського „Социал - Демократа“ та з інших місць. Зв'язок цей, звичайно, налагодився не зразу. Спочатку мені доводилося дуже ретельно длубатися серед есерівського, меншовицького і навіть кадетського хлам'яття, що його приносив тов. Розенман (більшовик, член комітету) з радянського складу — щоби вилучити звідти щось путнє. Доводилося брати пристойнішу літературу і в анархістів. На місці ж ми діставали маленькі словники політичних слів, що розходилися величезними масами. З більшовицьких брошур, що були за перших часів, пригадую А. К. (Коллонтай) „Кому нужна война“, що мала надзвичайний успіх у салдат, у робітників і селян і лютила чорносотенне офіцерство. Равіч - Черкаський написав брошуру „Долой Ленина“, де він сильно лаяв буржуазію, обдурену назвою на обгортці. Вони мало не виривали книжку з рук. Наша продавщиця Ліза, що торгувала цими брошурами в рознос, сміючись розказувала, як за нею бігали буржуї, щоб купити брошуру, гадаючи, що вона чорносотенна,

Налагодивши зв'язки з нашими видавництвами, я вичистив експедицію від мотлоху і вже мав літературу лише нашу. Іноді сам комітет передруковував промови тов. Леніна та інші брошури для масового розповсюдження їх. Наша експедиція стала центром постачання літературою не лише Катеринославщини, а й Донбасу та й інших місцевостей. Одного разу до мене зайшли товариші матроси з Севастополя, де було тоді царство керенщика Баткіна, й просили літератури для кримської організації. В Криму тоді працювала товаришка Островська. Це прохання ми задоволили з радістю, і наші матросики пішли від нас, гнучися під тягаром літератури й газет. Після мені розповідали кримські товариші, що літератури цієї матроси не довели, бо дорогою в них відняли її, а їх самих заарештували.

Такі явища були не лише в Криму, а й ближче. Так, есер Прозоровський, ветеринарний лікар, що став потім більшовиком, заарештував нашу літературу в Павлограді. Невелика знижка, що її тоді діставали (здається, 15—20%), необхідність безплатно роздавати літературу на село, до армії, а іноді в підпілля інших місцевостей й збитки від завали, „Правди“, примушували підвищувати розцінку на брошури до 100%. Відсоток цей меншав відповідно до дорожнечі самої книжки, що йшла до робітничого й селянського споживача.

Проте публіка купувала. Бажання почути більшовиків було сильніше за все. Крім того, ми щиро говорили робітникам за причини цієї надвишки, і я ніколи не мав з цього приводу ніяких нарікань.

У жовтні проломили стіну приміщення експедиції на вулицю й устали двері. Отже публіка могла ходити просто з вулиці, обернувши експедицію крім прямого призначення ще і в дискусійний клуб. Отже, поки поставили двері, тому, хто пише оці рядки, довелося посидіти тижнів два з відкритою дірою в стіні, в драненькому пальтичку, гріючися лише чаєм (справа була наприкінці жовтня чи в початку листопада).

З дев'ятої години ранку майже до другої вночі, без усяких свят, експедиція працювала. Спочатку в штаті був лише я сам, а потім, коли ми взяли владу, я мав ще двох: помічницю Сою Шустер і хлопчика. В зв'язку зі збільшенням штату припинились навіть перерви на обід, і експедиція майже ніколи не стояла порожня. Жодної хвилини не галяли марно.

Збиралися в нас приїжджі товариші з Донбасу та з інших місцевостей, що приїздили в важливих справах до Катеринославу. Їх треба було зв'язати з комітетом, що завжди був у походеньках при радянській роботі. Чечілівка й Амур Нижнє-Дніпровський зустрічалися тут з міським районом. Купували, зустрічались і дискутували. З кожним товаришем доводилося говорити, з'ясовувати, кожного переконувати. Як усі любили нашу експедицію, можна показати одним фактом. У липневі дні, боячись розгрому експедиції від чорносотенців, деякі з наших товаришів поставили навіть постійно чергування біля експедиції.

Іноді сюди заходив меншовичок, але, завжди прип'ятий в змаганнях до стінки, тікав як ошпарений.

Доводилося, врешті, вести й звичайну бухгалтерію, записуючи тих, що брали на заводи, іноді на великі суми, книжок і газет. (Товариш Арсенічев із Каменського не повернув понад сто карбованців, його вбили на фронті). Мені довелося витримати велику боротьбу з своїми товаришами з паркомю, що намагалися зробити з експедиції дійну корову, яка мусіла платити за квартиру комітету на Упорній вулиці, виплачувати платню співробітникам, платити за друкування „Звезды“ і т. д. А нам самим вистачало грошей на покриття боргів експедиції за літературу. Доходила справа до того, що поставили це питання в комітеті. В цьому питанні мене підтримувала тов. Гопнер.

В роботі доводилося правити за продавця, за агітатора, за пропагандиста. Багатьох доводилося підбадьорувати, розвіювати їхній песимізм і паніку.

Сусідня меншовицька експедиція працювала таки гірше. Передусім вони не додумалися пробити двері, і їхні покупці взимку мерзли на вулиці, а продавці також мерзли в кімнаті з одкритими вікнами. А в нас і продавці й покупці були в теплі. Та й наша експедиція визначалася вдень яскраво-червоною, двобічною вивіскою на залізному кронштайні, що здалека била в очі білими літерами „Експедиция Екатеринославского комитета РСДРП большевиков“. Вночі ж її освітлювалося електрикою, що її провів тов. Кульбака, (здається, тепер покійний), робітник телеграфу. Він це влаштував так хитро, що, висвітлюючи вивіску і виставку експедиції, лишалось у темноті поблизу меншовицьку експедицію. До того ж у нас на дверях висів аркуш фортіру, що на ньому щодень міняли виставку з обгорток нових книжок і брошур. Цього сусіди зовсім не мали. *А найголовніше — торгівці інших експедицій не мали внутрішнього зв'язку з товаришами, щоб зовнішню сторону справи зміцнити взаємним розумінням, товариським зв'язком і дружбою.*

Я згадую про роботу в цій експедиції з глибокою теплою й задоволенням. Згадую, з якою любов'ю й ласкою допомагали мені наші засмальцьовані хлоп'ята, що приходили просто з роботи, як ревно вони оберігали свою експедицію в хвилини небезпеки після липневих днів; з якою радістю вони споглядали на її успіхи, дуже часто виконуючи для неї найбруднішу роботу. Вони провели електрику, телефон, поставили залізну пічку. Все це зробили наші робітники безплатно, як для самих себе. Зате, звільнившись від роботи, публіка вщерть заповняла експедицію, поводячись так,

як в своєму рідному місці. Часто доводилося кричати, щоб не заважали працювати.

Іноді заходив Квірінг забирати виручку з каси. Він мені все пропонував узяти більшу платню (діставав я двісті карбованців на місяць), але, я боячись, що експедиція перестане давати прибуток і не зможе окупити видатки, мусів відхилити ці пропозиції. Я дуже зжився з цією справою і мені здавалося злочином брати з нього більше ніж я брав на необхідні видатки. Мої помічники працювали також совісно.

Коли більшовики взяли владу до своїх рук, я мріяв про те, щоб націоналізувати папір і друкарню й утворити більшовицьку друкарську справу. Але це не вдалося. В березні 1918 року німці вже вступили на Україну і нам довелося думати про евакуацію. Роздавши літературу II Всеукраїнському з'їздові рад, що засідав у Катеринославі, і воєнним ешелюнам, я з тяжким серцем виїхав з Катеринослава, що став для мене другою батьківщиною.

ІІІ. МАТЕРІЯЛИ Й ДОКУМЕНТИ

КП(б)У ЗА ДЕНІКІНЩИНИ

(Матеріали й документи*)

МІСЦЕВІ ПІДПІЛЬНІ ПАРТОРГАНІЗАЦІЇ **)

З М І С Т

- 1) Доповідь Київського Областкому.
- 2) Додаток до доповіді Київського Областкому.
- 3) Доповідь т. Кліменка про наш відступ з Одеси.
- 4) Інформація т. Лаврентія про підготовку підпілля в Одесі.
- 5) Доповідь про стан Одеської організації.

ДОКЛАД КИЄВСЬКОГО ОБЛАСТКОМА

29/ІХ. 19

Т о в. Т а р а с

Робота начала налаживаться. В Губрев-коме имеется прочная связь с 6 - 10 уездами, из которых особенно пострадали Черкассы и Киев. В Черкассах расстреляно 14 чел. и в Киеве [арестовано] 2 члена ревкома (один уже расстрелян ***) и два сотрудника. Ощущается острая нужда в русских (только русских) работниках, без которых здесь при бешеном антисемитизме, (на вокзал нельзя показаться еврею) не мыслима работа. Высылайте людей, но будьте осторожны, т[а]к к[а]к два выпущенных вами провокатора уже делают свое иудово дело. Фамилия первого Беликов, второго — не знаю. Отправляемые вами группы в большинстве не одеты, голодны, с подозрительными паспортами проваливаются тут же; на лодке при переправе или на второй

*) Виготовлено до друку т. Мишкіс.

***) Початок дивись № 5 — 6 „Л. Р.“ за 1929 р.

***) Розстріляний був т. Ревенко, колишній голова кременчуцької губерніяльної надзвичайної комісії.

день в городе. Обратите внимание на Р. В. С., копошащийся где то вблизи Е[катеринослава] ¹⁾, Заместитель Колосова ²⁾ здесь и почти ничего не делает. Представителей различных отрядов принимаю часто, однако утешительным похвастаться нельзя. Колосова еще ни разу не видел, послал туда для связи и контроля, но еще не вернулся. Усиленно занимается чисткой авгиевых конюшен (остались здесь сотни никуда не годных коммунистов к тому же еще и „барышень“). Считаю небезполезным иметь от вас в ближайшее же время подробные указания в отношении различных партий (с различными право - левыми ориентациями) и военных лидеров из атаманов. Наша тройка ³⁾ установила свое отношение, но хотелось, чтобы мы не очутились в положении завравшихся. Да к тому ж следует нас информировать о России вообще и решениях ЦК, в частности, и наконец сообщите, имеется ли еще Центр Левобережной Украины. Очевидно, нет, т[а]к к[а]к фактически наше влияние распространяется и на ту область.

Настроение крестьянства [в] большинстве петлюровское, [с] добрарми(я)[ей] не ладят. В городах нет настроения, есть паника. Всех и всего боятся. Об остальном напишет Абрам [Гишинский], он обещал.

Жмем руки — Яша [Муравник].

(Фонд Зафронтбюро ЦК КП(б)У,
1919 р., справа № 5, ст. 26)
(На полотні)

ДОКЛАД ЗАВФРОНТ БЮРО ЦК КПУ ПРЕДСТАВИТЕЛЬНИЦЫ ОБЛАСТКОМА КИЕВЩИНЫ

(в дополнение к докладу Областкома)

Картина жизни и работы наших организаций за время от вступления в Киев Деникина до 21 - го ноября (когда я выехала из Киева), представляет собою не очень много утешительного. Революционный под'ем, разрастающийся в данное время на Укрaине, идет в огромной своей части мимо нас, мы никак не можем назваться руководителями в [о]став-

ших масс*). Киевский Областком, который, фактически после разгрома в Харькове, должен был бы стать единственным организующим центром в подпольной Украине, на деле, далеко не является таковым; мало связан с местами, мало связан с повстанческим движением, даже недостаточно осведомлен о положении дел на местах, как это видно из письменного доклада, представленного им в Зафронтбюро. Причин этому много. Одной из важных является недостаточная внимательность, проявленная нашей партией при оставлении подпольников при уходе с Украины. Мало того, что не было оставлено никого из центровиков, людей привыкших к широким рамкам работы, но и большинство работников (говорю о Киеве) — евреи, условия работы для которых в денікинском подполье почти невозможны. Это особенно ярко выявилось после налета наших войск на Киев⁴), когда на целую неделю приостановилась наша работа, — т[а]к к[а]к еврею нельзя было показаться по улице, и еврейские квартиры — наши явки — были под постоянной угрозой. Связь с провинцией не может быть налажена, т[а]к к[а]к у Областкома нет кадра ответственных работников — не евреев, кого можно было бы послать для связи. Вторая причина — полная неналаженность сношений с Зафронтбюро — центром, организующим подпольную работу. Никаких указаний и инструкций мы от него не получили. Приезжающие товарищи не могли даже осведомить о положении партии, о политических настроениях. Зафронт Бюро посылало много работников в разные места Украины для политической и военной работы, не осведомляя об этом Областком, и не давая им связи с подпольным центром, что ставило Областком в совершенно ненормальные условия, мешало правильному распределению работников и вместо того, чтобы организовать работу, дезорганизовало ее.

Отсутствие политических инструкций сильно затрудняло работу по налажению отношений с иными партиями, особенно с ЦК п. [с. р.] (боротьбистов). Областком, имея [имеет ?]

*) Оцінка стану партійної роботи й керівництва, що дана тут, явно панічна, згущена, офарблена темними фарбами. З цим поглядом доводиться, на жаль, іноді зустрічатися й тепер.

В дійсності, завдяки різним обставинам, а також і певним помилкам, робота партійних організацій була надто слабо розвинута. Але зовсім „анулювати“ її — глибоко невірно; це не відповідає дійсності. Наша партія в денікинському підпіллі відіграла величезну роль і провела героїчну боротьбу проти денікінщини за відновлення радянської влади на Україні, за диктатуру пролетаріату. — Ред.

постоянные сношения, как с боротьбистами, так и с левыми эс - эрами [борьбистами], но долгие разговоры о контакте (главным образом, военном) дали очень мало реальных результатов, т[а]к к[а]к Областком не мог принять на себя ответственность за решительный шаг, да и велика была взаимная подозрительность. Между тем боротьбисты имеют определенную силу на Украине, связь их с массами сильнее чем у нас, и повстанческое движение находится под [их] влиянием в гораздо большей своей части, чем под нашим (Полтавщина? Уманщина? Чигиринщина)*), так что вопрос о том, кто же они для нас — друзья, или полувраги, какими они были раньше, вопрос целиком зависящий от нашей линии поведения, приобретает огромное значение. Этот вопрос стоит перед всеми организациями на местах. В Областком поступает ряд запросов о возможности организации совместном с боротьбистами отрядов, были случаи перехода организаций наших**) к боротьбистам? (на Подолье***)), а Областком не может дать никаких руководящих указаний. Что касается левых эсеров [борьбистов], то они представляют собою весьма ничтожную силу, и наши отношения с ними идут исключительно в области денежной поддержки их конкретных военно - партизанских выступлений, так что в отношении с ними отсутствие руководящих инструкций мало мешает.

Настроение масс на Украине, особенно масс городских сильно эволюционировало за три месяца. В деревне оно из выжидательного сделалось активно противодействующим (массовое повстанчество), в городах из благожелательного сильно оппозиционным. Киевские рабочие первое время слышать не хотели не только о большевиках, но даже о социалистах. Завод Гретера вынес приветственную резолюцию добровольческой армии, имел успех инженер Кирста****)

*) Знаки запитання поставив автор доповіді.

***) Тут мова йде, певно, про партизанські загони, які були під нашим впливом. Характеристику про визначну ролю боротьбистів в організації повстанського руху тов. Лемюк дає, мабуть, зі слів самих київських боротьбистів. Про це свідчить і дальша примітка, що її дає тов. Лемюк до доповіді, відзначаючи вплив боротьбистів на Поділлі. Насправді роля боротьбистів в організації повстанського руху була значно більш обмежена.

****) Сведения эти не удалось проверить и указать точно место и численность организации не представляется возможным. (Примітка автора доповіді. М.).

*****) Дивись відповідну примітку в № 5,-6 „Л. Р.“ за 1929 р.

и его зубатовщина. Был организован даже добровольческий рабочий отряд при налете советских войск на Киев. Правда, отрезвление наступило скоро, т[а]к к[а]к наступила массовая безработица, заводы стоят или почти стоят, и при дешевизне продуктов рабочие голодают. Трудно сказать, однако, перейдет ли пассивная оппозиция в активную, тем более, что у нас связей с рабочими мало. Интеллигенция, особенно украинская, тоже пережила перелом и большая ее часть уже смотрит на советские войска, как на освободителей.

Экономическая жизнь в конец разрушена в местностях занятых Деникиным. В городах абсолютное отсутствие топлива. Электрическая ста[н]ция и водопровод работают с перебоями. Транспорт почти не существует. — ([причина] — отсутствие топлива и повстанческие отряды). Поезда не ходят по ночам из боязни очутиться под откосом. Обмундирование у добровольцев летнее, жалованья им не выплачивают. Отсюда сильное недовольство. Буквально весь тыл охвачен крестьянскими восстаниями, нет, кажется, ни одного уезда, где бы не действовал повстанческий отряд. Фактически власти Деникина на Украине уже не существует.

Член Киевской организации КП(б)У Т. Лемюк 11/XII 1919, г. Серпухов *).

В Военном отделе главный, осно[вной] является штаб, где сосредотачиваются все связи с повстанческими отрядами, действующие в провинции, затем разведывательный отряд (разведка внешняя и внутренняя), с особым заведующим. Налажены связи с штабами добровольцев, частью путем проведения туда своих, частью путем подкупа. Организуется отдел с кадром сотрудников, получающих всякого рода сведения путем личных связей с чинами добровольческой армии.

Большое затруднение в военной работе составляет полное отсутствие оружия и взрывчатых веществ, ибо два вагона оставленных при уходе, зарыты неизвестно где. Существует постоянная связь с фронтом, установленная после налета советских войск. Связь с нелегальным Реввоенсоветом (на Екатеринославщине) не дает ничего. По мнению тов. Муравника, персональный его состав исключает возможность продуктивной работы.

(Фонд Зафронт Бюро ЦК
КП(б)У, 1919 г., справа № 5, ст.
35 — 36).

*) Доповідь т. Лемюк очевидно була написана вже по приїзді її до Серпухова, де в той час перебувало Зафронт бюро ЦККП(б)У.

ПРИМІТКИ ДО ДОПОВІДІ КИЇВСЬКОГО ОБЛАСТКОМУ

1) Реввійськграду повстанських радянських військ Лівобережної України організовано за постановою ЦК КП(б)У від 24/VIII 1919 р. в складі т. Колоса — командувач, Свеніцького - Железняка — начштабу і членів — Юрвіна, Жупанова й Буховського. Центр, де містився штаб — Новомосковський повіт на Катеринославщині.

2) Заступник Колоса — т. Шаврін.

3) До складу робочої трійки Київського Областкому входили: т. Гілінський Абрам — голова, т. Яша Муравник і Камінський.

4) Київ був зайнятий Червоною армією 14/X. Під натиском денікінських військ Київ залишили 17/X. (Дати за нов. стилем).

ДОКЛАД ТОВ. КЛИМЕНКО

(Члена Одеського Комітета Оборони)

За місяць до евакуації почалась підготовительна робота для підполья. Город был разбит на 5 районов; в каждом районе были организованы тройки, а в центре — пятерка, из более ответственных т. т.¹⁾ Было оставлено две типографии и 15 миллионов денег. Кроме того, в городе осталось много партийной публики, которая не могла эвакуироваться.

Одесса все время жила на положении евакуації, т[ак] к[ак] с суши все время была угроза со стороны разгуливавших Махно, Григорьева, а с моря угрожали англичане и французы.

Недели за две до евакуації пал Херсон²⁾. Херсон пал благодаря тому, что в Днепровский лиман пробрались добровольческие суда в результате полутора месячной бомбардировки Очакова. Если бы не помощь со стороны моря, Одессу никогда не сдали бы.

При поддержке артиллерии с моря, с одной стороны, и при разлагающем влиянии Махно, который в то время продвинулся к Херсону, 58 дивизия находилась в состоянии полного разрушения. Несколько полков перешло на сторону Махно с вооружением. В этот момент штаб дивизии был арестован³⁾. Вследствие этого 200 — 300 казаков заняли Херсон. Деморализованные части двинулись к Николаеву, где начались грабежи и погромы. Николаев был отрезан по ж. д., вследствие чего пришлось взорвать 5 бронепоездов, имущество, снаряды и массу военного снаряжения сжечь. Вообще было сожжено все, что имело ценность для неприятеля.

С падением Николаева⁴⁾ эта стихийная волна, разложившая красноармейцев, распространяется до самой Одессы и окружает Очаков.

Одесский комитет обороны⁵⁾ собрав все силы сделал

заставы; бегущих разоружал и арестовывал, отбирал все. Понадобилось принять самые энергичные меры для того, чтобы восстановить фронт по Бугу возле Одессы и Николаева.

В этот же момент, недели две назад в Одесском уезде вспыхнул целый ряд восстаний в немецких колониях⁶). Эти восстания были организованы умелой рукой деникинцев, под лозунгами „Учредительного Собрания“, „довольно крови“ и т. д. Причем повстанцы хорошо организовали агитационную работу, но среди крестьян эта работа не дала широких результатов, вследствие антогонизма между немцами и крестьянами т[а]к к[а]к колонисты более зажиточны и жили как обособленная национальная группа. В момент восстания колонистов и крушения на Херсонском направлении, Одесса была все время осаждена в течение нескольких недель. Голод достигал колоссальных размеров. Хлеб доходил до 150 руб., и того не было.

Немецкое восстание имело связь с румынами, но впоследствии румыны отказались от всякой поддержки, форсируя десант. По моему мнению, они не пришли на помощь колонистам потому, что встречали к себе резко отрицательное отношение всего населения. Немецкие колонисты были снабжены оружием тяжелого и легкого калибра. Руководили ими генералы и полковники. Один полковник был взят нами в плен.

На подавление немецкого восстания были мобилизованы члены всех партий, вплоть до анархистов. Настроение рабочих было очень хорошее. Целые заводы останавливались, рабочие требовали отправки на фронт, но у нас не было ружей и патронов, и поэтому пришлось отделять[ся] дипломатическими отговорками, заявлениями.

Несмотря на то, что Одесса была осаждена в течении полуторы недель в городе сохранялся полный порядок, революционная дисциплина, та[к] ка[к] рабочие были целиком на стороне советской власти.

Восстание немецких колонистов ликвидировалось в течении полуторы недели, причем ликвидация была самая радикальная, имущество всех тех, кто участвовал в восстании конфисковывалось. После подавления восстания [и] восстановления фронта по Бугу, продовольственный кризис несколько разрядился.

22 - го числа в 6 час. вечера на горизонте Люсдорфа появилось много судов крупного калибра. Та[к] ка[к] мы все время ожидали десанта, в 10 час. вечера Комитет Обо-

роны решил, что высадка десанта неизбежна. Разведка установила возможность десанта. В 6 час. утра высадилось чел. 500 офицеров. Комитетом обороны были приняты меры, чтобы встретить десант должным образом, но 47 дивизия, которая охраняла Черноморское побережье и части которой стояли в Одессе [там же находилось] и командование дивизией, по моему мнению, саботировало, причем в штабе 47 дивизии, кроме политкома, коммунистов не было.

Благодаря этому, когда высадился десант, некоторые батареи, которые охраняли побережье, сдались без боя. Есть сведения, что между ними была связь. Когда высадился десант, все спецы и прочая пакость разбежались.

В городе не было абсолютно никаких сил, та[к] ка[к] все местные силы были оттянуты на ликвидацию поражения в Николаеве, восстановления фронта по Бугу и значительные части были направлены против Махно на Помощную для восстановления связи Бобринская—Киев. Был в городе караул штыков в 4000, но он был ненадежен потому что при первой панике начал разбегаться. На артиллерийских командных курсах весь командный состав разбежался. Часть курсантов этих курсов была на фронте, а часть была послана защищать подступы к Одессе со стороны десанта. Для этой цели были собраны все силы, какие только были. В городе были отряды в незначительном количестве при ч[резвычайной] к[омиссии] при особом отделе, которые охраняли самые важные места.

В 12 часов дня 23 числа [РВС Южной группы] в лице Яна, Якира?) и г. Краевского выехали на фронт в район Вознесенска и Бирзулы. Начальником охраны города был назначен помощник губкоенкома тов. Иванов*), который как новый человек со своей работой справиться не мог.

В 7 час. вечера мы увидели признаки восстания в городе. В городе существовал подпольно добровольческий повстанческий штаб (как потом выяснилось), во главе которого стоял офицер Саблин, который имел связь с небольшим грузинским отрядом при особом отделе. Грузины заняли особый отдел, освободили белогвардейцев и под руководством офицера Саблина заняли Меразминской и канаткой**).

*) Возможно, що тут описка, бо далі зазначено, що Иванов був за начальника оборони міста. Це підтверджує й активний учасник Одеського підпілля т. Логінов.

***) Тут описка. Читати треба: Моразлівську й Канатну вулиці.

В 7 с половиной час. вечера от штаба с Пироговской ул. выехал начальник боевого участка Чикваная и секретарь губпарткома т. Соколовская, которые были этими грузинами под руководством офицера на Канатной ул. задержаны и арестованы⁸⁾.

В это время на вокзале стоял последний эшелон, с которым должны были уехать: комитет обороны, исполком, парком и штаб. С арестом Чикваная и Соколовской было ясно, что в городе восстание. В момент ареста началась сильная бомбардировка города по району вокзала, Куликова поля и Пироговской. Причем дневная бомбардировка сосредоточивалась на районе артиллерийских курсов.

В момент бомбардировки в городе шла посадка в последний эшелон всех ответственных работников, и благодаря тому, что снаряды как раз попадали в поезд, где было ранено 12 чел., в этот эшелон много ответственных работников не попало. Причем не попали в этот эшелон комитет обороны, штаб, секретарь исполкома и др. ответственные т. т.

В районе вокзала, на площади стояли остатки артиллерийских курсов с орудиями и благодаря бомбардировки [с десанта], очень меткой, все погибло, превращено в кашу. Часть курсантов разбежалась, часть была убита.

В это время штаб и комитет обороны решили уходить пешком.

Когда узнали об аресте Чикваная и Соколовской начальником обороны был вызван броневик, который находился в его распоряжении, но в этот момент вся команда, во главе с политкомом, разбежалась и броневик стоял без действий. На мой вопрос, какие у нас есть силы для того, чтобы итти освобождать, начальник обороны Иванов ответил, что только то, что в штабе. В штабе было 15 — 20 курсантов и 20 — 25 кавалеристов с 3-мя пулеметами. Само собой, с такими силами освобождать чуть ли не весь город, вступать в бой было безрассудно.

Некоторые ответственные работники, исполком, парком, которым нечего было делать в городе, все же в городе оставались, т[ак] к[ак] военный порядок в городе установить нельзя было, не было никаких сил и не было военных руководителей. Несмотря на то, что Реввоенсовет Южной Группы уехал, в городе сохранялся порядок, т[ак] к[ак] присутствия паркома, исполкома и др. ответственных т. т. успокаивало.

В 12 час. ночи я со штабом, курсантами кавалеристами пешком отправился на ст. Сортировочную. Т[ак] к[ак] мы

все время находились в условиях эвакуации, Комитет Обороны распорядился все материалы, относящиеся к личному составу, непредставляющие особенной ценности для нас, а для врага большую ценность, сжечь. Решено было оставить только денежную отчетность. Все было свезено в исполком, запаковано, но благодаря бомбардировки, паники, материалы остались вместе с секретарем исполкома тов. Ракитиным, который не знаю, что с ними сделал.

Часть милиции оказалась ненадежной, особенно резервная. В 8 час. вечера в городе осталась милиция, которую вывести нельзя было, во главе с тов. Рязановым, который зарекомендовал себя, как человек честный, отчасти аполитичный — бывший правый эсер. По сведениям полученным потом, он в точности исполнил все возложенное на него. Хотя эксцессы были в городе, но, по моему мнению, в них неповинен Рязанов.

Относительно контр-революционных выступлений со стороны чека были предупреждения, но они ни на чем не были основаны.

В 11 — 12 час. дня 23 числа было отдано распоряжение распустить всех служащих и заведующим отделами собраться в исполкоме, что было в точности исполнено. Заведующим отделами было сказано, чтобы немедленно были уничтожены материалы, которые относятся к персоналу, протоколы и всякую такую штуку и сохранить только денежную отчетность. Материалы запакованными должны быть доставлены в исполком. Это было сделано потому, что перед нами рисовалась перспектива отступления походным порядком, и при том перспектива была очень мрачная.

При отступлении в Одессе осталось много коммунистов. Было заранее отдано распоряжение, что [бы] все коммунисты, кому не грозит физически, т. е. кто не будет преследоваться, усиленно рекомендовалось остаться, а тем, кому такая опасность грозила, идти походным порядком. Остаться рекомендовалось усиленно женщинам.

По Пересыпи стали стрелять только на следующий день. Стреляли главным образом, по рабочим районам, т[ак] к[ак] белогвардейцы знали, что там оставались наши силы, и потому они боялись войти в город. В течение нескольких дней наши части находились в районе Одессы. Мы отступали, а не бежали, и на окраинах города оставалась наша публика. На другой день нам удалось вывезти оставш[иеся] вагоны со снарядами. Мы первые дни не давали им покоя.

Почему у нас не было в городе караула? Очень просто. В карауле была ненадежная публика, и как только началась бомбардировка она стала разбегаться. Все ценности и вся наличность были уже вывезены днем. Некоторые ценности стояли несколько дней на рельсах. Камни *) из экспедиции все вывезены, вывезено часть телеграфного имущества.

Походным порядком с небольшим отрядом я прошел на ст. Колосовка. На Бирзулу итти было нельзя, т[ак] к[ак] там не было ни одного состава, ни одного паровоза. Этот отряд шел во главе с начдивом 47⁹⁾, и отряду нужно было итти в направлении [ст.] Березовка, и я, как персону, вынужден был с ними шествовать, т[ак] к[ак] итти одному было опасно. В Колосовке я узнал о падении Вознесенска и Помощной. Таким образом, пути были отрезаны. Мы резко повернули оглобли по направлению в Голте: В это время с этого района отступала 58 дивизия. От Голты на паровозе я прибыл в Бирзулу.

Настроение крестьян в Херсонщине определенное. Недели за три до нашей эвакуации было восстание, и мы его ликвидировали. Отношение было сдержанное, корректное.

С Бирзулы я продвинулся на Балту. В Балте мы оставили вагоны и отправились пешком на Умань. До Умани нам встречались мелкие банды Заболотного¹⁰⁾, мы их рассеяли и пошли дальше. Под Уманью и Христиновкой был бой 58 дивизии с петлюровцами. В Умани штаб 58 дивизии стоял дня 4, издавал газету, прокламации и пр. Население в Умани нас встретило хорошо. Когда мы уходили, то еврейское население, вылезшее из подвалов, плакало. В этом районе оперировали банды Соколовского¹¹⁾ и Заболотного.

Среди петлюровцев мы произвели невероятную панику нашим колоссальным обозом. По дороге были взяты Умань, Христиновка, Сквиря, Радомысль, Житомир. Эти города наши части брали с боем. Взяли много пленных. Переговоры с галичанами окончательно деморализовали петлюровскую армию¹²⁾.

Когда мы проходили ворота между Фастовом и Казатином то попали в бой между денікинцами и петлюровцами. Мы взяли много пленных, 11 орудий и массу пулеметов. Петлюра был разбит на голову. Затем мы устремились на Житомир и соединились с 44 дивизией **).

*) Тут треба розуміти коштовні каміння.

***) Мова тут і вище йде про славетний відступ т. зв. Південної групи.

Относительно разоружения на Помощной знаю по слухам. Наши части вошли в соприкосновение с Махно. Наши части там состояли из курсантов, коммунистов и рабочих, латышей и спартаковцев. Все надежный элемент. Всего было около 3000, кажется. Было распоряжение Реввоенсовета Южной Группы о возможности вести переговоры. Недашковский запрашивал Затонского бить махновцев, или разговаривать с ними. Тот определенного ответа не дал. Сказал только, если они действуют активно, то бить, если есть возможность разговаривать, — повести разговоры. Махно окружил наши части, разоружил, отнял все. Искали коммунистов и расстреливали. Коммунистическая рота заявила, что она рота одесских рабочих. Оружие не отбирали, а переменяли и дали скверное. Кавалеристы за пение интернационала были обезоружены. Подробности об этой истории может указать тов. Анулов¹³).

Следует отметить, что наше продвижение на Север произвело революцию среди красноармейцев. Наши части из антисемитских и антикоммунистических сделались коммунистическими. По дороге можно было свободно говорить о коммунизме. Когда они стояли на фронте, то ни в коем случае не хотели носить звездочки и срывали у других. Когда начали двигаться на север, я поехал с начдивом¹⁴) смотреть и увидел, что все красноармейцы были со звездочками. Самое популярное название среди них было — коммунист. Это произошло потому, что они почувствовали, что попали в коммунистическую среду! Красноармейцы стали живо интересоваться партийными неделями. В дивизии была молодежь, которая пошла добровольно и прошла через филътр Махно, Григорьева, всяких батек и дядек и все слабое от них отпало. Наша дивизия поражений и паники не знает.

б. Председатель Комитета Обороны г. Одессы **И. Клименко**.

23/Х

(Фонд Зафронтбюра ЦК
КП(б)У, 1919 г., справа № 7, ст.
51 — 53).

ІНФОРМАЦІЯ Т. ЛАВРЕНТІЯ ПРО ПІДГОТОВКУ ПІДПІЛЛЯ В ОДЕСІ В ЦК КПУ

В Одессе к работе по налаживанию подпольной организации было приступлено еще до эвакуации из города советской власти. К моменту эвакуации (к 23 августа) работа

эта была вполне довершена. В Одессе оставлен губернский парком из 5-ти лиц, во главе т.г. Тарского и Логина. В распоряжении паркома оставлено 15 миллионов рублей и вполне оборудован[ные] две типографии. При паркоме организован военный отдел, в распоряжении которого оставлено оружие и взрывчатые вещества. Наладили организации и послали работников в Николаев[е], в Херсон[е], Елисаветград[е], Ананьев[е] и в других городах, входящих в нашу губернию. Налажен был и аппарат для работы среди иностранной армии совместно с Бюро Третьего Интернационала¹⁵).

г. Житомир 19/IX Лаврентий

(Дело № 7 Зафронтбюро ЦК
КП(б)У, 1919 г., ст. 25).

ДОКЛАД О ПОЛОЖЕНИИ ОДЕССКОЙ ОРГАНИЗАЦИИ

Подготовка к переходу организации на нелегальное положение ко времени эвакуации закончена не была. По распоряжению ЦК [КП (б) У] были выделены губпаркомом для подпольной работы обще - городская пятерка и районные тройки. К работе приступили на 7 [о-й] день после эвакуации. 30/VIII функции временного к - та исполняла пятерка впредь до воссоздания организации. В течении двухнедельной работы связь с районами была установлена. Временный парком выделил отделы: — военный, красный крест и издательский. 30/IX была созвана конференция районных троек. Постановлено было произвести перерегистрацию всех членов партии, созвать районные и общегородскую конференции и выбрать правомочные комитеты. Дальнейшая работа определена была этим постановлением.

Деятельность к - та разбилась на 2 основ[ные] части: 1) *работу по городу*, 2) *работу по области*, так как временно к - ту пришлось выполнить функции губернского.

По городу 1) организацион[ная] работа по созданию организации более всего отняла времени и энергии. Кроме оставленных троек (не везде целиком сохранившихся), в районах связей не было. С профсоюзами и фабриками связи не осталось. Создана была орган[изационная] комиссия из секретарей районов для разработки и проведения плана создания организации. Районными тройками под руководством к - та были организованы коллективы во всех профсоюзах, фабриках и заводах, где остались члены партии.

После ряда собраний отдельных коллективов и представителей всех коллективов были созваны районные конференции, избравш[ие] районные к - ты, и 2/ХІ была *общегородская конференц[ия]*, избравшая к - т из 7 тов. и 4 кандидатов.

В настоящее время Одесская организация представляется в след(ующем) виде: *Городской район* насчитывает 10 коллект[ивов] в профсоюзах, всех членов партии в гор. районе 106 человек, *Молдаванский район* 6 коллект[ивов] в профсоюзах, член[ов] партии 48 ч. *Слободской и Пересыпский р[айоны]* слились — 8 коллект[ивов] на фабр[иках] и заводах, 78 членов партии. *Железнодорож[ный] р[айон]* — коллективы только в желез[но] - д[орожных] мастерских — 45 ч[ленов] партии. *Морской р[айон]* — 5 ч[ленов] партии на фронте и на судах, в Одессе 14 ч[ленов] партии. Всего в организации 291 членов партии.

2) работа при профсоюзах велась параллельно с воссозданием организации. Для этой работы были выделены два тов[арища]¹⁶⁾, которые связались со всеми активными профес. работн[иками], оппозиц[ионно] настроенными по отношению к меньшевистско[му] Центропрофу¹⁷⁾ и создали бюро профсоюзов, руковод[ящее] работой оппозиции внутри отдельных профсоюзов и в Центропрофе.

3) *Издательский отдел*. Работа протекает вяло, издается газета „Одес[ский] Коммунист“. За все время вышло 4 вып[уска]. Листовок не выпускали, литературы[ых] сил мало¹⁸⁾.

4) *Военный отдел* не удается поставить, нет опытных организаторов и руководит[елей]¹⁹⁾. Первоначально сконструиров[анный] в[оенный] отдел пришлось распустить вследствие внутрен[ней] провокации и шантажа в нем самом. Работа делится: 1) орган[изация] боевых и подрывных групп и 2) разведка. Ничего реального и существен[ного] в[оенным] отделом не сделано, т[ак] к[ак] все время ушло на подыск[ивание] честных работн[иков], как[овых] в Одессе мало. Установлена связь со штабом Добрармии; получают[ся] сводки, приказы и телефонограммы; [установлена] связь с ж. д. управлен[ием], получают[ся] сведения о движении грузов и эшелонов; [имеется] связь с портовым радио; с контр - разведкой связь слабая. Созданы небольшие (до 5 ч. в кажд[ой]) группы, боевые и разведыват[ельные], оружия мало. Склад во время ареста руководителя военотделом выдан внутрен[ними] провокаторами и разгромлен. По области воен[ная] работа ведется без ведома и руководства губвоенотд[ела] за недостатком связей и руководителей.

5) О красном кресте — прилагается доклад особо.

6) О союзе молодежи. Комсомол насчитывает свыше 150 ч[ленов]. Все они находятся в распоряжен[ии] партии. Организац[ионную] и агитацион[ную] работу ведут в своей среде самостоятельно. Остальные отделы комсомола вливаются в соответств[ующие] партийные отделы. Работают под руководством паркома, на заседаниях кот[орого] бывает представит[ель] молодежи. Были две конференции, издавались от имени комсомола листовки.

Общие замеч[ания]. Работа протекает в весьма трудн[ых] и ненормальных услов[иях], непрерывная провокация, шантажи и вымогательства. Вследствие спешной эвакуации и окружения города, осталась масса членов парт[ии], ныне скрыв[ающихся] и живущих на нелегальном положении. Много членов п[артии] иногородных орган[изаций], эвакуировавшихся в Одессу и застрявших здесь. В большинстве провокация и вымогательства идут от этих и одес[ских] членов партии в погоне за средствами. Цепь провокации идет с первого момента и до сего времени. Благодаря ей [провокации] был реорганизов[ан] к - т, оставлен[ный] для работы до перевыборов, провален военотдел, а 4/XI арестован секретарь общегородск[ого] к - та т. Роза [Лучанская] (жена т. Лаврентия). В руки контр - разведки попали архив и печать общегор[одского] к - та 20).

Следует упомянуть в докладе по организ[ационному] вопросу о слиянии с нами Одес[ской] орган[изации] комфарбандовцев ²¹). Все члены еврей[ского] ком[мунистического] союза находятся в распоряжении партии. Отдельные комфарбандовцы рассосались по районам и входят персонально в к - т районный и в общегородской. Комфарбанд сохранил за собой право вести агитацию в своей среде и издавать от имени комфарбанда газеты на евр. языке. Вышел 1 номер. Доклад о финансовом положении прилаг[ается].

Политические настроения и соотношения сил разл[ичных] политических групп приблизительно таковы. Общее политическ[ое] положение в Одессе характериз[уется] мертвенностью и полной полит[ической] апатией масс, хотя в самое последнее время в массах наблюда[ется] известный перелом в сторону сочувствия сов[етской] власти и ком[мунистической] партии. Наша газета расходится прекрасно. Меньшевики (групп[ирующиеся] вокруг газ. „Южный Рабочий“) сидят во многих профсоюзах, ведут обычную двойствен[ную] политику, „за учредилку“ и против Сов[етской] власти, но

вместе с тем газета их часто выходит с белыми столбцами. Под военной цензурой находится „Южн[ый] рабочий“ и либерально - виляющие „Одес. Новости“, издаются „уче-ные“ академич[еские] газеты „Южное Слово“ (под руков[од-ством] Бунина), „Современ[ное] Слово“ (Овсян[никова] Куликовск[ого]). Кадетская партия мало активна, издает „Одес. Листок“. Есть из социалист[ических] групп с - р правые, с - р возрожденцы (входят в „Союз Возрожд[ения] России), н - с, группа „Единство“, довольно активны. Монархическая группа, имеющ. во главе многих профсою-зов (издает) газету „Единая Русь“. Все эти газеты и группы идут под лозунгом широкой поддержки Добрармии. Для ознакомления посылаем газеты.

ДОКЛАД О ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ГУБЕРНСКОГО СЕКРЕТАРИАТА

Начал свою деятельность Губсекретариат 15 октября н/с. В самом начале работы перед Губсекретариатом встали две основные задачи. 1) установить связь со всеми уездами губерний и 2) обследовать деятельность местных организаций. Для выполнения первой задачи Губсекретариатом были разосланы товарищи по всей губернии для установления связи, и таким путем удалось связаться со следующ[ими] местностями: *Херсон, Николаев, Вознесенск, Ананьев, Ти-располь, Очаков*. Таким образом отсутствует связь с Александрией и Елисаветградом, куда также посланы люди для установления связи. Послан[ы] также товарищи для связи с крупными центрами Украины — Екатеринослав, Харьков, Киев. По мере установления связи с той или другой организацией, Губсекретариат связывается с ними организационно, путем послышки ответственных работников, циркуляров и пр. Так, в Херсон за это время послано 11 тов., [в] Николаев 4 т[ов.], [в] Вознесенск 3 [тов.], в Ананьев 3 т[ов.], [в] Елисаветград 3 [тов.], [в] Тирасполь 4 т[ов.], [в] Балту 1 [тов.].

Положение вышеназванных организаций приблизительно таково. *Николаев*. Для ведения нелегальной работы был оставлен один ответств[енный] тов., у которого были деньги, печати и все проч. Найти этого т - ща до сих пор нет возможности, деньги отыскали, а все остальное исчезло. Благодаря действиям отдельных т - щей из Николаева, с одной стороны, и Губсекретариата с другой, удалось до известной степени наладить работу [в городе], принимающую уже определенную форму, связь же с уездом только налажива-

ется, повстанческое же движение в районе развито довольно сильно. Повстанцами непрерывно разбираются пути, обстреливаются поезда, в большинстве случаев руководят повстанцами с - р. В городе имеется типография, но ее нельзя использовать из-за отсутствия места установления. Парком разбит на отделы, работа после некоторого налаживания нелегальн[ого] аппарата принимает реальные формы.

Херсон. Здесь дело обстоит несколько хуже. Организации до сих пор нет, несмотря на все меры, принимаемые Губсекретариатом. Все же имеется к - т, составленный до ухода Советск. власти и ведущий кое - какую работу. Сейчас благодаря выяснившимся некоторым обстоятельствам Губсекретариатом послана ревизия дел и денежного отчета Херс[онской] орган[изации]. Туда же посланы ответственные работники для работы на месте. Можно надеяться, что после принятых Губсекретариатом решительных мер работа быстро двинется вперед.

По уезду дело обстоит гораздо лучше. Весь Херсонский уезд охвачен пламенем восстания. В одной из деревень образован повстанческ[ий] штаб уезда, куда вошли л. с. р. и коммунисты. В распоряжении штаба имеется 1.500 ч. повстанцев, есть 2 орудия, несколько пулеметов, бомбы и пр. Повстанцы постоянно дезорганизуют тыл противника, убивают отдельных представ[ителей] белогвардейцев, громят отряды, посылаемые в уезд для разн[ых] целей белогвардейцами и т. д. Настроение крестьянства очень хорошее.

Приблизительно такое настроение у крестьян Днепровск. у. Таврич. губ. Так напр. в Алешках, мобилизован[ные] крестьяне из уезда в количестве 13.000 подняли бунт, вышли с красным знаменем и криками „Да здравствует Советская власть“, „Долой золотопогонщиков“, разгромили все белогвардейские учреждения и все мобилизованные разбежались.

Вознесенск. Организа[ционная] работа только налаживается, в уезде крестьяне очень сочувственно относятся к нашей партии, повстанческое движение сильно развивается.

Ананьев. Имеется [партийная] организация из 22 человек, К - т из 7 ч[еловек], три члена к - та — президиум — находятся в городе, а остальные 4 — в уезде. Уезд разбит на 4 района, во главе каждого района 1 член к - та, в распоряжении каждого члена к - та имеется несколько сотрудников, связь имеется со всем уездом. Настроение крестьян очень хорошее. Боясь вызвать открытое восстание крестьян,

власти отменили мобилизацию. Вообще настроение хорошее, работа организ[ационная] протекает с успехом.

Подводя общую оценку положения в губернии, Губсекретариат отмечает резкий перелом в настроении трудящихся масс, в особенности перелом заметен в деревне, где крестьяне, если не вполне еще сочувствуют нашей партии, то они встают за Советскую власть, к[а]к за таковую. В городах, благодаря тому, что профсоюзы сейчас находятся под влиянием различных социал - предат[елей], настроение рабочих несколько медленно меняется, все же необходимо отметить что перелом в настоящее время в настроении рабочих уже произошел и развивается дальше все углубляясь. Не лишним будет отметить и то, что сочувствие Советск[ой] власти, к[а]к таковой, встречается во всех слоях рабочего класса. Восстаниями в уездах в большинстве руководят л. с. р., а в некоторых местах отдельные лица, не принадлеж[ащие] ни к какой партии, а просто борющ[иеся] за Советск[ую] власть. Отсутствие способн[ых] работников в нашей партии не дает нам возможности возглавлять растущее повстанческое движение, на что Губсекретариат рекомендует Цема. обратить сугубое внимание, и принять необходимые меры.

Члены Губсекретариата Палич*)

Борисов

10/XI — 19 № 66

г. Одесса

Печать

ДОКЛАД КРАСНОГО КРЕСТА

Красный Крест организовался в конце августа, вскоре после эвакуации и приступил к работе раньше к-та. Он занялся прежде всего обеспечением семейств товарищей ушедших на фронт, эвакуировавшихся, преследуемых и проч. Поддержка арестован[ным] оказывалась по мере выяснения, кто арестован. 2 / XI общегородская конференция постановила прекратить специальную помощь и заняться исключительно арестованными. Таковых 120 человек, много смертников. До сих пор известно о 8 расстрелянных и 1 повешенном публично на площади (в числе трех других непартийных) — за агитацию против мобилизации. Всего израсходовано на соц[иальную] помощь и помощь арестованным 2 миллиона, 300 — 400 тысяч**)... за освобожде-

*) Палич — Нюра Панкратова.

***) Крапки поставив автор доповіді.

ние арестов[анных], из (но? М.) случаев освобождения арестов[анных] мало. Деньги выдаются после освобождения. Ответствен[ных] работников освобождать не удается ни за какие суммы.

Смета на следующий месяц возрастет в связи с развернувшейся военно - повстанческой работой по области. Денег хватит на месяц. Положение критическое. Срочно пришлите средства.

Дополнительно. По соглашению с партиями л. с.-р. (борьбистов) и у. с.-р. (боротьбистов) организован на паритетных началах военно - повстанческий областной штаб, принявший на себя руководство повстанческим движением по губернии²²). Формы и общие принципы работы разрабатываются в штабе паркоматами партий. Первая задача разрушение тыла и захват власти, даже частично, для более успешной борьбы с добровольцами и для оттягивания сил противника с фронта.

10/XI — 19

№ 66

Секретарь Б о р и с о в.

г. Одесса

Печать

(Друкується з копії. Оригінал, як це зазначено в копії, був на полотні).

(Фонд Зафронтбюра ЦК
КП(б)У, 1919 г., справа № 7,
стр. 70)

ПРИМІТКИ ДО МАТЕРІЯЛІВ ОДЕСЬКОГО ПІДПІЛЬНОГО КОМІТЕТУ

1) Склад п'ятірки, що її залишили для роботи в денікінському підпіллі при нашому відступі з Одеси — Павло Логінов, Гордон, Роза Лучанська, Тарський і Віра Лапіна.

2) Херсон був зайнятий військами Денікіна 17/VIII.

3) 13/VIII в частинах 58 дивізії, яка тоді перебувала в районі Нового Буга й мала завдання заслонити червоні частини, що відступали під натиском Денікіна, через розкладницьку махнівську агітацію й зраду низки командирів вибухнув військовий бунт. Полки, командирами яких були махновці — Дерменджі — начальник бойового участку, командири полків — Калашніков, Буданов, Полонський і інш., виступили проти штабу дивізії, заарештували його, вбили кількох політробітників. З наказу Махна військові частини 58 дивізії знялися з бойового участку й направилися на ст. Помошну, де Махно їх переформував на партизанський лад. Лише невеличка частина 58 дивізії лишилася вірною радвладі й з'єдналася з Північною групою, що відступала в північно - західному напрямку.

4) Миколаїв Денікін забрав 18/VIII 1919 р.

5) Одеський Комітет Оборони було утворено 4/VII в складі: голови Губкому — Яна Гамарніка, голови Виконкому т. Кліменка, представника Наркомвоен — т. Кривошеєва й інш.

6) Повстання німецьких колоністів вибухло 29/VII під самою Одесою в селах Великої і Малої Акаражі. Після того, як повстання було зліквідовано, вибухло повстання в селі Плоському, м. Вознесенському й інш. Всі ці повстання були організовані денікінською агентурою.

7) До складу Реввійськради Північної групи XII армії тоді входили командувач групи т. Якір, члени Р.В.Р. — т. Затонський і Ян Гамарнік.

8) За відомостями т. Анулова був заарештований лише т. Чикваная; його розстріляли потім денікінці. Тов. Соколовській вдалося пробратися пароплавом до Константинополю, відквіля вона подалася до Франції, а потім повернулася в СРСР.

9) Начальником 47 дивізії був т. Лагофет.

10) Заболотний — відомий петлюрівський отаман. 2/IX наші частини розбили банду Заболотного й очистили містечко Саврань від бандитів.

11) Соколовський — петлюрівський отаман, оперував переважно в Радомиському повіті.

12) До складу петлюрівської армії входило три галицьких корпуси, зформовані з регулярних частин 2 австрійської армії. Командний склад галицького війська, незадоволений Петлюрою, на нараді у жовтні 1919 р. вирішив перейти разом з військовими частинами на бік Денікіна. З ними передалася й значна частина петлюрівського комскладу. Після розгрому Денікіна галицьке військо влилося в Червону армію, але в 1920 р. при наступі поляків вони зрадили радвладі.

13) Мова йде про роззброєння групи військ, що нею командував Ф. Анулов (комісар цієї групи був т. Недашківський). Ця група з наказу штабу округи мала забрати ст. Помошну й тим забезпечити просування ешелюну з патронами для 45 дивізії. Ешелюн посувався з півночі в супроводі т. Затонського. Наші частини забрали Помошну, Ново - Українку й стали наступати на Лисаветград, аби витиснути відтіля денікінців. В Ново - Україніці Махно, за допомогою частин 58 дивізії, що перейшли на його бік, оточив наші червоні частини й роззброїв їх.

14) Начдив 58 т. Федько.

15) Для роботи серед чужинців незабаром після звільнення Одеси від французьких окупантів, було організовано чужоземну колегію в складі представників груп французьких, німецьких, грецьких, румунських, турецьких, болгарських і сербських. Головою колегії був т. Деготь. Представником від комітету т. Садуль. Підчас денікінського підпілля в Одесі лишилися й провадили роботу лише болгарська й румунська група, при чому т. Деготь і ряд інших т.т. вибули до Італії, а відтіля до Франції.

16) Одним з тих товаришів був т. Борисевич, якого підпільний комітет виділив за свого представника по роботі серед профспілок.

17) Про існування на той час Центропрофу зазначено помилково, бо він був за гетьманщини. За денікінщини на чолі профспілок Півдня Росії стояв „Югпроф“ (Тимчасовий Центр Профспілок Півдня Росії), організований в Харкові 19/VI 1919 р. на нараді робітників південно - краєвих об'єднань. На чолі „Югпрофу“ стояли

праві меншовицькі елементи, які провадили активну боротьбу з рад-владою й весь час співробітничали з Денікіном.

18) Ці відомості стосуються до початку роботи видавничого відділу. Надалі цю роботу було широко розгорнуто. Видано 15 номерів Одеського підпільного „Комуніста“, багато відозв і т. інш. До складу видавничого відділу входили — Тарський, Костров і т. Кітайгородський від Комфарбанда.

19) Характеристика, що її тут дає автор, не досить правильна й суперечить дальшим відомостям, зазначеним в доповіді про обсяг і зміст роботи Військового відділу. Неправильно також зазначено в доповіді про відсутність серед керівничого складу військового відділу т.т. з достатнім досвідом. Так, за різні періоди керували Військовим відділом такі т.т.: Логінов Павло (майже весь час під-пілля), Вальман (загинув), Самуїл(загинув), Гордієнко, Перепечю (був заарештований), Хворостін (розстріляний), Лазарев, С. Інгу-лов, Ф. Корнюшін.

20) Численні провали, що їх зазнала Одеська підпільна органі-зація, були не стільки через провокації з боку партійців, які зали-шилися в підпіллі, скільки через денікінських агентів, які прола-зили до партійної організації. Так, Військовий відділ провалив де-нікінський агент Вен'ямін, раніш секретар Одеського ЧК, був за начальника підпільної розвідки. Провокації з боку партійців мали місце, але не в такому широкому обсязі, як зазначено в доповіді, написаній безпосередньо під впливом провалів.

21) За відомостями т. Логінова до Комуністичної партії було прийнято не всю Одеську організацію комфарбанда. Утворена була комісія, що суворо підходила до питання про вступ комфарбандов-ців в нашу партію. Розглядались персональні заяви. Всього було прийнято 18 чол.

22) За відомостями т. Логінова такого штабу в складі зазна-чених представників на той час не було. Для контактування роботи по організації повстанських загонів скликалися наради Військового відділу спільно з представниками боротьбистів і борбистів.

РЕДІН М.

ЧОТИРИ ДОКУМЕНТИ ЕПОХИ СКОРОПАДЩИНИ

Перед нами — чотири найцікавіші документи, датовані липнем - вереснем 1918 року і об'єднаних одною загальною темою — проблемою організації боротьби проти всеукраїнського страйку залізничників. Це — запит генерала Греннера на ім'я Лизогуба про ті заходи, що їх вживає німецький уряд (з 28 липня); доповідь Лизогубові міністерства харчових справ про те ж саме (кінець липня); доповідь Лизогубові міністерства внутрішніх справ про те ж саме (з 22 серпня); нарешті, відповідь Лизогуба Греннерові з 19 вересня.

Проте інтерес, що становлять ці документи, далеко виходить за межі досліджування історії тільки но самого страйку залізничників, хоча й значна й важлива сама собою ця тема для історії пролетарської революції на Україні. Значіння документів ще куди ширше. Насамперед, вони викривають перед нами зовсім недостатньо вивчене питання про взаємини німецької влади і гетьманського уряду. Вони показують, що хоча гетьманський уряд і світив віддзеркаленим світлом всемогутності німецьких окупантів, проте, як справжній „небесний супутник“ мав *власну* орбіту обертання, власні тенденції розвитку й падіння. Ці документи показують насамперед, що діяльність гетьманського уряду не *зводилася* до простого виконання директив Айхгорна, — що відносини Німеччини та України були *складніші*, — що гетьманщина не тільки льокай *німецького* імперіялізму, але і невід'ємна ланка не тільки української, а і *всеросійської* контрреволюції, і що взаємини цих двох її сторін треба далі уважно вивчати.

Наші документи зовсім по-новому ставлять питання високої важливості — *про політику окупантів у робітничому питанні*. Вони ясно показують, що окупанти вносили деякий *Burgfrieden*, щось як „мир у промисловості“, у господарське й політичне життя окупованої країни. Вони

показують конфлікт у цьому пункті між окупантами й буржуазією України, що неминуче оберталася в орбіті громадянської війни.

Вони показують, далі, намагання буржуазно - поміщицького блоку провести свою політику і наочно викривають, до чого зводилася ця запізніла спроба буржуазії України здійснити свою політичну диктатуру. З другого ж боку, вони уможлиблюють простежити неминучість краху політики *Burgfrieden*'у в епоху громадянської війни. Ці документи спонукають нас ще раз продумати й перевірити наші погляди на окремі етапи та деталі боротьби за диктатуру пролетаріату на Україні.

Проте за невідмінну умову користування цими документами є повна переконаність в їхній справжності. Між тим походження цих документів (їх доставила в редакцію „Літопис Революції“ приватна особа) не дає само собою такої певности. Звідси постає потреба найретельніше критично перевірити, порівняти їх з усім тим, що ми знаємо за епоху скоропадщини, — зіставлення їх (у першу чергу в цих найгостріших питаннях) з усіма архівними матеріялами тієї епохи, доступними нам сьогодні. Тільки так ми матимемо право користуватися з цих документів як з автентичних.

Проте чи не є за доказ проти достовірности копій уже той факт, що всі ці документи написано *російською*, а не українською мовою? Чи не треба б сподіватися, що документи, які виходили з Ради міністрів Української держави повинні бути українською мовою, а не російською? Аж ніяк. Уже Христюк у своїх „Замітках і матеріялах“ відзначав, що по суті справи українізовано було тільки „міністерство шляхів“ і тільки два - три члени Ради міністрів — Бутенко, Шелухін, Вагнер — частково й безуспішно виступали за українізацію установ¹⁾. Решта міністерств виявляли в кращому разі повну байдужість до питань українізації. Архівні дані цілком потверджують це. Все листування Департаменту державної варті було російською мовою, аж до того, що іноді можна натрапити на *російський переклад українського оригіналу*. Те ж можна сказати й за інші міністерства. Таку практику легко пояснити вже особовим складом гетьманського держапарату, набраного в усіх вирішальних ланках із співробітників царського апарату. Але ця практика іноді підносилася й до теорії.

¹⁾ Х р и с т ю к — „Замітки і матеріяли до історії української революції“, т. III, стор. 73 — 75.

Так, харківський губстароста Залеський у своєму таємному обіжникуві, що накреслював основну політичну лінію, уже в момент „приступлення до своїх обов'язків“ сповіщав, що „все населення України є українці, і тому жодної українізації не потребує“; щождо запровадження української мови в практику держустанов,— таке запровадження неможливе, бо груба примітивна українська мова, мовляв, зовсім не пристосована до виконання гігантських культурних завдань, що стають за будівництва „молодої Української держави“¹⁾. Для великої буржуазії та дворянства, що прийшли до влади під егідою німецького імперіалізму, українська мова була з самого початку зовсім нецікава. Швидше навпаки,— російська мова документів є до певної міри доказ на користь достовірності копій. Недосвідчений „фалшивник“ швидше приготував би для підроблення під скоропадщину фалшивку *українською мовою*. Для того, щоб приготувати фалшивку російською мовою, потрібне вже чимале, поважне знання епохи. Отже, мова не говорить *проти* достовірності документів.

Розберімо змістом першого за датуванням документу — лист німецького Оберкомандо. Насамперед, чи міг з'явитися такий лист із командування армійської групи Айхгорна, чи по суті тут швидше можна припустити підроблення?

За центральну частину листа, частину, де формулюється безпосередні вимоги Греннера, є така: „Швидка ліквідація страйку можлива тільки тоді, коли державна влада, з одного боку, вживе рішучих заходів до страйкарів, а, з другого боку, *будуть задоволені цілком обтрунтовані економічні вимоги залізничників, що головним чином стосуються до харчування*“. Чи могла походити з німецького Оберкомандо така програма дій? Констатую, між іншим, що ця програма *цілком* розходиться з тією гіпотезою, що її я виставляв у своїй статті про страйк („Л. Р.“. 1928, № 6). „Не про порузуміння думала й дбала окупаційна влада, а лише про придушення“, — так писав я (стор. 45), звертавши виключну увагу на *репресивну* діяльність окупаційної влади і зовсім не надававши реального значіння їхнім заявам про підтримку економічних вимог страйкарів. Ці заяви я вважав, за чисту демагогію і не бачив у цьому другого *справжнього* заходу боротьби проти страйку, що накреслювало німецьке командування.

¹⁾ Користаються з примірника, що зберігся в справах ради з'їзду гірничо-промисловців Півдня Росії.

На щастя, ми маємо нині в себе новий архівний матеріал, який дуже чітко змальовує лінію німецького командування в робітничому питанні. Це — архів ради з'їзду гірничо-промисловців Півдня Росії. У протоколах ради і комітету ради, а так само і в інших паперах є низка даних, які свідчать, що політика німецького імперіялізму справді у робітничому питанні дечим відрізнялася від політики великої буржуазії України, що здійснювала разом з поміщиками та куркулями під егідою німецького імперіялізму свою диктатуру в скоропадщині. Так, у засіданні ради 3 липня 1918 року Б. Н. Соколов, що був один із представників ради в Києві, доповідав про становище справи в гетьманському міністерстві торгівлі та промисловости¹⁾:

„В засіданні с представителями нем. командования и тайным советником Витфельдом выяснилось с достаточной определенностью, что представители центр. держав с твердостью проводят идею концентрации... На этом же совещании по вопросу о мерах к усилению производительности рабочих было указано предположение не поижать заработной платы, а установить минимум работы, при чем в случае невыполнения рабочих минимуму рабочий подлежит увольнению из предприятия и выселению из квартиры. Разногласие и споры по вопросу об использовании этих новых условий договора найма должны рассматриваться, по мнению МТиП, окружными горными инженерами, а не комиссарами труда“.

Таким чином, ми маємо безсумнівне розходження між теоріями, що їх проповідувало німецьке командування, і практикою роботи буржуазії України. Німці більше сподівалися на заходи економічного впливу і в тарифній політиці „ліберальничали“, буржуазія України твердо держала курс на „позаекономічне спонукання“, як основний захід впливу в епоху громадянської війни. Гетьманське міністерство торгівлі та промисловости не довіряло навіть „комісарам праці“, бо передавало розв'язання конфліктів *окружним гірничим інженерам* — безпосереднім агентам гірничо-промислової буржуазії. Німці виставляли лозунг — *піднести*

¹⁾ „Протокол заседания сов. с'езда горнопром. Ю. России“, 3 липня 1918 р., стор. 2.

Не зазначаємо номеру справи, тому що архів ще не цілком упорядковано.

норми виробки і суворо додержувати цих норм, тобто по суті пропонували запровадити відрядщину і таким чином боротися за підвищення продуктивності праці. Буржуазія України заслуховувала думку командування і робила по - своєму.

Аналогічне ми спостерігаємо і місяць пізніше. Як видно, в одному засіданні Комітету Ради (наприкінці липня,— протоколу його не збереглося) в питанні про харчову політику сталося велике непорозуміння між представником німецького командування майором Бюрманом і членами ради. Бюрман з'явився на наступне засідання і вважав за потрібне виступити з роз'ясненнями ¹⁾:

„Майор Бюрман указываает, что на прошлом заседании его неверно поняли. Он настаивает только на том, чтобы рабочие в числе четырех человек приняли участие в продовольственной комиссии. Вопросы же труда будут рассмотрены в Киеве в комитете труда. Он спрашивает, почему до сих пор рабочие не участвовали в продкомиссии?“

Б. Н. Соколов указываает, что съезд представителей местных продовольственных комитетов не состоялся из-за забастовки ж. - д., а на нем должны были произойти выборы в комитет при уполномоченном по продовольствию“.

Це сповіщення ще безпосередніше стосується до того питання, що нас цікавить. Представник німецького командування просто настоював на тому, щоб втягнути робітників у харчові органи. Німецькі урядовці вперто намагаються провести свою лінію,— але їхні намагання систематично розбиваються о пасивний опір невлавної, але командної буржуазії України. Цікаво, що буржуазія намагається приховати свій пасивний опір посиленнями на „об'єктивні обставини“ в особі все того ж страйку залізничників. Але, звичайно, річ була не в ньому. Розмова, яку ми описали, була 1 серпня. Тільки в середині вересня відбувається реформування харчових органів і втягується до них представників „громадськості“. І тут лінія німецьких органів залишається та ж сама. 14 — 15 вересня в Харкові відбувався „I з'їзд представників районних гірничо - заводських харчових комітетів“. Голова цього з'їзду, уповноважений у справах

¹⁾ „Протокол заседания комитета съезда горнопром. Юга России“, 1/VIII 1918 року, стор. 4 — 5.

постачання Криворізькому та Донецькому басейнам Оло-
вягін сповіщав¹⁾:

„Распределение продуктов на местах предусмотрено осуществлять через районные продкомитеты. Для этих комитетов было выработано новое положение, которое совпадает с положением 1916 года, с тем главным отличием, что в него введено представительство профес. рабочих организаций. Представительство это введено по предложению харьковского Коленштеле, которое настаивало на том, чтобы не только в комитетах, но и в совете при уполномоченном обязательно были представители рабочих“.

Проте і тепер ще намагання німецьких окупантів провести свою політику натикалися на все ту ж відсіч від буржуазії України. Так, на з'їзді був присутній і активно виступав у дебатах представник якоїсь робітничої організації Шаповалов: заправили з'їзду настільки не зважали на нього, що навіть не назвали його в списку тих, хто був присутній на з'їзді. Десять місць, що їх надано раді з'їздові у районному харчовому комітеті, цілком заповнюються представниками промисловців. Директива німецького командування, на думку промисловців, до них не стосується.

Але тут цікава для нас сама та ініціатива, що її провляло в цій справі німецьке командування.

Чим пояснити цей несподіваний виступ німецького імперіялізму в ролі пильнувача робітничих інтересів? За документами ради з'їздів, як ми бачили, німці намагалися запровадити відрядщину у вугільній промисловості, замість механічного зменшення зарплати. Який був зміст цього? *Домогтися збільшення продуктивності*, бо без донецького вугілля український хліб не міг потрапити до Німеччини. *За вирішальне питання для окупантів* було саме це питання, — решта були підпорядковані йому. Для буржуазії ж України питання про піднесення продуктивності праці не було в той момент вирішальне. Буржуазія України провадила громадянську війну з пролетаріатом України; і її завдання було — за всяку ціну поставити робітничу клясу України на коліна, обезкровити її, зробити її фізично і морально нездатною провадити боротьбу. Тому замість запровадження

¹⁾ „Протокол I с'езда представителей район. г.-з. продовол. комитетов“, стор. 3.

відрядщини буржуазія механічно зменшувала зарплату; *тому то* вона не хотіла палець об палець ударити для того, щоб добути хліб для робітника; *тому то вона всіма правдами і неправдами* ухилилася від того, щоб ввести робітниче представництво в харчові комітети.

Тому ж ми й гадаємо, що ці дані говорять *за повну ймовірність того*, що німецьке *Оберкомандо* виставило *саме таку* програму, що є в листі Греннера. Визнававши „справедливість“ економічних вимог залізничників, Греннер не становився на позицію залізничників, не підіймався до деякої „надклясової“ позиції. *Він бачив, що залізничників треба нагодувати*, щоб вони могли працювати; а робота їхня була для того цілком потрібна, бо від неї залежав експорт хліба до Німеччини. По суті справи це була не пропозиція здатися залізничникам, а *план проведення* політики „батога і пряника“. *В одній фразі* Греннер підкреслює і потребу „вжити рішучих заходів“ (батіг!) і „задовольнити економічні вимоги“ (пряник!). Ще у своїй статті я показав, *що до такої політики гетьманський уряд прийшов не зразу*, що вона була наслідок досить тривалої еволюції (див. „Л. Р.“ 1928 р., № 6, стор. 35 — 40; брошура „Всеукраїнський страйк залізничників“. Х., 1929, стор. 31 — 32). Документ, що його ми друкуємо, міг бути безспірно одним із факторів цієї еволюції. На тлі всього наведеного матеріялу документ набирає *цілковитої ймовірности*.

Питання про справжність другого документу — доповіді міністерства харчових справ — розв'язується надзвичайно просто, *бо в тій частині архіву міністерства харчових справ, що збереглася, цей документ є*. (Архів революції, фонд міністерства продовольчих справ“, архівний № справи 1124, під назвою „Загальне діло по залізницям“, лист 145).

Греннер дорікав мінхарчові, що він байдужий до постачання залізничникам. Мінхарч ввічливо зазначав Греннерові, що постачити залізничникам можна тільки „*коштом експорту центральним державам*“ і за умови ліквідації страйку залізничників. Греннер вважав нормалізацію харчопостачання за передумову ліквідації страйку; мінхарч зазначав, що ліквідація страйку є передумова нормалізації харчопостачання.

Переходимо до розгляду доповіді міністерства внутрішніх справ. Яка основна ідея його і чи збігається вона з тим, що ми знаємо про загальну лінію мінвнусправ у питаннях боротьби проти страйку? За основну ідею, що проходить

крізь увесь лист, є ось що: мін. внут. справ робить все, залежне від нього, щоб ліквідувати страйк; проте поперек дороги йому стоїть у цій справі міністерство шляхів, яке не тільки не сприяє роботі МВС, але часто - густо навіть перешкоджає їй. Таке настановлення цілком потверджується архівними матеріялами державної варті, де червоною ниткою проходять постійні урядницькі чвари між МВС і міншляхів. Міншляхів проводив політику трохи відмінну від політики інших міністерств у національному питанні; ця відмінність мала свою політичну доцільність і виправдання ¹⁾, але в той же час інші міністерства чималою мірою з цієї причини ставилися до міністерства шляхів і особливо до міністра Бутенка — з неприхованою ворожістю, вважавши його за головного виновника страйку. Крім тих матеріялів, що я вже раніш оголосив, безсумнівний інтерес становить таке донесення, що його надіслав 22 липня директор департаменту державної варті Акерман до начальника особливого відділу штабу гетьмана. Акерман писав:

¹⁰ „Причини неудовольствия рабочих и служащих:

1) украинизация; главное — распоряжением о сношениях на украинском языке; 2) общее недоверие к Бутенке. В частности, отрицательные сведения по службе на Подольской железной дороге; 3) прием в качестве политических комиссаров бездарных, всеми презираемых людей; 1) Ковнаненко (головный комиссар), 2) Вирга (районный комиссар), служил на 18 дорогах и отовсюду прогонялся²⁾, 3) Фесенко (киевский комиссар), 4) Славгородский (комиссар Екатер. ж. д.). Все эти лица открыто занимаются противоправительственной агитацией. В самом министерстве Резниченко (13 раз держал экзамен на помощника начальника раз'езда и проваливался)³⁾.

Залишається розв'язати останнє питання — про достовірність відповіді Лизогуба. Чи можлива була *взагалі* відповідь *на цю тему* 19 вересня? Чи не є це страшений анах-

¹⁾ Див. про це матеріяли, наведені в моїй статті в „Л. Р.“, 1928 р., № 6, стор. 28 — 30, 39.

²⁾ Інший документ (та ж справа, стор. 126) обвинувачує його в тім, що він „потурав більшовикам“.

³⁾ Арх. рев., фонд департаменту державної варті, справа, № 40, стор. 149. У тій же справі зберігся протокол одеського окркомуну (п.- т. службовців) з 14 червня, де говориться про серйозні розходження з Бутенком у Раді міністрів (стор. 335).

ронізм? Аджеж тоді страйк начебто припинився зовсім? Чи не була розмова про його рівнозначна розмові про торішний сніг? Адже „Відродження“, що найсистематичніше з усіх газет стежило за страйком, уже з 15 серпня припинило друкувати зведення про страйк, тому нібито, що не було матеріялу... Для того, щоб міркувати та зробити висновок про справжність цього документу, треба дати чітку відповідь на запитання: чи був якийнебудь політичний сенс у розмовах про страйк у половині вересня 1918 року?

І тут обізнання з архівним матеріялом ради з'їзду гірничнопромисловців допоможе нам орієнтуватися в справжньому стані справи. От що було на засіданні ради з'їздів 3 (здається, за старим стилем) вересня 1918 року¹⁾.

„Председатель... Положение ж. - д. транспорта. Как видно из имеющихся сведений, дело обстоит совершенно скверно. За последнюю неделю августа 1918 года (читает). Для выполнения августовских перевозок требовалось 73 тыс. вагонов, без М.-К.-В. Из них в распоряжении движения было 51 тыс. Суточная перевозка (читает).

Зимовский. Я считаю все эти цифры совершенно неимеющими никакого значения. Перевозки не выполнялись не потому, что не было подвижного состава. Подвижного стостава было гораздо больше, чем нужно было. Это обнаруживается из следующих цифр. Если взять справку с 1 по 15 августа, то мы увидим, что вагонов, например, имелось только 62 тыс. вагонов, а в прошлом году имелось 109 тыс. Теперь паровозов имелось 1400, а в прошлом году 2300. А перевозки за это время сделано вот как: в этом году 3300, а в прошлом году 12000, то - есть теперь в 4 раза меньше по сравнению с прошлым годом, тогда как подвижного состава было теперь не в 4 раза меньше, а лишь на несколько процентов. Цифр этих достаточно, и не надо никаких более подробных... Причины, по которым это произошло, во - первых, конечно, забастовка, которая вначале была фактическая, острая, а потом перешла в итальянскую на русский манер. Никто ничего не делал, начиная с высших агентов, которые ничего не делали, чтобы пустить дело в ход. Развал на дорогах полнейший... Когда

¹⁾ „Протокол совета с'ездов г.- пром. Ю. Р.“, 3 вересня 1928 р. Л. 4. зв., 5 зв.

у них перерывається телеграфне повідомлення, вони не посилають своїх агентів узнати, що там делается...“

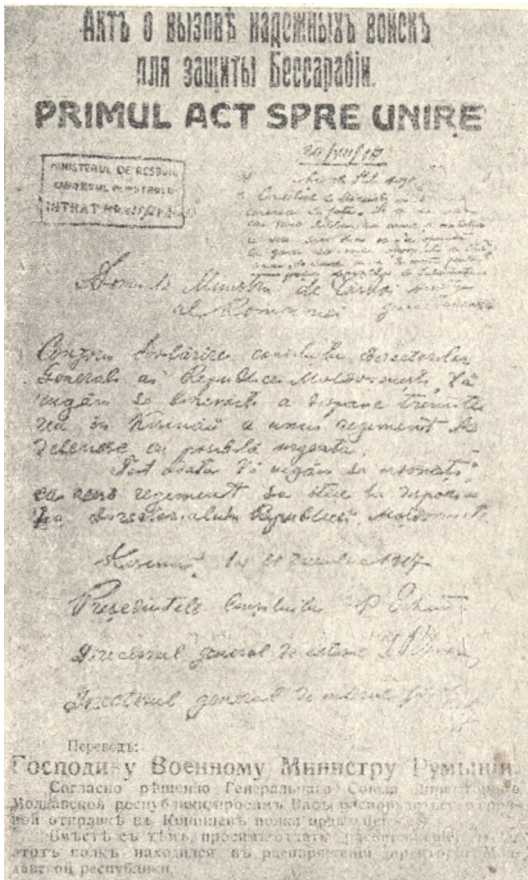
Далі Зімовський описує невдалі спроби Бутенка реорганізувати ж.-д. управу і знуцається з міністерства шляхів, яке „тільки те й робить, що українізує та розділяє залізниці“. Далі він дає цікаве описання цьому „італійському страйкові на російський штиб“:

„Мастерские не работают,— говорить він,— решено было сначала мастерские закрыть и даже не возобновлять. Теперь пошли на уступки и начинают их пускать, но о сдельной работе до сих пор ничего не известно. Значит, будет опять восьмичасовой рабочий день, при котором рабочий работает столько, сколько он хочет работать... Что касается машинистов, то, как известно, машинисты получают все это время ежемесячно жалованье, при чем количество пробега хотя и определено не меньше какой-то цифры, но они никогда этой цифры не выезжают по той простой причине, что ему нет никакой необходимости ехать... А если цифры у него не хватает, то он идет к доктору и заставляет выдать себе свидетельство о болезни... Машинист, например, выезжает в Полтаву и не хочет оттуда возвращаться, а желает ехать домой: вынимает гайки из паровоза, паровоз поступает в ремонт, а машинист возвращается пассажиром и не работает, пока паровоз в ремонте...“

Здається, відповідь на те питання, що вище поставлене, ясна. Ще в середині вересня страйк давався в знаки. Щоправда, це був уже не той відкритий, одностайний, могутній страйк, що за півтора місяця перед тим примушував гетьманський уряд тремтіти, примушував нервувати німецьке командування; це була тепер прихована форма саботажу, що його вміло проводилося в ряцях гетьманської легальности. Але господарське життя *мало шкоду* і від цієї нової захваної форми боротьби бодай не меншу, ніж раніш,— від одкритої її форми. Питання боротьби проти *революційного руху на залізницях не втратили ще свої злободенности і в середині вересня* і були для німців може гостріші, ніж колинебудь, бо це була саме пора реалізації нового врожаю.

Підсумуємо. Що говорить *проти* справжности документів? Невелике вражіння, що справив лист Oberkommando

на Лизогуба; помилки в датах у доповіді МВС¹⁾; невірне передання підпису Кістяківського²⁾; неоясненна затримка відповіді Лизогуба з 2 до 19 вересня. От і все. Що говорить за ймовірність справжності документів? Російська мова їхня; дипломатична загроза в листі Оберкомандо; вказівка МВС на роліу Чернігівської ж. - д. варті; заяви МВС про систематичну інформацію німецьких урядовців; дані про роботу градоначальника Одеси. Ці елементи, так би мовити, не-втральні. Вони цілком збігаються з нашими даними про страйк, але розумний і обізнаний „фалшивник“ міг все ж таки перейняти їх із глибокого вивчення сучасних 1918 р. газет, документів, що вже оголошені, та із досліджень.

¹⁾ Дата виникнення страйку невірна. Страйк почався 15 липня (Сарни, Коростень) і вже 16 липня перекинувся до Києва. (Архів революції, фонд департаменту державної варті, справа № 40, стор. 429).

²⁾ Невірно передала друкарщина підпис міністра внутрішніх справ Кістяківського. В документі передано так: „Іг. Кістяківський“, в той час як відомо з офіційних публікацій, що він підписувався „Кістяківський“.

взяти ні з яких джерел,— що можна пояснити *тільки* виходячи з визнання справжності документів.

Серед таких доказів на першому місці треба поставити те, що *знайдено оригінал доповіді мінхарчу в архіві мінхарчу*. Це зразу створює високу ймовірність достовірності всієї решти документів. Цілком potwierджує цю достовірність сукупність таких доводів. По лінії мови: наявність у російських текстах чималого числа германізмів, характерних для держустанов скоропадщини; належність німецького й російського тексту звертання Греннера до двох, безумовно різних і взаємно неконтрольованих осіб. По лінії змісту: а) лист Греннера: програма дій у робітничому питанні, що збігається цілком з неоголошеними архівними матеріялами і суперечить загальноприйнятому в літературі поглядіві; збігання дати погодження Оберкомандо з Лизогубом про задушення страйку з іншими даними; б) доповідь міністерства внутрішніх справ: основне настанчовлення доповіді — бити міністерство шляхів — настанчовлення, що робиться зрозуміле тільки на тлі неоголошених архівних даних; список пунктів мережі „прикомандированих“, список, що повністю пояснює структуру архівних матеріялів державної варті щодо страйку; нарешті, повне збігання чотирьох називаних у документі імен „прикомандированих“ з архівними, ніде й ніколи неоголошеними даними; в) відповідь Лизогуба Греннерові: датування відповіді, що рішуче розходиться з тими матеріялами, які є друковані, і зрозуміле тільки на тлі неоголошених архівних матеріялів; повна політична — для ради міністрів — доцільність саме *такої* переробки поданих міністерствами матеріялів.

Сума цих доводів, разом із знайденням оригіналу доповіді мінхарчу в архіві цілком переключає дрібні сумніви, що їх констатовано вище, і дозволяє визнати *повну історичну достовірність оголошуваних матеріялів*.

28 - го июля 1918 года.

ДОКУМЕНТИ

Армейская группа Эйхгорна

1 - а № 3176 (18)2915

**ЛИСТ ГЕНЕРАЛ-ЛЕЙТЕНАНТА ГРЕННЕРА ДО ЛИЗОГУБА
ЕГО ПРЕВОСХОДИТЕЛЬНОМУ - ПРЕДСЕДАТЕЛЮ СОВЕТА
МИНИСТРОВ Г-НУ ЛИЗОГУБУ**

После того, как в среду, 17 - го июля, было достигнуто полное соглашение между Вашим

Heimatsgruppe Lichhorn
 28 Juli 1918
 In/Gen. Nr. 3175/18/4913

An
 dem Ministerpräsidenten
 Herrn L y s e g u b

Exzellenz.

Nachdem am Mittwoch den 17. Juli über die Beurteilung des
 Eisenbahner-Streiks und über die Maßnahmen zu seiner Bekämpfung
 zwischen Euer Exzellenz, dem Herrn Verkehrsminister und dem deutschen
 Stellen vieles Einverständnis erzielt war, muß das Oberkom-
 mando zu seinen Bedauern feststellen, daß abgesehen von dem Zusam-
 menarbeiten des Verkehrsministeriums mit der Eisenbahnzentralstelle
 die übrigen zuständigen ukrainischen Ministerien sich vollkomm-
 en passiv verhalten. Es ist auf die Dauer unhaltbar, daß in der gro-
 ßen politischen und wirtschaftlichen Aufgabe, die die Bekämpfung
 und Beilegung dieses die öffentliche Sicherheit und die Volkswirt-
 schaft aufs Schwerste gefährdender Streika bedeutet, alle Maßnahmen, so-
 weit sie nicht das Verkehrsministerium trifft, von den deutschen
 oder österreich-ungarischen Kommandebehörden erwartet werden.

Es besteht die Gefahr, daß die Regierung durch dieses Verfahren
 ihre Autorität in einer Weise schädigt, die die Wiederkehr anderer
 Verhältnisse unter ihrer Leitung ausgeschlossen erscheinen läßt.

Die baldige Liquidierung des durch die bisherigen Maßnahmen
 getriebenen Streika scheint nur möglich, wenn von den Staatsbehör-
 den einerseits gegen die Streikenden scharf eingeschritten wird,
 andererseits aber die berechtigten wirtschaftlichen Klagen der Eisen-
 bahner, die sich besonders auf die Lebensmittelversorgung beziehen,
 abgestellt werden.

Ich bitte daher Euer Exzellenz um baldiges Recht, welche
 Maßnahmen das Ministerium des Innern und des Ernährungsministeriums
 bisher getroffen haben, und was diese Ministerien weiter besorg-
 nder sichtigen.

Von Eriten des Oberkommandos
 Der Chef des Generalstabes
 G r e d e r
 Generalleutnant

Лист генерал - лейтенанта Греннера до Голови Ради Міністрів
 Лизогуба

Превосходительством, министром путей сообщения и Германскими властями по вопросу о рассмотрении железнодорожной забастовки и мерах к подавлению таковой, Оберкомандо, к сожалению убедился, что несмотря на совместную работу Министерства Путей Сообщения с центральным желез. - дор. управлением, остальные Украинские Министерства относятся совершенно пассивно к этому делу. В конце концов недопустимо, чтобы для решения этой великой политической и хозяйственной задачи, которая состоит в борьбе и прекращении желез.- дор. забастовки, угрожающей общественной безопасности и народному хозяйству, — рассчитывалось на принятие мер со стороны Германских или Австро - Венгерских властей, поскольку они не принимаются Министерством Путей Сообщения.

Существует опасность, что Правительство, действуя таким образом, принесет такой вред своему авторитету, что возвращение к нормальному состоянию, под его руководством, будет невозможным.

Скорая ликвидация забастовки возможна только тогда, если Державными властями, с одной стороны, будут приняты решительные меры по отношению к забастовщикам, а с другой стороны, будут удовлетворены вполне основательные экономические требования железнодорожников, которые, главным образом, касаются продовольствия.

В виду этого, прошу Ваше Превосходительство сообщить мне вскоре, какие меры приняты Министерством Продовольствия и что эти Министерства предполагают в дальнейшем.

От Оберкомандо Начальник Генерального Штаба.

Подписал Греннер

Генерал - лейтенант

ДОПОВІДЬ МІНІСТРА ПРОДОВОЛЬЧИХ СПРАВ СОКОЛОВСЬКОГО ЛИЗОГУБОВІ

Министерство продовольствия

„ „ июля 1918 года

№ 3682.

ПРЕДСЕДАТЕЛЮ СОВЕТА МИНИСТРОВ ¹⁾

Министерство ж[п] продовольствия, сознавая всю важность возможно лучшего обеспечения железных дорог продовольствием, возложило большую часть нарядов на самые богатые конторы Державного Хлебного Бюро, как - то Мелитопольскую, Николаевскую, Екатеринославскую и Полтавскую, поручив остальным конторам минимальное количество.

Очередь выполнения нарядов для железных дорог по представлению Министерства Продовольствия была утверждена Украинским Продовольственным Советом по 1 разряду, то есть на тех же основаниях, как и городам Киеву, Одессе и Горнозаводскому району.

В июне месяц[ц]е, когда Мелитопольская контора по распоряжению Германских властей была закрыта для внутреннего потребления и должна была обслуживать только Экспорт, Министерство Продовольствия в кратчайший срок настояло на отмене названного распоряжения и тем предотвратило возможный продовольственный кризис на железных дорогах и в крупных центрах Украины.

На июль месяц железным дорогам было назначено по плановому наряду 1.099 вагонов зерно - хлеба и 173 вагона крупы. Выполнение этих нарядов в начале июля месяца шло медленно, вследствие вообще слабого поступления хлеба в конторы. Но все же по имеющимся в Министерстве Продовольствия сведениям три конторы сдали на железные дороги 46.898 пудов хлеба; сведения о количестве переданного железным дорогам хлеба за июль месяц[ц] из остальных шести контор запрошены, но еще не получены.

¹⁾ Цей документ та слідуючі два видруковано в оригіналі за старою ортографією. Наші граматичні та друкарські виправлення нами взяті в клямрях.— *Ред.*

В результате принятых Министерством Продовольствия экстренных мер поступление хлеба в конторы Державного Хлебного Бюро в половине июля значительно улучшилось, но доставка хлеба по нарядам вследствие начавшейся железно-дорожной забастовки приостановилась, о чем неоднократно сообщалось в Министерство Шляхів с просьбой принять меры к продвижению продовольственных грузов и безостановочной подаче вагонов для погрузки.

Кроме того Предминпродам и в Державное Хлебное Бюро в течение июля месяца был послан целый ряд подтверждений о скорейшем выполнении нарядов железным дорогам, при чем „28“ июля Мелитопольской конторе было предписано отправить из 140 вагонов, предназначенных для погрузки в Киев, часть в распоряжение Харьковского порайонного железно-дорожного Комитета.

В настоящее время для железных дорог передается еще 50 ван[г]онов из Мелитопольской конторы в счет тех, которые предназначены к погрузке для Киева. Кроме того передается 28 вагонов, находящихся в Фастове, 17 вагонов из Екатеринослава, 11 вагонов следующих со станции Бобринской в Голобы и 6 вагонов с этой станции в Подволочиск.

Таким образом, обострившийся продовольственный кризис на железных дорогах за последнее время главным образом из за забастовки, разрешается сейчас уступкой железно-дорожникам хлеба за счет снабжения гор. Киева и Экспорта Центральным Державам.

Для сведения докладываю, что за время с 18-го по 28 - е июля в конторы Державного Хлебного Бюро поступило 397 тысяч пудов хлеба для внутреннего потребления, 27 тысяч для довольствия Германо - Австрийских войск, находящихся на территории Украины и 448 тысяч для экспорта Центральным Державам.

Означенное количество хлеба для внутреннего потребления (более 400 тысяч пудов за 10 дней) обеспечивает почти в половинном размере потреб-

ность по 1 разряду, при таком положении продовольственный вопрос учитывая, что урожай прошла[о]го года уже использован, а в реализации нова[о]го еще не приступило, разрешался бы вполне удовлетворительно, но при условии свободна[о]го и безпрепятственна[о]го транспорта.

Министр Продовольствия

подпись **Юр. Соколовский**

Товарищ Министра **Н. Гаврилов**

Директор Департамента **Петров**

Канцелярия
Голови Ради Міністрів
одержано
2 сен. 1918
В.х № 1055.

**ДОПОВІДЬ МІНІСТРА ВНУТРІШНІХ СПРАВ КІСТЯКІВСЬКОГО
ЛИЗОГУБОВІ**

„22“ августа 1918 года

ДОКЛАД ГОСПОДИНУ ПРЕДСЕДАТЕЛЮ СОВЕТА МИНИСТРОВ.

К моменту возникновения начавшейся 17 - го июля железнодорожной забастовки, в распоряжении Министерства Внутренних Дел не имелось вполне соответствующих органов для действительной борьбы с указанным движением. Штаты осведомительных Отделов и поныне не рассмотрены Советом Министров, почему формирование их на местах получило не официальный характер. Что же касается главного средства воспрепятствования забастовочному движению и наблюдению за ним — железно - дорожной Вартой, таковая находилась до момента утверждения штатов 12 августа — в ведении Министерства Путей Сообщения и, таким образом, вне сферы компетенции Министерства з[в]внутренних Дел.

Тем не менее все зависящее от Министерства было сделано: Губернияльным Старостам было отдано распоряжение выяснить стоящих во главе забастовочного движения лиц и ликвидировать таковых. В более важные пункты железных дорог, как например: на ст. „Казатин“, „Жмеринка“, „Гомель“, „Гребенка“, „Белгород“, „Знаменка“, „Бахмач“, и „Фастов“ были командированы чиновники Департамента Державной Вар-

ты; последние все время сообщали Департаменту сведения о ходе забастовки.

В частности находящийся на ст. „Казатин“ чиновник Шершеневич уведомлял о всем происходившем на ст. „Казатин“ и выясненные им, наиболее нежелательные для нормального течения железнодорожной службы, лица были ликвидированы при содействии Германских властей.

Чиновник Департамента Державной Варты на ст. „Жмеринка“, Будагосский выяснил и арестовал статечный комитет; попытки организовать новый комитет успеха не имели, так как глава его Стоянский был арестован тем же Будагосским, затем им была выяснена и арестована группа лич[ц] терроризовавших железнодорожных служащих. При этом необходимо отметить, что принятые названным Будагосским, при содействии Австрийских властей, решительные меры произвели столь сильное впечатление, что забастовка немедленно прекратилась; целый ряд арестованных им видных деятелей забастовки был выслан в Австрию на принудительные работы.

При ликвидации Будагосским забастовки на ст. „Жмеринка“ железнодорожная охранная стража отказала ему в содействии. Подобный факт индифферентного отношения к своим обязанностям, со стороны упомянутой стражи, был констатирован, между прочим, и Черниговским Губернияльным Старостой.

Аналогичные, о забастовке, сведения систематически представлялись чиновниками Департамента: Деляновым по ст. „Киев 1 - му“, Вольским по городу Гомелю, Симановичем по ст. „Гребенка“, Новицким по ст. „Белгород“, Борисовским по ст. „Знаменка“, Севастьяновым по ст. „Фастов“ и Михайловым по ст. „Бахмач“.

Не ограничиваясь указанным выше способом борьбы з забастовочным движением, органы Министерства на местах пытались, путем соглашений, устранить вызвавшие забастовку причины, что имело место в гор. Одессе, где Градоначальник Мустафин образовал, для указанной ч[ц]ели, комиссию.

Наконец, все сведения о ходе забастовки, главарях движения и фактах, имевших то или иное отношение к ней, сообщались систематически Германскому Верховному Командованию.

Таким образом, несмотря на крайне неблагоприятную, создавшуюся для работы Министерства, обстановку, оно не осталось пассивным зрителем происходивших событий.

Переходя к вопросу о мерах, кои Министерство предполагает принять в дальнейшем, то кроме уже имеющихся осведомительных органов, атаманам районов, только что организованной железнодорожной Варты, преподаны указания к всестороннему освещению забастовочного движения и борьбы с ним всеми имеющимися в распоряжении из законными способами и средствами, при содействии осведомительных и розыскных органов.

Министр внутренних дел
подписал **Г. Кістяківський**

19 вересня 1918 р.
№ 1290

**ВІДПОВІДЬ ЛИЗОГУБА ГЕНЕРАЛ - ЛЕЙТЕНАНТОВІ ГРЕННЕРУ
ЕГО ПРЕВОСХОДИТЕЛЬСТВУ
ГЕНЕРАЛ - ЛЕЙТЕНАНТУ ГРЕННЕРУ**

По получении Вашего письма от 28 июля 1918 года за № 3176/2915, мною было поручено представить Министерству Внутренних Дел и Министерству Продовольствия письменные доклады по существу затронутых в Вашем письме вопросов, об участии этих министров в ликвидации железно - дорожной забастовки.

Эти доклады Министр Внутренних Дел и Министр Продовольствия прислали мне недавно. Но уважительными причинами столь запоздалого ответа, служит то, что, например, Министерство Внутренних дел не могло дать сразу всеисчерпывающего ответа на Ваш вопрос. Ибо к моменту возникновения забастовки, Министерству не имело в своем распоряжении вполне соответствующих органов для действительной борьбы с указанным движением. Так как те организации

и те відділи М - ва Внутренних Дел коим причиталось иметь дело с забастовочным движением к тому времени еще не были образованы. И Министерству пришлось вести работу по борьбе с забастовкой на местах при помощи осведомительных отделов, быстро и неофициально организованных.

Из чего видно, что ответом могла бы послужить: ежедневная свертка, течение забастовочного движения и свертка принимаемых Министерством мер к ликвидации этого движения.

Теперь, если принять во внимание тот краткий срок времени, которым располагало нынешнее Украинское Правительство для окончательной организации власти на местах, и в центре, то станет ясным почему в первые дни забастовки, казалось и только казалось, что некоторые Украинские Министерства относятся пассивно к борьбе с забастовкой и как бы больше рассчитывали на военную силу Германских и Австро - Венгерских властей.

М - во Внутренних Дел своей главной задачей по борьбе с железно - дорожной забастовкой види[е]ло: 1) воспрепятствование забастовочному движению и 2) наблюдение за ходом этого движения. Но до 12 августа н/ст. таковые задачи лежали исключительно на обязанностях Железнодорожной Варты, которая была подчинена Министерству Путей Сообщения и таким образом, была вне сферы компетенции М - ва з[в]нутренних щ[д]жел. Прошу на это обратить Ваше внимание, так как тогда станет, до известной степени, понятным то ошибочное з[в]аше предположение, что, несмотря на совместную работу М - ва Путей Сообщения с центральным Железно - Дорожным Управлением, остальные Украинские Министерства относятся совершенно пассивно к делу ликвидации железно - дорожной забастовки.

Тем не менее все зависящее от Министерства Внутренних Дел было сделано. Губернским старостам было отдано распоряжение выяснить стоящих во главе забастовочного движения лиц и ликвидировать их.

В более важные пункты железных дорог, как например: на ст. Казатин, Жмеринка, Гомель, Гребенка, Белгород, Знаменка, Бахмач и Фастов были командированы специальные чиновники департамента Державной Варты; последние все время сообщали Министерству о ходе железно-дорожной забастовки.

Не ограничиваясь указанным способом борьбы с забастовочным движением, органы [М]инистерства на местах пытались, путем соглашения, устранить вызвавшие забастовку причины, что имело место в гор. Одессе, где Градоначальник образовал, для указанной цели, специальную Комиссию.

Наконец, все сведения о ходе забастовки, главарях движения и фактах имевших то или иное отношение к ней, сообщались систематически Германскому Верховному Командованию.

Таким образом, несмотря на крайне неблагоприятную, создавшуюся для работы Министерства обстановку, оно не осталось пассивным зрителем происходящих событий.

Переходя к вопросу о мерах, кои Министерство предполагает принять в дальнейшем, то кроме уже имевшихся осведомительных органов, Атаманом районов, только что организованной железно-дорожной варты, преподаны указания к всестороннему освещению забастовочного движения и борьбы с ним всеми имеющимися их законными средствами и способами, при содействии осведомительных и розыскных органов.

Министерство продовольствия, сознавая всю важность возможно лучшего обеспечения железных дорог продовольствием, возложило большую часть нарядов на самые богатые конторы Державного Хлебного Бюро, как то Мелитопольскую, Николаевскую, Екатеринославскую и Полтавскую, поручив остальным конторам минимальное количество.

Очередь выполнения нарядов для железных дорог по представлению Министерства Продовольствия была утверждена Украинским Продовольственным Советом по 1 разряду, то есть на тех же

основаниях, как и городам Киеву, Одессе и Горно-заводскому району.

В июне месяч[ц]е, когда Мелитопольская контора по распоряжению Германских властей была закрыта для внутрення[е]го употребления и должна была обслуживать только [э]кспорт, Министерство Продовольствия в кратчайший срок настояло на отмене названна[о]го распоряжения и тем предотвратило возможный продовольственный кризис на железных дорогах и в крупных ч[ц]ентрах Украины.

На июль месяц железным дорогам было назначено по плановому наряду 1099 вагонов зернохлеба и 173 вагона крупы. Выполнение этих нарядов в начале июля месяч[ц]а шло медленно, вследствие вообще слабого поступления хлеба в конторы. Но все же по имеющимся в Министерстве Продовольствия сведениям три конторы сдали на железные дороги 46.898 пудов хлеба; сведения о количестве переданного железным дорогам хлеба за июль месяц из остальных шести контор запрошены, но еще не получены.

В результате принятых Министерством Продовольствия Экстренных мер поступление хлеба в конторы Державного Хлебного Бюро в половинч[е] июля в[э]значительно улучшилось, но доставка хлеба по нарядам, вследствие начавшейся железнодорожне[о]й забастовки приостановилось, о чем неоднократно сообщалось в Министерство Шляхив с просьбой принять меры к продвижению продовольственных грузов и безостановочной подаче ван[г]онов для погрузе[к]и.

Кроме того Предминпродам и в Державное Хлебное Бюро в течении июля месяца был послан целый ряд подтверждений о скорейшем выполнении нарядов железным дорогам, причем 28 июля Мелитопольской конторе было предписано отправить из 140 вагонов, предназначенных для погрузки Киеву, часть в распоряжение Харьковского порайонного железно - дорожного Комитета.

В настоящее время для железных дорог передается еще 50 вагонов из Мелитопольской Конторы

в счет тех, которые предназначены к погрузке для Киева. Кроме того передается 28 вагонов находящихся в Фастове, 17 вагонов из Екатеринослава, 11 вагоно[в] следующих со станции Бобринская в Голобы и 6 вагонов с этой станции в Подволочиск.

Таким образом обострившийся продовольственный кризис на железных дорогах за последнее время главным образом из - за забастовки, разрешается сейчас уступкой железнодорожникам хлеба за счет снабжения гор. Киева и Экспорта центральным Державам.

О всем вышеизложенном довожу до сведения Вашего Превосходительства.

Председатель Совета Министров Украинской
Державы підпис **Ф. Лізогуб**

ГЕНТМАН І.

НОВА КНИЖКА З ІСТОРІЇ РОБІТНИЧОГО РУХУ НА УКРАЇНІ

(М. Волін. Коло джерел робітничого руху на Україні — Харківський „бунт“ 1872 р., ДВУ. 1929, стор. 121).

Марксистська історіографія на Україні має зовсім невеликий історичний „стаж“. Вона перебуває в процесі свого оформлення, при чому характерною ознакою цього процесу є те, що він проходить серед загострення боротьби на історичному фронті проти ідеалізму взагалі, міщанського, націоналістичного ідеалізму (всіляких Гатунків) зокрема, серед боротьби так проти одверто - антимарксистських течій, як і проти тих, що зовнішньо виглядають зовсім по - „марксистськи“, але в дійсності є агентурою буржуазної історичної науки в марксистському таборі. За таких умовин перед молодістю марксистської історичною наукою повстають величезні завдання не тільки створити загальну схему українського історичного процесу, але й опанувати й реконструювати наявний фактичний матеріал так залишений нам у спадщину буржуазною наукою, як і той, що досі не вивчений лежить по наших архівах.

Особливо це стосується новіших періодів історії України, починаючи від другої половини ХІХ століття, з цілком зрозумілих причин, переможний бо пролетаріят, що будує соціалізм, не може загубити всі коріння революційного пролетарського руху, коріння пролетарської революції, що заходять у далеке минуле, перетворюючись у такий спосіб на „Ивановых, не помнящих родства“.

Автор рецензованої книжки г. М. Волін цілковито має рацію зазначити в передмові до своєї роботи те, що „зараз одне з перших місць посідає завдання створення історії розвитку, оформлення та боротьби пролетаріату нашої країни“. Проте, важливість завдання створити історію нашого пролетаріату й увага до цієї історії з боку істориків - марксистів не відповідають одне одному. Особливо це стосується перших кроків організаційного оформлення пролетаріату в Росії й на Україні — 60 — 70 - х років. Тов. Волін має цілковиту рацію, зазначаючи, що робітничий рух цього періоду лишається значною мірою й досі „terra incognita“.

В передмові до своєї роботи автор вказує на дві основні причини, що спонукали його взятися за своє дослідження. Це, з одного боку, „нерівномірність історичного дослідження робітничого руху, завдяки чому рух 60 — 70 років майже зовсім не освітлений“ й, з другого боку, потреба „довести й показати, що стратегія й так-

тика більшовизму мала й має своє історичне „виправдання“, бо більшовизм завжди спирався на певну історичну схему взагалі, на схему робітничого руху зокрема“.

З нашого погляду до цих двох моментів треба додати ще один, щоб став цілковито ясным характеристичний факт появи рецензованої книжки.

Перед істориками -марксистами постає завдання створити синтетичну історію пролетаріату в Росії й на Україні. Навряд чи можна заперечувати, що така синтетична історія можлива лише на базі монографічного дослідження окремих періодів, окремих районів, нарешті, окремих явищ і фактів з історії робітничої класи й робітничого руху. Тільки на базі монографічного дослідження стає можливим створення і загальної схеми розвитку робітничої класи й робітничого руху. Значіння появи роботи М. Воліна в тому й полягає, що це — перша ластівка в справі монографічного вивчення історії пролетаріату на Україні. Шлях, що його обрав для себе М. Волін — шлях монографічного дослідження — є цілковито вірний і спроможний привести до створення справді наукової, синтетичної історії пролетаріату й робітничого руху. І з цього погляду, — обрання певного шляху, напрямку для наукового дослідження історичного минулого нашого пролетаріату — поява рецензованої роботи на-бирає симптоматичного значіння. Перейдімо тепер до розгляду самої книжки.

Насамперед, слід відзначити той факт, що робота М. Воліна майже повністю побудована на джерелах. Така абсолютна перевага джерелового матеріалу є значною мірою вимушена, бо за винятком однієї статті — спогадів Антропова („Исторический Вестник“ — 1905 р.), що її автор широко використовує, ніякої літератури з цього питання не існує.

За основні джерела для автора рецензованої книжки правлять офіційні документи й матеріали, що зберігаються в Центральному Архіві революції УСРР — серед них доповідь прокурора Харківської Судової Палати міністрові Юстиції, доклад харківського губернатора кн. Крапоткіна міністрові внутрішніх справ, офіційні списки заарештованих підчас заколоту тощо.

Особливо широко автор користується з тодішньої преси. Він використав статті й кореспонденції в газетах „СПБ Ведомости“, „Московские Ведомости“, „Русские Ведомости“, „Правительственный Вестник“, „Биржевые Ведомости“, „Русский Мир“ тощо. Говорячи про використання автором архівного матеріалу й джерел, треба, передусім, відзначити досить обережне й критичне авторове ставлення до них. Зважаючи на велику розбіжність джерел у фактичному викладі подій підчас харківського заколоту 1872 року, автор не обмежується лише цитуванням відповідних джерел, але й подає критику останніх у низці конкретних питань й деталей, зіставляє джерела й перевіряє їх одне другим, відновлюючи в такий спосіб справжню картину подій, перекручену офіційними матеріалами й пресою. Критика джерел й відсутність упередженого підходу до матеріалу спричинилися до надзвичайної обережності у висновках. Читача просто вражає авторова скупість щодо висновків. У деяких питаннях автор зовсім не дає висновків або подає їх в формі робочих гіпотез, лишаючись цілковито на ґрунті матеріалу, що його досліджується.

Звичайно, можна пошкодувати, що й після роботи М. Воліна

в деяких питаннях, наприклад, в основному питанні про загальний характер подій 17 — 18 квітня ми, не матимемо нічого сталого, але й тут у всякім разі не авторова вина. Краще покищо лишити деякі питання зовсім без відповіді, аніж „натягати“ на матеріял задалегідь надуману й опрацьовану схему.

Перші два розділи роботи М. Воліна присвячені передумовам харківського заколоту. В першому розділі автор дає загальну характеристику революційного руху в Росії й на Україні в 70 - х роках, а також характеристику робітничого руху цього періоду та участі в ньому революціонерів - народників. Не можна не відзначити цілковитої недостатності наведеного матеріялу, що має з'ясувати читачеві загальні передумови харківського бунту.

Автор розгортає дослідження самого харківського заколоту на надто вузькому недостатньому тлі. Адже „бунт“ 1872 р. не є явище специфічно харківське, він є виявлення загальних процесів, що відбувалось в робітничому рухові. А проте оці якраз загальні процеси в роботі М. Воліна майже не знайтиш свого освітлення. Для читача так і лишається нез'ясоване цілком правильне твердження авторове про те, що „тоді (цебто в 70 - х роках) на Україні ґрунт значно був розпеченіший, ніж в Росії“ (стор. 21). Це твердження ґрунтується лише на числах страйкового піднесення, тоді як само це піднесення має бути з'ясоване з умовин соціально - економічного розвитку України в 60 — 70 роках.

Так само зовсім не з'ясовує автор і стосунки робітничого руху з рухом народницької інтелігенції, обмежуючись голим твердженням, що період 70 - х років „характерний поєднанням між обома рухами“. (До речі, це не зовсім вірно, бо на початок 70 - х років і саме у нас, на Україні припадають перші випадки „перекриття“ народницького руху рухом робітничим і навіть протиставлення одного другому, як це було в Одесі).

В наслідок недостатнього змальовування загального тла розвитку робітничого руху на початку 70 - х років, в читача мимохіть складається зовсім неправильне уявлення про харківський заколот, як про явище виключно місцевого значіння, хоч автор і застерігає всіяляко від такого вузького й по суті невірного тлумачення. Звичайно, правильно те, що автор концентрує головну свою увагу на Харкові перед заколотом й особливо підчас самого заколоту. Але даремно автор поскупився ширше роздвинути рямки першого загального розділу: робота в цілому від цього б не тільки нічого не загубила, але, навпаки, виграла б, допомігши читачеві створити собі чітке вражіння про загальне значіння харківського бунту 1872 року.

Значно ширше автор змальовує Харків на початку 70 - х років. Тут (розд. II) наведено досить повний й цікавий матеріял про населення Харкова, характер харківської промисловости, становище робітництва тощо.

Також широко й яскраво описує М. Волін харківський революційний рух початку 70 - х років, спираючись при цьому частково на спогади Аптекмана („Общество „Земля и Воля“ 70 - х г.г.“), а здебільшого на звичайну в Архіві Революції УСРР цікаву справу про роботу революційної інтелігенції в тодішньому Харкові. На

ведений автором матеріал не лишає жодних сумнівів в тім, що в Харкові на початку 70 - х років існував досить численний для тих часів гурток чайківців, що навіть пробували, і не без успіху, зв'язатися з Слов'янським, Білгородом і др. містами. На жаль, ніяких відомостей про роботу Харківського гуртка чайківців серед робітників не збереглося.

„Трудно гадати,— пише автор рецензованої книжки,— що харківські чайківці, відрізняючись від чайківців інших міст, розповсюджували тільки літературу й не провадили пропаганди серед робітників, не зв'язувалися з харківськими робітниками. Правильніше стверджувати інше, що харківські тодішні революціонери провадили певну роботу серед харківських робітників та ремісників й додержували певних зв'язків з ними“ (стор. 35).

Хоч це формулювання, за повної відсутності матеріалу, що його стверджував би, і здається вже занадто категоричним, проте і справді важко припустити, щоб харківські чайківці, що були зв'язані з Москвою й Петербургом, де було поставлено велику роботу серед робітників, не пробували вести роботу серед харківського робітництва. Але, з другого боку, важко припустити й те, щоб поліції так і лишилися невідомі факти цієї роботи, якщо вона б набрала значного поширення. Очевидно, робота ця тільки починалась й була перервана розгромом харківського гуртка й поразкою заколоту 17 — 18 квітня.

Основне місце в роботі тов. Воліна посідає розділ III, що його присвячено самому заколоту 1872 р. Крок по крокові, зіставляючи й перевіряючи дані з різних джерел, автор відновлює справжню картину квітневого заколоту, з'ясовуючи безпосередні причини руху, самий перебіг подій 17 — 18 квітня й картину жорстокого придушення повстання й масових репресій, що їх пробувала виправдати реакційна преса, як „перемогу права над насильством“ і „потрібну та справедливу помсту“.

Прекрасно викладений автором фактичний перебіг подій 17 — 18 квітня вражає надзвичайною для того часу широтою свого розмаху. Сутички з поліцією, з пожежними командами, навіть з військом, розгром поліційних участків, спроба повстанців оволодіти збройницями, щоб озброїти себе, демонстративне ходіння велелюдної юрби до центру міста з імпровізованими червоними прапорами — все це свідчить про широкий розмах харківського заколоту.

Наскільки масового характеру набрало повстання, показує хоч би той факт, що після розгрому повстання поліція заарештувала була понад 200 чоловіка. Рух набрав такого поширення, що влада, як це видно з кореспонденцій в тодішніх газетах, цілковито розгубилась перед лицем масового руху „чорни“ й почула себе трохи ліпше лише після того, як для розправи було викликано до Харкова спеціальні козацькі частини.

Змалювавши яскравими фарбами перебіг заколоту, тов. Волін звертається до в'яснення загального характеру подій. Тут перед ним постає три важливих питання:

1) в якій мірі можна говорити про належність харківського заколоту до робітничого руху;

2) чи брали в рухові участь харківські революціонери;

3) чи були харківські події стихійним вимушеним виступом мас, чи може й тут єсть певний елемент „плян“ „організації“.

Перше з цих питань розв'язується відносно легко. Автор має

всі підстави стверджувати, що харківський бунт 1872 р. є один із прояв робітничого руху на першій стадії організаційного оформлення пролетаріату. До такого висновку примушує передусім аналіз соціального складу основної маси бунтівників. Серед всієї маси заарештованих 79,2% належали як це видно з наведених автором таблиць, до нижчих шарів міського населення, переважно до робітників і ремісників. „Робітники не тільки складали основну масу учасників руху. У загальній масі вони позначалися якнайенергійніші, найрішучіші та найініціативніші учасники руху, що примушені визнати навіть і документи тієї епохи“ — пише автор, водночас правильно посилаючись на подану Леніном в „Что делать“ характеристику „примитивних бунтов“, як первісної форми пробудження клясової свідомості робітництва.

Отже, тов. Волін, на нашу думку, цілковито правий, коли стверджує на підставі вивчення архівних матеріалів, що „харківський бунт 1872 р. безперечно належить робітничому рухові, хоч він і не є такою його „чистою“ формою, як страйк“ (стор. 86).

Розглядаючи друге питання — це участь харківських революціонерів у рухові 17 — 18 квітня, автор доходить цілковито позитивних висновків, у чому він має повну рацію. Слід зазначити, що відповідь на це питання була для автора значно утруднена, завдяки розбіжним свідченням джерел, а також тенденційному висвітленню подій 17 — 18 квітня тодішньою пресою, що намагалася за всяку ціну не тільки зменшити розмах руху, але й перекрутити самий його характер. На всі лади доводилося, що рух 17 — 18 квітня не має в собі нічого політичного, заперечувалося участь студентства у русі, доводилося, що в Харкові мало місце звичайне собі обурення „черни“ проти „неисправимой полиции“, та що єдиним висновком харківських подій має бути негайна реформа поліції. Проте, „сама себя раба бьет, коль нечисто жнет“. Обрана автором метода доскональної критики джерел допомогла йому і на цей раз знайти істину і яскраво довести реакційний характер тверджень тодішньої преси, яка сама себе викрила. Надто це стосується газети „Русский Мир“, що поруч з рішучим обстоюванням тези про відсутність будь-яких елементів політичності у харківському русі, в той же час звертала увагу на участь у русі „людей напівголодных, бездіяльних, без абияких моральних переконань, але з претенсіями на якусь вигадану сучасність“, людей „завжди готових на все не заради якоїсь ідеї хоч і не здійсненої, але благородної своїм змістом, але заради „бравурства і праздності“. „Справу можна було закінчити ще за першої появи губернатора, але згадані вчителі, скористувавшись випадково з незадоволення народу, почали збирати та підбурювати гулящу юрбу молодого люду“ (Див. рецензовану книжку, стор. 74). Аналіз інших матеріалів, особливо спогадів Антропова, складу заарештованих осіб, а також губернаторової доповіді урядові цілковито підтверджує думку автора про активну участь харківських революціонерів у заколоті 17 — 18 квітня.

Спинимось тепер на останньому — на питанні про „стихийний“ або „організований“ характер харківського бунту. Як це не дивно, але на це питання автор дає відразу дві протилежні відповіді в одному ж таки розділі, дебо вступає в суперечність сам з собою. Для нас було б зрозуміліше, коли б автор зовсім лишив останнє питання без відповіді, бо наявний матеріал і справді не дає підстав стверджувати щось певне в цьому питанні. Це змушений

визнати й сам автор, коли він пише: „Чи виходили революціонери на вулицю з цією метою, щоб викликати заворушення, чи вони тільки скористалися з стихійного обурення — сказати та стверджувати важко“.

А поруч цього автор запевняє, що „чиясь провідна рука почувалась в усьому цьому рухові“. Правда, провідна рука відноситься до самого перебігу подій 17 — 18 квітня, але навряд чи можна гадати, що революціонери могли серед тих обставин за один день надати рухові організованого характеру, хоч т. Волін і запевняє, на нашу думку, цілком безпідставно, що „характерною рисою цього руху... є висока організованість його“. Цю „високу організованість“ не можна не поставити під сумнів, ознайомлячись з такими подробицями руху, як розбиття будинків, розгром квартир, речей, меблі тощо.

„Навіть гроші, знайдені в будинковій першій часті, розірвано на клапти й кинуті“ — зазначає кореспонденція „Рус. Мира“ (ст. 85). Це — єдине питання, в якому автор, здається, трохи загубив міру об'єктивності, спробувавши зробити висновок, що не відповідає наведеному матеріялові. „Корні Жовтня дес губляться в історичній минувшині революційної боротьби та робітничого руху. Один з таких коренів дійсно „загубився“. Ним є харківський „бунт“. З цим загальним висновком автора не можна не погодитися.

Появу рецензованої книжки М. Воліна не можна не вітати, як першу ластівку в справі монографічного вивчення історичного минулого пролетаріату на Україні. Побудована на серйозній аналізі та науковій критиці джерел, робота М. Воліна стане в пригоді всім, хто спеціально працює над історією робітничої класи й робітничого руху. А зважаючи на легку й виразну мову, що нею написана ця книжка, можна з певністю сказати, що її з інтересом прочитає і масовий читач.

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯД ЖУРНАЛІВ

БЕРКОВИЧ В.

Ленинський збірник IX, под редакцией Н. И. Бухарина, В. М. Молотова и М. А. Савельева. Москва. ГИЗ. 1929.

Поява IX ленінського збірника є величезне, своєю важливістю явище в історії розвитку марксістсько-філософської думки взагалі та нашої партії зокрема. Аналізуючи весь хід розвитку марксістської філософії, можна сміливо зазначити, що IX ленінський збірник являє собою певний етап в розвитку марксістської філософії, де слід відзначити три етапи.

Перший етап цього розвитку репрезентують Маркс і Енгельс; він (етап) характеристичний тим, що в ньому марксістська філософія хоча й виявилася в усій її внутрішній суті, але не встигла набути систематичного накреслення і розвинення.

Другий етап розвитку марксістської філософії характеристичний тим, що марксістська філософія під той час провадила жорстоку боротьбу за своє існування зі всіма ворожими цій філософії тенденціями як офіційної буржуазної філософії, так і з боку спроб до її ревізіоністського викривлення. На чолі цього етапу стоять Ленін, Плеханов в Росії, а на Заході — Мерінг, Лафарг та інші.

Третій етап починається після Жовтневої революції. Цей етап характеристичний тим, що під цей час марксістська філософія прямує набути систематизації, з одного боку, та всебічного розвинення її елементів — з другого.

Хоч, як уже було зазначено, ця тенденція в розвитку марксістської філософії виявилася повністю лише після Жовтневої революції, але вона вже була помітною і раніш у Леніна, зокрема в його конспекті „Наука логіки“ Гегеля. Ленін, отже, є не тільки представником другого етапу розвитку філософії марксизму, але й основоположник третього етапу.

Аналізуючи IX ленінський збірник, слід зазначити, що одною з найважливіших заслуг Леніна це є те, що він на прикладі конспекту „Наука логіки“ Гегеля яскраво показав, яке повинно бути ставлення марксизму до філософської спадщини буржуазної доби. Ленін з величезною силою провадить боротьбу зі всіма можливими помилками в цьому питанні. Виходячи з цього, Ленін вказує на помилковість нігілістичного, байдужого ставлення до всього того філософського матеріалу, який нам залишило в спадщину буржуазне суспільство. Зокрема він звертає увагу на значіння Гегеля, філософія якого повинна, на його думку, бути обов'язково використана для побудови теорії марксістської філософії.

Такий погляд Леніна на проблему взаємовідносин між марксістською та буржуазною філософією свідчить про глибокий принципний підхід Леніна до проблеми розвитку пролетарсько-філософської культури. Насправді, пролетаріят лише тоді зможе стати на

чолі суспільного розвитку в усіх ділянках культури, в тому числі й філософської, якщо він тільки опанує всіма елементами культури, які утворені всім ходом попереднього розвитку людства.

Але, маючи на увазі те, що *нове* не є проста комбінація елементу *старого*, а що *нове* має в собі також *критичне* начало, яке повинно виступати як фактор *руйнуції старого*, Ленін гостро критикує тих, хто в процесі вивчення буржуазної філософії забуває про доконечність критичного до неї ставлення.

Ленін у своїй оцінці „Наука логіки“ Гегеля не обмежується виключно абстрактними вказівками на те, яким повинно бути ставлення марксизму до буржуазної філософії, він також показує, як це потрібно зробити. І дійсно, на протязі всього конспекту можна натрапити на велику кількість геніяльних зразків того, як матеріалістична діалектика повинна підходити до буржуазної філософії; зокрема як треба матеріалістично її переробляти та тлумачити. „Я вообще стараюсь,— каже Ленін,— читая Гегеля материалистически: Гегель есть поставленный на голову материализм (по Энгельсу)— т. е. выкидываю, большей частью, боженьку, абсолют, чистую идею“ (стор. 59).

Значіння IX ленінського збірника, крім вищезазначеного, полягає ще й у тому, що в ньому т. Ленін з особистою силою підкреслює методологічну суть марксівської філософії. „Метод,— каже Ленін слідом за Гегелем,— есть, таким образом, не внешняя форма, а душа и понятие содержания“.

Ленін в цьому збірникові дає також блискучі зразки застосування матеріалістичної діалектики до аналізу конкретних явищ природи та суспільства зокрема.

Зокрема Ленін у розділі „Дійсність“ робить надзвичайне принципове зауваження з приводу застосування категорії причиновості до пояснення історичних явищ. Підкреслюючи виключну роль *внутрішньої доконечності* для виникнення того чи іншого історичного явища, Ленін слідом за Гегелем, гостро критикує емпіричне розуміння причиновості виникнення історичних явищ. Зокрема Ленін критикує теорію „малых причин больших событий“ і в зв'язку з цим з повним співчуттям він наводить таку цитату із Гегеля:

„И дальше об истории. В ней - де принято *анекдоты* приводить, как маленькие „причины“ больших событий — на деле лишь *поводы*, лишь внешнее возбуждение, в котором внутренний дух события мог и не нуждаться“ (144). „Эти подобные арабескам исторические картины, которые пытаются вырастить какой - либо великий образ на слабом стебле, представляют собою поэтому, конечно, остроумную, но в высшей степени поверхностную обработку истории“ (145).

Аналізуючи ленінський збірник, можна певно встановити, що саме Ленін вважає за можливе без усякого застереження прийняти від Гегеля. Один із таких моментів є думка Гегеля про те, що філософія повинна користуватись зі своєї власної методи. В цьому Ленін цілком солідарний з Гегелем, що „философия не может брать своего метода в подчиненной науке — математике“. Які жалюгідні є після цього механісти, що силкуються виправдати своє збочення від правильного розуміння суті марксівської філософії, покликаючись на Леніна.

Ленін також погоджується з твердженням Гегеля про те, що

метода філософії не може бути виключно або синтетичною, або аналітичною, а що вона повинна бути взаємопроробним аналізи й синтези. Ленін наділяє епітетом „великолепно“, „очень хорошо“ таке зауваження з приводу цього Гегеля:

„Метод философии есть в одно и то же время синтетический и аналитический; но вовсе не в том смысле, что оба эти метода конечного познания находятся в ней рядом или просто чередуются, но таким образом, что они оба содержатся в философском методе в снятом виде, и он на каждом шагу своего движения действует одновременно и аналитически и синтетически. Философское мышление действует аналитически, поскольку оно только воспринимает свой предмет — идею, предоставляет ей беспрепятственно действовать и лишь следить в то же время за ее движением и развитием. Философствование постольку является совершенно пассивным. Но в то же время философское мышление является синтетическим и проявляет себя, как деятельность самого понятия. Философский метод требует к тому же воздерживаться от случайных личных предположений и от особых мнений, которые постоянно стремятся выказать себя“... (411).

Ленін також з повною співчутливістю ставиться до твердження Гегеля, про те, що категорії діалектики не повинні бути простим агрегатом, що вони повинні бути побудовані та виложені в їх необхідності, під кутом зору певної систематичності.

„Категории, — повторяю Ленин следом за Гегелем, — надо вывести (а не произвольно или механически взять) (не „расказывая“, не „уверяя“, а *доказывая* (XXXV), исходя из простейших основных (бытие, ничто, становление) (не беря иных) — здесь в них „в этом зародыше все развитие“ (XXXV).

Цим самим Ленін чітко ставить питання про необхідність розробки та систематизації матеріалістичної діалектики.

Заслугує великої уваги також те визначення суті діалектики, яке Ленін дає в своєму конспекті (стор. 69).

„Диалектика, есть учение о том, как могут быть и как бывают (как становятся) *тождественными противоположностями*, — при каких условиях они бывают тождественны, превращаясь друг в друга, — почему ум человека не должен брать эти противоположности за мертвые, застывшие, а за живые, условные, подвижные, превращающиеся одна в другую. Читая Гегеля...“

Дуже часто доводиться подибувати такі явища, коли незвичні до філософського мислення люди, стикаючись з певними труднощами, на які їм доводиться натрапляти в процесі вивчення філософії, готові ці труднощі відносити не на свою незвичність до філософського мислення, а виключно на *абсолютну недоступність та „схоластичність“ філософії*. Ленін, в зв'язку з цим, вказує на те, що „хорошо сказано“ Гегелем, що „...И относительно других предметов требуется известное развитие для понимания *вопросов*, тем более относительно философских предметов, так как иначе может получиться ответ, что вопрос бессмыслен“.

Звичайно, що всіма нашими зауваженнями абсолютно не ви-

черпується вся цінність ІХ ленінського збірника для розвитку марксистської філософії. Цей збірник повинен стати за предмет спеціального, всебічного дослідження. Ціла низка окремих зауважень, що мають принципове значіння, повинні бути розвинені.

В основному збірник висвітлює ставлення марксистської філософії до буржуазно - філософської спадщини, підкреслює методологічне значіння марксистської філософії, ставить питання позитивного опрацювання цілої низки проблем марксистської філософії. висовує потребу побудови теорії матеріалістичної діалектики.

Нарешті, слід зазначити, що ІХ ленінський збірник є надзвичайно цінний посібник для вивчення філософії німецького ідеалізму, зокрема Гегеля, з матеріалістичного погляду.

Все це надає збірникові величезної ваги й значіння.

М. В - ВА

А. Е. Бадаев. „Большевики в Государственной думе. Воспоминания“ „Прибой“, 1929.

За словами самого Бадаєва, його праця присвячена описові „революційних подій останніх років існування царської влади“.

Вся книжка складається із п'яти основних частин. „Избирательная кампания и начало работ IV Думы“, „Рабочее движение в Петербурге в 1913 г.“, „Раскол думской социал- демократической фракции“, „Революционное движение накануне войны“, „Война“.

У хронологічному порядку автор зачіпає всі основні події, що з ними доводилося мати діло фракції в своїй роботі за той період. Проте було б неправильно гадати, що він обмежується тільки хронологічним описом фактів. Він користується фактами як канвою й яскраво висвітлює всі основні проблеми, що стояли перед партією та робітничою клясою за того періоду.

Як відомо, 1912, 1914 роки — то були роки яскраво виявленого піднесення в робітничому русі, хоча третьочервневий режим продовжував лютувати як і раніше. Влітку 1912 року III Дума з яскраво виявленою поміщицько - дворянською більшістю закінчила свою роботу. Мали бути нові вибори.

Відомо, скільки зусиль покладав у той період т. Ленін в його боротьбі проти різних ухилів у нашій партії для того, щоб з'ясувати правильну витриману більшовицьку лінію в питанні використання робітничою клясою парламентаризму в своїх інтересах, у питанні про методи роботи в середині клясово чужої, нездатної дати ніяких реальних наслідків для робітничої кляси, думи.

Оскільки питання про участь чи неучасть у Думі було розв'язане вже раніш — період III Думи — актуальні стали питання інші, а саме: відмінність революційного соціал - демократичного використання парламентаризму від опортуністичного, що набирало особливо великого значіння в зв'язку з тактикою меншовиків та з'ясування ролі соціал - демократичної фракції, що мала бути органом, підлеглим партії як цілому, в особі її центральних установ. З'ясувати це потрібно було і для боротьби з меншовиками і для того, щоб виправити помилки, що їх припустила соціал - демократична фракція в II та III Думах. Великого значіння набрало розв'язання цього питання також і для напрямку всієї соціал - демократичної роботи в цілому, для органічного ув'язання роботи легальної і нелегальної. Піднесення робітничого руху, що яскраво позначалося тоді, вимагало певного твердого керівництва і напрямку.

А з цим виростало і значіння думської фракції як єдиної легальної партійної організації.

Як практично все це перетворюалося в життя, як фракція — уже IV Думи — провадила свою роботу в стінах Таврицького палацу, як вона зв'язувалася з робітничою масою, який відгук у робітничих масах викликали думські виступи робітничих депутатів і як, навпаки, виступи робітників впливали на поведінку депутатів у Думі — на все це ми знаходимо відповідь у „Воспоминаниях“ Бадаєва.

Вони тим і цінні насамперед, що надзвичайно образно і живо, крок за кроком, малюють, як практично провадилося в життя лінію, що накреслювала партія; сухі слова, резолюції, оживляються і доповнюються картинами справжньої боротьби; вона дають змогу простежити, як глибоко правильна була аналіза, що її дала партія ще 1908 року, як правильна була тактика, що її вона накреслила, наскільки вона відповідала вимогам робітничої маси.

Сторінки, спеціально присвячені Краківській і Поронінській нарадам, вперше в нашій історичній літературі дають докладне їхнє описання і цілою низкою деталей виявляють ту величезну роботу, що її провадив Володимир Ільч у справі керування фракцією, а через неї і всім робітничим рухом, будучи у вимушеній еміграції в Австрії.

Десятки дрібних зауважень, розкиданих по інших місцях у всій книжці, доповнюють ці розділи.

Анкета, надіслана з Кракова зараз же, як тільки робітничі депутати з'їхалися до Петербургу, показує, наскільки Володимир Ільч цікавився всякою дрібничкою виборчої кампанії. Далі Бадаєв показує, як він уважно слідкував за всіма стенографічними звітами, за всіма виступами фракції. Давав на них свої одзиви, зазначав помилки, писав конспекти виступів у найважчих випадках, брав щодня участь у „Правді“. Тільки на основі такого точного обліку всього, що робилося в Росії, можна було давати вказівки і керувати рухом.

Ось ця одна сторона великої проблеми об'єднання роботи легальної і нелегальної — керування закордонним ЦК і безпосередньо та через підпілля думською фракцією — надзвичайно ясна стає читачеві після прочитання книжки Бадаєва.

Друга сторона тієї ж проблеми — передати виступи з думської трибуни в маси, зробити їх загальною власністю через легальну пресу, доповнити і поглибити нелегальною роботою, — так само яскраво змальовується описом низки фактів із життя петербурзьких робітників.

Такі події, як вибух на Охті, страйк лесснерівців у зв'язку із самогубством робітника Строніна, страйк на Балтицькому заводі, льокавти на текстильних фабриках, масові отруєння на „Треугольнике“ и „Проводнике“, розстріл цугилівців тощо, — все це не проходило повз соціал-демократичну фракцію і все це віддзеркалилося у спогадах Бадаєва.

Спеціальний розділ, присвячений „Правді“, малює її роль у робітничому русі і дає кожному зрозуміти, наскільки партії важливо було мати свою робітничу газету, наскільки вона була потрібного ланкою у всій системі роботи, яким потрібним доповненням була вона для революційного використання думської трибуни. Без „Правди“ діяльність думської фракції проходила б в умовах набагато важчих і не могла б дати таких наслідків.

Одна з найкращих форм використання думської трибуни робітничими депутатами це були запити, що їх ставилося урядові.

„Внесенням того чи того запиту,— пише Бадаєв,— ми могли зосереджувати увагу широких робітничих мас на певних конкретних виступах царського уряду, на тих чи тих особливо огидливих випадках сваволі. Взяті з поточного життя матеріали для запитів уможлилювали здійснювати на ділі завдання, що їх ставили собі більшовики, використовуючи думську трибуну: вести через голову чорносотенної більшості агітацію серед робітничої кляси за сплочення лав, за посилення революційного нагніту на існуючий лад“.

Виступавши з приводу запитів, депутати - більшовики щонайгостріше викривали болячки та гнилизну царського ладу.

У „Воспоминаниях“ наведено чимало таких запитів у зв'язку з різними подіями в робітничому житті, у зв'язку з тими чи тими заходами уряду тощо.

Чимало цитат із промов депутатів дають повну і яскраву картину, як використовувалося думську трибуну.

Описання того, як робітничі депутати об'їжджали підчас перерв між сесіями робітничі райони,— ще один яскравий штрих, що доповнює роботу, яку провадила фракція.

Таким чином, навіть і з цього стислого переліку фактів видно, що „Воспоминания“ Бадаєва дають багату життєву ілюстрацію до основної тактичної проблеми, що поставили перед собою того періоду більшовики — об'єднати органічним зв'язком роботу легальну і нелегальну, зробити першу за потрібний додаток другої й другу за таку, що неминуче впливає на першу.

Друге велике питання, що його зачіпає Бадаєв у своїй книжці — це питання про взаємовідносини між більшовиками та меншовиками - ліквідаторами.

Як відомо, Празька конференція гостро відмежувалася від меншовиків, і саме в тому є її головне значіння, що вона поклала цим виразну межу між попереднім і дальшим періодами в історії розвитку партії. Але в Державній думі фракція була об'єднана — більшовицька шестірка і меншовицька семірка. Зрозуміло, що принципові лінії поведінки шестірки і семірки завжди стикалися. Семірка, користувавшись із своєї більшості одного голосу, тиснула на більшовицьку частину фракції і намагалася в кожному питанні провести свою думку. Потрібно було шестірці дійсно великої витримки і такту для того, щоб, зберігавши єдність, водночас запроваджувати свою більшовицьку лінію як у думських виступах, так і в позадумській масовій роботі.

Бадаєв крок за кроком з великою ретельністю простежує, як складалася та розвивалися внутрішньо - фракційні взаємовідносини, почавши з моменту організації фракції і аж до розколу. Чимало окремих дрібних штрихів і зауваг, розкиданих по всій книжці з початку до кінця, коли прочитати її всю, дають повну картину тієї глибокої внутрішньо - партійної боротьби, що мусіли її провадити більшовики в той період і що, безумовно, яскраво відбивалося на роботі думської фракції.

Надзвичайно цінні доповнення до описання цієї внутрішньо-партійної боротьби дають сторінки, спеціально присвячені виборам, і окремі місця, що малюють зв'язок шестірки і семірки через позадумську роботу з масами. І те і те низкою історичних фактів і цифрових даних наочно показує, яка частина фракції була справді за представника інтересів робітничої класи.

Особливо яскраво це подано в розділі, присвяченому розклові.

Із інших найцікавіших моментів книжки треба відзначити, що чудово подано і змальовано як ставлення самого уряду до фракції, так і ставлення чорносотенних депутатів.

Побіжно вимальовується й роль таких фракцій, як трудовики, кадети тощо. Одним, двома зауваженнями викривається лінія їхньої поведінки, обумовлену, звичайно, їхнім класовим складом. Особливо цікавий щодо цього розділ, присвячений описанню обструкції Горемікіну.

Дуже цікавий ряд деталей, що стосуються провокатора Маліновського: участь департаменту поліції та охоранки в його виборах, його виступи в Думі, його поведінка у фракції, несподіваний від'їзд незадовго до війни за кордон, і нарешті, суд над ним уже після революції 1917 року.

Останні розділи „Воспоминаний“ присвячено підготовці до скликання чергового з'їзду партії, що його мали скликати, але зірвала війна, і листопадової конференції 1914 року, яка була останнім етапом діяльності думської фракції, бо зараз же після конференції уряд здійснив арешт уже не шестірки, а п'ятірки, і робітничі депутати після розиграної як по нотах комедії суду над ними змінили думську діяльність на каторжні роботи. Арешт цей уряд готував уже давно.

Підбиваючи загальні підсумки і даючи кінцеву оцінку всій книжці Бадаєва, треба сказати, що вона є найкращий ілюстративний матеріал із усього того, що тепер є на нашому книжковому ринку до ленінських теоретичних настановлень, до ленінського тлумачення використання реакційного парламенту.

Це не тільки „Воспоминания“ у вільному розумінні слова, не тільки мемуарна література, що її тепер друкується досить багато. Це надзвичайно цінна і багата на зміст книга, без якої тепер уже важко вивчати передвоєнний і воєнний період у розвитку робітничого руху, у розвитку та зростанні нашої партії.

Перекладена на чужоземні мови, книжка ця могла б правити за найбагатший посібник для наших братерських закордонних компартій. Адже Ленін не раз говорив і писав, що досвід російського робітничого руху за тяжких років війни та реакції багато в чому має міжнародне значіння.

За велику і присутню хибу „Воспоминаний“ с їхній обмежений тираж і надзвичайно висока ціна. Через це книга ця мала приступна масовому читачеві. Треба якнайшвидше книжку перевидати, зробити її багато дешевою, таким чином доступною для масового читача.

Робітнича класа СРСР мусить знати історію героїчної боротьби за визволення своїх старших співбратів.

„Воспоминания“ Бадаєва глибиною поставлених питань, а разом і легкістю та образністю викладу один з найкращих для цього посібників.

ГУРЕВИЧ З.

М. Свідзінський. Курс історії України в його методичній розробці. Дозволено Держ. Наук. - Комітетом Наркомосвіти до вжитку як посібник для викладачів масових установ Профосу і Соцвиху. ДВУ. 1929, стор. 144, ц. 80 коп. Тираж 10.000.

В нашому короткому та побіжному оглядові ми хотіли б зупинитись не стільки на методичному боці цього „Курсу“, скільки на його методології. Цим, однак, ми ні в якому разі не маємо на думці збезцінити або знизити значіння методики викладання історії України. Навпаки. Відповідна оцінка й висвітлення історичної схеми „Курсу“, його основних і вихідних принципівих засад мусять допомогти в викладанні історії України робітникам масових установ Профосу і Соцвиху, яким рекомендовано Наркомосвітою цього „Курсу“. Цілком природно, що раніш ніж зважити — як подано курс історії України в педагогічному розрізі, нас повинно зацікавити в більшій мірі, питання про те, що уявляє з себе цей „Курс“ з боку ідеологічного.

Отже, до „Курсу історії України“.

З питань старої історії України варто відмітити, що для тов. Свідзінського Запоріжжя становить одну цілу суспільно-равну і одноманітну соціальну групу. Переглянувши сторінки 30 — 42, зокрема стор. 34 — тема „Хмельниччина“, де автор чітко і недвозначно аналізує соціальні групи епохи революції 1648 року, треба визнати, що автор в аналізі соціальної структури Запоріжжя і його клясового розшарування робить великий крок назад навіть в порівнянні з буружазно-історичною школою Грушевського, відходячи до Скальковського і Сварницького, для яких Січ Запорізька була „общиною“ і „ідеалом равенства“. Поділяючи прогресивні елементи суспільства першої половини XVII століття на реєстрове козацтво, запоріжців і селянство і опускаючи клясову аналізу боротьби полярно-різних соціальних елементів всередині цих груп, зокрема, перших двох, М. Свідзінський фактично підмінює вивчення економічно-соціальної боротьби розглядом суперечок, що точились у відмінних в станово-юридичному відношенні верств. Т. Свідзінський продовжує розглядати ці верстви, як „кляси-стани“ фєвдальної доби, в той час як вони під впливом розвитку грошового господарства економічно вже розклясли і виділили з себе протилежні — з соціально-економічного погляду — елементи. Зокрема, це стосується до Запоріжжя, де автор повинен був би надто обережним бути, уникаючи будь-якої ідеалізації цієї торговельно-промислової козацької республіки.

Але перейдімо до новітніх часів.

Закінчуючи тему „Селянська реформа 1861 року“, автор значає: „На реформі 1861 року кінчається на Україні суспільна форма торговельного капіталізму і починається інша — „промисловий капіталізм“ (стор. 68). Хіба? А ми тримаємось так тієї думки, що „суспільна форма торговельного капіталізму“ (неясно і невдало!) була зліквідована лише Жовтневою революцією вкупі зі своєю сестрою — суперницею — промисловим капіталізмом, як і тої, що вже в першій половині XIX століття, ще до реформи, розгортаються змагання торговельного і промислового капіталу. І ніяк не можемо собі уявити оцієї, за тов. Свідзінським, ліквідації

однієї форми капіталізму і заміни її другою в умовах російсько-українських суспільних відношень, бо це ж абсолютно не відповідає дійсності.

Встановлення процесу генези та етапів розвитку і боротьби цих двох форм суспільного виробництва в їх загальноросійській конкретності становить велику заслугу основоположника російської марксистської історичної думки — М. М. Покровського. Забуття або замовчення цього великого науково-політичного завоювання марксистської історіографії при висвітленні еволюції російського й українського економічного організму не може не спричинитися до самих тяжких методологічних помилок і хиб в освітленні шляхів розвитку Росії і України в новітню епоху, як це й сколюсь з т. Свідзінським.

Оця цілком механістична і суто абстрактна, схематична уява співвідношень торговельного й промислового капіталу в господарчій еволюції Росії зв'язана однією думкою з другим твердженням т. Свідзінського про те, що „реформа забезпечила пруський шлях розвитку капіталізму в сільському господарстві“ (стор. 67).

Але в тому то і вся справа, що реформа 1861 р. цього не „забезпечила“. Вона була лише першим кроком в цьому напрямкові, і навіть столипінщина цієї мети не досягла. З приводу цього т. Ленін зазначає, що реформа 1861 р. є „первое массовое насилие над крестьянством в интересах рождающегося капитализма в земледелии, помещицы „чистка земель“ для капитализма“ (т. IX, стор. 475) а далі запитує себе: „Что такое столыпинское аграрное законодательство по 87 статье?, это поощрение грабежа общин кулаками, это ломка старых поземельных отношений в пользу горстки зажиточных хозяев ценою быстрого разорения массы? (т. IX, стор. 475), і відповідає: „это — второй крупный шаг массового насилия над крестьянством в интересах капитализма, это — вторая помещицы „чистка земель“ для капитализма“ (там же). Це не є ще забезпеченням перемоги пруського шляху розвитку, це є лише перші кроки по цьому шляхові, а історія економічної еволюції Росії ні після реформи 1861 року, ні в добу столипінщини ще не вимовила свого останнього слова з приводу великого змагання „прусського“ й „американського“ шляхів розвитку, одного шляху революції і перемоги пролетаріату і селянства, другого шляху реформ і контр-революції.

Ніхто з тих, що уявляють собі хоч до деякої міри дійсний хід еволюції Росії після 1861 року, не заперечуватиме того факту, що пануючі класи Росії робили всі зусилля, зокрема після революції 1905 року, для скорішого і швидкого просування Росії по „пруському“ шляху розвитку, але було б величезною помилкою стверджувати, що ці зусилля досягли своєї мети, і „прусський“ шлях господарчої еволюції Росії був вже „забезпеченим“. Іменно тому В. І. Ленін в своєму листі до І. Степанова - Скворцова в 1909 р. — через 50 років після реформи! — і писав: — „я признаю, что политика Столыпина делает еще шаг вперед по „прусскому“ пути и что на этом пути на известной ступени может наступить диалектический перелом, с ним а ю щ и й с очереди все надежды и виды на „американский“ путь. Но я утверждаю, что сейчас (в 1909 р.! — З. Г.) этот перелом наверное еще не наступил...“ (т. XX, стор. 313, курсив Леніна).

Але т. Свідзінський, очевидно, не дуже задоволений зі свого

обмеженого формулювання про „забезпеченість“, на стор. 71 заявляє в категоричній формі — „вона (ц. т. реформа 1861 р.— З. Г.) цілком (наш курсив — З. Г.) забезпечила прусько-юнкерський шлях розвитку аграрного капіталізму“. Пробачте. Це зовсім не вірно. В чому тоді полягає сенс революції 1905 р.? І як зрозуміти слова Леніна про те, що „1861 р. породив 1905 - ий“ (т. XI, ч. II, стор. 265)? І що собою тоді уявляла столипінщина. Що було її змістом і завданням? Тов. Свідзінський пише: „Столипінська реформа цілком (знову „цілком“! — курсив наш — З. Г.) забезпечила „пруський“ шлях розвитку капіталізму в сільським господарстві, прискорила диференціацію села, наслідком цього, поруч з хуторянином - глитаєм, типічним grosbauerom, і шло зубожіння нижчої групи селянства“ (105). І як висновок з цього автор каже: „Таким чином, суперечності по лінії аграрного питання були лише поглиблені“. Не „поглиблені“, а зняті були б, якби столипінщина досягла своєї мети. Але ми вже чули, що реформа „цілком“ вирішила шляхи розвитку Росії. Що ж тоді залишилося „робити“ столипінщині? Копіювати реформу? Але історія це ж не шапірограф. Тов. Свідзінський просто перекручує той факт, що ані реформа 1861 р., ані столипінщина не „забезпечили“ реалізації „пруського“ шляху розвитку, не кажучи вже про „цілком“. Перспективи остаточної перемоги „американського“ шляху економічної еволюції Росії не зникали з поля зору партії пролетаріату, яка вперто й настирливо боролась, стоячи на чолі пролетаріату за революційне повалення політичного й економічного ладу кріпосної латифундії, підтриманого буржуазією, з метою утворення найсприятливіших умов розгортання класової боротьби на селі й в місті й організації пролетарських і напівпролетарських елементів майбутньої Росії для останнього й рішучого бою за соціалізм проти капіталізму, за повне знищення ладу приватної власності, ладу великого капіталіста й дрібного хазяйчика. Як що говорити, на нашу думку, про шанси забезпечення перемоги одного з цих шляхів, то всі об'єктивні і суб'єктивні дані — і квота, млява еволюція поміщицького господарства в умовах панування рештків кріпацтва, і селянські повстання, і традиції практики російського самодержавства — все це надавало більшої реальності реалізації „американського“ шляху розвитку, ніж „пруського“ шляху.

Таким чином, коли б тов. Свідзінський був би послідовним, він повинен був заявити, що в Росії навіть вже після реформи 1861 року, не говорячи вже про столипінщину, які буцімто „цілком забезпечили“ „пруський“ шлях розвитку, зникла революційна обстановка, бо „пруський“ шлях розвитку був вже реалізований. А в листі Леніна до Степанова - Скворцова ми таке читаємо:

„Буржуазное развитие России к 1905 году было уже вполне зрело для того, чтобы требовать немедленной ломки устаревшей надстройки — устаревшего средневекового землевладения... Мы живем в эпоху этой ломки, которую разные классы буржуазии России стараются довершить, доделать по - своему: крестьяне (+ рабочие) путем национализации..., — помещики (+ буржуазия старая, жирондистская буржуазия) путем 9. IX. (1906¹) и т. д. Национализация земли — крестьянская ломка

¹) Закон 9 листопада 1906 р., що його видав Столипін, ставив своєю метою аруйнування общини й утворення шару кріпкого, заможного селянства, сільсько-госп. буржуазії, яка була б підпорою самодержавству.

старого землевладения есть экономическая основа „американского“ пути. Закон 9. XI. 1906 — помещицья ломка старого землевладения — есть экономическая основа прусского пути. Наша эпоха, 1905 — ?? годы (а вы малюете її вже закінченою, — тов. Свідзінський! — З. Г.), есть эпоха революционной и контр - революционной борьбы э т и х путей...“ (т. XX, стор. 316, курсив Леніна).

І далі:

„... Еще не победил один из аграрных путей (ясно? — З. Г.). У нас при всяком кризисе нашей эпохи (1905 — 9—? ?г.г.) выступит, обязательно выступит“, „о б щ е - демократическое“ движение „мужичка“ и игнорирование этого было бы коренной ошибкой, н а д е л е приводящей к меньшевизму... (тамож, стор. 317, курсив Леніна).

Неприємне сусідство! Але хай в цьому тов. Свідзінський вить самого себе...

Взагалі автор „Курсу“ вперто й настирливо титулує сільську буржуазію „гросбауером“, виходячи, мабуть з того, що перспектива „американського“ шляху розвитку зникла, що Росія не стає вже перед етапом буржуазно - демократичної революції. А от цікаве те, що Ленін і в 1897 — 98 р.р. („Развитие капитализма в России“) і в 1907 р. („Аграрная программа социал - демократии в русской революции 1905 — 07 г. г.“) тримався іншої думки: в „Развитии капитализма в России“ він пише, що „из зажиточного крестьянства вырабатывается класс фермеров“ (т. III, вид. 1 стор. 132), а в „Аграрной программе“, даючи характеристику заможного селянина, він пояснює: „т. е. такой, который действительно способен превратиться при благоприятном исходе революции, в свободного фермера“ (т. IX, стор. 477). І це цілком зрозуміло, бо вся економічна дійсність тодішньої Росії і перед і після революції 1905 року переконувала Леніна і нашу партію в тому, що змагання двох шляхів ще не закінчено й що проти поміщицької лятифундії, яка зробила за 60 років своєї еволюції невеличкі кроки по буржуазно - юнкерському шляхові, стояло все селянство, яке боролось за „американсько - фармерський тип буржуазного розвитку Росії“ (порівн. Ленін, т. IX, стор. 445 і 456). Ця боротьба була вирішена лише Жовтневою революцією, яка, поставивши перед пролетаріатом завдання соціалістичної організації суспільного виробництва, „мимоходом, походя“ (Ленін) розв'язала і аграрну проблему російської буржуазно - демократичної, селянсько - аграрної революції.

Але, безумовно, було б невірним і небезпечним заперечувати, що в російсько - українській куркульні, сільській буржуазії, були великі й міцні тенденції до створення „кріпкого мужичка“. Але тут же треба було б підкреслити, що ці дві „тенденції“ не означають ще двох соціально - політичних програм, цебто теорії „двокуркульности“. Ніяк не можна забувати слів Леніна про те, що

„в современной России не две борющиеся силы заполняют содержание революции, а две различных и разнородных социальных войны: одна в недрах современного самодержавно - крепостнического строя, другая — в недрах будущего, уже рождающегося на наших глазах буржуазно - демократического.

строю, одна — общенародная боротьба за свободу (за свободу буржуазного общества), за демократію, т. е. за самодержавіе народа, другая — классовая боротьба пролетариата с буржуазіей за социалистическое устройство общества“ (т. VIII, стор. 255, вид. II).

Випинаючи лише першу війну — проти кріпосництва й самодержавства й замовчуючи другу — проти буржуазії міста й села — це ж значило б йти шляхами струвізму, шляхами замазування антагоністичної боротьби поміж буржуа і пролетарем, поміж сільською буржуазією й сільським пролетаріатом і напівпролетаріатом. Досить згадати еволюцію селянських спілок, ен - есів і трудовиків, їх постійні вагання й хитання в боротьбі пролетаріату й напівпролетаріату проти поміщицько - самодержавного устрою, їхню перманентну готовність перейти на бік реакції й контр - революції при умовах навіть найменшої поступки з боку царату, аби переконатися в тому, що куркуль в війні проти самодержавно - кріпосного ладу посідав в найкращому випадкові становище опозиції, завжди наготові стати спільником поміщика - юнкера, активним носієм чорної реакції й контр - революції; і навіть в конкретних випадках виступу куркульні з усією бідняцько - середняцькою масою проти поміщиків цей куркуль не посідав головного місця, не займав становища гегемона, не був рушійною силою, а йшов лише за бідняцько - середняцьким масивом, за пролетаріатом і напівпролетаріатом села. Розв'язуючи проблему про два шляхи розвитку ні в якому разі не можна і не припустимо забувати оцієї другої війни, про яку каже Ленін, але, одночасно, глибоко - помилковим, хибним і невірним було б ігнорувати першу війну й малювати боротьбу двох шляхів вже закінченою й куркуля вже перейшовшим на рейки „гросбауера“ пруського типу. Становлячись на таку позицію й підкреслюючи в усьому своєму розділі „Революція 1905 року“ те, що проти поміщика йшло в сє селянство, т. Свідзінський тим самим відокремлює глитаю від всього селянства й становиться фактично на позицію теорії „двокуркульности“, правда, в незакінченій незавершеній формі.

Тому реформа 1861 року і столипінщина залишилися лише першими кроками, тому селянство в своїй масі було за націоналізацію землі проти приватної власности, на захист якої стали чорносотенець - поміщик і ліберал - буржуа, тому столипінський „кріпкий мужик“ — оцей недоношений російсько - український „гросбауер“ — схилився більш до „американського“ шляху розвитку, приймаючи участь в „обще - демократическом“ движеніи „мужичка“ (Ленін) і тому, нарешті, як правильно зазначає т. Свідзінський, але в повному й разючому протиріччі з самим собою, наслідком столипінщини було лише те, що „суперечності по лінії аграрного питання були... поглиблені“ (105).

Оце протиріччя — „забезпеченість“ „пруського шляху розвитку — з одного боку, і об'єктивна необхідність буржуазно - демократичного етапу російської революції — з другого, просякає всю книгу т. Свідзінського. І ніяк не може т. Свідзінський зв'язати цих кінців, плентаючись в цьому еклектичному й механістичному розрішенні цього протиріччя. Але або — або. Або „прусівкий“ шлях розвитку „цілком забезпечений“, і тоді випадають всі логічні й реальні предпосилки буржуазно - демократичного етапу нашої революції, або історія російської економіки й політики це є змагання

двох шляхів розвитку, і тоді, цілком зрозуміла вся стратегія й тактика партії більшовиків на всіх етапах розвитку й еволюції класової боротьби Росії й на Україні, другої половини XIX і початку XX століття.

* * *

Цій спрощеності й механістичному освітленню еволюції суспільних відносин Росії й України треба завдячити також і елементарно - примітивну характеристику народництва. Автор „Курсу“ цілком забуває про велику принципову різницю 70 - х і 90 - х р.р. в розвитку народництва, забуває, що перший етап — це був епохою „веры в возможность крестьянской социалистической революции“ (Ленін) „Что такое „друзья народа“... т. II, вид. II, стор. 65), епохою „крестьянского социализма“ (т. IX, стор. 270), епохою „хождения в народ“. 70 - ті роки це є доба революційного народництва. 90 - ті роки — доба епігонству народництва, епоха реакційного ліберального народництва, епоха ідейного блоку міщанина - народника й аграрія - поміщика — епоха „лохмотьев“ (Ленін) старої революційної народницької ідеології. Без чіткого й недвозначного поділу історії народництва на ці кардинально - відмінні епохи еволюції народницької ідеології не можна зрозуміти революційного руху другої половини XIX століття. Але така аналіза потребує ясної й чіткої уяви еволюції „дрібного продуцента“, якому Ленін присвятив такої пильної й глибокої уваги в своїх творах кінця XIX століття і яка відсутня в „Курсі“.

В оцінці причин поразки революції 1905 р. ми знов таки зустрічаємося з хибними і помилковими поглядами. Характеризуючи ці причини, тов. Свідзінський негативно оцінює боротьбу більшовиків і меншовиків щодо впливу її на хід розвитку революції. Треба підкреслити, що ця негативна оцінка тов. Свідзінського цілком збігається з відповідною думкою Яворського. В своїй „Історії України в стислому нарисі“ Яворський зазначає: „Причини цього явища (мова йде про причини поразки революції 1905 р.— З. Г.) були ще й в тому, що сам мозок нашого робітництва, наша соціал - демократія, й сама розколювалася в момент революції, а через це й збивався наш пролетаріят подекуди на манівці, на роздоріжжя, з чого скористалася реакція, тим легше розбиваючи революційний фронт“ (стор. 263). А тов. Свідзінський майже дослівно повторює це твердження Яворського, кажучи: „До того (цебо до краху революції 1905 р.— З. Г.) спричинилося ще й те, що в провідним штабі пролетаріату, його партії, було велике розходження між більшовиками й меншовиками, що виникало при вирішенні основних питань революції“... (стор. 92). Поперше, зауваження фактичного характеру; в 1905 р. не було в жє єдиної, як в 1902—1903 р.р. і не було ще об'єднаної партії РСДРП, як в 1906 р., як це можна думати на підставі тексту „Курсу“. Подруге, на нашу думку, і певірно, і неприпустимо вживати щодо меншовиків виразу — „провідного штабу пролетаріату“, бо ні з боку фактичного, ні з боку політичного це абсолютно не відповідає дійсному стану речей. І потретьє, і найголовніше, однією з причин невдалого завершення революції 1905 року було не те, що приїж б - ками й м - ками створилось „розходження“, а якраз те, що це розходження в революції 1905 р. не набрало ще, на превеликий жаль, такої глибини й розміру, такого розмаху, аби широкі маси робіт-

ництва могли б розглянути під „соціалістичною“ фразеологією меншовизму його дрібнобуржуазне міщанське обличчя. Отже ми маємо справу з твердженням, яке не має нічого спільного з більшовицьким висвітленням і оцінкою однієї з найважливіших причин поразки революції 1905 року. Т. Свідзінський пішов слідом за Яворським. Т. Скрипник оце твердження Яворського, між іншим, цілком правильно схарактеризував, як „міщанське розуміння розколу більшовиків з меншовиками“. („Помилки та виправлення академіка М. Яворського“. „Більшовик України“, 1930, № 2).

Грубу й неприпустиму помилку в розділі, присвяченому революції 1905 р., робить тов. Свідзінський, зазначаючи також, що УСД „Спілка“... мала своєю соціальною основою сільсько - господарчий пролетаріат і ті соціальні прошарки селянства, що наближалися до нього (97), й нічого не кажучи про міщанську обмеженість цієї „Спілки“, про дрібнобуржуазні коріння її ідеології. Бо інакше зовсім незрозуміла меншовицька суть і еволюція „Спілки“. Тов. Свідзінський, вказуючи на те, що „Спілка“ „прихилилася до меншовиків“ (97), лише змазує питання соціальної характеристики цієї організації, фактично, роз'яснюючи дуже мало. „Спілка“ не „прихилилася“. „Спілка“ була меншовицькою дрібнобуржуазною організацією.

Але ще більш хибну й зовсім немарксистську позицію посідає автор „Курсу“ в питанні про УСДРП. „Соціальною базою,— пише він,— УСДРП був переважно український націоналістичний робітнич з міського дрібного виробництва та лише, до деякої міри пролетаріат сільсько - господарчої індустрії“ (97). Тут, таким чином, ми бачимо не аналізу марксиста - дослідника, що повинен був встановити дрібнобуржуазне націоналістичне обличчя УСДРП, а спробу втопити оцю аналіз в соціальної статистичні і в механічному пристебуванні соціальних категорій. Більш за те: далі, розбираючи різницю поміж УСДРП і буржуазними українськими партіями в питанні про автономію й федерацію в революції 1905 р. і 1917 р., т. Свідзінський пише — „Різниця була тільки в тім, що коли перша (УСДРП) організувала для цієї боротьби (за автономію — З. Г.) український пролетаріат, буржуазні партії за основу брали буржуазію: УСДРП змагалася через автономію дати спрому культурного розвитку для українського націоналістичного пролетаріату: українські ж буржуазні партії хотіли забезпечити свій буржуазний розвиток на основі автономії України“ (99 — 100). Як бачить читач, автор „Курсу“, з одного боку, віддає представництво інтересів українського пролетаріату до рук УСД. Цим самим т. Свідзінський цілком і повністю приєднається до теорії „двокорінності“, фактичним прибічником якої був і Яворський, яка милостиво поділяє пролетаріат України на російську й українську частини, віддаючи першу РСДРП(б), а другу — укр. дрібнобурж. партіям. А з другого боку, за т. Свідзінським, УСД мала таку, мовляв цивілізовану, таку вегетаріанську вдачу, що ця партія боролася за автономію, виходячи лише з культурних потреб українського пролетаріату. І це є марксизм, і це є марксистська аналіза! Оскільки тов. Свідзінський не розуміє справжнього дрібнобуржуазного обличчя УСД, доводить той факт, що декількома рядками вище він з приводу аграрної програми УСД пише:

„З меншовицьким вирішенням аграрної проблеми зовсім погоджувалася УСД Спілка. УСДРП пропонувала передати

конфісковані землі краєвим самоуправом; а краї, за їхньою програмою, повинні були мати автономію, тому можна сказати, що УСДРП пропонувала особливий рід націоналізації землі й по суті їх пропозиція була чимось середнім між націоналізацією більшовиків та муніципалізацією меншовиків“ (99).

Замість більшовицького викриття цієї вимоги української дрібної буржуазії, що прагнула до утворення внутрішнього національного ринку, т. Свідзінський становиться апологетом УСД. Аграрна програма УСД в основному проклямувала ту ж саму ідею, що й буржуазна укр. радик.-дем. партія — „національний краєвий республіканський земельний фонд“. Для тов. Леніна оця вимога радикал-демократів була, звичайно, вимогою української буржуазії (т. IX „Аграр. програма с.-д.-и в рус. револ. 1905—1907 г.г.“ розділ „Национал.“), яка безумовно й цілком послідовно, ув'язувалася з вимогою автономії буржуазної України, бо одне ж органічно зв'язано з другим. А т. Свідзінський, не розуміючи цього органічного зв'язку поміж „краєвим земельним фондом“ і „автономією“ УСД, цього витриманого й послідовного носія української дрібної буржуазії, розриває цей зв'язок, маючи вимогою про „фонд“, як щось, що стоїть поміж більшовизмом і меншовизмом, очевидно, за т. Свідзінським, вбираючи в себе частини й того і другого, а „автономію“, як шлях „до культурного розвитку“ українського пролетаріату. Так, тов. Свідзінський, реставруючи теорію „двокорінності“, становиться на шлях апології партії української дрібної буржуазії...

Ідеалізація дрібнобуржуазних партій — ось що характерно для тов. Свідзінського. А це — одна з головних рис яворщини, що в певній мірі проявилася в цих питаннях й у т. Свідзінського. Велике здивування викликає і заява автора „Курсу“ про те, що УСДРП на IV з'їзді РСДРП увійшла до складу партії. Хоча т. Свідзінський і додає — „формально“, але, якщо тов. Свідзінському пам'ять зрадила, можна було б розгорнути „Нарис історії КП(б)У“, М. Попова й на стор. 67 прочитати таке: „Принагідно ще раз хочу відзначити, що думка тов. Равіча - Черкаського про те, що нібито УСДРП вступила на стокгольмському з'їзді до РСДРП, є продукт його фантазії“, яка захопила в полон, таким чином, і т. Свідзінського...

Не можемо тут обійти й рядків, присвячених оцінці ролі української інтелігенції в революції 1905 року. М. Свідзінський пише таке: „Соціальною ж групою, якій припало оформлювати ідеологічно й політично всі оці націоналістичні змагання українського дрібного капіталу, була інтелігенція. Українська інтелігенція, вихована на народницьких революційних традиціях та драгоманівським космополітизмом, змагалася до особливого (1? — З. Г. соціалізму, який в цілому мав під собою національні й (підкреслення наше — З. Г.) дрібнобуржуазні опортуністичні підстави“ (стор. 96). Не будемо ригористами й не чиплятимемося до цього абстрактного застосування виразу „соціальна група“ щодо інтелігенції. Незрівняно більше нас цікавить оцей „особливий соціалізм“ зі своїми „підставами“. Що це за „соціалізм“? Чому автор „Курсу“, кинувши це визначення, безтурботно пішов собі далі? В чому полягає основна система ідей цього „соціалізму“ й де лежать коріння цих „підстав“? Автор, розрізняючи й поділяючи ці

„підстави“ на „національні“ й „дрібнобуржуазні опортуністичні“. Але тим самим становиться на шлях протиставлення національного й класового. А це ж і є душею націонал - буржуазної схеми Яворського. Це є основна методологічна основа яворщини, як системи поглядів. Не бачити цього, не розуміти цього, протиставляти національне й класове, це означає заперечувати вимогу Леніна — „національне переводити в класове“.

Глибоко помилкова, не ленінська, не марксівська ця теза в „Курсі історії України“.

І останнє, хоч найбільш важливе — питання революції 1917 року. Зупинимось лише на трьох тезах з „Курсу“ тов. Свідзінського.

Перша теза — „...Буржуазно - демократична революція... на Україні приборала змісту національно - демократичної“ (стор. 119). Тов. Свідзінський тут вперто повторює й іде слідом за Яворським в визначенні буржуазно - демократичної революції на Україні, як „національно - демократичної“. Ще в 1927 р. підчас дискусії в Інституті Марксизму - Ленінізму з приводу схеми Яворського цілою низкою товаришів з цілковитою ясністю була доведена повна невитриманість, цілковита неясність і тенденційність такої характеристики революції 1917 р. на Україні. В 1929 — 30 р. р. тов. Свідзінський залишається на старих позиціях, в визначенні буржуазно - демократичної революції 1917 р. на Україні, як „націонал - демократичної“.

Він продовжує, таким чином, ту ж саму лінію протиставлення національного й класового, що ми вже бачили, роблячи вже тут повний наголос на першому моментові й встановлюючи примат національного перед класовим. Бо характеристика революції 1917 р. як „націонал - демократичної“ „змістом“ цілком твердо й безсумнівно встановлює тезу про те, що суттю й віссю революції 1917 р. на Україні було національне питання. А ця теза є основною тезою Яворського. Таким чином, тут, в цьому основному й вирішальному пунктові оцінки революції 1917 р., автор „Курсу“ фактично іде шляхами куркульсько - націоналістичної по суті схеми Яворського, тим самим заперечуючи ленінську настановку, настановку нашої партії в питанні про характер революції 1917 року.

Друга теза. — „Буржуазно - поміщицький контр - революції протистояло дві сили: організований в Ради робітничих депутатів пролетаріят, що все більше переходив під вплив більшовиків, і українська дрібна буржуазія — із своїм центром — Центральною Радою“ (стор. 124). Ця теза, м'яко висловлюючись нічого спільного з більшовицькою оцінкою рушійних сил 1917 року не має. Поперше, нас цікавить розуміння й тлумачення тов. Свідзінським проблеми „двовладности“ щодо України в революції 1917 р. Особливості розвитку України в певній мірі модифікують хід еволюції „двовладности“ на Україні, але це абсолютно не позбавляє дослідника необхідности прослідкувати всі етапи й шляхи цієї еволюції. Навпаки — іменно ця модифікація й вимагає вивчення оцих специфічних і особливих шляхів, якими йшов на Україні процес розгортання „двовладности“. Постановка питання про „троецентриє“ влади на Україні ні в якій мірі не вирішує ще питання того надзвичайно складного й виключного співвідношення пролетаріату й селянства з одного боку, буржуазії і поміщництва — з другого боку, що, утворилося в Росії і Україні в період після Лютневої революції і що найшло свою блискучу й вичерпуючу оцінку в квітневих тезах Леніна.

Великий жаль, що тов. Свідзінський обійшов аналізу цієї центральної проблеми переростання буржуазно - демократичної революції в соціалістичну на Україні, обмежившись лише встановленням тези про три центри влади на Україні і залишаючи своїх читачів, таким чином, в безумовному переконанні того, що тов. Свідзінський, протиставляючи контр - революції нібито єдиний революційний фронт — Рада робітничих і селянських депутатів та Центральна Рада, і відриваючи, таким чином, повністю Ц. Раду від Тимчасового уряду — стоїть на позиціях визнання не „двовладности“ за Леніном, а „тривладности“ за Яворським, визнаючи, таким чином, пролетаріат, селянство й дрібну буржуазію рушійними силами соціалістичної революції 1917 року.

Подруге, мусимо констатувати, що з цього розташування сил, що його подає тов. Свідзінський, зовсім зникло селянство. Куди тов. Свідзінський відносить його? До „української дрібної буржуазії“? Навряд чи тов. Свідзінський посідає цю архі - „ліву“ позицію, що не має нічого спільного з ленінізмом. Ні до буржуазно - поміщицької контр - революції, ні до кляси пролетаріату, очевидно, за т. Свідзінським, селянство не відноситься. Де ж місце селянства в революції 1917 року? Одверто кажучи, ми тієї думки, що це зникання селянства в т. Свідзінського зовсім не випадково, бо, коли б т. Свідзінський мав би чітке й вірне уявлення тієї суми всіх питань, що ми зачепили вище, тоді селянство знайшло б у нього відповідне місце в тому соціальному й політичному розташуванні сил, що ми бачимо в період 1917 року, і тоді ми не бачили б цієї плутанини, що коренями своїми увіходить в схему Яворського.

Третя теза — „Центральна Рада, як орган української буржуазії, не підходила до вирішення й не могла, по суті, вирішити жодного соціального питання, що стояли на порядку денній і вимагали свого вирішення від революції. Розв'язання національного питання Центральна Рада ставила тому відірвано від вирішення інших основних соціальних проблем і під розв'язанням національного питання трактувала створення української державности...“ (стор. 120). — „Створення української державности“...? Але ж є „українська державність“ Центральної Ради і Скоропадського, і є „українська державність“ пролетаріату України. Чому ж не зазначити точно клясового змісту тієї „державности“, за яку йде мова? Ось, наприклад, Чечель, один з колишніх лідерів УПСР, визначає, що українські есери „уперто хотіли власними руками створити буржуазну республіку“, Жуковський прямо каже, що „ми боролися за буржуазну державність“, а Шаповал і не думає приховувати того факту, що „буржуазне розуміння української державности штовхало нас до української буржуазії, а за нею й в бік світової буржуазії“ (з промов лідерів УПСР на конференції в Празі 1920 р. Із статті т. Рубача, вміщеної в „Летописи Революції“ № 1, 1926 г.). А є пролетарська державність, що втілена в Союзі Радянських Соціалістичних Республік, в якій входить також і пролетарська держава, ім'я якій — Україна. Припустимо, що в цій тезі тов. Свідзінського цілком випадково випав прикметник „буржуазна“. Але тоді постає друге питання: якщо тов. Свідзінський тримається тої безумовно правильної думки, що Центральна Рада неспроможна була розв'язати основні соціальні проблеми, чому тоді він зазначає, що іменно „тому“ Центральна Рада ставила розв'язання національного питання „відірвано“? А хіба „створення

української державности“ Центральною Радою не є соціальне питання, питання політичної самоорганізації української буржуазії в своїх економічних і соціально - політичних інтересах? Аджеж є буржуазне розв'язання національного питання й є пролетарське, ленінське, марксистське. І хіба можна „створювати українську державність“ без розрішення основних соціальних проблем? На яких же підставах і з яких причин автор „Курсу“ говорить про „відірваність“? Невже ж, нарешті, Центральна Рада сама не розуміла соціальних основ і завдань своєї буржуазної державности, і хіба т. Свідзінський не міг прочитати про це в промовах лідерів Центральної Ради?

Замість цього, аби подати вірну й витриману аналізу соціальної і національної програми Центральної Ради в її реальній єдності й цілості, тов. Свідзінський вміщає в одну шухлядку соціальну програму Центральної Ради, а в другу — її національну програму, протиставляючи й тут національне клясовому, йдучи тут фактично за методологією Яворського, що в цьому відношенні поставив своєю метою реабілітувати й апологіювати куркульську природу Центральної Ради.

* * *

Який же висновок можна зробити з цих зауважень з приводу „Курсу історії України“.

Єдиний той, що в своєму сьгоднішньому вигляді він є не лише зайвим, але й шкідливим. Справа не в тому, що йому бракує чіткої, витриманої, пронизаної діалектичною методою, історичної схеми розвитку України. І навіть, не стільки в тому, що всі основні й центральні розділи „Курсу“ просякає механічність, мертва схема, гола абстракція. А в тому, що „Курс“ т. Свідзінського відбиває ту ревзію марксизму - ленінізму, що її був розпочав Яворський. І продовжує це „Курс“, виходячи саме з основних теоретико - історичних засад яворщини. Оця по суті куркульська, буржуазно - націоналістична схема впливає на „Курс“ в усіх основних питаннях новітньої історії України є — проблема двох шляхів розвитку Росії й України й оцінка значіння розходжень більшовиків і меншовиків для революції 1905 року, проблема „двокорінности“ її оцінка співвідношення та взаємовідношення клясового й національного, проблема характеру та рушійних сил революції 1917 року й оцінка Центральної Ради. У всіх цих питаннях т. Свідзінський під певним впливом Яворського. Помилки автора „Курсу“ не належать до категорії таких помилок, що бувають в кожного автора, в кожного дослідника. Оцінювати в такий спосіб характер і вагу помилок т. Свідзінського це значить не розуміти суті питань і не допомагати авторові „Курсу“ позбавитись своїх помилок, а, навпаки, перекопувати його в тому помилковому погляді, що його „Курс“ хибусь нібито лише на окремі моменти, маючи правильну, ленінську, більшовицьку схему. Навпаки. В „Курсі“ основною хворобою є те, що помилки фактично складають схему, яка відбиває впливи яворщини. Позбутись цієї схеми, викинути без залишків все, що там є з по суті куркульської схеми Яворського — це основна передумова ґрунтового перероблення „Курсу“.

Цікава примітка до передмови, що її зробив був т. Свідзінський вже підчас боїв на українському історичному фронті — „книжка ця була здана до друку далеко раніше, ніж почалася дискусія на

історичному фронті поміж істориками - марксистами. Тепер же вважаємо за доконечне звернути увагу читача, що в процесі пророблювання курсу треба обов'язково використати статтю М. І. Яворського „Про мої помилки в концепції історії України“, що була вміщена в газеті „Комуніст“ від 5. IX. 1929 р., № 204, а також і далі стежити за дискусією, що почала розгортатися на сторінках журналу „Більшовик України“ з № 17 — 18 (1929 р.). Крім того, треба зазначити, що при проробці курсу неодмінно вживати не показане видання книжки М. І. Яворського „Історія України в стислому нарисі“ (вид. 1928 р.), а запово виправлене ним, що оце тепер здається до друку“.

Треба лише дивуватися цьому „позапартійному“ тонові, цьому олімпійському спокою й спогляданню, що його подає т. Свідзінський в своєму документові. І треба дивуватися, як він в м'яких пантофлях всі гострі роги обійшов, не кажучи ані слова про суть і зміст дискусії на українському історичному фронті, не характеризуючи ані словом свою позицію й своє відношення до тієї гострої боротьби, що точиться на цьому фронті, не даючи характеристики яворщини.

Основна і корінна помилка т. Свідзінського полягає не в відмові визнання своїх окремих помилок, а в тому, що ці окремі помилки т. Свід. відбивають впливи схеми історії України, яка є схемою Яворського. Ось в цьому центр питання, центр ваги. Рішуча відмова до кінця від своїх помилок ввище значеному розумінні і для тов. Свідзінського лише поодиноким уґрунтованим, чітким і ясним шляхом до переборення впливів яворщини, цієї ворожої системи поглядів, в основі якої лежить буржуазно-куркульська ідеологія, прихована й замаскована марксистською фразеологією, й єдиною умовою розробки схеми історії України на лєнінських більшовицьких засадах.

н. б.

С. Покровський. Теорія пролетарської революції издание „Прибой“, 1930 р., стор. 269, ціна 65 коп.

Книжка ця, — як говорить автор, — є допомічний посібник, зводна популярна робота, що ставить за мету уможливити тому, хто працює в гуртку лєнінізму, а так само і комвішівцеві систематизувати свої знання та обізнатися з деякими спірними питаннями.

Книжка безумовно відповідає тому завданню, що перед нею поставлено: ясно й систематично викладено проблеми, що загалом трактуються правильно. Ми тут маємо на увазі звернути увагу на деякі моменти в цій роботі, що потребують виправлення та поліпшення, щоб книжка успішніше служила поставленому завданню.

На стор. 23, де мова мовиться про об'єктивні передумови та суб'єктивний фактор революції, ми читаємо таку невдалу формульовку. Там говориться, що

„Кінець - кінцем, результат революції залежить од суб'єктивного фактору: ступеня підготованости та рішучости революційної класи і наявности відповідної партії...“

А вірніше було б сказати, що кінець революції безпосередньо залежить від суб'єктивного фактору і тільки в кінцевому результаті пояснюється об'єктивними передумовами. В такому розумінні Енгельс говорить про те, що економічна конечність розв'язує і пояснює суспільні події тільки в кінцевому результаті.

Але найбажаніше було б, взявши на увагу загальний характер викладеного,— це, так би мовити, більша методологізація у викладенні та трактуванні проблем, тобто перейняти їх моментами загальної методології та загальносоціологічної теорії, бо ж це й відрізняє теорію від констатування історичних фактів або простого узагальнення цих фактів.

Так, наприклад, критикуючи всіх тих, хто не розуміє значіння селянства в соціалістичній революції і залічує селянство, його середняцьку масу, до табору буржуазії,— треба зазначити те, що дрібний товаропродуцент одрізняється від буржуазії не кількісно, а якісно, як особлива кляса, що їхні засоби виробництва не протистоять праці як капітал, що коли він „дрібна буржуазія“, то не в тому розумінні, що вони буржуї, але маленькі, і соціалізм, що знищує нетрудові доходи, не ворожий їм, а навпаки, і це робить його можливим спільником пролетаріатові на шляхах соціалістичного будівництва.

Або, наприклад, критикуючи концепцію правих про затухання внутрішніх суперечностей капіталізму та про вирішальну роль зовнішніх суперечностей, про примат зовнішніх суперечностей над внутрішніми, що й приводить до того, що революція може народитися тільки в результаті нової війни, треба розвинути критику цих засад, спираючися також на загально - методологічні передумови про взаємовідносини внутрішні та зовнішні. Тоді ясніше буде, що зовнішні обставини можуть викликати розв'язку, зміну, але напрямок, якісний характер зміни залежить від внутрішнього стану, від того, що саме в середині вистигло. Всяка система сприймає зовнішній вплив і реагує на нього за своїми законами. Одні й ті ж обставини зовнішнього оточення викликають різні зміни в різних системах, залежно від їхнього внутрішнього стану. Так, війна або неудача на війні, коли є суперечності, що загострюються, приводить до революції, в протинному разі вона може приводити й до консолідації загально - національного фронту.

Отже, спираючися на своїй аргументації та критиці на загально-методологічні передумови і засади більш загальної соціологічної теорії, ми тим самим надаємо нашим узагальненням більшої ясности, переконливости та обґрунтованости загальнішою теорією.

І ще одне питання: про розуміння пролетарської революції. Варт би було цьому питанню приділити більше уваги, ніж це зроблено в книжці, приділити йому окремий розділ. Річ у тому, що досить поширене уявлення, що пролетарська революція — це Жовтневий переворот (у нас), завоювання диктатури пролетаріату; тут стався стрибок до соціалізму, а далі вже еволюційний процес кількісного нагромадження цієї нової ясности. У згоді з цим є концепція правих про затухання клясової боротьби в переходовий період, про мирне вростання куркуля в соціалізм тощо. При цьому залишається або устрій переходового часу характеризувати як соціалізм, або говорити про третій переворот, „про третю революцію“, що й дає нам соціалізм. Тут потрібна ясність.

Під пролетарською революцією і треба розуміти весь переходовий період, що і є процес революційного перетворення капіталізму на комунізм. І ми тепер переживаємо етапи революції. Сам Жовтень ще не дав соціалізму. Ми тепер маємо переходовий період, який є ні капіталізм, ні соціалізм, в якому є елементи і того, і того, а в цілому він ні те, ні те. Це діалектичний момент перетворення

логіка стрибка. Завоювання влади, установлення диктатури пролетаріату є перший етап, за ним ідуть інші. Ми тепер переживаємо етап викорчовування коріння капіталізму в сільському господарстві; кожне з них є етап революції в своїй галузі, в галузі політичного панування, в галузі сільського господарства,— у сукупності своїй вони становлять процес революційного перетворення капіталізму на комунізм. Завдяки уяві про пролетарську революцію, як про довгий етап, який не обмежується і що вона є ні на початку, ні наприкінці переходового періоду, зникає зазначена плутанина і упливає ґрунт під правоопортуністичним затуханням клясових суперечностей, під мирною еволюцією, вростанням куркуля в соціалізм тощо.

У книжці не досить уваги приділено питанню загальної теорії переходового періоду. Окремі зауваження, та ще й сказані нібито мимохідь, недостатні, тим паче, що новий досвід нового етапу дає багато фактичного матеріалу для розгорненого трактування питання.

Мало приділено уваги трактуванню проблем про імперіялізм, про революційну ситуацію, про переростання буржуазно - демократичної революції в пролетарську і т. д., бож розуміння пролетарської революції не вичерпується тільки розумінням установлення диктатури пролетаріату, а повинна передувати розгорнута аналіза розуміння пролетарської революції як загальної теорії, також і всього переходового періоду.

ПОСЕСЕ С.

Збірник „Социал-демократическое движение в России“, т. I. Під ред. Потресова. Москва. ГИЗ. 1928. стор 410.

Збірник цей являє собою листування поміж окремими лідерами російської соціал - демократії протягом останнього п'ятиріччя 90 - х р.р. XIX віку і перших чотирнадцяти років XX.

До збірника додано передмову т. Лепешинського.

Насамперед слід відзначити те, що в збірникові вміщено дуже незначну частину того листування діячів російської с.- д. через те, що, звісно, збірник, не може бути за вичерпне джерело для вивчення тої боротьби, що точилася всередині соціал - демократії в той період. Проте навіть таке неповне листування все ж має не абияку цінність.

Ряд питань, й іноді дуже важливих, неясних у своїх виступах громадський діяч несподівано розв'язує саме в листуванні, де він деталізує свої погляди, висловлює сумніви, виявляє пропеси свого громадського формування. Досить згадати хоч би про листування *Маркса та Енгельса* поміж себе, щоб зрозуміти той великий вклад, що його дає особисте листування для розуміння самих найтонших, невловних на широкіх і прилюдних виступах, відтінків політичної думки. В цьому збірникові виступають найбільше другорядні чи навіть третрорядні постаті руху, а проте воно (листування) значне своїм змістом.

Візьмімо 90 роки. Листування що, стосується цього періоду, зайвий раз проливає нове світло на джерела принципіальних розходжень та їхній характер між Плехановим і Леніном.

27/VI 1899 р. Ленін зі заслання пише Потресову: „Не розумію тільки одного, як міг Каменський (Г. В. Плеханов) не відповісти

на статті Струве й Булгакова в „Новом Слове“ проти Енгельса! — Як бачите, тут ми маємо нове potwierдження терпимости Плеханова до Струве й головне підкреслювання цього факту Ленінім.

В другому місці натрапляємо на нове освітлення „філософських“ розходжень між Ленінім і Плехановим.

В листі 27/IV 1899 р. Ленін звідти ж нагадує Потресову про старий спір з Плехановим улітку 1895 р. в м. Ормоні (Швайцарія): „Пригадується, як один наш спільний знайомий у „прекрасном далеке“ (лапки автора — ред.) злостиво кепкував і розносив до шенту мене за те, що я назвав матеріалістичне розуміння історії „методом“? А ось виявляється, і Кавтський повинен у такому важкому гріху, теж вживаючи слово „метода“ („Жизнь“, січень, II, ст. 53).

Це завваження Ленінове щільно підводить нас до вяснення методологічних і філософських коріннів плеханівського догматизму в оцінці шляхів політичного та економічного розвитку Росії.

В ленінському збірникові № 2 в листі *Плеханова до Засуліч 19/III 1902 р.* є potwierдження факту розмови Леніна з Плехановим 1895 р., до того ж Плеханов згадує про розходження з Ленінім у питанні про особливості історичного розвитку Росії; спір розгорнувся в питанні про те, чи був у Росії такий же феудалізм, як і на Заході.

Отже дата 1895 рік — надзвичайно знаменна. Вона показує, поперше, хронологічний початок боротьби між Ленінім і Плехановим, а, подруге, зайвий раз розвіює легенду про тодішній більшовизм Плеханова.

Листування іскрівського періоду до II з'їзду особливої цікавості не являє. Тут відбилася добре відома з ленінських збірок сутичка між Ленінім і Плехановим із-за нетактичних формою і неправильних по суті завважень останнього до програмової статті Леніна про аграрне питання. Цікаво тільки відзначити, що старі співучасники *Плеханова* в „Группе Освобождения Труда“ так були переконані в безгрішности свого проводиря, що, не вважаючи на його явну неправоту, не змогли стати підчас постання конфлікту на об'єктивну позицію. Потресов з самого початку став на бік Леніна й рішуче підтримував його непримиренну позицію.

Правда, винятковість особи Леніна вже тоді так упадала в око, що навіть найвідданіша Плеханову В. Засуліч вважала, проте, за потрібне підкреслити (в листі до Потресова), що Ленін їй „особисто дуже до впадоби — увесь як він є з цілою своєю миршавою оригінальністю“.

Найбільше цікавить у збірникові листування після II з'їзду РСДРП.

Листи цього періоду показують, за якого небезпечного ворога вважали тоді меншовики Леніна. Картані гострою Леніновою критикою, в панічному страхом, меншовики для боротьби з ненависним „бонапартиком“ притягли цвіт міжнародної соціал-демократії. В листі до Аксельрода 27/V 1904 р. Потресов з приводу дозволу Кавтського написати його відповідь Лідіну в „Искре“ радісно вигукує: „І так першу бомбу вилили і — з божою допомогою — Ленін вилетить у повітря“.

Цікаво, однак, відзначити, що, коли на початку стовпи II Інтернаціоналу (Кавтський, Р. Люксембург) нав'язні меншовиками, виступили проти Леніна, то до 1905 року ці тодішні авторитети стали відверто схилитися на бік більшовизму.

Р. Люксембург уже 7 серпня 1904 р. в листі до Потресова відзначає (з приводу пропозиції Ради партії скликати об'єднану конференцію з Бундом та ін. організаціями): „Я боюся, якби на цьому практичному випадкові не відбулося те, що перемога широчини її Weitherzeitі теоретичних поглядів у „Искре“ перейшла в надмірну поступливість у *практичній* політиці“. І на рядок нижче Р. Люксембург робить різке правильну характеристику старій ленінській „Искре“: „Саме те, що було так дороге в „Искре“ до з'їзду, це була та *практична* непоступливість і intransigence щодо всіх не марксистських і не соціал-демократичних Konfusionsrat'ів, та незломність, пряmlinійність, що доводила в російській соціал-демократії свідомість своєї сили й свого значення“.

Листи Парвуса дають деяке уявлення про позицію троцькізму 1905 р. З одного боку, Парвус виступа нібито проти меншовиків.

„Ви в суті опасаєтеся самого перебігу подій“,— пише він Аксельродові в лютому 1905 р. „Ви боїтеся, що пролетаріат опиниться перед невиконуваними завданнями, й Ви посилаєтеся на Енгельса. Я заперечую, що Ви в даному разі шаблоново поширюєте окремі міркування й історичну критику на Росію, замість того, щоб історичну методу, що її виробив він і Маркс, застосувати до дослідження політичного розвитку Росії“.

Але це була лише зовнішність. Суть була інша. Опортунізм лежав в основі його позиції. Досить хоча би послатися на таке місце з його листа до „Искри“ з приводу записки на 3 з'їзд: „Наші німецькі товариші просто кинули в одну кучу всі тактичні й організаційні спірні питання та зупинились на тому, що революційному пролетаріатові необхідно утворити одну єдину партію.

Об'єднання відбулося не через угоду, а угода відбулася в ім'я об'єднання“... „Навіть найбільш міцна, згуртована та дисциплінована німецька соціал-демократія завжди на своїх конгресах шукає середньої лінії“*). Таким чином меншовицький опортунізм Парвуса досить яскраво виявляє все його політичне обличчя, а значить і його послідовача - Троцького, про якого він в своїх листах згадує з величезною симпатією.

Листування епохи реакції цікаве своїм характером. Зміст листів цього періоду втрачає сувору політичний і партійний відтінки. На перший план висувається „літературні“ проблеми. Багато місця починають займати чисто „особисті“ родинні справи.

Потресов змушений констатувати, що в меншовиків „довний розпад і цілковита деморалізація“. „Нема не то що організації, а навіть і елементів для неї... Проте я не говорю вже про організацію, а про напрям меншовизму, про меншовизм, як ідейну течію. І тут справа стоїть кепсько. Завдяки тому, що нема ніякого літературного центру, наші одинаки - меншовики розсипалися по легальній пресі, по товстих журналах (де друкуються в переміжку з порнографією), по бульварно-радикальній щоденній пресі і там навіть передки компромітують наш напрям. Картина виходить замучена“.

В. Засуліч також і собі змушена констатувати панування розвалу й ренегатства в меншовицькому крилі партії. „Останнім часом,— пише вона Мартову, в квітні 1908 р.,— я спіткаю дедалі частіше один нюанс настрою, що бере мене холодом за душу. Це вже у нас далеко від різної чортівні, серед вірних марксистів,

*) „Искра“ № 97, 1905 р.

меншовиків, „концепції“ такі — „наша історія йде пруським шляхом, другої буржуазної революції у нас не буде... Проймає холодом не сам зміст міркування, а те найвище „наукове“ примирення з дійсністю, за яку це говориться, й потім висновки“.

Як бачимо, меншовики добре розуміли становище і небезпеки, що загрожували їм у обставині загального суму й морального розкладу, проте вони все ж були безсилі стати проти загального повітря. Не останню ролю в цьому відіграв самий характер меншовицької організації та її соціальний склад.

Із меншовицьких лідерів тільки сам Плеханов зумів зостатися в ці тяжкі роки революціонером („співцем підпілля“).

В листі до Мартова 25/X 1908 р. він блискуче викриває початок „заходу“ („заката“ — по - рос.) Потресова, який „надто схиляється до ролі Гомера, Струве й компанії...“, докладно викладає, як ця компанія критикувала ортодоксію, але не вважає за потрібне сказати, що ж власне відкидали ортодокси. „Я жалкую, — підкреслює Плеханов, — що і передніше, коли Струве видавав себе за нашого, я не намігся на нього, як він того зароблював. Я не зробив цього через напосідання А. Н. Тепер я не зроблю удруге помилки й не зроблю нової поступки духові небіжчика Струве...“

8 листопада в листі до Мартова Плеханов уже цілком певно заявляє, що йому незручно виступати разом з Потресовим (який виявляє бернштайнянську байдужість до теорії) й по - пророчому попереджає Мартова: „Ви самі швидко побачите, до якого болота теоретичного опортунізму дійде А. Н.“.

В листах меншовиків періоду реакції цікаві також вимушені визнання про ту виключну ролю, що її виявляв під ту епоху („лихоліття“) Ленін.

Зіставляючи Леніна з Плехановим, Аксельрод у травні 1912 р. пише Засуліч, що „перший провадить свою лінію послідовно, хуліганить, як і передніше, але знає, що гудить, і йде до своєї, раз наміченої, мети твердим певним шляхом...“

Той же Аксельрод 1914 р. в листі до Потресова знову таки змушений визнати, що „фірма Ілліча, як і раніше, далеко перевищує своїх конкурентів, не тільки не розбираючи своїх засобів, але й справжнім умінням гуртувати навколо себе й привертати на свій бік енергійні елементи, закріпляти за собою вплив і провідну ролю...“

У кінці збірника вміщені додатки, що стосуються розламу „союзу руських с.-д.“, і спроби скликання з'їзду РСДРП 1900 р. від ініціативної групи катеринославських соціал - демократів.

Досить широкі примітки, додані до збірника, становлять великий інтерес і дають змогу обізнатися в основному матеріалі навіть мало присвяченому читачеві.

ГЕХТМАН І.

М. Нечкіна. — Д е к а б р и с т ы. Вид. ГІЗ, РСФРР, 1930. стор. 108. Ціна 90 коп.

Нова книжка Міліци Нечкіної, відомої авторки прекрасної роботи про товариство об'єднаних слов'ян, має на меті подати загальний нарис декабристського руху. Книжка ця випущена в серії „Науково - популярної бібліотеки для партактиву“ за редакцією М. Покровського й др. й склалася з лекції, що її було прочитано у недільному Комуністичному Університеті при Університеті Червоної Професури.

Передусім, відзначмо безперечну оригінальність побудови цієї книжки. Вважаючи декабризм одним з розділів проблеми буржуазної революції на терені кол. Російської імперії М. Нечкіна слушно зазначає, що декабристський рух можна зрозуміти лише в майже столітній перспективі: 1825 — 1861 — 1905 — 1917 р.р. Підходячи так до оцінки декабристського руху, автор цілком натурально приділяє значну частину своєї уваги викриванню об'єктивних передумов буржуазної революції в першій чверті XIX століття й насамперед аграрній кризі 20 - х років. Але оригінальність побудови роботи тов. Нечкіної полягає не стільки в тому, що в ній червоною ниткою проходить трактування проблеми декабризму, як проблеми буржуазної революції, — на цей шлях вже давно стали деякі історики - марксиста і в першу чергу М. М. Покровський, — але в тому, що вона, виходячи саме з такої оцінки соціальної суті декабризму, переносить центр своєї уваги на масовий рух епохи декабристів.

До цього часу дослідники декабризму спиняли свою увагу найбільше на розвиткові таємних політичних організацій, залишаючи майже цілком осторонь масові рухи. Дослідники - марксиста в цьому відношенні значною мірою пробувають під впливом традицій буржуазної історіографії, що свідомо замовчували масові рухи епохи декабристів (єдиним винятком є робота В. С. Іконнікова про селянські рухи на Київщині в 1826 — 27 р.р. „в связи с событиями того времени“). Тов. М. Нечкіна сміливо порушує цю традицію, ставлячи собі за головне завдання знайомити широкого читача з проявами масового руху в епоху декабристів. Тому то.. не відмовляючись від освітлення історії таємних організацій, особливо таких, як „Товариство об'єднаних слов'ян“, автор віддає головну свою увагу масовому рухові серед робітників, селян й салдат. Селянські і салдаські повстання, робітничі хвилювання до 14 грудня, впливи масового руху на формування ідеології таємних політичних організацій, участь мас у самім повстанні 14 грудня: повстання Чернігівського полку, цей найяскравіший і найцікавіший для нас факт у всій історії декабризму, масові рухи, що сигналом для їхнього виникнення стало повстання декабристів — у всіх цих питаннях читач знаходить в книжці М. Нечкіної докладний й гарно зібраний матеріал.

Таке цілком нове настановлення в справі вивчення декабризму.. повною випливає з авторової оцінки декабризму, як проблеми буржуазної революції в Росії. Об'єктивні бо умови цієї буржуазної революції утворювалися не лише в поміщицькому господарстві, але й в господарстві селянському, оскільки аграрна криза 20 - х років, що за виразом М. М. Покровського, „била одним краєм по панові, другим — по мужикові“, не могла не означати водночас і глибокої кризи селянського господарства.

Обравши для себе такий, з нашого погляду, абсолютно вірний шлях висвітлення декабризму, М. Нечкіна спромоглася дати гарну книжку, насичену цікаво підібраним матеріалом, що в значній своїй частині є новий не лише для широкого читача а навіть і для фахівця - історика. Між іншим, частково цей матеріал узятий автором у новій її роботі, „Массовое движение эпохи декабристов“.. що, як дізнаємося з передмови, має найближчим часом бути видрукована.

Тепер перейдемо до найважливіших хиб книжки М. Нечкіної.

Насамперед, спинімо свою увагу на трактуванні автором проблеми так зван. „українського декабризму“. Вже з перших строчок тов. Нечкіна підкреслює, що вона розглядає декабризм, як „одну из глав русской (!) истории“, фактично відмовляючись в такий спосіб від вивчення специфічних особливостей декабристського руху на Україні.

Навіть більше. Виходячи з недиференційованої схеми „русской истории“, т. Нечкіна просто заперечує існування будь-яких особливостей. На стор. 62 — 63 тов. Нечкіна, аналізуючи ідеологію товариства об'єднаних слов'ян, зазначає, що хоч слов'яни її були з національного походження здебільшого українці, частина з них говорила українською мовою, виховувалась серед оточення українофільських традицій і побуту, проте,

„с украинским - национально - буржуазным движением славяне связаны не были, в планах будущей славянской федерации Украине не отводится самостоятельного места. Поэтому, неправы те исследователи, которые видят в славянах главных представителей никогда не существовавшего в природе „украинского декабризма“. Такое неправильное мнение является не чем иным, как подменой классового объяснения этнографическим“.

Насамперед, зауважмо, що мова може йти не про „український декабризм“, а лише про „декабризм на Україні“. Той, хто гадає, що на Україні існувала якась окрема від загально - російського декабристського руху течія „українського декабризму“, що являла собою живе втілення української національної ідеї на початку XIX ст., той і справді підміноє клясовий підхід етнографічним, залишаючись обома ногами на буржуазно - націоналістичному ґрунті. Але чи зобов'язує до чогоньбудь концепція „декабризму на Україні“, якої нібито не заперечує й тов. Нечкіна? Безперечно, зобов'язує її не до вивчення того, чи володів Горбачевський або брати Борисови українською мовою чи ні, хоч і це має своє значіння для історика, а до спеціальної аналізи всієї сукупності економічних, соціальних і політичних умов, відносин тощо на Україні, що викликали до життя й виявились в саме такі найрадикальніші, найреволюційніші форми прояву декабристського руху, як „Товариство об'єднаних слов'ян“, повстання Чернігівського полку, масовий селянський рух й робітничі хвилювання в період 1826 — 1828 р.р.

Тов. Нечкіна гадає, що в „Товаристві об'єднаних слов'ян“ нічого специфічно - українського не було, залишаючи цілком поза своєю увагою питання про те, чому саме ідея федеративного слов'янського об'єднання стала за підвалину для програми товариства. А між тим, цілком ясно, що це явище не випадкове, що в лавах, наприклад, „Північного Товариства“, ця ідея не могла б з'явитись, а хоч би і з'явилась, то не могла б знайти успіху, що вона, ця ідея слов'янської федерації, єсть безперечний продукт тієї свосрідної соціально - економічної ситуації, що була на Україні в першій чверті XIX століття.

Отже, даремно тов. Нечкіна в цім питанні зараз, після Все-союзної конференції істориків - марксистів, що зробила наголос на завданні вивчення історії народів СРСР, продовжує обстоювати свою стару помилкову позицію. Ця позиція її є дійсно „не чем иным,

как подменной классового объяснения этнографическим“, висловлюючись м'яко. На жаль, й редактор книжки т. М. М. Покровський не зауважив цієї важливої помилки.

Спірним нам здається механічне перенесення категорії промислово - капіталістичної доби на епоху декабризму. Так, наприклад, різницю між ідеологією північного й південного Союзів т. Нечкіна освітлює, як вияв змагань двох шляхів капіталістичного розвитку, пруського й американського. На нашу думку, це є зайва і неввірна модернізація.

Невірною нам здається установка тов. Нечкіної у питанні про соціальну базу декабристських організацій. Вона вважає, наприклад, що „Південний Союз“ й „Товариство об'єднаних слов'ян“ мають ту саму соціальну базу дрібнобуржуазну, хоч з такою трактовкою аж ніяк не в'яжеться ні дворянсько - аристократичний склад „Південного Союзу“, ані, голівне, корінна різниця між обома широкими організаціями у основних питаннях програми й тактики.

Нарешті, треба зазначити й те, що питання про причини поразки декабризму т. Нечкіна зводить виключно до моменту суб'єктивного, — побоювання масового руху, в той час як проблема буржуазної революції могла бути розв'язана лише самими масами, що їх так боялися декабристи. Отже, тов. Нечкіна майже цілковито відмовляється від з'ясування об'єктивних причин поразки декабризму, що лежать в недостатньому вистиганню соціально - економічних передумов буржуазної революції на початку ХІХ століття. На цей момент т. Нечкіна майже не звертає своєї уваги, в наслідок чого читач так і не знаходить в книжці тов. Нечкіної точної відповіді на питання про причини поразки декабризму.

Не зважаючи, однак, на ці хиби, книжка т. Нечкіної являє собою цікавий й безперечно найкращий з тих, що є, загальний нарис історії декабризму.

ЩУКІН Д.

ПОПУЛЯРНА ІСТОРИКО - РЕВОЛЮЦІЙНА БІБЛІОТЕЧКА В НАРИСАХ, СПОГАДАХ, БІОГРАФІЯХ

„Всеукраїнська Рада Всесоюзного т-ва політкаторжан і засланих“. Вид. „Шляхи Революції“. Харків, 1929 р.

Масової популярної літератури з історії революційного руху у нас майже нема. Отже, слід лише вітати почин в цьому напрямі від т-ва політкаторжан, що видало за 1929 видавничий рік близько двох десятків книжок (спогадів, нарисів тощо) розміром від одного до 2 — 3 аркушів, розрахованих в головному на читацький молодняк і частково селян, зокрема серія „Популярна історико - революційна селянська бібліотека“.

Щоправда, більшість книжок має характерні для видань „т-ва політкаторжан“ риси відсутності достатньої наукової аналізи подій та явищ. Книжечки здебільша становлять епізодичні спогади з ознакою романтизму, окремі шматки з фактичної історії. Проте, не можна цього твердження зостосувати до всіх книжок.

Видавництво вибирає теми з різних епох. Багато книжечок висвітлює тюрму й каторгу за період реакції, частина з них припа-

дає на добу народництва, останні — стосуються окремих епізодів з революції 1905 року.

* * *

Найбільш заслуговують на увагу з епохи народництва спогади відомого діяча 70-х р.р., землевольця М. Р. Попова, що видана трема окремими випусками — „В народ“, „Мій процес“ і „В казематі Шлісельбургу“.

В першій книжечці автор висвітлює той період, коли землевольці вже були змушені перейти до терору, але разом з тим ще обстоювалося й пропагандистську діяльність.

Спогади цікаві тим, що вони надзвичайно яскраво змальовують ті обставини, в яких доводилось працювати пропагандистам-ародникам. Автор подає цілу низку характерних постатей селян. змальовує зустрічі з ними і усе це огортає теплом, любов'ю та співчуттям до трудящого селянства.

Засланий до Сибіру, Попов не заспокоюється і там бере активну участь в організації втечі відомих революціонерів, за що й потрапляє через три роки до Шлісельбургу, де провів 21 рік — аж до революції 1905 р. Про останнє розповідається в спогадах „В казематі Шлісельбургу“.

Туга за природою, бажання активної участі в житті й боротьбі в цих спогадах відбиті яскраво. Проте, славнозвісна російська Бастиля не зламала волю „генерала від революції“, як називав його Плеханів. Живцем похований на довгі роки в окремій камері, Попов не загубив стійкості духа, любови до народу, своїх переконань. Так, коли, після двадцятирічного ув'язнення в каменному шлісельбурзькому мішку, начальник жандарського корпусу фон-Валь заявив, що „лише цілковите каяття може змінити ваш стан“, той відповів йому на це: „Якби, генерале, ви були на моєму місці, а я на вашім, я б не дозволив собі зробити вам такої пропозиції, бо знаю, що чесна людина не купує волю таким шляхом“.

Могутнім героїзмом, непереможною волею віс від кожної сторінки спогадів видатного шлісельбурзця. Але народництво теж віс від всіх брошур.

Видано ці спогади задовільно. До кожної книжки подано передмову від редакції, де окремими уривками подається біографія цього видатного народника та його місце в революційному народницькому рухові. Примітки від редакції подекуди до тексту спогадів допомагають широкому читачеві орієнтуватись в перебігові історичних подій і роблять спогади зрозумілими й приступними для широких мас. Але, на жаль, редакція лише констатує, упорядковує їх, але не дає їм своєї оцінки. Тут, на нашу думку, ураховуючи читача, треба було б зупинитися на ролі та помилках народників, взагалі на ідеології народництва.

* * *

Революційна епопея 70 р.р. відбита й в спогадах другого видатного революційного діяча М. Ф. Фроленка — „Визволення Альоші Поповича“, „Як я був за в'язничного доглядача“ та „Підкіп під „Херсонську скарбницю“—в книжці під загальною назвою — „Визволення Альоші Поповича“. Перші два спогади видруковано було в журналі „Каторга и Ссылка“ та інших виданнях. „Підкіп під Херсонську скарбницю“ друкується вперше.

В той час (1878 — 79 р.р.) на „півдні“, цебто на Україні, трапилося багато визначних подій. Визволення з в'язниці Дейча, Стефановича і др., вбивство київського жандармського полковника Гейкінга, замах на прокурора Котляревського тощо викликали багато арештів революціонерів. Гроші були конче потрібні. Їх вирішили здобути шляхом конфіскації, що й вдалося зробити через підкоп. Але скористуватись зі здобутих 1,5 міл. карб. не вдалося, бо поліція розшукала їх, і лише 10.000 крб. було використано на справу виконання пляну полювання на Олександра II. Ці спогади характеризують умови, за яких доводилось жити й боротись революціонерам того часу, а також особу і діяльність самого М. Ф. Фроленка, що вступив у революційний народницький рух в 1879 р. і брав в ньому (після розколу „Землі і Воли“ у „народовольців“) активну участь, доки не потрапив у Шліссельбург, як і Попов.

* * *

Із книжечок про революцію 1905 р. слід відмітити нариси Ю. Бочарова — „Перше збройне повстання у флоті“ й А. Платонова — „Повстання в Севастопільській фортеці“.

В першому з них змальовано картину та перебіг повстання на військових пароплавах „Потьомкін“, „Георгій Побідоносець“, „Прут“ та інш., що спалахнуло в червні 1905 р.

Революція 1905 р. похитнула в самодержавства колишню віру в армію й флоту, як у найміцнішу свою підпору. Робота, що її провадила соціал-демократія у флоті ще з 1903 р., де брали участь і керівники повстань на „Потьомкіні“ і „Пруті“ — матроси Панас Матюшенко і Олексій Петров, дала свої наслідки. Моряки легко приймалися революційними настроями ще й тому, що цьому сприяв їхній соціальний стан. Цей момент яскраво підкреслено в нarisі словами матроса Орлова: „Це (флот) є не що інше, як величезний завод, добре устаткований, а корпус (екипажі) — гуртожиток заводських робітників, куди зібрали з усіх кінців Росії мастерових найкращої кваліфікації“, отже із пролетарським світоглядом.

Поруч із картинністю опису повстання, автор цілком правильно і повно зазначає й причини його поразки. „Одна із головних причин невдачі — це відірваність руху на березі від виступу „Потьомкіна“ — констатує він. Величезне значіння досвіду цього повстання в тому, що воно поставило питання про можливість і konieczність організації другого повстання, воно довело, що революційний рух нагромаджує потрібні сили, і тим самим ствердило правильність тих рішень, що їх ухвалив був III з'їзд партії весною 1905 р. Автор другої книжечки „Повстання в Севастопольській фортеці“, характеризуючи причини невдалого повстання через нерішучість салдат та відсутність твердого керівництва у вирішальний момент, ілюструє цим самим поглядом Леніна на повстання: „повстання то є мистецтво і головне правило цього мистецтва — завзято сміливий безповоротній рішучий наступ“.

Книжечку добре написано й використано багато фактичного цінного матеріалу з військових архівів, газети „Салдат“ тощо, але шановні редактори, мабуть, не помітили й допустилися прикрої історичної помилки в примітці на стор. 7 до з'ясування науки листопадового повстання.

Із примітці, як це не дивно, під листопадним повстанням

розуміється не що інше, як... (!) повстання „Потьомкіна“. Ось же: „В листопаді,— зазначено там,— спалахнуло повстання на військових пароплавах „Потьомкін“, „Георгій Побідоносець“, „Прут“ і інш. Повстання зазнало паразки“.

* * *

Як ми вже й відмічали, більшість книжок бібліотечки „політкаторжанина“ висвітлюють цареву каторгу, в'язницю тощо за часів реакції. Сюда треба залічити спогади Урядова — „Втеча“, збірку спогадів про втечі з царських тюрем Ракітіна, Я. М. Ренке-чішена, А. Лінцера, А. Черкунова й С. Галкіна (під загальною назвою „Втеча Короткова“), Н. Ростова — „Поручик Іонін“, Ю. Білопольського — „Шляхом боротьби“ (друковано в „Літ. Рев.“ за 1929 р. за другою назвою й в скороченому вигляді) й інш.

Більшість цих спогадів вже друковано по різних журналах. Майже всі вони описують втечі з царських тюрем, багаті революційною романтикою, цікавими епізодами; легка, до того ж беле-тристична форма обумовлює їхню популярність для молоді. Не можна заперечувати, що окремі зі спогадів дають низку цікавих побутових рис до загального обличчя царської в'язниці, окремих типів тощо. Хорошо висвітлено взаємовідносини між політичними в'язнями і карними, цікаві типи „літунів“ і співчуваючих із числа доглядачів — таких же іноді селян і робітників, переодягнутих лише в салдатську шинелю. Для останніх служба за доглядача часто - густо була й першим ступенем школи політграмоти.

„За чито ваш сидить, что зделал“, — наводить цікаву розмову зі стойковим грузином в своїх спогадах Урядов¹⁾.

— „За бунт проти царів, князів та інших блазнів“, — говорять йому.

— „Карош твой человек, смелый, гордый человек. Мой таковой любит. Хуш курить? На, кури!.. Я вот это железо вам давай, ви стенки ломай і к нам на Кавказ бегай і мой туда с винтовкам тож бегай і всех стражников стреляй“, — радив грузин.

Але загальна хіба цього циклу спогадів полягає в тому, що за невеликим винятком їх подано якось ізольовано від життя, від боротьби, від обставин часу. Справжнього обличчя ані тюрми, ані взаємин поміж окремими угрупованнями політичних в'язнів вони не дають. Усе це переважно епізоди поза часом і простором. До того ж і видавці нічого не зробили щодо надання передмов чи то приміток до цих книжок, зв'язаних з цим питанням.

* * *

Якось окремо в бібліотечці стоїть нарис Н. М. Ростова — „Олексіївський равелін“, де автор докладно подає багато найтрагічніших моментів з історії цієї легендарної темниці, що протягом століття служила за труну для найвидатніших людей епохи. Ця в'язниця за весь час її існування була под безпосереднім доглядом царів й її історія зв'язана набагато з історією усіх палацових переворотів. Равелін був голготою російської революції, але назву свою одержав від імени першої своєї жертви — сина Петра I₂—

¹⁾ А. Урядов — „Втеча“, стор., 12.

Олексія. Далі ж читач натрапить серед в'язнів і на такі усім відомі імена революційних діячів як, Нечасів, Михайлов і інші.

* * *

Заслуговує на увагу й ціла серія книжечок нарисів Ткачука, Еггерта і Грінберга, Новополіна й інших під загальною назвою— „Репресії на Україні за часів царату“ на Харківщині, Київщині, Полтавщині, Дніпропетровщині. Ці книжки досить повно, на фоні загального історичного розвитку і форм його руху в той чи іншій губернії зокрема, висвітлюють усі ті заходи боротьби і впливу, що вживав уряд по відношенню до революційних організацій, а також і до селянства. Роллю охоранки, чорної сотні, провокаторів тощо відбито виразно й переконаливо. Крім цього, подано багато й фактичного матеріалу щодо окремих процесів, фактів, репресій за період з початку ХХ століття й до Жовтневої революції. Цикл цих книжок малює вже цілну картину щодо репресій на Україні за великий період.

В цілому, не зважаючи на усі зазначені вище недоліки, факт видання цієї бібліотечки безумовно позитивний. Великі історичні журнали, звичайно, не приступні для масового читача, масової ж літератури з історичного революційного руху у нас майже нема. Ця бібліотечка відіграє велику роллю в справі виховання молоді на зразках залізної стійкості в боротьбі за революційну ідею проти всіляких спокусів і хитрощів клясового ворога. *Треба лише, щоб надалі видавці критично подавали всі події, питання тактики боротьби, погляди мемуаристів тощо.*

РОХІН Г.

„Летописи марксизма“ вид. Інституту К. Маркса та Ф. Енгельса, кн. I— VIII, 1926—1928 р.р.

Разом з утворенням великого журналу „Архів К. Маркса і Ф. Енгельса“, присвяченого вивчання „генези, розвитку та поширення наукового комунізму“, Інститут К. Маркса та Ф. Енгельса приступив 1926 року до видавання другого журналу „Летописи марксизма“.

Які ж завдання цього другого журналу, що його видає Інститут К. Маркса та Ф. Енгельса? Таких завдань редакція „Летописей марксизма“ накреслило п'ять: 1) вивчати взаємовідносини між росіянами сорокових, шістдесятих, сімдесятих та вісімдесятих років, з одного боку, і Марксом та Енгельсом—з другого, досліджувати та встановлювати ті канали та шляхи, що ними проходила марксистська думка в російську літературу, поки марксизм не став за пануючу ідеологію в російському революційному русі; вивчати вплив західно-європейської філософії, політичної, соціалістичної думки на російську і зворотний вплив її на західно-європейську; 2) ознайомлювати численних викладачів наших суспільних вишів, комівшів та радпартшкіл із зібраними в Інституті матеріалами для дослідної роботи в зазначених галузях, систематично реферувати нову чужоземну літературу з історії та теорії марксизму в усіх їхніх різноманітних проявах, з історії пролетаріату, з історії ідеології; 3) в Інституті, в зв'язку із виданням повної збірки творів Маркса та Енгельса, зібрано величезну кількість неопублікованих рукописів та статей Маркса й Енгельса. Великі статті оголошувалося й далі оголошуватиметься в „Архіві“, дрібні ж статті, руко-

писи, що являють більше „злободенний“ інтерес, друкуватиметься в „Летописях марксизма“; 4) реструвати та давати критичну оцінку марксистській літературі, оригінальній і перекладовій, що в такій величезній кількості виходить у Радянському Союзі; 5) зберігаючи великі архівні та величезні книжкові й журнальні багатства з цих питань, Інститут даватиме допомогу іншим науковим та навчальним установам, оголошуватиме списки відповідної літератури, що є в бібліотеці Інституту.

Ці завдання визначають плян журналу. Він природно розпадається на п'ять відділів: 1) статті й дослідження; 2) документи й матеріали; 3) бібліографія й рецензії; 4) сповіщення окремих кабінетів; 5) хроніка діяльності різних марксистських товариств і огляд викладання історії й теорії марксизму в різних вишах.

За період, що ми його розглядаємо, Інститут випустив сім книжок журналу, з них одна — VII - VIII — подвійна.

Як же редакція подолає ті завдання, що вона накреслила. коли випускала першу книжку „Летописей марксизма“? За відповідь на це питання є викладення й характеристика того виключно цінного й різноманітного матеріалу, що його оголошено в семи книжках цього журналу. Щоб систематичніше й рельєфніше виявити різні відділи журналу, ми викладатимемо зміст журналу не за книжками, а за відділами.

Почнімо з відділу „Статьи и исследования“. У цьому відділі першої книги „Летописей марксизма“ ми маємо статті т.т. Рязанова, Деборіна та німецького історика Г. Штейна, автора книги про кельнський робітничий союз 1848 — 1849 років і про ролі в ньому Маркса.

Стаття т. Рязанова „Военное дело и марксизм“ (доповідь на всесоюзному з'їзді військово - наукових товариств 9 березня 1926 р.) ставить питання про відношення марксизму до військової справи. про прикладаність до військової справи діалектичної методи. З властивою т. Рязанову ерудицією та ясністю викладу т. Рязанов дає насамперед чітку характеристику марксівської методи, а потім показує, як треба цю методу прикладати до військової справи. Він зазначає, що є щільний зв'язок між військовою справою й загальною політикою, і критикує ті марксистські вигадки, що якось були в наших військових колах.

Стаття т. Деборіна „Новый поход против марксизма“ дає гостру і справедливу критику відомої книги бельгійського соціаліста Гендріка де - Мана „До психології соціалізму“ (німецькою мовою), в якій цей колишній революційний марксист, що став під час війни соціал - патріотом, намагається завдати смертельного удару марксизмові і замінити Маркса Фрейдом і Бергсоном. Тов. Деборін викриває соціально коріння душевної кризи західно - європейської соціал - демократичної інтелігенції після війни і крок за кроком доводить всю нікчемність і ненауковість спроби Гендріка де - Мана. В особі Гендріка де - Мана європейська соціал - демократична думка видає собі свідоцтво про духовну вбогість.

І хоч деякі соціал - демократичні теоретики й виступили проти „крайностей“ де - Мана, це не міняє діла. Бо де - Ман тільки одвертіше висловив те, що вже давно встигало в лавах соціал - демократії — повний відхід на ділі і на словах од революційного марксизму.

Стаття Ганса Штейна зачеплює питання про відомі Марксові

статті „Про становище мозельських селян“. Інтерес цих статей для нас збільшується в зв'язку з тим, що вони дають нові штрихи до біографії Маркса, а саме, що вони штовхнули Маркса на вивчення економічних питань, як правильно відзначає тов. Штайн: „Для марксознавства цікаво відзначити, що за першу економічну тему Маркса була проблема з галузі аграрного питання західної Німеччини“. Про те, як сильно вплинуло на нього це питання, можна зробити висновок на підставі слів Енгельсових, що писав якось у листі до Ріхарда Фішера, що Маркс „прийшов до соціалізму, вивчавши питання про злиденний став селян“.

У другій книзі є статті т.т. Деборіна і Г. Бакалова. Стаття тов. Деборіна „Наши разногласия“ являє собою кінцеве слово на дискусії в Інституті наукової філософії 18 травня 1926 року. На цій дискусії в основних питаннях філософії марксизму остаточно з'ясувалося, що останніми роками у нас у марксизмі склалося два угруповання — ревізійонське і марксистське. Тов. Деборін у своїй статті підбиває підсумки боротьбі цих двох напрямків і викриває ревізійонізм т.т. Аксельрода, Варьяша, Темірязева та інших їхніх прихильників. (У своїй боротьбі проти тов. Деборіна, ці товариші скотилися до механічного матеріалізму). Вони заміняють діалектичний матеріалізм механічним матеріалізмом, і боротьба їхня проти т. Деборіна та його групи є явно ліквідаторського характеру.

Стаття тов. Бакалова „Русские друзья Христо Ботева“ знайомить з найцікавішою постаттю Христо Ботева — одного з піонерів соціалізму в Болгарії та Румунії. Автор простежує розумовий розвиток Ботева, вплив на нього російських революціонерів, особливо Нечаєва, його зв'язок з іншими представниками російської революційної думки шістдесятих та сімдесятих років.

У третій книзі є статті т.т. Деборіна й Рязанова. Статтю тов. Деборіна „Спинозизм и марксизм“ написано з приводу 250 років смерті Спинози.

Цілком правильно т. Деборін зазначав у своїй статті те особливе місце, що його Спиноза і спінозизм посідають в історії розвитку філософської думки, той зв'язок між марксизмом і спінозизмом, що його заперечують Бернштейн і Конрад Шмідт і що його блискуче установив Плеханов.

Атеїзм, матеріалізм і детермінізм Спинози роблять його одним із попередників діалектичного матеріалізму. Тов. Деборін зазначає також і різницю між спінозизмом і марксизмом: його раціоналізм, індивідуалізм, механічне перенесення законів природи на суспільство, не розуміючи їхньої якісної різниці.

Стаття т. Рязанова „Маркс и Энгельс о браке и семье“ є не що інше, як доповідь, що він прочитав у грудні 1926 року в зв'язку з обговоренням тоді на сесії ВЦВК'у нового проекту закону про одруження та родину. В дискусії з цього питання зачеплене було принципове питання про ставлення наукового комунізму до одруження та родини. Це спонукало т. Рязанова, висловлюючися в цьому питанні, протиставити справжні погляди Маркса і Енгельса на одруження та родину тим перекрученням, що були і ще тепер є в нас. Ретельно проаналізувавши еволюцію поглядів фундаторів наукового комунізму на одруження та родину, т. Рязанов, у протигагу противникам одноодруження, установлює, що, на думку Маркса та Енгельса, „в соціалістичному суспільстві одноодруже-

ність не тільки не зникає, але швидше, вперше вповні здійсниться“ (Енгельс).

Стаття М. Динніка в четвертій книзі „От примирення с действительностью к аналогии разрушения (к вопросу о развитии гегельянства Михаила Бакунина)“ з'ясовує еволюцію Бакуніна від правого гегельянства до лівого за період 1833 — 1842 років.

Прихильник „примирення з дійсністю“ в московський період свого життя, Бакунін після переїзду до Німеччини і знайомства з „берлінськими вільними“ стає в лави „лівих гегельянців“. У статті „Реакція в Німеччині“, що її надруковано в „Deutsche Jahrbücher“ за 1842 р., під псевдонімом Жюля Елізара, він прикладає діалектику Гегеля до політичного становища тодішньої Німеччини, робить із неї найреволюційніші висновки і закінчує цю статтю історичною фразою: „Страсть руйнувати є одночасно творча страсть“.

У шостій книзі вміщено статті т.т. Стеклова й Рязанова. Стаття т. Стеклова „Западное влияние в мировоззрении Н. Г. Чернышевского“ трактує надзвичайно цікаве питання про те, під впливом яких напрямків західньо - європейської думки зростав і розвивався М. Г. Чернишевський. Висновок тов. Стеклова, що погляди Чернишевського складалися під впливом тих же розумових течій європейської думки, які глибоко вплинули і на фундаторів наукового соціалізму, цілком правильний. Філософія Гегеля і Фосрбаха, особливо останнього, французькі матеріялісти XVIII сторіччя і соціялісти - утопісти першої половини XIX сторіччя, англійські класики політичної економії, Роберт Овен і його учні - соціялісти, — ось під чім впливом склався світогляд М. Г. Чернишевського. Тов. Стеклов зачеплює також питання про відносини Маркса і Чернишевського. Як ставився Маркс до Чернишевського, вже відомо, а от як ставився Чернишевський до Маркса, на жаль, хоч які були спроби та намагання, ми нічого не знаємо.

Найбільш певно треба гадати, що Маркс жодного впливу на Чернишевського не мав, виходячи хоч би з того, що Чернишевський самостійно дійшов деяких засад історичного матеріялізму. Проте, нам здається, що т. Стеклов трохи модернізує Чернишевського під Маркса.

Стаття тов. Рязанова „Новые данные о русских приятелях Маркса и Энгельса“ переглядає наново питання про те, хто був той Толстой, що рекомендував Марксові Анненков. К. Чуховський, редактор нового видання „Воспоминаний“ Панаєвої, стверджує, що Толстой, який був знайомий з Марксом, є казанський поміщик Григорій Михайлович Толстой. Тов. Рязанов приєднується до цього твердження К. Чуховського з застереженнями, бо в нашому розпорядженні нема таких документів, що встановили б остаточно особу цього Толстого.

Відділ „Статьи и исследования“ у подвійній — VII - VIII — книзі журналу присвячено М. Г. Чернишевському в зв'язку із історичними роковинами з дня його народження. Статті т.т. Деборіна, Рубіна, Фрідлянда і Рязанова, надруковані в тій же книзі, являють собою доповіді, прочитані 13 грудня 1928 року на ювілейному заході в Інституті К. Маркса і Ф. Енгельса.

Стаття тов. Деборіна „Философские взгляды Н. Г. Чернышевского“ висуває ту думку, що Чернишевського треба вважати за найбільший філософський розум Росії. Він, спираючися на філософію Гегеля, і особливо Фосрбаха, посувався тим же шляхом, що

за десять років до нього йшли Маркс і Енгельс. Він самостійно в своїх працях дійшов деяких елементів марксизму, але через відсталість російських умов того часу і тому, що трагічно склалася його доля, він до марксизму не дійшов. Шлях Чернишевського був шлях до марксизму. „Але в самій системі Чернишевського, — як правильно робить висновок тов. Деборін, — був розрив між діалектикою і матеріалізмом. Діалектика його була перейнята *ідеалістичними* елементами, а його матеріалізм — елементами *механічними*“.

Стаття тов. Рубіна „Чернышевский как экономист“ установляє, що в галузі вивчення економічних питань значіння Чернишевського більше, ніж в інших галузях, бо якщо в галузі філософії він мав попередників в особі російських шеллінгіянців, гегельянців, фюрбахівців, то в галузі політичної економії Чернишевському доводилося будувати на порожньому місці. Він один із усієї плеяди великих російських публіцистів — Герцен, Добролюбов, Пісарев, Лавров, Михайловський, — серйозно розробляв економічні проблеми. Щодо цього він далеко випередив свій час і є один із попередників марксизму.

У своїх економічних працях Чернишевський висловив блискучі і навіть геніяльні думки, що нерідко нагадують думки Марксові, але йому не вдалося побудувати суцільну економічну теорію і відкрити для економічної науки нові шляхи, як це зробив Маркс. Закон трудової вартости, що його відкрили Сміт і Рікардо, був для Чернишевського, як і для соціалістів - утопістів, не вихідний пункт для пояснення реальних явищ капіталістичного суспільства, а етичний постулат, що на підставі його він вимагав передати всю вартість продукту праці трудящим. Чернишевський особливо добре обізнаний був із критикою вульгарних економістів, що так високо в ньому цинив Маркс.

Чернишевський чудово розумів ролю великого виробництва в капіталістичному суспільстві. Він добре розумівся на класовій природі різних економічних шкіл.

Все це дає нам право говорити, що з усіх економістів Чернишевський найближче підійшов до марксизму.

Стаття тов. Фрідлянда „Чернышевский как историк“ з'ясовує, яке місце Чернишевського в розвиткові історичної думки. Історичні погляди Чернишевського в багатьох пунктах наближаються до марксизму. Чернишевський добре розумів значіння матеріальних умов побуту, що відіграють чи не першу ролю в житті. Ідеал Чернишевського — сполучення історика і борця в одній особі. Він чудово розумів класову обумовленість історичних поглядів того чи того історика.

Ролю класової боротьби в новітній історії Європи він з'ясував особливо сильно в своїх статтях про реставрування, липневу монархію і революцію 48 року у Франції. Ці статті Чернишевського глибиною розуміння подій 48 року поступаються тільки перед статтями Маркса та Енгельса. Як історик Чернишевський є геніяльний попередник марксизму.

„Маркс и Чернышевский“ — така тема статті тов. Рязанова.

Хоча тов. Рязанову не пощастило знайти ні листів Маркса до Чернишевського, ні листів Чернишевського до Маркса, ні будь-яких рукописів Чернишевського про Маркса, проте, він намагається у ретельно обгрунтованій статті з'ясувати відносини між Марксом і Чернишевським. Ці відносини, на жаль, односторонні,

тобто Маркс знав, читав і високо цінив Чернишевського, — „цього великого російського вченого й критика, що майстерно висвітлив банкрутство буржуазної економії“.

А Чернишевський Маркса? На це, таке цікаве для кожного марксиста питання тов. Рязанов, ґрунтуючися на всіх документах, що стосуються до цього питання, приходить до того висновку, що за того вирішального періоду, коли складався світогляд Чернишевського, Маркс і Енгельс не могли ніяк на нього вплинути. Чернишевський розвинувся самостійно, під впливом Гегеля й Фюєрбаха, вчителів Марксових та Енгельсових.

Тим більше доводиться дивуватися тій проникливості, що виявляв Чернишевський, коли аналізував суспільні явища, особливо події 48 року.

Своїми поглядами і своєю непохитною вдачею революціонера-борця він, як Оґюст Блянкі, що з ним у нього багато спільних рис, ближче, ніж хто інший, стоїть до великих учителів пролетаріату — Маркса, Енгельса, Леніна.

Як можна переконатися з цієї характеристики змісту відділу „Статьи и исследования“, відділ цей дуже цікавий своєю різноманітністю матеріялу і актуальністю його.

II

Ще з більшим правом характеристику, що ми дали відділові „Статьи и исследования“, можна прикласти й до другого відділу журналу „Документы и материалы“.

Тут ми подибуємо матеріяли першорядного значіння для історії марксизму. Неоголошені рукописи Маркса та Енгельса, їхні листи до різних осіб і різних осіб до них, документи з історії марксизму в Росії, — все це відкривас перед дослідником нові сторони в історії західно-європейського та російського соціалізму. Тільки така установа, як Інститут К. Маркса та Ф. Енгельса, утворений Жовтневою революцією, установа, що має на чолі такого невтомного дослідника-марксознавця, як т. Рязанов, могла назбирати в себе такий величезний документальний матеріял і пустити цей матеріял у науковий оборот. Розгляд змісту цього відділу покаже, що в наших словах нема ні найменшого перебільшення.

В першій книзі ми маємо статтю Енгельса про перший том „Капіталу“ Маркса, що її Енгельс надіслав до англійського журналу „Fortnightly Review“ (Двотижневий огляд), але журнал не надрукував цієї статті через її „сухість“. Статтю підписав не Енгельс, а їхній спільний друг англієць Мур. Стаття Енгельса в досить загостреній формі викладає теорію Маркса до абсолютної додатковості вартости. До статті є передмова Рязанова.

„Борьба якобинцев с жирондистами“ — так редактор „Д. Р.“ назвав конспекта п'яти розділів першого тому мемуарів колишнього члена Конвенту Реньє Левассера. Цього конспекта знайдено в одному зошиті Маркса. Конспект стосується до 1844 року. Тоді Маркс жив у Парижі, ретельно вивчав історію Великої французької революції і навіть збирався написати історію Конвенту. Мемуари Левассера вийшли ще за реставрації (1829 р.) і написано їх у якобінському дусі проти ліберальної концепції революції Тьера і Мінье. В конспекті Маркса нема ніяких критичних зауважень від нього: він обмежився тим, що виділив і підкреслював істотні пункти. Але

навіть саме групування фактів, як правильно зауважує Д. Р., перетворює цей конспект на винувальний акт проти жірондистів.

У відділі „Из переписки К. Маркса и Ф. Энгельса“ вміщено листа Маркса до відомих діячів Комуні, членів I Інтернаціоналу Варлена та Франкеля. Лист Марксовий датовано 13 травня 1871 р., під час розпаду боротьби Комуні з Версалем. Цей лист ще раз свідчить про ту активну допомогу словом і ділом, що Маркс робив Комуні. У цьому ж листі Маркс зазначає, що

„Комуна витрачає надто багато часу на дрібниці та особисті суперечки. Очевидно, поруч впливу робітників, є і інші впливи. Проте, це не мало б іще значіння, якби вам пощастило надолужити загаяний час“.

На жаль, Комуні не пощастило „надолужити загаяний час“.

Далі йдуть невидані листи Енгельса до англійського геолога Лянпльо. Листи цікаві, бо збагачують біографію Енгельса: один із листів подає глибокі й цікаві думки Енгельсові про природу та історію.

Крім цих листів Енгельса до Лянпльо, надруковано ще два листи Енгельса до болгарів. У сповіщенні, що йдуть перед цими двома листами, т. Г. Бакалов, один із найстаріших болгарських соціал-демократів, тепер комуніст, розповідає історію цих листів, що ними Енгельс відповів на надісланий йому журнал „Социал-демократ“ болгарською мовою. Енгельс висловлює свою радість з приводу поширення соціалізму в Болгарії, сповіщає, що на старості починає вивчати румунський та болгарський соціалізм, щоб не відстати від руху соціалізму на сході та на південному сході.

У відділі „Из истории марксизма в России“ вміщено промову Плеханова на першому конгресі II Інтернаціоналу в Парижі (1889), за текстом, знайденим у паперах Жюля Геда. Цей текст чимало відрізняється від загальновідомого тексту. Потім йдуть два листи Плеханова до Геда: один 1895 року, з проханням дати статтю для першотравневого числа газети, другий — 1906 року, з проханням висловитися в прикладеній до листа анкеті про характер російської революції та про тактику щодо буржуазно-опозиційних елементів у Росії.

Б. Ніколаєвський подає дуже цікаві відомості про перебування Леніна в Берліні 1895 року. Подається список книг, що їх прочитав Ленін у берлінській державній книгозбірні, говориться про те, як Ленін відвідував соціал-демократичні збори. На одному зібранні Штадтгален робив доповідь з аграрного питання, що тоді дуже хвилювало партійну масу. Подано ще низку інших цікавих фактів про Леніна.

Відділ „Документы и материалы“ у другій книзі має Марксовий конспект книги Бакуніна „Государственность и анархия“. Конспект цей у книзі подано з передмовою т. Рязанова. У тій же книзі є лист Ляфарга до Николая - она, з передмовою Луппола, і лист Бакуніна до Арнольда Руге, з передмовою т. Стеклова.

Конспект Маркса дуже цікавий. Поперше, він підсумовує весь ідейний зміст бакунізму. Подруге, ті нечисленні зауваження, що їх робить Маркс у таких питаннях, як диктатура пролетаріату, ставлення пролетаріату до селянства, ще раз потверджують, що в питанні про шляхи пролетарської революції ленінізм є блискуче

прикладення на практиці тих теоретичних засад, що їх Маркс багато разів висловлював, між іншим, у цих зауваженнях.

Листи Ляфарга до Николая - она цікаві для характеристики зв'язків російських народників з першими європейськими марксистами. Завдяки Миколаю - онові пощастило вмістити в тодішніх російських журналах декілька статей Ляфарга. У листах Ляфарга ділиться із своїми кореспондентами міркуваннями, що завжди цікаві, про актуальні економічні й політичні події того часу. Ми довідуємося дещо про діяльність французьких соціалістів.

Листи Бакуніна до Арнольда Руге стосуються до початку со-рокових років, коли Бакунін зв'язався з лівими гегеліянцями. У Швейцарії, звідки ці листи написано, він познайомився з кому-нистами, що гуртувалися навколо Вейтлінга. Книга Вейтлінга „Га-рантії гармонії и свободи“, що її видано ще наприкінці 1842 року, справила на Бакуніна сильне враження. Він відзначає її однорід-ний характер, але говорить, як про щось цікаве, що автор —про-летар. Для біографії Бакуніна ці листи дають деякі нові дані.

У третій книзі є статті Маркса про Індію, сповіщення про математичні рукописи Маркса, спогади Ніколаєвського і Водена та листи Бакуніна до графінї Саліяс.

Листи про Індію, видруковані в „Нью - Йоркській трибуні“, становлять чималий інтерес. Ми знаходимо в першому листі харак-теристику індійської общини і дуже цінні зауваження про причини незмінності азійських громад. У другому листі Маркс дає яскраву історичну характеристику ост - індській кампанії. У третій статті Маркс подас чудову аналізу ролі Англії в Індії, Маркс говорить, що Англія „має виконати подвійну місію — руїнищюку і будівничу: з одного боку, зруйнувати стару азійську громаду, а з другого — закласти матеріальний фундамент західного суспільного ладу в Азії“ (Маркс). Про перспективи розвитку індійського народу Маркс говорив пророче, що „індуси не пожнуть плодів нових елементів суспільства, що серед них засіяла британська буржуазія, поки в самій Великобританії промисловий пролетаріят не знищить тих, що нині становлять владну клясу, або поки сами індуси стануть досить сильні, щоб остаточно скинути з себе англійське ярмо“.

Із сповіщення Е. Гумбеля ми довідуємося про математичні праці Маркса, що з них одна має з'явитися в „Архиве Маркса и Енгельса“. Там же буде подано критичне висвітлення філософських проблем, що ними цікавився Маркс у своїх математичних роботах.

Б. Ніколаєвський у сповіщенні „К истории петербургской социал-демократической группы „стариков“, наводить цікаву про-клямацію, випущену в Петербурзі з приводу заворушення робітні-ків на Сеняніковському заводі 1895 року. Б. Ніколаєвський при-ходить до того висновку, що проклямацію випустила група „ста-риків“, куди, як відомо належав і Ленін, а Н. К. Крупська певно зазначає, що за автора листа був Ленін.

Спогади А. Водена „На заре легального марксизма“, що він їх розпочав у третій книзі і закінчив у четвертій, виключно цікаві. Автор живо змальовує епоху і людей кінця вісімдесятих років і початку дев'яностих років. Про Струве, Плеханова, Крапоткіна та Енгельса він дає багато цікавого і збагачує, таким чином, наші ві-домості про цю, таку важливу для історії марксизму епоху.

Листи М. Бакуніна до відомої письменниці Є. В. Саліяс (Єв-генія Тур) стосуються до початку шістдесятих років і надзвичайно

цікаві для біографії Бакуніна. Вони характеризують ставлення Бакуніна до боротьби „червоних“ і „білих“ у польському повстанні 1862 — 1864 р.р. Бакунін на боці „червоних“, але й вони здаються йому не досить радикальними, особливо в селянському питанні. Цікаво подано описання подорожі Бакуніна до Гарібальді.

У четвертій книзі вміщено теж цікаві матеріали і документи. Чотири рецензії Енгельса на перший том „Капіталу“, що їх уміщено в різних другорядних німецьких газетах, мали за мету розбити „змову мовчання“ від буржуазної науки і популяризувати ідеї марксизму. По суті вони нічого нового не дають, але відзначаються чіткістю та стислістю викладу. У передмові до цих рецензій т. Цобель розповідає всі митарства та труднощі, що були зв'язані з уміщенням цих рецензій.

Дві промови Г. В. Плеханова „Философские и социальные воззрения К. Маркса“ і „О так называемом кризисе в школе Маркса“ цікаві стільки, скільки вони з властивою Плеханову ясністю та чіткістю думки викладають основні думки Маркса і дають стисло і влучно критику Шмідта й Бернштейна. Першу промову, як видно з її тексту, виголошено десь близько 1897 року, але де й коли, поки невідомо. Друга промова — це конспект лекції, написаної на пропозицію Ю. Лягарделя для французького журналу „Mouvement socialiste“ (Соціалістичний рух), але через хворобу Плеханова ця промова остаточно не оброблена.

Далі йдуть дві статті Енгельса про Англію. Вони мали з'явитися в ньому - йоркському німецькому журналі „Революція“, що його видавав друг Маркса і Енгельса Йосип Вайдемайстер 1852 року, але не надруковано їх у тому журналі тому, що журнал скінчив своє існування. У першій статті Енгельс розбирає питання, що тоді завдало багато шуму, про можливість вторгнення в Англію в разі війни з континентальною державою, в першу чергу Франції. Енгельс вважав таке вторгнення за можливе. Друга стаття говорить про виборчу реформу, що її мали обговорювати в сесії парламенту в лютому 1852 року. І хоча ця реформа насамперед принесе користь буржуазії, але і „пролетаріят матиме деяку користь від цієї реформи“ (Енгельс).

„Из черновой тетради Маркса“. Такий заголовок дав тов. Луппол нотаткам Маркса, що він їх зробив, коли читав січневу книгу журналу „Знання“ за 1874 р., де були вміщені статті Лаврова і Зікера; Зікера — про „Економічну теорію Маркса“.

У відділі „Из архивных материалов о Марксе“ є сповіщення Г. Штейна про багато важливих для історії марксизму та робітничого руху в Німеччині документів, що їх Інститут К. Маркса та Ф. Енгельса знайшов у сховищах тасмного державного архіву в Берлін - Далемі і зняв з них фото - копії. Документи ці змальовують, як німецька поліція стежила за Марксом і як допомагали в цій справі паризька та брусельська поліції.

Сповіщення Д. Баума є доповідь графа Лоріс - Мелікова Олександрові III про Плеханова. Російська поліція була певна, що Плеханов 1881 року був у Росії, коли насправді він був у Парижі.

Б. Ніколаєвський подає невиданий вірш І. С. Тургенєва з 1847 року, присвячений відомому німецькому ліберальному діячеві Вартагене - фон - Ензе, вірш, що віддзеркалював настрої тодішніх поступових кіл Росії щодо миколаївської Росії, цього жандаря Європи.

Листи М. Бакуніна до генерала Мірославського, одного з діячів польського повстання, цікаві для історії взаємовідносин російських та польських революціонерів.

П'ята книга „Летописей марксизма“ містить доповідь т. Рязанова „Деятельность Института Маркса и Энгельса и его ближайшие задачи“, що він прочитав 25 жовтня 1927 року. Тов. Рязанов подас огляд багатючих джерел і документів, що переховується їх в Інституті, про чудово обладнані кабінети з історії всіх країн. про ідеологічні кабінети і так визначає завдання Інституту:

„Він являє собою науково - дослідчу установу, що ставить за свою мету створити добре обладнану наукову лабораторію, де науковий дослідник міг би у найсприятливіших умовах вивчати генезу, розвиток і поширення теорії та практики наукового соціалізму, революційного комунізму, як його створили та зформулювали К. Маркс і Ф. Енгельс“.

Чималий інтерес викликають листи Маркса та Енгельса до Лаврова. Лавров був під впливом Маркса, але він не був марксист. Надто сильні були в ньому елементи ідеалізму. Не зважаючи на це, відносини між Лавровим, Марксом і Енгельсом були дружні. Із листів Енгельса до Лаврова дуже цікавий лист з 12 листопада 1875 року, де Енгельс критикує вчення Дарвіна і виступає проти прикладання дарвінізму до суспільних наук.

Стаття Г. В. Плеханова „Два слова читателям - рабочим“ є передмова до його збірки віршів різних авторів „Песни труда“. Збірника цього група „Освобождение труда“ збиралася видати в Женеві 1885 року. Стаття являє собою чудовий зразок популяризації.

Стаття Г. Бакалова „Г. В. Плеханов в Болгарии“ дає цікавий матеріал для того, щоб з'ясувати ролю Плеханова в болгарському соціалістичному русі. Болгарський марксизм розвивався під безпосереднім впливом Г. В. Плеханова. Після Чернишевського і Бакуніна Плеханов мав найглибший і найдовший вплив на цілу низку поколінь болгарських соціалістів. Стаття цікава для біографії Плеханова і для історії болгарського соціалізму.

Лист М. М. Ковалевського до Г. В. Плеханова з 1895 року цікавий стільки, скільки в літературі нічого не відомо про відносини цих двох людей один до одного.

Листи М. Бакуніна до польського емігранта капітана Косіловського стосуються до періоду польського повстання 1862 — 1864 р.р. Вони яскраво характеризують ставлення самого Бакуніна та його друзів Герцена й Огарева до польського повстання. Листи ці показують, що Бакунін добре бачив темні сторони польського повстання. Але це не заважало йому симпатизувати полякам, бо він був певний, що польське повстання дає сигнал до революції в Росії.

Спогади Х. Раппорта, відомого французького комуніста, про Фрідріха Енгельса дають декілька нових штрихів для характеристики чарівної, громадської і товариської постаті Енгельса. Дуже влучно давав Енгельс характеристики різним особам.

У шостій книзі є ціла низка досі неоголошених цікавих документів і матеріалів. Серед цих документів виключний інтерес становить листування Ляссала і Бісмарка. Листування це нещодавно знайдено в Німеччині і його надрукував тов. Рязанов у цій книзі.

Тов. Рязанов правильно зазначає, що старий спір між Мерінгом та іншими дослідниками про роллю Ляссала в німецькому робітничому русі, про його ставлення до Маркса і Енгельса це листування розв'язує остаточно й безповоротно проти Мерінга і на користь його противникам. Як відомо, Мерінг у своїй „Історії німецької соціал-демократії“ намагався реабілітувати Ляссала від „несправедливих“ нападок Маркса й Енгельса, але це листування доводить, що Ляссаль з самого існування „Всезагального німецького робітничого союзу“ і навіть до його закладання здибувався з Бісмарком і намагався зв'язати справу робітничої класи з Бісмарком, сподівавшись, що Бісмарк, під його впливом, проведе реформи, потрібні робітничій класі.

В цьому листуванні Ляссаль виступає в ролі *теоретика соціальної монархії*. Листування показує незвичайну прозорливість Маркса, коли він писав Кугельманові, що „Ляссаль на ділі зрадив партію“... „Він уклав справжню угоду з Бісмарком“. Це листування примушує нас переглянути значіння всієї політичної діяльності Ляссала.

Стаття Маркса „Памфлети Бруно Бауера про російський конфлікт“ є початок серії статей, що задумав Маркс у січні 1857 року про брошури Бруно Бауера про російський і східний конфлікт.

Бруно Бауер із лівого гегельянця першої половини сорокових років обернувся після революції 1848 року на прихильника „феодалного соціалізму“. У своїх памфлетах Бруно Бауер змальовує Росію як рятувальницю цивілізації від тієї небезпеки, що загрожує їй від босяцтва промислового Заходу, яке нівелює.

Маркс ущипливо висміює ці панславистські погляди Бруно Бауера.

Із сповіщення І. К. Луппола про листування К. Маркса і М. Ковалевського ми довідуємося про знайомство Ковалевського з Марксом. Відомо із спогадів М. Ковалевського, який великий вплив зробив на нього Маркс. Свої роботи з економічної історії Європи він написав під впливом і за порадою Маркса.

Б. Ніколаєвський наводить звертання до німецького поета Гервега М. І. Сазонова, одного з перших російських соціалістів, друга Герцена і Огарева. Документ датований 1844 роком і позначений Парижем. Звертання Сазонова важливе для історії взаємовідносин російської та західної - європейської демократії.

Чималий інтерес становлять спогади одного з фундаторів групи „Освобождение труда“ П. Б. Аксельрода. З цих спогадів ми довідуємося, як прийняли в тодішніх революційних колах перших російських соціал-демократів. Що різні фракції народництва зустріли групу „Освобождение труда“ вороже, це само собою зрозуміло, але ж найдивніше це те, що Маркс і Енгельс ставилися до них холодно. Енгельс вважав, що організація цієї групи передчасна. Пояснюється це неправильною інформацією про Росію, що Енгельс діставав від народольців. І хоча він вітав в одному листі до Віри Засуліч появу серед російських революціонерів марксистської групи, проте, він поставився недоброзичливо до критики Плеханова „Народной Воли“. Тут має значіння і ореол, що ним була оточена „Народная Воля“. Спогади П. Б. Аксельрода змальовують живо ті неймовірно важкі умови, що в них доводилося працювати фундаторам російської соціал-демократії.

У сьомій та восьмій книгах журналу є кілька листів Германа

Лопатіна до Ф. Енгельса. Листи характеризують ті близькі відносини, що зав'язалися між Лопатіном, з одного боку, і Марксом та Енгельсом — з другого. Серед цих листів є і лист Г. Лопатіна до Полонської (Ошаніної) про зустріч з Енгельсом і про розмову з ним на російські теми. Хоча в листі є суб'єктивізм, проте він дає цікавий матеріал для характеристики поглядів Енгельса на російський революційний рух напередодні організації групи „Освобождение труда“. Лист Енгельса до невідомого про російські справи з жовтня 1883 року свідчить про величезний інтерес Енгельса, як і Маркса, до долі революційного руху в Росії.

Стаття І. Книжника - Ветрова „Героиня Парижской Коммуны 1871 г. Е. Л. Тумановская“ (Єлізавета Дмитрієва) піднімає завісу з легендарної російської комунарки Є. Л. Тумановської, учасниці Комуни, що відіграла велику роль в жіночому русі підчас Комуни.

Два листи М. Г. Чернишевського до синів із заслання 1878 р., що їх затримав тоді департамент поліції, а тепер їх знайдено після революції 1917 року, ще раз потверджують послідовний філософський матеріалізм Чернишевського, його гостро негативне ставлення до протиприродного союзу між сучасним йому природознавством і ідеалістичною філософією.

Розділ „Из переписки М. А. Бакунина“ подає цілу низку листів Бакуніна і до нього. Листи Бакуніна до В. Ф. Лугініна, згодом ученого хеміка, показують нам Бакуніна в момент, коли він захоплювався ліберальними проєктами, на що приставав і „Колокол“.

Листи до І. Демонтовича, польського революціонера, ще раз характеризують активний інтерес М. А. Бакуніна до польської справи.

Лист Жорж - Занд до М. А. Бакуніна за 1848 рік є доповнення історії конфлікту між М. А. Бакуніном і „Новою Рейнською газетою“. Як відомо, паризький кореспондент „Нової рейнської газети“, пославшись на документи, що були в розпорядженні Жорж - Занд, обвинуватив М. А. Бакуніна в тому, що він „агент“ Росії. Лист Жорж - Занд спростовує цей наклеп.

III

Відділ бібліографії та рецензій, за задумом журналу, має за своє завдання організувати вичерпливу критичну інвентаризацію всесоюзної марксистської літератури в питаннях, що увходять до його компетенції, бо, як правило, вважас редакція „Літописей марксизма“, це завдання виконується не гаразд. Треба до цього додати, що поруч літератури російською мовою ми маємо низку рецензій і на чужоземні книги. Коло питань, що їх зачеплюється в цьому відділі, надзвичайно велике і різноманітне.

Діалектичний матеріалізм і історія філософії, природознавство і політекономія, право, психологія і історія техніки, біологія і релігія, соціалізм і анархізм, соціологія і історія літератури, історія російська та європейська, і первісна культура, — ось те коло питань, до яких прикладається марксистський методу дослідження. Цікава новина редакції в галузі бібліографії — всі рецензії анонімні. Це надає їм монолітності і великої ваги, бо за рецензією стоїть не тільки індивідуальний автор, але й колективна редакція. Це відбивається на якості рецензії позитивно.

Відділ сповіщень окремих кабінетів Інституту дає досить ясне уявлення про діяльність Інституту К. Маркса та Ф. Енгельса і в

галузі організації та обднання окремих кабінетів Інституту, і в галузі видавничої справи. Серед цінних книг і документів, зібраних у кабінетах Інституту, треба відзначити колекцію Вінденбандта про Фіхте в кабінеті філософії. Туди належать як твори самого Фіхте, так і література про нього. Праці англійських економістів XVII сторіччя в кабінеті політекономії. Зібрано рукописи, що стосуються до Паризької Комуні 1871 року. В кабінеті історії Франції є твори Анахарсиса Клоотса, роботи Марата і література про Марата. В кабінеті з історії соціалізму є рідкі видання творів Роберта Овена.

Ми б не все перелічили, якби не сказали кілька слів про три виставки, що влаштував Інститут К. Маркса і Ф. Енгельса. Їхній плян з пояснювальними передмовами та літературою предмету надруковано в журналі.

Виставка з історії Великої французької революції присвячена пам'яті Гракха Бабефа і пристосована до 130 - річчя з дня його скарання, становить виключний інтерес. Виставка розташована в семи залах. Тут зібрано найцінніші книги, документи, фотографії і гравюри епохи французької революції.

Виставка Маркса і Енгельса показує нам еволюцію соціалістичних і комуністичних ідей од Мора до Маркса і Енгельса. Тут же ми маємо низку найцінніших книг та документів з історії соціалізму.

Те ж саме треба сказати про виставку „Паризька Комуна 1871 р.“, що її організував Інститут у центральному будинку Червоної армії імені М. В. Фрунзе.

Наш огляд трохи завеликий, але це потрібно було для того, щоб дати читачам повне уявлення про те велике місце, що „Летописи марксизма“ справедливо посідають серед наших періодичних видань. „Летописи марксизма“ є *єдиний* журнал такого типу в СРСР. Тільки пролетарська революція в Росії могла створити умови для діяльності такого Інституту, як Інститут К. Маркса та Ф. Енгельса.

Тільки такий невтомний дослідник, такий марксознавець, як тов. Д. Б. Рязанов міг поставити такий журнал, як „Летописи марксизма“, що разом з „Архивом К. Маркса и Ф. Энгельса“ та виданням творів К. Маркса і Ф. Енгельса становить гордість СРСР.

Один тільки закид можна зробити „Летописям марксизма“ — це те, що журнал виходить надто рідко. За три роки вісім книжок начебто замало.

з. Г.

„Історик - Марксист“ — т. 13. 1929. Вид. Ком. Академії.

Мусимо визнати, що цей том позначається, в відміню від попередніх, однією цікавою й важливою рисою. В попередніх томах основний тон давала історія народів СРСР, при чому тон цей був такого міцного тембру, що в відділі статтів, цьому головному відділі, історія „Заходу“¹⁾ була репрезентована в журналі „Історик - Марксист“ надзвичайно скромно й навіть вбого.

¹⁾ Час вже з цією ненауковою й нелогічною й неісторичною категорією, яка вклучає в себе — „Захід“, Західню Європу, Америку й всі країни світу, крім СРСР, покінчити і хоча слід було, в зв'язку з цим, зупинитись тут, між іншим, на принципах будови Інституту Історії при Комкадемії в основу яких покладено поділ не по країнах, а по епохах, проте, на жаль, ми обмежені рамками певної теми, а тому мусимо тут про це лише згадати.

13 том уявляє з себе більш гармонійне сполучення окремих моментів з історії цих двох відмінних теренів світової історії.

Варто підкреслити, що це сполучення має характер не лише формально зовнішнього розподілу владною рукою редактора журналу тем і сторінок поміж істориками „Заходу“ й СРСР, але на ньому лежить тавро дійсної гармонії так через переплетіння проблем зовнішньої історії Росії й Близького Сходу з Західною Європою й Америкою, як і завдяки тому, що М. М. Покровський на цей раз присвячує свою увагу проблемам участі Сполучених Штатів в війні 1914 року. Цією статтею й відкривається 13 том „Історика - Марксиста“.

Ця стаття, або, краще сказати, нарис мусить, з одного боку довести, що Америка ще до свого вступу в війну 14 року провадила політику не неутралітету, а активної допомоги Антанті, а, з другого боку, розв'язати проблему вступу її в імперіялістичну війну. І тому М. М. Покровський ставить перед собою те питання, що невже ж поява на полі бою імперіялістичної війни одного з велетнів імперіялізму могла бути наслідком лише кепської дипломатії німців або правильного дипломатичного розрахунку американського уряду, цебо мотивів, що діяли б протягом всякого часу при наявності всяких економічних умов? Невже ж особливості епохи монополістичного капіталізму не знайшли собі тут аж ніякого відбитка? І на це запитання він шукає відповіді не лише в офіційних документах, на зразок тих документів, що їх публікували й інші держави, а і в збірниках напівофіційного характеру. Американські збірники подають масу приватних, „особистих“ листів, що є джерело більш важливе і життєве, ніж офіційні документи. М. М. Покровський фіксує свою увагу на одній збірці листів, найповнішій в цьому розряді — „Особисті папери полковника Хауса“, а всіх таких збірок, між іншим, це великі томи. налічується сім. М. М. Покровський в своїйому нарисі (в 13 томі „Історика - Марксиста“ лише початок надруковано) не збирається вичерпати всіх багатств цих семи томів, бо для цього потрібна ціла низка нарисів. По суті кажучи, він ставить перед собою в конкретній формі одне лише питання про характер і роль неутралітету Спол. Штатів в війні 1914 року, проте це питання охоплює всю ту низку великих питань, на які було вказано вище. Якщо виходити, на думку М. М. Покровського, з моменту симпатії керівників Спол. Штатів, то тоді треба ставити питання не про те, чому Сполуч. Штати втручилися в війну в 1917 році, а про те, чому вони цього не зробили значно раніш, бо справжня, не номінальна дипломатія Штатів, що була втілена в особі полковника Хауса — „друга“ президента Вільсона (аналогія до фаворитів Катерини II, одного з найяскравіших носіїв американського імперіялізму й в особі Неджа-амбросадора Спол. Штатів в Англії, друга Хауса й журналіста в мицудлому — була душею й тілом на боці Антанти вже в 1914 році. Про об'єктивні умови, що визначили кривий шлях американської зовнішньої політики за ці роки, й об'єктивні результати цієї політики М. М. Покровський обіцяє оповісти в наступному числі журналу „Історик - Марксист“, а в цьому відривку він зупиняється, головним чином, на ролі суб'єктивного фактору, хоча, як М. М. Покровський підкреслює, були сили й обставини, що далеко переважали всіх Хаусів в справі визначення антантофільської політики Спол. Штатів.

А від Америки перейдемо до Близького Сходу доби кінця XIX століття. Територія Близького Сходу за ту епоху була тією ареною, де збігалися, стикалися й розбігалися інтереси великих держав Європи й Азії — Англії і Туреччини, Австрії, Росії й Германії. Найбільшою гострото ці відношення набули в період 1895 — 97 р. р. Осьому то питанню й присвячена цікава й змістовна стаття В. Хвостова „Ближнє - Восточний кризис 1896 — 97 г.“, в якій автор, аналізуючи різні друковані й архівні дипломатичні матеріали й документи, вивчас ту надзвичайно складну обстановку, що утворилася на Близькому Сході наприкінці XIX сторіччя. Тут переплелись мотиви боротьби Англії за Єгипет, Росії — за протоки й шляхи до Дального Сходу, Австрії — за Балкани, Германії — за колонії проти Англії в вигадливій комбінації, в химерних сполученнях. Англія пропонує Росії протоки, Росія відмовлюється, Австрія — ворог Росії — з повної санкції й за вказівками Германії складає в 1897 р. угоду „дружби“ з Росією... Цікавий період, виключно інтересне розташування сил, надто вигадливі комбінації мотивів і дій... Правда, автор, добре обізнаний в своїй ролі, дуже обережно — і це цілком правильно — підходить до свого матеріалу й зокрема до своїх висновків. Так, приміром, вивчаючи історію англо - руського конфлікту кінця XIX ст., В. Хвостов зауважує, що „проте, не можна не визнати, що коли мотиви з боку Англії для взаємного зближення (з Росією — З. Г.) нам більш менш ясні, то в мотивах відмови Росії від схеми — Єгипет за протоки — багато залишається неясним“ (стор. 39), зокрема в світлі слів мін. зак. справ Росії князя Лобанова - Ростовського — „Вся торгівля південної Росії, не маючи іншого виходу, окрім протоків, буде віддана до рук Англії“ (стор. 27 — 28).

В. Максимовський в своїй статті „Идеи диктатуры у Макиавелли“ зайнятий розв'язанням основного протиріччя в політичній теорії геніяльного фаворентинця: з одного боку, республіканець, демократ, який заявив, що „народна маса розумніш за постійніш за володаря“, а з другого боку, апологет одноособистого правління, співєць особистої диктатури, диктатури ватажка. Шляхом детальної й ретельної аналізи В. Максимовський доводить, що Макіавеллі, цей ідеолог флорентійської буржуазії кінця XV в., ворог феодалного ладу, прихильник політичної свободи, політичної й громадянської рівності, єдиної централізованої національної держави, був послідовний буржуазний демократ і смертельний ворог аристократії. Але справа в тому, що Макіавеллі, вивчаючи історію Флоренції й політику сучасних йому держав, прийшов до того висновку, що міські республіки його часу не спромоглися до утворення міцної, великої й могутньої демократичної держави. Аби зламати опір феодалів, утворити централізоване керування, організувати міцну дисципліновану армію, сконцентрувати матеріальні сили в руках держави, встановити твердий порядок і законність, для всього цього потрібна була цілком виключна влада, потрібна була одноособиста диктатура. Ось цим то переходом від політичного ідеалу до політичної стратегії й з'ясовується це буцімто протиріччя в ученні Макіавеллі, що бачив основні шляхи розвитку Італії... в потребі переходової епохи від феодално - удільного ладу до централізованої держави торговельного капіталізму.

Ця цікава стаття, проте, хибус, на нашу думку, на деяку неохайність з зовнішнього боку, на малу глибину філософсько - со-

ціологічної аналізи. Це, скоріш, фрагменти зі статті, цікаві й цінні відривки, окремі думки. Замало систематичності, замало почуття зовнішньої й внутрішньої міри й пропозиції...

Ось цього закиду вже не можна зробити авторові іншої статті, дійсно оригінальної й дійсно багатозмістовної, під назвою „Ейзенахцы“ и „лассальянцы“ (1869 — 1878), але яка йде в порядку обговорення. Причини цього ясні й зрозумілі. Як ми ставили й ставимо покищо питання про еволюцію німецької соціал - демократії? Період 90 - х р.р. це є період перелому, певний водорозділ. Німецька соціал - демократія в 70 — 80 р.р. ще не забрудила свого політичного обличчя. Це був період революційного піднесення німецької соціал - демократії, дійсно революційної, дійсно - марксівської. 90 роки — Німеччина вступає на рейки імперіялізму, монополістичного капіталізму, посиленої колоніальної діяльності й оформлення робітничої аристократії, підкупу верхівки робітничої класи й утворення „робітничої“ парт. профбюрократії. Німецька соціал - демократія входить в добу „соціального миру“, добу загнобня, опортунізму, соціал - угодовства й зрадництва, соціал - патріотизму щодо батьківщини. 4 серпня 1914 року було логічним завершенням цієї еволюції німецької соціал - демократії, що колись, давно - давно, знала кращі часи... Такою нам здавалася історія німецької соціал - демократії; такою ми її собі й іншим малювали. Але останніми часами вийшли деякі роботи, які вносять кардинальні зміни в це наше традиційне уявлення розвитку соціал - демократії Німеччини. І нам, очевидячки, доведеться, якщо не зовсім ламати це уявлення, то, у всякому разі, доведеться в нього внести великі поправки й додатки...

Отже стаття „Ейзенахцы“ и „лассальянцы“ (1869 — 1878), автором якої є А. Бернштейн, якраз належить до тих робіт, що примушують нас переглянути схему історії німецької соціал - демократії.

Зупинімося на основних тезах А. Бернштейна.

Після об'єднання ейзенахців з лассальянцями в Готі 1875 р. поступово відпадає „залізний закоп зарплатні“, зникає скептичне відношення до профспілок і кооперативів, вилучаються з програму й виробничі асоціації з державним кредитом. Зате інша спадщина лассальянства не тільки залишається, а навпаки — в умовах наступного „мирного“ періоду розвитку капіталізму — ще більш розгортається. Мова йде про Лассалівський опортунізм. Вчення про „мирну революцію“; ставка на загальне виборче право й далі на „позитивну“ парламентську діяльність, заперечення диктатури пролетаріату, ілюзії щодо ролі держави — весь цей опортуністичний арсенал Лассалья був увібраний і розгорнутий теоретично і практично об'єднаною німецькою соціал - демократією. „Соціал - демократія з самого початку в *основному* (курсив автора — З. Г.) пішла шляхом Лассалья, а не Маркса, шляхом реформ, а не революції“ (стор. 105). А персонально В. Лібкнехт вже до 1874 р. проробив еволюцію від „салдата революції“ до лицаря реформи (стор. 119), а А. Бебель, хоча автор цього прямо й не говорить, ніколи і не переставав бути реформістом і опортуністом. Як загальну, підсумкового характеру, оцінку німецької соціал - демократії А. Бернштейн зазначає таке:

„Такою (як накреслено вище — З. Г.) вступила партія в епоху закону проти соціалістів. Цей наступний період ха-

рактизується тим, що „боротьба“ (характерні ці лапки А. Бернштейна!— З. Г.) ейзенахів і лассальянців остаточно входить в минуле... Через всі ці перешкоди, через всі кризи й боротьбу речей партійне керівництво пронесло непошкодженою загальною тактичною лінією партії, що склалася вже з перших років її існування, під ідейним керівництвом лассальянства“ (стор. 136).

Не зупиняючись тут багато, з критичного боку, на думках А. Бернштейна й зазначаючи за всяких умов їх корисність (хоча б з погляду „вентиляції“ старих схем), не можна не підкреслити все ж таки деяких моментів, що викликають сумнів. Основне не те, що А. Бернштейн фактично змазує принципову відміну робітничого руху доби промислового капіталізму, епохи „вільної конкуренції“ й доби монополістичного капіталізму, епохи імперіялізму й фінансового капіталу. За А. Бернштейном „всі кошки сірі“, вся епоха II пол. XIX ст. і роки до 1914 р., епоха I й II інтернаціоналізму є розвитком однієї якості без принципових, кардинальних і ґрунтовних відмін і ріжниць. А. Бернштейн змазує своєрідності епох, а це є велике порушення одного з основних заповітів марксизму - ленінізму. А. Бернштейн порушує Ленінову вимогу вивчати „дану суспільно - економічну формацію й ті антагоністичні відношення, що їх вона породжує“. Тому саме в нас все ж таки залишається вражіння, що А. Бернштейн занадто перегнув палку й цілком правильно, що стаття йде в порядку обговорення.

Робота С. Бантке „Петровская реформа в освещении С. М. Соловьева“, правду мовити, нічим особливим не позначається. Учбова робота, сумлінно опрацьована, мусить довести, поперше, що С.М. Соловйов, подібно до деяких великих учених, в освітленні історичних подій іноді розпочинав промовляти мовою „стихійного матеріялізму“, і, подруге, встановлює щільну взаємозалежність Соловйова - історика й Соловйова - політика. Всупереч словам В. О. Ключевського, який говорив про Соловйова, що він не роняв історії до памфлету й вмів розглядати історичні явища даного місця й часу незалежно від тимчасових і місцевих захоплень і пристрастей, С. Бантке доводить, що С. М. Соловйов, оцей типовий великодержавний буржуазний монархіст, який намагався до встановлення тісної спілки поміщика, купця, промисловця, церкви й держави, він був ліберал за часи „лібералізму“ уряду Олександра II й він же переходить до консерватизму, як тільки показали перші вогники народницької революції, що й знашло собі відбиток в його освітленні історичних фактів.

Доповідь К. Добролюбського на тему — „Финансовое законодательство термидорианского конвента“, що була зачитана в секції історії Заходу товариства „Историк - Марксист“, уявляє з себе цінну роботу, збудовану на першоджерелах, і, безумовно, буде в пригоді всім тім, хто захотів би детальніш ознайомитися з першими кроками термідоріанців в галузі їх фінансової діяльності. Висновок, до якого приходить К. Добролюбський ще більш підкреслює нашу думку про цікавість цієї роботи. За К. Добролюбським в фінансовій політиці термідоріанського конвенту не видно ані певного плану, ані суворої послідовності. Низка його фінансових міроприємств була прямо продиктована тріумфуючою буржуазною реакцією, що ліквідувала спадщину попереднього демократичного

періоду в розвиткові революції. Лякання зачепити істотні інтереси заможних гальмувала рішучість термідоріянського Конвенту й примушувала його, в найкращому випадкові, обмежуватись напівмірами. Різні паціятивні міри, яких вживали термідоріянці для пом'якшення наслідків майже повного падіння вартості асигнацій, виявлялись або половинчатими, або запізнали й тому не давали ніяких істотних результатів. Весь тягар такої фінансової політики падав на широкі шари населення, на робітників, службовців і на численних дрібних рантьє, а всю користь від неї одержали, головним чином, покупці національного майна та різні спекулянти. Ось той висновок, до якого приходять в результаті своєї аналізи К. Добролюбський.

У відділі критики й бібліографії першою йде стаття Арк. Сідорова „Исторические взгляды Н. А. Рожкова“, що написана з приводу виходу до світу нового видання 12 - томної „Русской Истории“ М. А. Рожкова. Автор категорично й різко протестує проти перевидання цієї роботи М. А. Рожкова, „бо він є провідник не пролетарської, а буржуазно - капіталістичної ідеології“ (стор. 219). Порівнюючи різні роботи і про М. А. Рожкова, і самого М. А. Рожкова, Арк. Сідоров конструє історичну й політичну постать М. А. Рожкова. Клясову боротьбу М. А. Рожков не зв'язує з теорією диктатури пролетаріату (стор. 192), погляди його є погляди типового економічного матеріяліста, а не марксиста, механіста, а не діалектика, (193, 194), ідейними джерелами „рожковщини“ є позитивізм, „легальный марксизм“ і богдановщина (194). в оцінці 1917 року М. А. Рожков стоїть обома ногами на позиціях ліберально - меншовицької філософії історії, а не марксизму (ст. 212). щодо епохи Рад, епохи диктатури пролетаріату, то він розортає куркульський програм одвертої реставрації капіталізму суто - устряловський політичний програм (стор. 218, 219). Ось чому цілком правильно закінчує Арк. Сідоров — ми не можемо вітати друге видання 12 - томної „Русской Истории“, по якій не можна сучасній молоді вивчати руську історію, проте, вважаємо, що корисніш було б видати в декількох томах лише вибрані твори, що не втратили й досі своє значіння для науки.

Огляди англійських і італійських історичних журналів І. Звавіча й А. Васютинського багато цікавого не дають, хоча спеціалістові - історичові можуть дещо дати, принаймні, з боку інформації про стан сучасної англійської й італійської історичної науки.

Відділ рецензій, як завжди, цікавий, змістовний, ідеологічно цілком витриманий.

З попереднього числа „Историка - Марксиста“ заведено новий, дуже корисний і доцільний, відділ — „Новые книги“ — друкування списку нової історичної літератури, що виходить на терені всього Радянського Союзу, з короткими, але істотними, анотаціями.

Останній відділ — Хроніка — подає різні відомості — й про третю сесію інтернаціонального комітету історичних наук, і про роботу різних секцій т - ва „Историк - Марксист“, і про відкриття нової філії т - ва в Воронежі, і про бібліографічні роботи Ком. Академії в галузі історичної науки.

І. ІСТОРІЯ ВКП(б), КП(б)У ТА ЛЕНІНІЗМ

Борев Б.— Теорія нації та національна програма австрійської школи.— Д.В.У. (Укр. Ін-т марксизму - лєнінізму), стор. 158, ц. 1 крб. 80 к.

Волосевич В. О.— Самая краткая история ВКП(б) (доведенная до XVI партконференції 1929 года включительно). 9 изд. стереотип. Л. „Прибой“. 1930, стр. 232, ц. 75 к.

Гарін М.— VI конференція комуністичної партії (більшовиків) України. 9 — 14 грудня 1921 р.— „Пролетарий“. (Іспарт ЦК КП(б)У. Історія КП(б)У в з'їздах та конференціях), стор. 56, ц. 20 к.

История ВКП(б). Под общ. ред. Ем. Ярославского, т. III, составили Д. Баевский, Вакс А., Сидоров, Ем. Ярославский. М.— Л. ГИЗ, 1929, стр. 270, ц. 1 р. 80 к.

Незаконна організація РСДРП у Києві (1910 — 1914). Збірник статтів, спогадів і матеріалів київської організації РСДРП. За ред Ст. Кокошка. К.— Х. ДВУ. 1930, стор. 240, ц. 2 крб. 75 к.

Ленин В. И.— Сочинения, т. XIV. Изд. исправл. и дополн., под. ред. Н. И. Бухарина, В. М. Молотова, М. А. Савельева. М.— Л. ГИЗ. 1929, стр. 631.

Ленин В. И.— Сочинения, т. XV. Изд. 2. Исправл. и дополн. под редакцией Н. И. Бухарина, В. М. Молотова, М. А. Савельева. М.— Л. ГИЗ, 1929.

Ленин В. И.— Сочинения, т. XVII. Изд. 3, перепечат. без измен. со 2 испр. и дополн. Н. И. Бухарина, В. М. Молотова, М. А. Савельева. М.— Л. ГИЗ, 1929, стр. 822.

Лениниана, т. V. Под общей ред. М. А. Савельева. М.— Л. ГИЗ. 1930, стр. 456, ц. 5 руб.

Майзель Ю.— Короткий нарис історії КП(б)У. Меньше ДВБ. Іспарт ЦК КП(б) У, стр. 160. Ц. 90 к.

Милонов К. К.— Основные вопросы ленинизма. Рабочая книга для слушателей марксистско - ленинских кружков, вечерних совпартшкол и для самообразования. Вып. I. М. ГИЗ. 1930, стр. 274, ц. 1 руб.

Пашуканис Е. Б.— Из ленинского наследства. К ленинской теории государства и пролет. рев. Сб. статей. М. ГИЗ. 1930, стр. 100, ц. 50 к.

Попов Н. Н.— Очерк истории Всесоюзной коммунистической партии (б). Изд. 10 стереотип. с переработкой 9 - го М.— Л. 1930, стр. 460, ц. 1 руб. 35 к., переплет 35 коп.

П. РЕВОЛЮЦІЙНИЙ РУХ ТА ІСТОРІЯ КІЛАСОВОЇ БОРОТЬБИ НА УКРАЇНІ Й У РОСІЇ

Алгасов П.— Брянские разбойники (завод им. Петровского). Революционное прошлое завода. М. Изд. „Огонек“. 1929, стр. 44, ц. 15 к.

Ашцарунов Д. Д.— Записки петрашевца. М.—Л. „Молодая Гвардия“, стр. 270, ц. 1 р. 40 к.

Бажов П.— К расчету. Сысертский завод в 1905 г. Изд. 2. Свердловск. ГИЗ. 1929, стр. 83, ц. 35 к.

Бочаров Н.— Перше збройне повстання у фльоті. („Потьомкін“, „Георгій Побідоносець“ і „Прут“). Х. Вид. „Шляхи Революції“ Всеукр. Ради т-ва політкаторжан. 1930, стр. 28, ц. 20 к.

Васильев Н. К.— Подкоп под Тамбовскую тюрьму (воспом. участника), с дополнением С. Кулаева. М. Изд. Об-ва политкаторжан. 1929, стр. 31, ц. 19 коп.

Ворошилов К. Е.— Сталин и Красная армия. М.—Л., изд. 1929, стр. 32, ц. 5 к.

Втеча Короткова. (Збірник спогадів про втечі з царських тюрем). Х. „Шляхи революції“ Всеукраїнської Ради, т-ва політкаторжан, стор. 40, ц. 25 к.

Гейлікман П.— История общественного движения евреев в Польше и России. М.—Л. ГИЗ. 1930, стр. 507, ц. 2 р. 75 к.

Геронимус А. А.— Разгром Юденича. Партия, рабочий класс и Красная армия в борьбе за Петроград. Военно-полит. очерк. М.—Л. ГИЗ. 1929, стр. 152, ц. 1 р.

Голубева М.— Аграрное движение в ЦЧО в 1917 г. Воронеж. Изд. „Коммуна“. 1930, стр. 61, ц. 60 к.

Гуковський О.— Французька інтервенція на Україні. Х. „Пролетарій“ (Іспарт ЦК КП(б)У), стор. 64, ц. 35 к.

Гессен С. Я.— Солдатские волнения в начале XIX в. М. Изд. Об-ва политкаторжан. 1929. 116 стр., ц. 55 к.

Деятели революционного движения в России. Библиографический словарь от предшественников декабристов до падения царизма. М. Изд. об-ва политкаторжан, т. II. Семидесятые годы. Вып. I, стр. 407—836, ц. 5 р.

Дубровский С. М.— Столыпинская реформа. Капитализация сельского хозяйства в XX в. 2 изд. М. ГИЗ. 1930, стр. 361, ц. 2 р. 75 к.

Иков В. К.— Н. А. Добролюбов как революционер. М. Изд. Об-ва политкаторжан. 1929, стр. 93, ц. 35 к.

История 142-го Тверского стрелкового полка. Ржев. Изд. арт. „Муравей“. 1930, стр. 36. Беспл.

Кац М. С.— Восстание (Очерк ингушск. действительности в дни гражд. войны 1918 г.). Ростов н/Д. 1929, стр. 10. Без цены.

Коп Ф. Я.— Девятое января. 3-е исправл. изд. М.—Л. „Молодая Гвардия“. 1930, стр. 48, ц. 15 к.

Мартиненко Н.— Алаш-Орда. Сборник документов. Кзыл-Орда. Казиздат. 1929, стр. 169, ц. 2 р.

Материалы по истории аграрной революции в России. Под общ. ред. Л. Кризмана. М. Изд. Комка-демин. 1929, т. II, стр. 363, ц. 7 руб.

Осинский Ч.— Краткая история 46-го Уральского кавалерийского полка VIII кавдивизии за период 1918—1924 г. Уральск. 1929, стр. 6. Без цены.

Пажитнов К.— Рабочий день в России и СССР от возникновения крупной промышленности до настоящего времени. X. „Украинский Рабочий“. 1930, стр. 40, ц. 40 к.

Петров З. С.— Картинки прошлого (1905 г.) М. — Саратов. ГИЗ. 1930, стр. 63, ц. 15 к.

Пионтковский С.— Очерки истории России в XIX—XX в. в. Курс лекций. 2 дополн. изд. X. „Пролетарий“, стр. 488, ц. 2 руб.

Полов М. Р.— В народ (спогати). X. В-во „Шляхи революції“ Всеукр. Ради т-ва политкаторжан, стор. 64, ц. 30 к.

Революция на Дону (Ростовское восстание с 15 ноября по 2-е декабря 1917 г.). Истпарт. Донкома ВКП(б) и Дон-архбюро ДИК'а 1930, стр. 24, ц. 10 к.

Селиванов В. И.— Моряки-народовольцы. М. Изд. О-ва политкаторжан. 1930, стр. 158, ц. 65 к.

Рыклин Г. Е.— Деревня в 1905 г. по воспоминаниям крестьян. 2 изд. М. изд. „Крестьянская газета“. 1930, стр. 100, ц. 50 к.

Тальнов Б.— Краткие очерки первых четырех лет пролетарской революции в Бугурусланском округе (1917—1920 г.г.). Бугуруслан. Округом ВКП(б). 1929, стр. 49, ц. 50 к.

Тарушевский В. В.— Белье в Архангельске. (Воспом. б. командующего белой армией). Ред. П. Щеголева. Л., стр. 280, ц. 1 руб. 50 к.

Троцкий В. В.— Революционное движение в Средне-Волжском крае. Краткий исторический очерк. Самара. ГИЗ. 1930, стр. 174, ц. 60 к.

Фигнер В. Н.— Полное собр. сочинений в шести томах. М. Изд. об-ва политкаторжан. 1929, Т. V. Очерки, статьи, речи. Стр. 507, ц. 3 р. 20 к.

Хрулев В. В.— Разгром Юденича. Л. „Красная газета“. 1929, стр. 30, ц. 10 к.

Шаханов Н. П.— Николай Евграфович Федосеев. Пионер революционного марксизма в России. М. Изд. Об-ва политкаторжан. 1929, стр. 97, ц. 35 к.

Эмба Е.— Асланбек Шерипов. (Опыт характеристики личности и деятельности Шерипова в связи с народно-революционным движением в Чечне). 2 испр. и допол. изд. Грозный. Чеченское изд-во „Серло“. 1929, стр. 153, ц. 34 к.

БАРАННИК С.

НА ІСТОРИЧНОМУ МАРКСІВСЬКОМУ ФРОНТІ

Інститут Історії при Комакадемії та „Т-во Історик - Марксист“

Восени 1929 року Комуністична Академія при ЦВК СРСР реорганізує мережу науково-дослідчих закладів, що були в її складі. У складі комакадемії організовано низку інститутів, що мають сконцентрувати надалі навколо себе всю наукову діяльність в відповідній галузі (інститут філософії, економіки, рад. будівництва та інш.). У числі них утворено й *Інститута історії* на чолі з М. М. Покровським. Отже Інститут історії є центр науково-дослідчої роботи істориків - марксистів.

У зв'язку з цим трохи змінюється характер т - ва „Історик - Марксист“. Коли Інститут історії має бути центром марксо - ленінської науки - дослідчої роботи з галузі історії, то на т - во „Історик - Марксист“ покладається завдання головно по переведенню широкої громадсько - наукової роботи, по координації діяльності наукових закладів СРСР, широкої пропаганди досягнень в галузі марксо - ленінського вивчення історії, упертої боротьби з будь - якими спробами *ревізії марксизму й ленінізму* на історичній ділянці й т. ін.

Це розмежування „сфер впливу“ між т - вом й Інститутом історії переведено й крізь будову й крізь форму і самий зміст роботи цих двох організацій.

У поточний навчально - науковий рік Інститут історії вступив у такому вигляді з боку організаційного: у його складі є шість основних секцій, що є, головним чином, осередками роботи інституту, кожна секція має свого кабінета. Розробку проміжних тем можуть провадити міжсекційні групи та комісії. При Інституті працює 59 чоловіка аспірантів з усіх курсів (на останньому курсі аспірантів 18 чоловіка, що закінчують цього 1930 р.). Секції Інституту такі: 1) методологічна; 2) соціологічна; 3) історії промислового капіталізму; 4) історії доби імперіялізму; 5) історії пролетаріату СРСР; 6) історії Сходу.

По секціях таки зосереджується основна робота й у т - ві „І.-М.“ Секції ці: 1) з історії ВКП(б); 2) з історії Росії; 3) Заходу та Америки; 4) Сходу; 5) соціологічна; 6) методична й 7) комісія з історії пролетаріату.

Велику роботу намічено провести в 1930 р., буде розроблено низку надзвичайно цікавих, часто - густо зв'язаних із сучасністю проблем.

Так секція з історії доби імперіялізму Інституту історії намічає видати колективну роботу „Фінансовий капіталізм в Росії“

за керівництвом Ванага, що потреба в ній, особливо в зв'язку з фін-снотасвщиною та інш., безумовно велика. Ця ж секція має видати О. Драбкіної „Русский „военно - феодальный“ империализм“, М. Покровського „Америка в мировой войне“, колективну під керівництвом Лукіна працю „История германской соц.- дем.“, колективну ж працю за керівництвом Мануїльського з історії Комінтерну т. інш.

Широкі плани намічено від соціологічної секції. У центрі її роботи має стояти вивчення конкретних докапіталістичних формацій, як розкладання родового устрою, генези класового й, зокрема, феодального суспільства, генези капіталізму. Немало уваги приділено від секції й вивченню генези й початкових форм розвитку релігії, ділянки, що науково недостатньо розроблена, і що потреба в її розробленні зараз надто актуальна.

Від секції затверджено низку тем, що цікавіші й актуальніші з них: Кушнер — „Разложение родовой организации кара - киргизов и казаков - киргизов“, М. Косвен — „Ранние формы полит. организаций у народов Кавказа“, М. Маркелов — „Религиозные верования народов Волго - Камского бассейна“, С. Токарева — „Шаманство у народов Сибири“ та інш. Намічено також видати низку збірників, присвячених сучасним буржуазним етнографічним течіям.

Секція з історії промислового капіталізму у складі чотирьох комісії скерує свою роботу напрямками дослідження історії промислового перевороту Великої французької революції, буржуазних революцій першої половини ХІХ стол. та інш.

Молода секція з історії пролетаріату СРСР має п'ять комісій (бібліографічну, архівну, анкетно - біографічну, з монографічного вивчення історії пром. підприємств та редакційно - видавничу). Видавничого плана накреслено зі збірників ювілейного до 25 - річчя 1905 р., науково - популярного двохтомника з історії пролетаріату СРСР та інш. і низка монографій, що деякі з них: Скубицький „Рабочий класс Донбасса“, Панкратова — „Столыпинщина и рабочий класс“, П. Горин — „Советы в 1917 году“, Граве — „Ликвидаторство“ та інш. Звертають на себе увагу новизною розпочину теми Рожкова „История Трехгорной мануфактуры“, Парадилова — „История Мальцевских заводов“.

Секція, вкупі з товариством „Историк - Марксист“, має з 1930 року видавати журналу „Пролетарият СССР и его прошлое“.

Звертають на себе увагу завдання, що їх ставить собі секція методології історії, як от розроблення нез'ясованої як слід у літературі теорії суспільної формації, теорії торговельного капіталізму, проблеми утворення нації і національних держав.

Молода, що щойно зорганізувалася, секція історії Сходу ще не розробила своїх планів.

* * *

Не меншої цікавості й план секції т - ва „Историк - Марксист“. Поперше, по більшості секції воно має видати переважно для студентів ВИШ'ів та ком. ВИШ'ів т. зв. „Книги для чтения“ — з історії ВКП(б) (5 томів), з історії Росії (5 томів), з історії Заходу (4 томи), з історії Сходу. Серед широкої тематики, що її головню в формі доповідей мають розробити секції т - ва, подибусмо на низку дуже мало розроблених і цікавих своєю новизною тем. Із

них деякі: історія ВКП(б) як наука (т - во „І. - М.“ гадає провести на цю тему дискусію), Равіч - Черкаського — „Махновщина и ленинизм“, Антонов - Саратовського — „Военный коммунизм как хозяйственная система“, Трофімова — „Методология гражданской войны“, Горев — „Роль Прудона в истории русского социализма“, Авербух — „Русское вмешательство в венгерскую революцию“, Яроцького — „Пути развития рабочего класса в САСШ в связи с образованием абсолютной ренты“, Волина — „Азиатский способ производства в Китае“, Раскольников — „Национальный вопрос в истории русской общественной мысли“, Кушнера — „К методологии изучения отсталых народностей“, Сергеева — „Об античности как формации“, Попова — „История России в истории партии“, Егорова — „Метод документации в преподавании истории“, Ленцера — „История Коминтерна“ и т. д.

Намічено також видати історичного словника-довідника, що матиме велике культурно - пропагандистське значіння. Намічено заслухати доповіді: М. Рубача — „Проблеми вивчення історичної науки на Україні“, В. Ігнатівського — „Про стан марксистської історичної науки в Білорусії, Сефа — „Про сучасний стан історичного фронту на Закавказзі“.

Порядком боротьби з ворожими буржуазними, меншовицькими впливами на вивчення історії намічено заслухати доповіді про слов'янофілів, про Соловйова, Ключевського, Рожкова, Плеханова, Троцького.

Зважаючи на посилене зростання популярності т - ва „І. - М.“ за кордоном і на потреби загострити боротьбу марксизму на історичному фронті в міжнародньому масштабі — т - во в різних формах має посилити свої зв'язки з закордоном. Крім того, на весну - літо намічено спробувати скликати *інтернаціональну нараду істориків - марксистів*.

Т - во „І. - М.“ видаватиме й надалі, разом з Інститутом історії двомісячника „Історик - Марксист“.

Здійснення плану на 1930 р. піднесе на багато наукове значіння Інституту історії та т - ва „І. - М.“, посилить їхнє значіння, як бойових цитаделів марксизму, спопуляризує їх у масах, наблизить їхню роботу до політичних завдань сьогоденного дня, посилить боєспроможність на відповідальному фронті політичної боротьби з правими й троцькістськими тенденціями.

РЕЗОЛЮЦІЯ, ПРИНЯТА ПЕРВЫМ ВСЕСОЮЗНЫМ СОВЕЩАНИЕМ ПО ВОПРОСАМ ПРЕПОДАВАНИЯ ЛЕНИНИЗМА, ИСТОРИИ ВКП(б) и КОМИНТЕРНА

(Созванное об - вом историков - марксистов в феврале с/г)

Первое Всесоюзное совещание, созванное обществом историков - марксистов по вопросам преподавания ленинизма, истории ВКП(б) и Коминтерна, отмечает, что в условиях переживаемого нами периода решительной борьбы за осуществление социализма вопросы преподавания ленинизма, истории ВКП(б) и Коминтерна приобретают особенно большое политическое значение, являясь могучим оружием большевистского воспитания пролетарских масс. Изучение ленинизма, истории ВКП(б) и Коминтерна должно служить актуальным задачам современной борьбы рабочего класса.

В условиях обострения классовой борьбы пролетариата особое значение приобретает революционная теория, как его могучее средство в борьбе за социализм. Только основываясь на марксистско-ленинской революционной теории, пролетариат способен осуществить свое руководство широчайшими бедняцко-средняцкими массами крестьянства в деле выкорчевывания корней капитализма и уничтожения кулачества как класса в связи с коллективизацией сельского хозяйства, как необходимого условия социалистического строительства. Только революционная теория даст необходимое вооружение для борьбы со всяческими оппортунистическими влияниями на пролетариат. Вот почему нужно беспощадно разоблачать всяческую принижение борьбы за чистоту революционной теории и попытки ее оппортунистического толкования.

Еще в самый момент зарождения большевистской партии Ленин предостерегал, что не следует никогда забывать характерной черты оппортунизма — его „неопределенности, расплывчатости, неуловимости, что оппортунизм, по самой своей природе, уклоняется всегда от определенной и бесповоротной постановки вопроса, отыскивает равнодействующую, вьется ужом между исключаящими одна другую точками зрения, стараясь „быть согласным“ и с той и с другой, сводя свои разногласия к поправочкам, сомнениям, к благим и невинным пожеланиям и проч. и проч.“ (Ленин, т. VI, стр. 320).

Эта борьба с оппортунистическими тенденциями особенно большое значение получает в условиях диктатуры пролетариата, когда ревизия ленинизма в своем развитии неизбежно перерастет в контр-революционный фактор. Поэтому необходимо решительное разоблачение всяческих уклонов и попыток ревизии ленинизма. Нужно со всей решительностью подчеркнуть борьбу с особо опасным для данного момента правым уклоном и также вести и систематическое разоблачение „левых“ троцкистских загибов. Изучая прошлое, мы должны разоблачать борьбу враждебных большевизму групп и их попытки развращения классового сознания пролетариата, установить исторические корни современного оппортунизма всех разновидностей и вскрыть процесс перерастания антипартийных групп в антисоветские, контр-революционные группировки (троцкизм).

Используя богатое наследство Ленина и большевистской партии, необходимо показать, как в результате непримиримой борьбы выковалась революционная теория и создавалась могучая коммунистическая партия. Ознакомление с опытом прошлой борьбы партии приобретает еще большее значение, поскольку мы наблюдаем втягивание в дело социалистического строительства многочисленных кадров, не испытавших тягот капитализма и подпольной борьбы и не прошедших школы гражданской войны („молодежь“). В этих условиях огромное значение приобретает использование старых партийных кадров в деле большевистского воспитания и передачи им опыта прошлой борьбы партии.

В борьбе с искажениями ленинизма особое значение в данный момент имеет углубленное изучение вопроса ленинского учения о диалектике в историческом процессе. Нужно решительно разоблачать антиленинскую точку зрения об эволюционистской механистической смене общественных формаций (т. Дубровский), также как и не ленинскую оценку исторической эволюции классов, при которой крестьянство рассматривается как исторически устойчивый

и неизменяемый класс мелких производителей. Не менее ослано восприятие народнической идеологии и идеализации мелких производителей, скатывающаяся к признанию революционности кулака. (Яворский, ныне исключенный из рядов ВКП(б)). В связи с этим особое значение приобретает ленинское понимание вопросов взаимоотношения утопического и научного социализма и вопроса об истоках большевизма. Широко развернувшаяся дискуссия о „Народной Воле“ выявила наличие у некоторых товарищей стремления к идеализации роли народничества (т. Теодорович), которое в современных условиях приводит, в свою очередь, к идеализации мелкого производителя. Совещание признает важность углубленного изучения истории ВКП(б) как самостоятельной науки.

В вопросах методологии истории партии необходимо вести борьбу, с одной стороны, против такого упрощенного, механистического „естественно - научного“ подхода к объяснению общественно - исторических процессов, при котором игнорируется специфический характер этих процессов, и с другой стороны, против скатывающихся к идеализму взглядов, снижающих в области истории партии проблему закономерности развития и подменяющих ее принципом целесообразности. Нужно вести решительную борьбу против попыток растворения истории большевизма в истории РСДРП, вообще против попыток представить ленинскую партию, как синтез большевизма и меньшевизма во всех его разновидностях и троцкизма в том числе. История партии может быть научной дисциплиной только при условии изучения ее в строгом духе марксистско - ленинской методологии. Только при исследовании богатого опыта ленинской борьбы за революционную теорию, в духе строгой партийности, мы сможем дать отпор всяческим попыткам искажения ленинского учения в вульгаризации его (см. книгу Эльвова и Ташкарова „Об одной попытке искажения ленинизма - марксизма“, являющейся ответом на точно также неудачную попытку освещения этих вопросов в книге тов. Ксенофонтова „Основные вопросы стратегии и тактики ВКП(б)“.

Ряд ошибок, выявившихся за последнее время, в вопросах изучения истории партии ставит перед нами со всей остротой необходимость тщательного изучения Ленина и использование ленинских положений при разработке вопросов, имеющих современный актуальный характер. В ближайшее время должно сосредоточить особое внимание на вопросах ленинского понимания теории классовой борьбы в эпоху переходного периода, проблеме смычки пролетариата и крестьянства, ленинского изучения переходного периода, проблеме взаимоотношений партии и класса, в особенности периода диктатуры пролетариата, роли международной революции и роли колониальных освободительных движений в деле укрепления нашего Союза, как в деле развития международной революции. Изучение этих вопросов необходимо провести под углом зрения практических задач современного социалистического строительства, неуклонно разоблачая при этом взгляды, чуждые ленинскому учению (троцкизм и идеология правого уклона).

Вопросы преподавания ленинизма, истории ВКП(б) и Коминтерна, имеющие огромное политико - воспитательное значение, требуют проведения ряда неотложных конкретных мероприятий. Во - первых, необходимо добиться решительного перелома в отношении постановки в ВУЗ'ах и Комвузах преподавания ленинизма,

історії ВКП(б) і Комінтерна, як самостійних основних учебных дисциплін. Во - вторих, необхідно обратити серйозне увагу на підготовку висококваліфікованих науково - педагогічних кадрів по лєнінізму, історії ВКП і Комінтерна, поскільки приходится констатувати явно недостаточне количество наличних кадрів, в особенності в області преподавання історії Комінтерна, где положеніє с кадрами совершенно неблагополучно. между тем как изученіє и преподаваніє історії Комінтерна в нинішніх условиях наростанія мирового революціонного под'єма становиться одним из важнейших рычагов интернаціонального востіпанія широких пролетарських масс. В третьих, необходимо обратити серйозне увагу на почти полное отсутствие литературы по історії Комінтерна и заграничных компартий, для чего поручити обществу историков - марксистов, совместно с Ин - том Лєніна, приступити к изданію учебника, по історії Комінтерна, а также опубликованію в качестве учебных пособій документов по історії заграничных компартий и западно - европейських пролетарських революцій.

Признавая, что созданное обществом совещаніє по вопросам преподаванія лєнінізма, історії ВКП(б) и Комінтерна должно оказати значительное влияние в деле улучшения постановки преподаванія этих дисциплин, считать весьма желательным созыв всесоюзной конференціи научных работников, занятых в этих областях, с тем, чтобы на конференціи поставить ряд докладов, освещающих наиболее важные и актуальные вопросы.

РЕЗОЛЮЦІЯ ЗАГАЛЬНИХ ЗБОРІВ УКРАЇНСЬКОГО Т - ВА „ІСТОРИК - МАРКСИСТ“

з 22/II — 1930 року

Вислухавши доповідь тов. Каретнікової про стан українського товариства „Історик - Марксист“, загальні збори т - ва визнають, що рада т - ва за рік своєї роботи не реалізувала всіх тих постанов, що їх директивно дали Установча українська конференція та I Всесоюзна конференція істориків - марксистів.

I. Загальні збори т - ва констатують, що рада т - ва провела певну роботу з оформлення т - ва, з комплектування його членів, з підготування до Всеукраїнського з'їзду істориків - марксистів і почала боротьбу на історичному фронті (підсумки I Всесоюзної конференції істориків - марксистів, боротьба з псевдо - марксизмом — доповідь про Гермайзе, дискусія з Яворським).

Але в зв'язку з тим, що на чолі т - ва стояв Яворський, в якого виявилась в освітленні основних проблем історії України антилєнінська система поглядів і через наявність у деяких т.т. примірєнського ставлення до помилок Яворського, дальша успішна робота т - ва могла бути проведена лише за умови остаточного переборєння цих поглядів у лавах т - ва, на чому й зосередилась основна увага членів т - ва.

II. Ця антилєнінська система поглядів в основному:

а) в ідеалізації дрібнобуржуазних народницьких організацій, у спробі перетворити Драгоманова, Подолінського на попередників марксизму та Зібєра на основоположника революційного марксизму;

в спробі „більшовизації“ таких дрібнобуржуазних організацій, як РУП і УСДРП;

б) у висуненні української буржуазії та зокрема куркульства як самостійної рушійної сили буржуазно - демократичної революції, перетворенні українського куркульства на керівника селянських рухів і навіть на гегемона, „центральної фігури“ революції 1917 року у висуненні антиленінської, так званої теорії двокуркульства;

в) у фактичному запереченні керівної ролі пролетаріату в буржуазно - демократичній революції та затушковуванні ролі й ваги робітничого руху взагалі;

г) в підміні *класової аналізи* націоналістичною, що впливає з помилкової оцінки українського національного питання, як вирішального, що визначало собою характер буржуазно - демократичної революції на Україні.

Ці погляди, складаючи в сукупності антибільшовицьку схему характеру та рушійних сил революції, є відбиток буржуазних та куркульських упливів і являють собою праву націоналістичну плятформу на історичному фронті.

III. У процесі дискусії з Яворським щонайгостріше виявилася політична криза керівництва т - вом, що в умовах загаяння цієї кризи призвело до цілковитої його бездіяльності. Тому т - во не змогло розгорнути достатньої ідеологічної боротьби на історичному фронті, мобілізувати марксистсько - історичні сили на боротьбу з ворожими нам течіями й навіть остаточно оформити себе, як центр марксистської історичної думки на Україні.

IV. Загальні збори т - ва відзначають, що постанова ради т - ва від 15. II. 1929 р. про рецензію тов. Горіна є невірна й засуджують її, як політично - помилкову.

V. Загальні збори ухвалюють — виключити з лав українського т - ва „Історик - Марксист“ М. І. Яворського, що, маскуючись під „марксизм“, фактично відбивав в українській історіографії націоналістично - куркульську ідеологію.

VI. Новій раді т - ва загальні збори пропонують:

а) вжити всіх заходів до найскорішого оформлення т - ва, на основі постанов Установчої конференції та загальних зборів т - ва, що відбулися після Всесоюзної конференції „істориків - марксистів“, як українського т - ва „Історик - Марксист“, яке входить до Всесоюзної асоціації т - ва „Істориків - Марксистів“;

б) вжити заходів до скликання Всеукраїнського з'їзду істориків - марксистів на кінець травня ц. р.;

в) негайно розпочати мобілізацію всіх марксистсько - історичних сил України для рішучої боротьби на історичному фронті з буржуазними й дрібнобуржуазними течіями (псевдомарксистськими та іншими), а також зі всякими ухилами від марксо - ленінського вивчення та освітлення історичних питань і в лівому і в правому їх вияві, зокрема звернувши увагу на боротьбу з виявами всякого націоналізму в історичній науці.

г) *Розгорнути* боротьбу з „яворщиною“, як ворожою системою поглядів, що мала значні впливи на певні кола, рішуче викриваючи помилки тих т.т., що в тій чи іншій мірі поділяють окремі погляди М. І. Яворського, як, наприклад, невірне освітлення та ідеалізація ролі Центральної Ради — Сухино - Хоменко, ролі селянських спілок в революції 1905 — 06 р.— Свідзінський, а також із тими т.т..

що знаходять у Яворського тільки окремі помилки, заперечуючи наявність у нього цілої антиленінської системи поглядів і по - примирнському ставляться до боротьби з „яворщиною“.

г) Загальні збори вважають також за потрібне розгорнути боротьбу з великодержавницькими схемами й теоріями, зокрема, з так званою теорією „Східної Європи“, що її висунув тов. Шпунт.

д) Загальні збори доручають новому складові ради звернути увагу на вивчення основних проблем історії Західньої України, розгорнувши боротьбу з антибільшовицькими схемами й теоріями в оцінці рухових сил та характеру революції на Західній Україні, зокрема, зі схемою Бадана, що висуває українську буржуазію Західньої України, як революційну силу.

е) Загальні збори т - ва підкреслюють кончу потребу розгорнути в межах т - ва широку самокритику в галузі історичних досліджень, вчасно викриваючи помилки окремих т.т., що збочують від марксо - ленінського освітлення історії в бік буржуазної та дрібнобуржуазної історіографії, викриваючи причини та теоретичне коріння цих помилок.

Після ухвали цієї резолюції загальні збори переобрали раду т - ва. До складу нової ради обрані: т.т. Скрипник, Рубач, Карпенко, Рожкін, Волін, Камішан, Фрід, Свідзінський, Поссе та кандидати: т.т. Ліберберг і по одному представникові від філії т - ва в Одесі та Дніпропетровському. До складу ревізійної комісії обрано: т. Каретникову, Покровського та Загрецького.

ПРО РОБОТУ УКРАЇНСЬКОГО ТОВАРИСТВА „ІСТОРИК - МАРКСИСТ“ 1)

Товариство зорганізовано у грудні 1928 року на установчій всеукраїнській конференції істориків - марксистів, що її скликано з ініціативи історичного відділу Українського інституту марксизму - ленінізму. Установчу конференцію скликано напередодні Всесоюзної конференції істориків - марксистів і обговорювала вона в основному організаційні питання, зв'язані з оформленням Українського товариства та підготуванням Всесоюзної конференції істориків - марксистів.

До ради товариства обрано т.т. Скрипника, Камішана, Яворського, Рубача, Річицького, Коряка, М. М. Попова та Каретникову; кандидати т.т. Ліберберг, Кардашов і Фрід. Рада обрала за голову товариства Яворського, за секретаря т. Каретникову.

У зв'язку з тим, що після Всесоюзної конференції істориків - марксистів увагу й сили українських істориків - марксистів було зосереджено на боротьбі проти Яворського, товариство не змогло потрібною мірою виконати інші чергові завдання, що стояли перед ним. У зв'язку з цим за весь звітний період обговорено всього тільки дві доповіді: „Псевдомарксизм на службі українському націоналізмові“ (про останні виступи Гермайзе) і „Методологічні нотатки до питання про вивчення робітничого руху на Україні“ (про роботу Балабанова з історії робітничого руху на Україні).

1) Інформації про роботу 1) Українського товариства „Історик - Марксист“ та 2) катедри історії партії й Жовтневої революції на Україні при УІМЛ—є їх відчити про свою роботу в зв'язку з Всесоюзною конференцією марксо - ленінських установ.

Боротьба проти Яворського і його схеми історії України відняла всю другу половину 1929 року. В процесі дискусії система поглядів Яворського була викрита до краю. Яворський мусів був на словах визнати ряд своїх помилок, проте, й далі настоював на деяких основних помилках і залишався цілком на ґрунті своєї методології,— отже й відмовлення його від деяких помилок не могло мати вирішального значіння для боротьби проти його системи поглядів.

Разом із тим у процесі дискусії якнайяскравіше виявилися також великодержавницькі теорії та примиренське до них ставлення. Заперечення проти історичного українського процесу, красзнавський підхід до історії України, механістичне розуміння взаємодіяння українського та російського історичного процесу, неправильне розуміння становища України в Російській імперії — ось основні моменти великодержавницького ухилу в історичній науці.

Ненормальне становище, в якому було товариство, коли на чолі його стояла людина, що їй були поставлені винувачення наявності в неї ворожої більшовизмові системи поглядів, привело, кінець-кінцем, до глибокої кризи в керівництві товариством і в останній період його роботи майже до повної бездіяльності. Тільки в лютому було скликано загальні збори членів товариства, де й дано нову оцінку становища в товаристві, Яворського виключено з числа членів товариства і обрано новий склад ради (т.т. Скрипник, Рубач, Камишан, Кулик, Карпенко, Волін, Фрід, Свідзінський, Поссе; кандидати — т. Ліберберг і по одному представників від Дніпропетровського й Одеси). На загальних зборах членів товариства ухвалено постанову скликати на кінець травня 1930 р. Всеукраїнський з'їзд істориків - марксистів. Розпочинаючи готуватися до з'їзду, товариство вважає за потрібне цілком побороти спадщину яворщини, що їй ще не позбулися окремі товариші, і в одночас рішуче боротися проти великодержавницького ухилу.

Відзначаючи недостатність тієї боротьби, що її провадилося досі, з відвертими клясово-чужими й псевдо-марксистськими теоріями, товариство ставить перед собою завдання мобілізувати марксистські сили для рішучої боротьби з усіма цими ворожими течіями й напрямками в українській історичній науці (Грушевський, Василенко та ін.); особливо актуального значіння набирає нині боротьба з контр-революційним шкідництвом на ідеологічному фронті, що намагається під прикриттям марксистської фразеології протягти фашистську ідеологію, виховати й об'єднати на цьому ґрунті кадри молоді (Гермайзе, Слабченко).

Товариство у своїй плані накреслило розробити низку актуальних проблем історичної науки на Україні й опрацювати марксистську схему історії України. За невідкладне практичне завдання товариство вважає свою участь у складанні підручника з історії України для масової і для вищої школи.

ПРО РОБОТУ КАТЕДРИ ІСТОРІЇ ПАРТІЇ Й ЖОВТНЕВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ НА УКРАЇНІ ПРИ УІМЛ

Катедру організовано й вона фактично розпочала роботу взимку 1929 р., отже існує трохи більше як рік.

До складу катедри як дійсні члени та наукові співробітники увходять: М. М. Попов, М. О. Скрипник, В. П. Затонський, М. Рубач, Є. Гірчак, М. Іванов, М. Волін, В. Лапіна, М. Манілова, Т. Ка-

ретнікова, Г. Карпенко, А. Річицький, Д. Фрід. До біора катедри увіходять: М. М. Попов, М. О. Скрипник, М. Рубач, Д. Фрід, М. Волін; М. Манілов, Т. Каретнікова, Є. Гірчак і Г. Карпенко.

За короткий час свого існування катедра не встигла ще досить розгорнути свою науково-дослідницьку роботу. Треба відзначити, що катедра своїми основними кадрами взяла активну участь у боротьбі на марксистському історичному фронті проти яворщини. Рішучу відсіч дали працівники катедри й великодержавницьким концепціям в історичній науці (наприклад, теорії „Східньої Європи“ тов. Шпунта).

За звітний період катедра обміркувала: дискусійну доповідь Перчика „Про історичне коріння „правих“ та „лівих“ ухилів партії“, доповідь М. Воліна „Ленін як історик партії“, доповідь Рубача „Про характер і рушійні сили революції 1917 р.“ (критика теорії національно-демократичної революції). Надруковано й виготовлено до друку такі праці: М. Рубач — „Ревізія більшовицької схеми рушійних сил і характеру революції 1905 - 1917 р.р.“, М. Рубач — „Нариси з історії пролетарської революції на Україні“ (збірник статей); М. Волін — „Історія КП(б)У“ (стислий нарис); М. Волін — „Ленін як історик партії“; Д. Фрід — „Таганрозька нарада“ (монографія).

За минулий період у зв'язку з боротьбою проти Яворського перед катедрою особливо гостро стояло завдання боротися за ленінське розуміння рушійних сил і характеру революції 1905 - 1917 р.р. на Україні. Катедра проробила чималу роботу, щоб викрити яворщину, що ворожу більшовицькій системі поглядів (в основі якої лежить буржуазно-куркульська ідеологія), яка під марксистською фразеологією намагалася обґрунтувати, що українська буржуазія та куркульство відігравали роль рушійних сил у революції 1905 - 1917 р.р. Те, що Яворський фактично відкидає гегемонію пролетаріату, нерозуміння ролі та значіння більшовицької партії, нерозуміння всього значіння та справжньої суті боротьби більшовизму проти меншовизму та есерівщини, — все це було викрито підчас дискусії. Боротьба проти яворщини та різних форм її виявлення у висвітленні історії революційного руху на Україні та історії КП(б)У залишається й надалі за одно з головних завдань катедри.

Актуальним питанням є також і рішуча боротьба проти різних проявів, впливів та модифікацій дрібнобуржуазної націоналістичної концепції історії партії, історії Жовтня на Україні, що дуже часто прикривається „лівою“ фразеологією (наприклад, спроба показати політичну лінію та діяльність партії на Україні в період боротьби за Жовтень як цілковиту помилку в національному, селянському та інших питаннях). Також актуальна боротьба проти теорії двої і багатокорінності КП(б)У (Равіч - Черкаський, Ріш), проти спроб протягти цю „теорію“ у прихованій формі, ідеалізуючи „соціалістичні“ партії (РУП, УСДРП, Спілку), що характерне для яворщини, або принижуючи роль та значіння більшовицьких організацій на Україні. Цю боротьбу треба також ув'язати з боротьбою проти дрібнобуржуазної теорії „окупаційности“ й чужинности КП(б)У та радянської влади на Україні, колоніального стану її відносно РСФРР підчас революції, — теорії, яка по суті корінням своїм сягає до відкидання можливості пролетарської революції на Україні (відсталість України, селянський характер її тощо). Дуже часто цю теорію замаскується і виявляється це у відриві

революції на Україні від революції в інших частинах СРСР або в механічному і тільки зовнішньому їхньому сполученні.

Актуальне залишається також завдання катедри і в галузі боротьби проти всіляких спроб перенести до історії КП(б)У та Жовтня на Україні великодержавні схеми та концепції, що виявляються в замазуванні значіння та ролі національного питання в історії партії та Жовтня на Україні, в замазуванні та ігноруванні внутрішніх сил української революції, у скочуванні, таким чином, з іншого кінця до відкидання можливості пролетарської революції на Україні і до „окупаційної“ теорії.

Одне з найважливіших завдань катедри є далі вивчати та висвітлювати історичне коріння правого та лівого ухилів, зокрема в їхніх своєрідних формах та проявах в історії КП(б)У.

З погляду всіх зазначених завдань катедра й розробила пляна науково - дослідницької роботи. Плян передбачає також розробити низку питань з історії революційного руху Західньої України та з історії КПЗУ. Крім того, плян передбачає поставити низку питань з історії національних компартій.

На найближчий час накреслено обміркувати на кафедрі такі теми: загальні питання, зв'язані з утворенням більшовицьких організацій на Україні (В. Манілов), стан і робота більшовицьких організацій у першій революції (В. Лапіна), в революції 1917 р. (М. Волін); більшовицькі організації на Україні підчас війни (К. Гольберт); робітничий рух на Україні підчас імперіалістичної війни (М. Васильєва); робітничий рух на Україні і 1917 рік (Клочко); боротьба з „лівим“ комунізмом у КП(б)У (Д. Фрід); питання, зв'язані з історією Жовтня на Україні — аграрна політика Центральної ради (Т. Каретнікова); зовнішня політика Директорії (С. Поссе) та низка питань місцевого значіння: правобережні організації КП(б)У 1918 року (Г. Карпенко), Жовтень у Миколаїві тощо. Крім того, накреслено поставити доповідь про коріння КП(б)У (Д. Фрід) і про основні етапи розвитку компартії Білоруси (Агурський).

Кафедра ставить за своє завдання нав'язати щільніший контакт із науковими установами Москви, що працюють у галузі історії партії (з інститутом Леніна та інститутами історії при Комкакадемії). За велику хибу в роботі катедри треба відзначити те, що нема майже ніякого зв'язку з істориками партії в інших містах України, зокрема з київською катедрою марксизму - лєнінізму.

Треба також сказати про те, що катедра не впливає на викладання історії партії по вишах і це потрібно негайно змінити. Цьому питанню було присвячено засідання катедри в зв'язку з обговоренням підсумків Всесоюзної конференції в питаннях вивчення та викладання історії КП(б)У, лєнінізму та історії Комінтерну.

ЛИСТ ДО РЕДАКЦІЇ

ПРО „НЕТОЧНОСТІ“ ТОВА КОЛЕСНИКОВА

(З приводу його спогадів про харківське підпілля за Денікінщини)

„В моїх спогадах, можливо, багато неточностей“, — пише т. Колесніков в своїх спогадах про підпілля 1919 року.

Тому що в окремих місцях ці „неточності“ дуже серйозні, дозвольте мені на них зупинитись. Почну за порядком, що його встановив Колесніков.

Стор. 216. Як потім виявилось слідом за Казиміром і Слиньком з Києва приїхав провокатор Кожушко. З вокзала т. т. розійшлись різно, умовившись, що Слинька зустрине ввечері т. Порш біля Сильницького театру („Березіль“). Того ж дня на Клочківській 18 організували мені зустріч з т. Чернишевською та Казиміром.

Ввечері ми з т. Порш близько двох годин очікували Слинька, але його не було. Через два дні ми взнали, що його того ж вечора заарештовано. Цей же Кожушко згодом вислідив і Казиміра та заарештував його. Про це ми довідались, коли шукали його за прізвиськом, що значилося у паспорті. В контр - розвідці нам заявили, що у них осіб, яких ми шукаємо за паспортами, немає, а коли запитали за справжнім прізвиськом, нам заявили, що такі єсть (і Казимір і Слинько), але ні побачень, ні навіть передань їм не приймають, бо це важні злочинці. Про них досить докладно розповів Кожушко (щого згодом зник), так що арешт Слинька і Казиміра не був випадковістю, а наслідком зради.

Підчас же праці Казимір ні на хвилину не спускав з очей тих т. т., з якими був зв'язаний, також і з дівчатами Чернишевською і Порш.

Стор. 219. Далі... Не знаю про який ревком йде мова. Очевидно, все ж про другий, а база другого ревкому була майже цілком на стороні Петінки, на заводах кол. Гельферих - Саде, ХПЗ, ВЕК, з залізничниками було налагоджено зв'язок вже при третьому ревкомі, а до цього були лише одиниці, як і з других районів (як, напр., Основа, Н. Баварія та ін.).

Про явки т. Колесніков пише, що, мовляв, часто доводилось перекидати їх з одного місця на друге, передчуваючи провал. Все наше лихो було в тому, що ми, здається, ні одної явки не лишили без жертв. На злоповісній Міщанській з солоними кавунами були взяті хазяїн, син його і хтось, не пам'ятаю точно, з наших товаришів. На Петінці двоє наших товаришів, на Клочківській в кафе стара партійка бундовка Естер з сином, на квартирній явці на Клочківській вулиці — молоденька дівчинка Соня Недомірок, на явці Червоного Хреста біля Скобелевської площі загинула дочка, хазяйка та ін.), — ні одної явки не було без жертв.

Причини: Занадто часті зміни явки приводили до безпорадності й наших т. т., а головне приїжджих. Тому часто тримались хоть не зовсім чистої репутації, але попереджуючи т. т. від вірної загибелі...

* * *

Невірно й з питанням про дисципліну. Наскільки я пам'ятаю, у нас самодисципліна взагалі стояла на досить високому рівні, на явку приходили т. т. рідко попустому, а найчастіше в якійнебудь справі.

Маленька неточність і на 221 сторінці. Типографія містилась на Основі, а не в районі Нової Баварії у кв. Сливинського. Там же жило двоє наших товаришів — Ф. Жуковська і ще одна товаришка. Через них Губком підтримував зв'язок з типографією. Після арешту Сливинського він сам повів офіцерів до приміщення типографії, де заарештували й цих двох товаришів.

* * *

222 стор. Деякі незгоди виникали про те, на який час треба розраховувати нашу роботу і як глибоко треба забиратись в під-

пілля. Мова йде про досить солідну сварку між так званими стариками та молоддю. Не знаю, чому т. Колесніков м'яко обходить це питання. Питання про те, як працювати—чи вести глибоко підпільно-агітаційну роботу, не показуючи більшовицьких зубів в розрахунок на довгий час панування Денікіна, з боку стариків, і вимоги групи 14 т. т., так званої молоді, революційної роботи. Всяке нагадування про наше існування шляхом організації партизанських загонів, втечі з в'язниці, підривом, нарешті, виданням газети, листівок та інше, щоб кожний день і годину давав знати, що, не дивлячись на їхні нібито перемоги, на арешти, на розстріли,— більшовики в підпіллі не збираються складати зброю, а ведуть уперту боротьбу. Ці питання досить солідно дебатовались, і раз після того, як група 14 зібралась на Чайківській (там же були Марі, Ася і Туча, майбутні члени 3 ревкому, і Клим Співаков, що виявився надалі провокатором) і вимагали революційнішої роботи від другого ревкому, Яковенко заявив, що, мовляв, коли вони ще раз звернуться, я сам половину розстріляю, а половину порозганяю. Порозганяти то йому не вдалося, підвести під розстріл інших удалося.

* * *

226. Про тов. Порш. Маленька неточність. Тов. Порш була заарештована в Києві, але під час наскоку наших на Київську в'язницю вона разом з іншими т. т. утекла. Умерла вже в 1922 чи 1923 р. (випадково застрілилась).

235. Чомусь то зовсім обминув т. Колесніков роботу 3 ревкому на чолі з Тучею (Кравцовим, Марком Ревніком і Асею). Третій ревком відіграв свою роль тим, що не дав розвалитись роботі. Після арешту другого складу, він швидко зорганізувався й продовжував активну роботу щодо втягнення робочих мас (ось тут перед вели залізничники). Цей ревком загинув також від зрадницької руки провокатора Кліма Співакова.

* * *

В кінці хочу зупинитись на найголовнішому, це нібито про розстріл Яковенка. Тут, на мою думку, Колесніков зробив неприпустиму помилку. Ось як в дійсності було з кримським Яковенком. Незабаром, як захопили наші Крим, з Харкова поїхало туди багато товаришів на роботу. В числі їх поїхало двоє наших товаришів, що працювали на другорядній роботі в підпіллі і що, звичайно, в очі ніколи не бачили Яковенка, але тільки чули його прізвище. К т. Землячке дійсно з'явився товариш (і не під чужим прізвищем, назвав себе Яковенком, старий член партії, він схожий на Яковенка - провокатора, як персик на оселедець). В цей час там сиділи й ці т. т. Почувши прізвище Яковенка, вони тут же заявили, що він провокатор, і його, хворого, через особливий відділ переправили сюди. Тут слідчий особливого відділу (здається Аркад'єв) викликав кількох підпільників, що знали Яковенка в обличчя, в тім числі й мене, і ми категорично заявили, що нічого спільного крім злопівного прізвища ця людина не має. Ми ще тоді обурювались неприпустимій легковажності і хвальбі тих товаришів, що забажали, очевидно, позадаватись своєю роботою і ледве не згубили неповинного товариша (жодної прикмети загальної з тим не було: сірі очі в того й чорні у цього, довгувате лице й вилицювате, світле волосся. брови чорні й та ін.).

Тут же при нас слідчий обіцяв його випустити, а провокатор Яковенко десь живе й чекає, очевидно, щоб про його забули, або ще краще, „поховали“, як поховав його тов. Колесніков.

Г. Янова

СИСТЕМАТИЧНИЙ ПОКАЗНИК МАТЕРІЯЛІВ, УМЩЕ- НИХ В ЖУРНАЛІ „ЛІТОПИС РЕВОЛЮЦІЇ“ ЗА 1929 р.

ЗМІСТ

- I. Історія КП(б)У та ЛКСМУ
- II. Робітничий рух на Україні
- III. Селянський рух на Україні
- IV. Історія загально - революційної боротьби на Україні
- V. Історія українського національно - революційного руху та революційного руху на Зах. Україні
- VI. Історія контр - революції на Україні
- VII. Різні
- VIII. Матеріяли та документи
- IX. Критика й бібліографія
- X. Хроніка. Показники й т. ін.

I. ІСТОРІЯ КП(б)У ТА ЛКСМУ

	№ №
1. Ст. <i>Кокочи́ко</i> — Київський комітет РСДРП в період II з'їзду партії	1
2. <i>М. Волін</i> — Ленін, як історик партії	2
3. <i>С. Степняк</i> Жовтень в Москві і гурток комуністів України	2
4. <i>В. Лапіна</i> — Одеськое подполье во время денкининщины	2
5. <i>В. Логинов</i> — Заметки о денкининском подпольи	2
6. <i>Т. Хайт</i> — З історії Одеської с.- д. організації. (Напередодні II з'їзду партії. (1900 — 1903 р.р.)	3
7. <i>С. Білокриницький</i> — Комсомол в боротьбі за єдність лав та за робітничу молодь	3
8. <i>Н. Ліберман</i> — Первый донецкий губернский съезд комсомола	3
9. <i>А. Алешин</i> — Все что угодно, но не большевизм	4
10. <i>А. Марк</i> — Некоторая историческая справка и несколько критических комментариев	4
11. <i>Острогорський</i> — Из історії більшовицької організації Горлівсько - Щербинівського району на Донбасі (1901 — 1918 р.р.)	4
12. <i>Н. Колесніков</i> (Андрей) — В харьковском подпольи во время денкининщины	4

II. РОБІТНИЧИЙ РУХ НА УКРАЇНІ

1. <i>Д. Шлосберг</i> и <i>Б. Шульман</i> — Всеобщая забастовка в Одессе в 1903 г. и „независимцы“	1
2. <i>Амосов</i> — Екатеринославские металлисты в борьбе за Октябрь	2

3. Ф. Ястребов — Робітничий рух в Києві за часів імперіалістичної війни	4
4. Д. Шлосберг — К истор. профессион. движения химиков на Украине.	5—6

III. СЕЛЯНСЬКИЙ РУХ НА УКРАЇНІ

1. М. Свідзінський — Селянські спілки на Україні в революції 1905 р.	1, 2, 3
2. Н. Точений — Партизанська боротьба з денікінською. (З партиз. руху на Чернігівщині 1919 р.)	4

IV. ІСТОРІЯ ЗАГАЛЬНОРЕВОЛЮЦІЙНОЇ БОРОТЬБИ НА УКРАЇНІ

1. А. Дзедзіцький — Під натиском окупантів	1
2. И. Брагинский — Киевский Совет рабочих депутатов	2, 3
3. В. Шицевалов — Как мы пришли к Октябрю	2
4. Л. Соколов — В денікинском тылу	3
5. Е. Селюк — Мои воспоминания	3
6. В. Лобахин — Харьковский Совет Раб. и Солд. Депутатов в марте и апреле 1917 г.	4
7. Викторов — Николаевский Совет рабочих и военных депутатов	4
8. В. Затонский — Уривки з спогадів про українську революцію	4, 5—6
9. Антонов - Овсенко — На Україну	4
10. Ф. Я. Левензон — В южный поход	4
11. Ф. Я. Левензон — Проти Махна на денікинському фронті	4
12. Н. Н. Криворучко — Кавалерия Котовского в боях под Одессой (1920 г.)	4
13. О. Рекіс — В денікинській контр - розвідці і в'язниці	5—6
14. А. Альошин — Первые месяцы австро - германской оккупации в Николаеве	5—6
15. Антонов - Овсенко — В борьбе против Директории	5—6
16. Ленін — Лист до робіт. і селян з приводу перемог над Денікіном	5—6
17. Ю. Романченко — З партизанського руху в „нейтральній зоні“	5—6

V. ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО - РЕВОЛЮЦІЙНОГО РУХУ ТА РЕВОЛЮЦІЙНОГО РУХУ В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ

1. С. Вітик — Ще про аграрний страйк 1902 р. в Галичині	1
2. Від редакції — До дев'ятиріччя виникнення радянської влади на Зах. Україні	3
3. Бруно - Миронів — До історії революційного руху на Західній Україні	4
4. С. Кокошко — Дещо про московську групу УСДРП	3

VI. ІСТОРІЯ КОНТР - РЕВОЛЮЦІЇ НА УКРАЇНІ

1. С. Коган і Н. Межберг — Повстання куркулів у німецьких колоніях на Одещині (1919) р.	2
2. Д. Грізов — Трудовой конгресс	2

3. <i>С. Поссе</i> — Українська Директорія та її зовнішня політика	5—6
4. <i>В. Биструков</i> — Галаковщина	5—6
5. <i>І. Слизький</i> — Куренівське повстання	5—6

VII. РІЗНІ

1. <i>В. Качинський</i> — Земельна політика на Україні в 1919 г.	1
2. <i>М. О. Скрипник</i> — Пам'яті т. Андрія Іванова	1
3. <i>М. Рубач</i> — Всесоюзна конференція істориків - марксистів та деякі наші чергові завдання.	2
4. <i>В. Сушино - Хоменко</i> — З гарячою головою нема рукам спокою	2
5. <i>Від редакції</i>	2
6. <i>А. Варський</i> — Соціал - демократія Польщі й Литви та II з'їзд РСДРП	3

VIII. МАТЕРІАЛИ ТА ДОКУМЕНТИ

1. <i>Сушино - Хоменко</i> — З архіву петлюрівської контр - революції	3
2. <i>Х. Мишикіс</i> — КП(б)У за денікінщини	5—6

IX. КРИТИКА І БІБЛІОГРАФІЯ

Критичні статті та огляди

3. <i>Гуревич</i> — М. М. Попов „Нарис історії комуністичн. партії (більш. України) „Пролетарий“, 1928 р.	1
3. <i>Гехтман</i> — До історії робітн. руху на Україні 70 рр.	1
<i>М. Редін</i> — До методології історії пролетаріату на Україні. (З приводу книжки Балабанова „Нарис з історії роб. руху на Україні)	2
<i>Жебровський</i> — Про одну хорошу і своєчасну кн. з історії ВКП(б). (Ист. ВКП(б), т. IV)	5—6
<i>Н. Редін</i> — В борьбе за ленинскую историю Октября (М. Н. Покровский. Октябрьская революция. Сборник ст. 1917 — 1927 г.г.)	5—6

Рецензії

<i>В. Манілов</i> — Ленінський збірник VIII. <i>М. Волін</i> — Н. Ленін. Твори	1
<i>С. Білокриницький</i> — Н. Майоров. З історії рев. боротьби на Україні	1
<i>Г. К.</i> — Милуков — Ист. ВКП(б)	1
<i>Поссе, Штейн</i> — І. Волковічер — Брестський мир	1
<i>А. Громіцький</i> — На штурм. Збірн. спогадів комсомол - червоногвардійців	1
<i>Поссе, Штейн</i> — Искровский период в Москве	1
<i>С. Баранник</i> — Ф. Ксенофонтов — К вопросу об идейных и тактических основах большевизма	2
<i>М: І.</i> — І. К. Михайлов — Четверть века подпольщика	2
<i>А. Громіцький</i> — „Юнацький рух“ № 5	2

<i>І. Д. Сімонов</i> — Разгром денкининщины	2
<i>Соколов, Геронимус</i> — Партия и Красная армия	2
<i>З. Г.</i> — П. Парадизов — „Очерки по истории декабристов“	3
<i>І. Рибаків</i> — Гражданская война 1918 — 21 г. г.	3
<i>Р.</i> — Труды кружка народовольцев при о - ве политкавторжан и ссыльных поселенцев	3
<i>В.</i> — Б. Козмин — „Революционное подполье в эпоху белого террора“	3
<i>В. Соколов</i> — Георгий Венус — „Война и люди“	3
<i>М. Волін</i> — П. Антропов — Что и как читать по истории революц. движения и партии в Средней Азии	4
<i>Программы по истории ВКП(б) и нац. коммун. партии и по партстроительству в нац. республиках и областях</i>	4
<i>І. Смірнов</i> — М. І. Гришин — Марксизм и ленинизм	4
<i>Ельбер</i> — Ю. Мілонов — Как возникли профсоюзы в России	4
<i>О. М.</i> — М. О. — Детали рев. движения в России. Библиографический словарь	4
<i>Рашков</i> — Краткий очерк движения на Луганщине (1900 — 1920 г. г.)	5—6

По журналах

<i>З. Г.</i> — „Историк - Марксист“ №№ 9, 10	2
<i>Шукін</i> — „Каторга и Ссылка“. Историко-рев. вестник № 8, 9 за 1928 г.	3
<i>С - ів</i> — „Каторга и Ссылка“ № 1 (50), 7(56) — 1929 г.	5—6
<i>Шукін</i> — „Красная Летопись“ № 1(28), 4(31) — 1929 г.	5—6
Нові книжки	1, 2 3, 5—6

X. ХРОНІКА, ПОКАЗНИКИ Й Т. П.

Хроніка: <i>В. Манілов</i> — „До питання про організацію Ін - ту історії партії та Жовтневої революції на Україні“	1
<i>М. Іванов</i> — Робота Іспарту ЦК КП(б)У за 1928 г.	1
Плян роботи Іспартвідділу ЦК КП(б)У на 1929 р.	1
<i>Слободський</i> — О работе Музея Революции УСРР за 1928 г.	2
1. Показник прізвищ, згаданих у журн. „Літ. Рев.“	3
2. Вкладний лист — Резолюція Ради Українського Т - ва „Историк - Марксист“	3

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

СЕКТОР ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ

(Харків, Сергіївська площа, Московські ряди, № 11)

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ

НА 1930 РІК

ЖУРНАЛ

**МОЛОДИЙ
БІЛЬШОВИК**

ЄДИНИЙ НА УКРАЇНІ ДВОТИЖНЕВИЙ
ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ СЕЛЯНСЬКОЇ
МОЛОДІ. ОРГАН ЦК ЛКСМУ

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ:

на 1 рік . . . . . 2 крб. 40 коп.
на 6 міс. . . . . 1 крб. 20 коп.
на 3 міс. . . . . — крб. 60 коп.
на 1 міс. . . . . — крб. 20 коп.

ПЕРЕДПЛАТУ ПРИЙМАЮТЬ:
ПЕРІОДСЕКТОР ДЕРЖАВНОГО ВИДАВНИЦТВА УКРАЇНИ

(Харків, Сергіївська площа, Московські ряди, № 11)

Уповноважені Періодсектору та філії і книгарні ДВУ:скрізь по Україні

ДВУХМЕСЯЧНЫЙ ЖУРНАЛ КРАСНАЯ ЛЕТОПИСЬ

**НЕОБХОДИМО ВЫПИСАТЬ КАЖДОМУ ЧЛЕНУ
ВКП(б), РАБОЧЕМУ, ВУЗОВЦУ И ИССЛЕДОВАТЕЛЮ
ИСТОРИИ РАБОЧЕГО ДВИЖЕНИЯ**

Журнал „КРАСНАЯ ЛЕТОПИСЬ“ ставит своей задачей ознакомление широких пролетарских масс с историей партии ВКП(б)

Журнал „КРАСНАЯ ЛЕТОПИСЬ“ необходим при прохождении истории ВКП(б) в ВУЗ'ах и школах

**ПОДПИСНАЯ ЦЕНА: 12 мес.— 6 р., 6 мес.— 3 р.,
Розничная цена—1 р. 25 к.**

Подписка принимается в Издательстве „Красная Газета“, Фонтанка, № 57, в Отделении „Красной газеты“ пр. 25 - го октября, № 68, в Москве: Отделением Красной газеты, Советская пл. № 34 и во всех почтово-телеграфных конторах и отделениях, киосках Контрагентства Печати, организаторами подписки на фабриках, заводах и на транспорте — уполномоченными Издательства „Гудок“, а также в артели Инвалидов — Ленинград, Пр. 25 октября, № 88.

Ціна 1 крб

